قال الله تعالیٰ فمن کان یرجو لقاء ربه فلیعمل عملا صالحا ولا یشرک بعبادة ربه احدا

الحمد لله

که این کتاب سراسر اطیاب منقول از مقولات غوث صمدانی و
فیل سبحانی قدوة العارفین و عمدة السالکین مسمّی

انیس التائبین

فی

سیرت السالکین

بتصحیح ملا عبد الله هراتی سروستانی حسب فرموده عزت آثار عمدة التجار
خواجه عبد الرحمن خان تاجر هراتی من ذراری حضرت قطب العارفین و زبدة السالکین که
بصحابت اخوی ارجمندی خود خواجه عبد الله و خواجه عبد الرحمن خان ارسال فرموده بودند

حسب فرمایش [illegible]

شیخ الهی بخش محمد [illegible] الدین [illegible] بازار کشمیری لاهور

گلزار ہند سٹیم پریس لاہور میں باہتمام شیخ گلزار محمد پرنٹر چھپا

Marfat.com

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

Marfat.com

بسم اللہ الرحمن الرحیم

39156

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالْعَاقِبَۃُ لِلْمُتَّقِیْنَ وَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَی الظّٰلِمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ عَلٰی خَیْرِ خَلْقِہٖ مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی عِبَادِ اللّٰہِ الصَّالِحِیْنَ۔ اما بعد قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدوۃ الابدال مقبول الطوائف رکن الشریعۃ سلطان الطریقۃ ناشر الحقیقۃ محی السنۃ قامع البدعۃ قطب العالم الداعی الی المجتہد فی سبیل اللہ حاکم العدل فی بلاد اللہ حجۃ الحق مقتداء الفریقین امام الحرمین ابو نصر احمد بن ابی الحسن علی بن محمد النامقی قدس اللہ روحہ ونور ضریحہ کہ چوں تائبان واصحاب ما بسیار شدند وبہر ناحیتے افتادہ وآمدن شان بہر وقتے بطرف ما ممکن نبود از ما درخواست نمودند وسائل شدند کہ مایاں را بہر طریقہ اشارتے کنید کہ دلہائے مایاں را انس وراحتے پدید آید واز شما یادگارے باقی باشد چوں سوال شاں را بقرار فرمودہ خدا تعالے وَاَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْھَرْ روئے باز زدن نبود بنوشتن ایں نسخہ ابتدا نمودم وایں نسخہ را انیس التائبین وصراط اللہ المبین نام نہادم وبمقصود ایشاں جہد نمودم تا دریں نسخہ جمع کردم واز طرف ملک تعالی درخواست ومدد وتوفیق طلب نمودم تا ہر چہ بمصالح وجمع ایں کتاب محتاج باشد از طرف خود الہام فرماید ومرا از خطا وزلل نگاہ دارد وبسیرت ونہاج بزرگان درگاہ وجویندگان بارگاہ بدارد واز مطابعت شیطان وطریقت بے راہان

Marfat.com

...گردانا و بعونه و توفیقه و این کتاب را بچهل و پنج باب منقسم نمودم که باین نهج از قالب
...تا اینکه اگر کسے در بابے از ابواب او نظر اندازد آسان باشد مقصود درخواست نمودن
...حاب و احباب ما بود زیرا که هر کسے بنوعے دانستن طریق حق را دعوی می کند و ما را
...بقدر فهم از دانستن حق چاره نیست که غیر حق را در پس پشت اندازیم سُبْحَانَكَ
...عَرَّفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ اصحاب ما فرمودند ما در میانه متحیر فرماندیم و نمیدانیم
...راه حق کدام است. و حق را از باطل فرق کردن دست رس نداریم مایان را اشارتے
...ائند که حق را از باطل فرق کنیم و بدام شیطان و تابعان نفس و هوا گرفتار نیائیم چرا که
...ست تو توبه کرده ایم و بقدر فهم هدایت مایان بذمهٔ تو واجب است که رجوع مایان بتو
...ن نیک اندیشیدیم صواب دیدیم و هر چند که مستحق این کار نبودیم چون درخواست شان را
...دیدیم بقدر وسع و طاقت از صرف قوت چاره نبود چرا که راه زنان راه دین بسیار گشته اند و
...عتها در میان خلق بسیار پدید آمده. و گفته هائے خالی از سند بوفق دعوی خود در میان
...لق منتشر کرده اند. که چون مبتدیان بدان سخنان نگرند از نادانستگے بگوش می گیرند و
...مو می شوند. ازین سبب حق درین خلق اندک شده و باطل بسیار گردیده و بسے بدعتها
...اشکاره گردیده که در وے قول حق چون پرده آمده گویا قول حق را در زمین فرو برده و بدعت
...را زینت داده اند. و بر نظر خلق بیاراستند که حالا مخلوقات اکثر تابع نفس و هوا اند که علم هوا
...و هوس بلند گردیده و علم حق را بدعت در اکثر مواضع پرده شده. و جویندگان راه حق متحیر
...شده اند که کدام طریق را سلوک کنند الٰهی از فضل کرم خود مایان و تمامی مسلمانان را از طریق
...بدعت نگهداشت کنی و بمتابعت سنت حبیب خود (صلی الله علیه وسلم) هدایت فرمائی
...از طریق اهل شرک و بدعت نگهداشت نمائی. لهذا بعونه و توفیقه این نسخه را آغاز کردم که مبنی
...آن بقول خدایتعالی و سنت حبیب اوست صلی الله علیه وسلم هر که این گفته هائے که
...درین نسخه مذکور گردیده عمل کند و برود در قیامت جواب بازی گویم زیرا که حوالهٔ اعمال او

Marfat.com

در قیامت بما خواہد آنچہ گفتہ ایم بگوش گیرندہ بداں عمل کنند و آنکہ این گفتہ ما بگوش نگرفتہ و بمرا
نخواہد عمل کنند قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ستفترق امتی
علی ثلث وسبعین فرقۃ کلھم فی النار الا فرقۃ واحدۃ قیل
یارسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من ھم قال الذین ھم الیوم
علیہ واصحابی - یعنی بزودی امت من ہفتاد و سہ فرقہ می گردند کہ ہمہ کے از
اہل نار اند بجز یک فرقہ صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین - سوال نمودند یارسول اللہ آں
یک فرقہ کیاں اند فرمودند آنان اند کہ بطریقہ من و اصحاب من عمل می کنند علمائے ما چہ
گوئے راست را از دروغ فرق کنیم بایکتاب خدا تعالیٰ و سنت حبیب او صلی اللہ
علیہ وسلم و طریقہ صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین را دلیل خود گردانیم خدا تعالیٰ نیز در
کتاب کریم خود فرمودہ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَّلَا تَفَرَّقُوا وَمراد از حبل قرآن است کہ باید دست بقرآن زنیم و آیات کریمہ او را دلیل خود گردانیم و تحقیق
بر ایں کہ طریق حق و صدق اینست تا از جملہ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ کردیم - و نیز حق تعالیٰ
فرمودہ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ یعنی در میان شما اگر در
چیزے منازعہ واقع شد آں چیز را حوالہ بقرآن کنید اگر گویند کہ بکدام قول قرآن عمل کنیم نیز
مفسرین ہر یکے تاویلے کردہ اند - ما می گوئیم کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند
اعلمکم بکتاب اللہ تعالیٰ عبد اللہ بن عباس پس رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ابن عباس رضی اللہ عنہما را اعلم مفسرین فرمودہ اند - نیز بتاویل وے عمل می
کنیم چوں مذہب اصحاب کرام رضی اللہ عنہم لازم بود کہ قرآن را بتاویل ابن عباس رضی اللہ
عنہما عمل کنند ہر ایئنہ لازم است کہ عقیدہ چنیں داشتہ باشیم کہ وے از دیگر مفسرین عالم تر
بود و تفسیر ابن عباس رضی اللہ عنہما از تفاسیر دیگراں باسند تر است بتاویلات وے عمل باید
کرد تا عہدہ برے باشد ذلک ہم براہ زائرت باشی و ہر چہ از احادیث آں حضرت صلی اللہ

Marfat.com

علیہ وسلم بود سعادت عمل نمائی اگر بفہم تو معنی در نیابد تو بفرمودہ ہائے وی عمل کن واقرار
دہ کہ حق وصدق اینست خدا بتعالی در کتاب کریم خود فرمودہ وَمَا اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ
فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا یعنی ہر چہ رسول من صلی اللہ علیہ وسلم
شمایاں را امر نمود عمل کنید واز ہر چہ نہی فرمودہ عمل نکنید ونہی شوید وہر چہ بقول ائمہ واہل حق
وفقہار موافق نیابد مشنود وبگوش نگیرتا در بدعت نیفتی واز شمار گروہ ناجیاں باشی۔ آگاہ
باش کہ آغاز کردن ایں نسخہ نہ برائے جنگ وتعصب است ونہ بجہت بد گفتن مسلماناں ونہ بجہت
آنکہ مردماں را مدح وستایش گویند از جہت ہیچ کسے از بنہا نیست مگر از بہت رضائے
خداوند تعالے۔ ونیز می بینم کہ ہر کس بجہت آسایش واستراحت خود یا بجہت ذراتے یا دیگر معاملے
او غائے شیخی ومرید گرفتن می کند وبدعتے آشکارا وہویدا می گرداند کہ بسیارے مردماں جاہل
ونادان آنہا را متابعت می نمایند وآنہا می گویند کہ طریق درویشاں وسالکاں راہ حق
ایں چنیں بودہ ودائم در اطراف میگردند ومردماں را بخود مرید ومنقاد می گردانند
وہر کجا نوتلے باشد در اطراف شاں جمع می گردند وآنہا جاہلاں بے علم از راہ حق میگردند
ودر کوچۂ ہوا وبدعت می افگنند۔ وطریق اباحت وزندیقی را در قلوب شاں زراعت
می کنند۔ لاجرم می بینی کہ سالکان علم ہوا وبدعت بلند گردیدہ اند کہ بسے جاہلاں امر شاں
را بدہ گرفتہ اند واہل حق در گوشۂ ہا ملول ومحزون افتادہ اند۔ موج فتنہ برخاستہ
وترقی یافتہ وبسے بدعتہا آشکارا گردیدہ۔ لہذا بجمع کردن ایں نسخہ بالہام حقتعالی شروع
کردم تا اینکہ اہل حق را از باطل فرق کنند چرا کہ بعضے مردماں در زمانہ ما موجود ستند
کہ بدعت را در بیان آوردہ اند واز طریق سنت دور افتادہ اند مقصود از نوشتن ایں
نسخہ آنست کہ تابعان بدعت از افعال خود توبہ کنند وسنت را متابعت نمایند وخوب
فکر نمایند کہ مقصود ما ازیں کتاب زبد گفتن مسلماناں است بلکہ آنست کہ در بیان سنت
وبدعت فرق پدید آید چرا کہ حقتعالی در کتاب کریم خود بیان حال تابعاں سنت وبدعت

Marfat.com

یاد کردہ و فرمودہ قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰہَ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ
یعنی اے محمد تو از برائے مردماں بگوئی کہ اگر خدایتعالی را دوست دارید مرا متابعت کنید
تا اینکہ خدایتعالی ہم شمایاں را بدوستی گیرد۔ و نیز خدایتعالے فرمودہ وَمَا یَنْطِقُ
عَنِ الْھَوٰی اِنْ ھُوَ اِلَّا وَحْیٌ یُّوْحٰی یعنی محمد از ہوا و ہوس، شمایاں نطق نمیکند
بلکہ نطقہائے او وحی است کہ مابوے وحی می فرستیم بقول خضر علیہ السلام مردان را و
حق از ابتدا تا انتہا ہزار و یک مقام است۔ و بقول حضرت بایزید بسطامی و جنید بغدادی
قدس اللہ سرہما ایں طائفہ را از ابتدا تا انتہا ہزار و یک قصر ست و بقول ذوالنون مصری
نور اللہ تعالے روحہ ہزار و یک عالم ست و بقول شیخ ابوبکر کتانی انار اللہ مضجعہ ہزار و یک
منزل چنانکہ حق تعالے در کتاب عزیز خویش می فرماید اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰہِ
کَمَنْ بَآءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللّٰہِ وَمَاْوٰہُ جَھَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِیْرُ ھُمْ دَرَجٰتٌ
عِنْدَ اللّٰہِ وَاللّٰہُ بَصِیْرٌ بِمَا یَعْمَلُوْنَ درجاتے کہ دریں آیہ مذکور ست گفتہ اند
کہ ہزار و یک مقام ست و باتفاق امت خبر صحیح ست کہ روندگان سوئے حق را ہزار
مقام ست تا سالک را در کدام مقام فرود آرند ہر کسے را از سالکان طریق حق مقامی
ست چنانکہ از فرشتگان ہر گروہ را مقامیست قال اللہ تعالی وَمَا مِنَّآ اِلَّا لَہٗ مَقَامٌ
مَّعْلُوْمٌ۔ و جائے دیگر فرمودہ اُولٰٓئِکَ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ یَبْتَغُوْنَ اِلٰی رَبِّھِمُ
الْوَسِیْلَۃَ اَیُّھُمْ اَقْرَبُ حضرت پیر پیران شیخ الاسلام خواجہ عبد اللہ انصاری
نور اللہ تعالی روحہ می فرماید کہ سالکان ایں طریق سہ گروہ اند محققان اند و عیان۔ و
گویندگان از سماعی۔ آناں کہ محققان اند انوار از سخن ایشاں پیدا ست و آناں کہ عیاں اند
بحر می از سخن بشاں ہویدا۔ و آناں کہ گویندگان اند از سماعی بیگانگی از کلام ایشاں ظاہر و
آشکارا و ہر سہ گروہ از سر کوے خویش گویند و ہر چیزے را از نخست جویند زیرا کہ ایں
کار ے ست کہ استاد او ذ پیدا ست۔ آنانکہ یافتہ اند حدیثے ست کہ نخست یافتہ اند آنانکہ

Marfat.com

می جویند جویندگی کے شان بے یافت ست و بیگانگی ست درستی ایں آنست کہ طرفۃ العین
از شش چیز خالی نباشد۔ تعظیم امر و بیم مکر و لزوم عذر و خدمت بسنت و زیستن
برفاقت و شفقت بر خلق تاثیر ایں خلعت آنست کہ از ایں شش چیز دائم خالی نباشد
و دائم ہر شش از وی پیدا باشد و شریعت با حقیقت یکساں گردد ہر چند کہ شریعت
ہمگی کے حقیقت است و بنائے حقیقت بر شریعت است شریعت خالی از حقیقت
بیکار ست و حقیقت خالی از حقیقت نیز بیکار۔ شرط ہر منزلے ازیں منازل آن است
کہ بتوبہ داخل شوی و بہ توبہ بیروں آئی چنانکہ خدایتعالی فرمودہ تُوْبُوْا اِلَی اللّٰہِ جَمِیْعًا
اَیُّھَا الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ خدایتعالی بندگان خود ہمگی کے را بتوبہ محتاج
گردانید و ذل خطا بر ہمگی کے پیدا کرد و ہمگی کے را بضمان غفلت و بعجز از اداے حق ظاہر
نمود عفو و غفران کرد و فرمود وَمَنْ لَّمْ یَتُبْ فَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الظَّالِمُوْنَ ہر کہ
تائب نیست ظالم است کہ ہمگی کے را در تحت ایں حکم گردانید و مطیع و عاصی را بتوبہ
امر کرد چوں بسرور و سردار اولیں و آخرین خطاب نمود کہ لیغفر لک اللہ ما تقدم
ما تقدم من ذنبک وما تاخر ہرگاہ حبیب خود صلی اللہ علیہ وسلم را
بتوبہ و مغفرت نیازمند و محتاج گردانید دیگرے را نمیرسد کہ پائے ازیں دائرہ بیروں
نہد چنانکہ در کتاب عزیز خود فرمودہ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ وَلِلْمُؤْمِنِیْنَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ اے دوستاں بدانید مسائل شرعیہ کہ ایں طریقت بآنہا محتاج است
خواستیم کہ در ابتداء ایں نسخہ داخل کنیم۔ چوں دیدیم کہ تمامی کتب ہا از آنہا پر اند و دوستان
ما از ما آں درخواست داشتند کہ از علامات اہل طریقت از ہر نکتہ مایاں را اطلاع دہید
و اشارت کنید ما باینہا بقدر فہم و طاقت روئے بمقصد شاں آوردیم و بذکر مسائل
شرعیہ نپرداختیم تا ازیں سبب از راہ حق و صدق واقف شوند و اہل حق را از اہل بدعت
فرق کنند۔ لہذا بذکر مسائل شرعیہ روئے نیاوردم ہر کہ ارادہ دارد کہ بداند کتب آں فن را مطالعہ کند

Marfat.com

ماورایں نسخہ از حرکات وسکنات اہل حق از ہر چیزے اشارہ کردیم اگر کسے ارادہ نماید کہ
از سخنان اولیاء و محققان واقف شود۔ درایں نسخہ مختصر نظر اندازد ایں علامت کہ
نزد ہر کس موجود نمی شود و ہر کسے را درایں علم راہ نباشد مگر آنکس کہ خدائے عزوجل اورا
توفیق دہد کہ دل از دنیا و شغل ایں جہاں خالی داشتہ باشد کسے را کہ علم باطن باشد و
بکار ہا بینا بود و حق را از باطل فرق نماید قلب او بنور حق منور گردد قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما زھد فی الدنیا عبد الا انبت
اللہ الحکمۃ فی قلبہ وانطق بہ لسانہ وبصرہ بعیوب الدنیا
ودائھا ودوائھا واخرجہ منھا سالما الی دار السلام یعنی
چوں بندہ زاہد شود خدا یتعالی حکمت را در قلب او میرویاند و زبان او را بداں گویا
می کند و او را بعیوب دنیا وی و بے بینائی گرداند کہ ہم درد و ہم دوا ہر دو را بوے
می آموزد۔ بعد از دنیا سلامت او را بہروں می برد و بدار السلام میرساند۔ ہیچ شے
بدون علم باطن قیمتے ندارد یک مسئلہ از علم باطنی بہتر از بسیاری مسئلہ ہائے علم ظاہری
کہ بآنہا عمل نکنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ذرۃ من اعمال الباطن
خیر من اعمال الظاھر کالجبال الرواسی ایں راہ وایں مقامات را
علم باطنی باید تا مرد را از درکات بدرجات رساند و آں ہزار یک مقام و منزل را کہ ذکر
نمودیم در ضمن چہل و پنج باب بعونہ وتوفیقہ ذکری کنیم انشاء اللہ تعالے ؛

باب اول عقل کیست و عاقل کیست — باب دوم معرفت چیست و عارف کیست
باب سوم توحید چیست و موحد کیست — باب چہارم سخی کیست و جمعی کیست
باب پنجم بیدار کیست و بیداری چیست — باب ششم توبہ چیست و تائب کیست
باب ہفتم اخلاص کیست و مخلص کیست — باب ہشتم ہوا چیست و ہوادار کیست
باب نہم علم چیست و عالم کیست — باب دہم پیر کامل کیست کہ اقتدا بوی شاید

Marfat.com

باب یازدہم مرید کیست وارادت چیست — باب دوازدہم طلب چیست و طالب کیست

باب سیزدہم شریعت چیست و حقیقت چیست — باب چہاردہم راہ کدام ست و مرکب او چیست

باب پانزدہم یار کیست و یاری چیست — باب شانزدہم توفیق چیست و موفق کیست

باب ہفدہم صوفی کیست و درویش کیست — باب ہجدہم مبتدی کیست و منتہی کیست

باب نوزدہم فرق درمیان معجزہ و کرامت کیست — باب ۲۰ دنیا خاص چیست و دنیا عام چیست

باب ۲۱ فرق درمیان حرص و تہمت چیست — باب ۲۲ زہد چیست و زاہد کیست

باب ۲۳ قناعت چیست و قانع کیست و غیرہما — باب ۲۴ تقوی چیست و متقی کیست

باب ۲۵ توکل چیست و متوکل کیست — باب ۲۶ تفویض چیست و مفوض کیست

باب ۲۷ شکر چیست و شاکر کیست — باب ۲۸ صبر چیست و صابر کیست

باب ۲۹ فقر چیست و فقیر کیست — باب ۳۰ نمودہ چیست و دیدہ کیست

باب ۳۱ وقت چیست و خداوند وقت کیست — باب ۳۲ وجد چیست و واجد کیست

باب ۳۳ عشق چیست و عاشق کیست — باب ۳۴ سماع چیست شاید یا نہ شاید

باب ۳۵ اولیاء و ابدلاء و مقامات شان چیست — باب ۳۶ در راہ اولیاء تصرف شاید یا نہ شاید

باب ۳۷ مومن کیست و مسلمان کیست — باب ۳۸ خاطر خیر چیست و خواطر شر چیست

باب ۳۹ نیک گفتن چیست و بد گفتن چیست — باب ۴۰ شاہد بازی شاید یا نہ شاید

باب ۴۱ نصیحت چیست و ناصح کیست — باب ۴۲ مئی صادق کیست و کاذب کیست

باب ۴۳ آنکہ در کید ہائے ابلیس اشارت میکند — باب ۴۴ آنکہ بطرف قول محققاں اشارت می کند

باب ۴۵ ادب ما خلق چیست و باطن چیست

ہر چہ تر در کار باشد مفصلا در ضمن ایں ابواب گفتہ آید و تا کسے را از ینہا اطلاعی حاصل نباشد۔ نباید کہ کسے را مداوا کند و باید بسیار اندیشہ کند تا زیاں کار نگردد۔ و در ہر موضع کہ باشکال یافت حجت آں موضع را بنگرد تا بیابد۔ زیرا کہ ایں نسخہ مطابق حکم خدا تعالے

Marfat.com

وسنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قاعدۂ آں گذاشتہ شدہ۔ اما بعضے را تفصیل و تفسیر نگفتہ ایم تا کسے ایں مقامات را در نیابد او عا نکند۔ واز خداوند شاملت نماید کہ ویرا عطا فرماید۔ زیرا کہ در ہر نوعے از ایں ابواب مذکور فصل علیحدہ گفتہ شدہ۔ ازاں انواعے کہ اصحاب ما از طرف ما درخواست نمودند۔ ہر کہ را ہدایت ست در راہ وے خارِ بدعت نمیروید او با ما در مقام مخاصمہ نیاید و ہر کہ را در راہ خلل ست و با ما سر مخاصمہ دارد مخاصمہ وے را خریدار یم چنانکہ سورۂ براءۃ در بیان حال مشرکاں و منافقاں نازل شدہ کہ آنہا فضیحت کردہ اند و مومناں فخر کردند ایں کتاب نیز بآں منوال است کہ مخلصاں و محققاں را فخرست و مدعیاں دروغ گوئے و زندیقاں را تا ابد نصیحت می نماید ؎

سوزش دشمناں و نازش دوست ہر دو تا روز حشر باقی باد

باب اول آنکہ عقل چیست و عاقل کیست و باللہ التوفیق

قَالَ الصَّدْرُ الْاِمَامُ شَیْخُ الْاِسْلَامِ قَدَّسَ اللّٰہُ سِرَّہُ الْعَزِیْزَ۔

بداں اے عاقل کہ اولیں مخلوقات خدا یتعالی عقل ست و عقل مایہ ہمہ دانش ہا ست۔ بیعقل ہیچ کار راست نیاید۔ تمامی اشیاء بعلم محتاج اند و علم بعقل و اولیں چیزے کہ از طرف خدا یتعالے نوازش و ثنا یافت عقل بود۔ چنانکہ خبر بباں ناطق ست۔ از حسن رضی اللہ عنہ روایت آمدہ کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ان اللہ تعالی خلق العقل فقال لہ اقبل ثم قال لہ ادبر فادبر فقال وعزتی و جلالی وارتفاعی فوق عرشی ما خلقت خلقا ھو احب الی منک بک اولخذ وبک اعطی وبک اعرف وبک اعبد وبک اعاقب وعلیک انیب ثم جعلہ فی قلب آدم فی جانب الیمین وخلق العقل من النور فالعقل نور مسکنہ

فی یمین قلب آدم علیہ السلام عزیز گوہرے کہ در وجود انسان
عقل ست ہر کہ قدر آں بداند و بآں کار کند مثل عقل با عاقلاں چوں تیغ برآنست
بدست ہر کہ باشد۔ زیرا کہ بآں تیغ ہم دشمن قتل می شود و ہم دوست۔ اگر حامل آں تیغ
دشمن را بقتل آورد کار داں ست و غازی نام نہادہ می شود۔ و اگر دوست را بقتل آورد
نادان ست و قاتل نام نہادہ میشود۔ تیغ برآں بدست ہر کہ باشد بران ست و قیمتش
بجا می باشد کہ در قیمت برندہ کے او خلل نمی رسد ولیکن تیغ زن او را بجائے کار نفرمودہ
کہ حق وے باشد۔ مذمت در آنوقت بہ تیغ زن نسبت میشود کہ تیغ را ناجا فرود آورد
نہ بخود تیغ چنانکہ حقتعالے در کتاب کریم خود حال قومی را بیان کردہ و فرمودہ واذا نادیتم
الی الصلوۃ اتخذوھا ھزوا ولعبا ذالک بانھم قوم لا یعقلون
یعنی آں قوم بعقل کار نکردند۔ عاقل آنکس ست کہ بعقل کار کند۔ ہر کہ فریفتۂ دنیا باشد
او را عاقل نباید گفت چنانکہ خبر بداں ناطق است قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم العاقل من لا تغرہ الدنیا والحر من لا یسترقہ
الطمع یعنی عاقل آنکس کہ بدنیائے فانی غرہ نشود و آزاد آنکس ست کہ بطمع خود
را بندہ نگرداند دانستہ شد کہ ہر کہ فریفتۂ دنیا ست عاقل نیست و ہر کہ از طرف خلق طمع
کار ست آزاد شمردہ نمی شود بزرگاں فرمودہ اند سہ طمع را از سہ حرف بے نقطہ
کردند ترکیبش۔ نقطہ را عار می آید کہ با گرد طمع آید۔ ہر کس را آں حد نہ رسد کہ ہمچوں
عاقلاں سخن گوید اے آنکہ تو بندۂ آز و حرصے ترا بسخن عاقلاں و محققاں چہ کار زیرا کہ
عالمے باید در احوال تو نوحہ کنند و تو دائم در پے آنے کہ یکدرم تو دو درم شود۔ و دائم فکر
می کنی کہ باغ دیگر و دکان و فروش و اسباب تو بچہ نوع نیکو ز میگردند۔ با وجود
ایں احوالات خود از عقل و دین و از محققان سخن میگوئی نمیدانی کہ عاقلاں دائم بر
تو خندہ می کنند۔ در بازار عاقلاں رو کہ نابدانی در کجائی و آنہا تا بچہ صفت متصف میگردانند

Marfat.com

وبچہ قیمت میخرند وبچہ نام ترا میخوانند آیا نمی دانی کہ کسانے کہ دل در صحبت اہل و اولاد و اسباب دنیائی بستہ اند خدایتعالی در کتاب کریم خویش آنہا را چہ صفت کردہ آنجا کہ فرمودہ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَمَنْ یَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُوْنَ کسے را کہ حضرت صمدیت خاسہ نامیدہ باشد او را بسخنہائے عاقلانہ وخود را عاقل دانستن چہ کار در ایں زمان ما قضیہ بعکس واقع شدہ چنانکہ نابینایاں را بصیر نام می نہند و زنگیاں را کافور او نیز آں نام را در بالائے خود پسند کردہ و دائم شادمانی دارد۔

مصرع فردات شود خمار کہ امشب مستی ٭ باش کہ چوں فردا عاقلاں ثمرۂ عقل برچینند و ترا بکار شاں نظر افتد آنکہ بدانی کہ در کجا بودۂ۔ امروز در ایں سرائے غرور ہر شئے خود را در نظر تو جلوہ میدہد و تو ہم بجلوۂ آنہا فریفتہ شدۂ فردا کہ پروردۂ از کارت برداشتہ شود از حال خود واقف میشوی و میدانی کہ در کف چہ سرمایہ داری آخر آں روز می آید کہ حقتعالے فرمودہ یَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ فَمَا لَهٗ مِنْ قُوَّةٍ وَّلَا نَاصِرٍ امروز کسے قیمت عقل و عاقلاں را نمی داند ہر کس بطناب عقل چنگ زد نجات یافت اما ندیم و وزیر عقل معرفت ست مسکن وے خانۂ دل ست چوں وزیر ارادہ نماید کہ سلطان بخانہ وے آید اول باید کہ خانہ خود را پاک گرداند و ہر چہ سلطان را بکار باشد باید مہیا کند و فروش و خانہ را چناں پاک گرداند کہ جلوس سلطان را شاید و تخت سلطان را در آں خانہ بنہد تا سلطان در آید و در بالائے تخت خود بنشیند و آں خانہ را برنگ خویش گرداند و دار الملک خود نماید چنانکہ گفتہ اند قُلُوْبُ اَحِبَّائِیْ دَارُ مُمْلَكَتِیْ ہر کس بعقل کار کند ایں چنیں ثمر بیند مثل معرفت چوں مثل آفتاب است و مثل دل چون خانہ تاریک و مثل عاقل چوں صاحب خانہ۔ ہرگاہ صاحب خانہ۔ خانۂ خود را تاریک بیند عقل تقاضا می کند

Marfat.com

کہ روزن خانہ را مفتوح کن تا خانہ روشن شود اگر صاحب خانہ بعقل کار کند کہ روزن
خانہ را مفتوح کند آفتاب در خانہ می افتد کہ خانہ روشن میشود۔ چوں چشم دل باز شود
مرد عارف می گردد راہ بمعرفت کشادہ گردد کہ مرد شناسا شود ہر چہ ترا بنظر آید بطرف
آں منگر آنچہ لائق نگریستن باشد بطرف او بنگر چنانکہ حقتعالے فرمودہ اَفَمَنْ
شَرَحَ اللّٰہُ صَدْرَہٗ لِلْاِسْلَامِ فَھُوَ عَلٰی نُوْرٍ مِّنْ رَّبِّہٖ ہر کہ
بعقل کار نکند حال او چناں ست کہ حقتعالے فرمودہ فَوَیْلٌ لِّلْقَاسِیَۃِ
قُلُوْبُھُمْ عَنْ ذِکْرِ اللّٰہِ حقتعالی شرح صدر را از خود یاد کرد کہ ہمہ دلہا را
او شرح دہد چہ انبیا و چہ اولیا شرح قلوب ہمہ کے از خود اوست و مایاں را نیز
واجب است کہ امر و نہی او نگہداشت کنیم اما امر و نہی او را عاقلاں نگہداشت می کنند
بزرگ ترین حجتہائے خدایتعالی در بندگاں وے عقل ست آیا نمی بینی کہ خدایتعالی
در کلام شریف خود در چند موضع بیعقلاں را مذمت کردہ تو خویشتن را از جملہ بیعقلاں
مگرداں چوں خدایتعالی ترا عقل و توانائی دادہ و امر و نہی فرمودہ باید کہ ہمیشہ مشغول
بامر و نہی باشی باشد آنکہ روزے سلطان معرفت در سرائے تو پرواز کند۔ واز
شعاع نور وے چیزے بخانہ تو افتد تا از عقل و عاقلاں خبر یابی و فروزاں بہ
بینی کہ در خانہ تو چیست و چہ بضاعت داری اگر چونکہ در خانہ تاریک از ہر شے
بسیار خزانہ باشد تا چراغ نفروزی خزانہ دیدہ نمی شود۔ و اگر نور معرفت با نور عقل
جمع نگردد صاحب عقل را عاقل خواندن نہ از عقل باشد زیرا آنکہ نام عاقلے در بالائے
آں شخص مجازی ست نہ حقیقی خدایتعالی از حال آں کسانے کہ نہ عارف بودند
چنیں خبر دادہ اُولٰٓئِکَ کَالْاَنْعَامِ بل ھم اضل عقل بنیاد ہر کاری
ست ہر کہ را نہ عقل تمام ست کار وے ہیچ اصل ندارد و عقل ہم شکل وقدیم
معرفت است و پائے بند جملہ نیکو بیائے ست ہیچ صفتے بدوں عقل دوام ندارد

Marfat.com

معرفت بدوں پائے بند عقل بجائے مقام نمی گیرد چنانکہ نور و ظلمت باہم مقام نمیگیرند
نور با نور آرام میکرد کہ ہر جنس بطرف جنس خود میل دارد چنانکہ گفتہ اند کل طائر
یطیر مع طائر جنسہ یعنی ہر مرغے بہمراہ مرغان جنس خود پرواز می کند
عقل و معرفت ہر دو نورانی اند یک جائے جمع میگردند نور و ظلمت یک جائی جمع
نمیگردند اَلضِّدُّ اِنْ لَا یَجْتَمِعَانِ در ہر دلے کہ کینہ و بغض و حسد و بخل و جمع و
منع و تکاثر و تفاخر باشد یا نفاق و ریا و طمع و عُجب یقین باش کہ در آں دل از معرفت
ہیچ نیست و نہ عقل در وے امیر ست زیرا کہ اگر عقل امیر باشد آنہا را بقلب راہ نمیدہد
در قلبے کہ اینہا باشد جائے حرص و ہوا ست ہوا را با عقل ہیچ مناسبتے نیست و
ہر کہ قلب او ازیں مذکورات خالی باشد علامت آنست کہ عقل در قلب او امیر ست
و معرفت ندیم او۔ و زنہار آں مذکورات را در قلب خود راہ ندہی کہ در سر غرور
بکانی و بر باد شوی ایں نصائح اگر عاقل باشی ترا کفایت است و باللہ التوفیق والعصمۃ

باب دوم آنکہ معرفت چیست و عارف کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ سرہ العزیز۔ بدانکہ معرفت
نور و انشراح قلب ست کسب بندہ نیست عطائے ست از طرف حقتعالی کہ ہیچ
کس شکر آں را بجائے نتواند آورد و اما مقدمات آں را باید بجا آوری تا معرفت تو
روے آورد اگر آورد و اگر نیاورد آنچہ در بلائے تو ست ادا کردہ باشی تا فردا حسرت
نخوری مقدمہ اول معرفت عقل ست و حجت بزرگترے او نیز مثل عقل و عاقل
چوں چشم ست و نور عاقلاں بسیاری اند کہ ہر چند تو بگوئی چشم باز کن باز نکنند
بصرے ہم برجائے باشد و بسیارے کسانے اند کہ چشمہائے ایشاں بحال ست
اما ہرگز نور ندارد اگر خواہد بنگرد نتواند نگریست و نہ بیند و نہ بصر او نور دارد چنانکہ

Marfat.com

حق تعالے در کتاب کریم خویش از حال آں طائفہ خبر دادہ وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُّوْرٍ آیا کسے باشد کہ ہم چشم داشتہ باشد و ہم چشم او با نور بود و بخواہد کہ بنگرد نتواند از سبب آنکہ چشم او مرض دارد و محتاج طبیب است درچنیں حالتے او زر و سیم خود را از طبیب دریغ کند تا چشم او روشن شود ایں ہمہ مقدمات معرفت ست و اگر عقل و معرفت ہر دو با ہم قرین باشند او چناں می کند کہ عاقلاں می کنند۔ و مثل او مثل آنکس است کہ ہم چشم دارد و ہم نور ابصر لیکن چشم او درد دارد و نادانکند درد دور نمی شود کہ چشم او بنور آید از سبب دارو کشیدن چشم او دائم بستہ ست لہذا او زر و سیم خود را نفقہ می کند تا چشم او بنور آید و آں دیگر کہ چشم دارد و بصر ندارد چوں آنکس ست کہ عقل دارد و معرفت ندارد اگر ہزار بار او را بگوئی کہ چشم باز کن تا ببینی او قصد نگریستن نکند چرا کہ میداند کہ ایں محال ست و مثل آں کسے کہ چشم او روشن می نماید و ہر کہ در چشم وے نظر اندازد پندارد کہ می بیند و تمامی کار بینایاں از وے بظہور می آید لیکن خود او میداند کہ چشم وے آنقدر روشنائی ندارد کہ جائے را ببیند مثل آنہا مثل کسانے ست کہ در میان سوسناں اند در نہج شریعت را بخود راہ میدہند۔ و عقل شاں بایشاں می گوید کہ معرفت چیست و چہ خواہد بود۔ لاجرم معرفت ندارند کہ بدانند تقلیداً چیزے از آنہا بظہور می آید و باطن شاں پاک نیست و مثل آں کسانے کہ ہم عاقل اند و ہم عارف مثل آں کسانے ست کہ ہم چشم دارند و ہم نور ابصر اگر خواہند کہ روز را اند انند میدانند۔ و اگر مردماں از برائے شاں بگویند کہ روز ست آنہا بگویند نیست بقلب خود میدانند کہ روز است اگرچہ نکہ بزبان اقرار نمی دہند و اگر چشم خود را خوابیدہ بسیار نگہدارند کہ ہیچ واز نکنند یقین میدانند کہ آفتاب ست یا سایہ۔ و اگر معصیت روے بطرف شاں آورد چشم بیداری باز می کنند کہ معصیت نتواند خود در کند چوں روشنائے چشم بحال باشد خواہ چشم مفتوح باشد و خواہ خوابیدہ

Marfat.com

در نور وے ہیچ خللے نیست خواب غفلت نفس عاقل را در بند دارد چوں از خواب
بیدار شود و چشم باز کند آنکہ سزاے خود را خواہد دید و بشناسد کہ راحت رفت و ظلمت
آمد ایں اشعار موافق ایں مقام است شعر رفت آں شب تاریک و شد آں صبح
سعادت ✤ آورد یکے ورد بمن باد عنایت ✤ بدمید ازاں ورد یکے بوی وصالش
افگند در ایں جان و تنم نار محبت زاں ناز محبت تن من کشت بفریاد ✤ کیں چیست
کنوں و چہ بد آں خواب بغفلت ✤ برخیز ازیں خواب کہ ایں کار نہ بازی ست
وایں را نتوں یافت بتدبیر و بجبلت ✤ آں را کہ نہاد ست فرستند بری او ✤
از چاہ برآرند و نشانند بملکت ✤ ایں دولت عارف بود از فضل خداوند ✤
وایں خلعت معروفیت از کان صفوت ✤ آگاہ باش کہ نور معرفت چناں چراغی
نیست کہ ہر کس او را تواند افروخت یا ہر کس تواند او را فرو نشاند یا در خانہ فروختہ
گردد و یک ذرہ ظلمت فرو گذارد کہ ہمہ را محو نگرداند علم سلطان پنہانے نیست
ہر کجا علم سلطانی بپاے شود عالمے بداند کہ ایں علم سلطان ست و در مرغزاری
کہ شیراں جائے گیر شوند نہ جائے نخچیران ست چوں شیر در بیشہ در آید نخچیران ہمگی
بگریزند۔ ہر کجا کہ علم معرفت پیدا آید و نور وے در سینہ بتابد ظلمت رخت بر
بندد۔ معرفت نہ آنست کہ در باب عقل گفتہ شد معرفت اخلاص و صدق و حیا
و وفا و صبر و قناعت و شکر و توکل و تفویض و تسلیم و شفقت و حرمت و نصیحت
و زہد و خوف و رجا و موت حاضر دیدن ست ایں ہمہ کے ثمرہ معرفت اند تو خود حاکم
خویش باش و بنگر کہ در باغستان تو چہ درخت روئیدہ و کدام میوہ را بار آوردہ اگر ایں
درخت روئیدہ وایں ثمار مذکورہ را بار آوردہ آگاہ باش کہ تو عارفی۔ و اگر ایں درخت
وایں ثمار نیست تحقیق بداں کہ دعویٰ دروغ میکنی چوں کسے در باغ خود داخل شود
و بہ بیند کہ در میان باغ او خرما ہا افتادہ است و در باغ او ہم درخت خرما نباشد و او

Marfat.com

خیال بندد کہ ایں خرما از باغ من ست ایں دعوی محال ست۔ درخت معرفت ہم کم از چراغ نیست چوں چراغ خوردی یا در خانہ تاریکی برافروزی ہیچ ظلمت نمی گذارد و تو ہر چند در قلب خود نظر میکنی ہیچ روشنائی نمی بینی و باوجود ایں دعوے معرفت میکنی ایں دعوے تو محال ست آں درخت در باغ ہمسایہ است خرما ہا از باغ او در باغ تو افتادہ و آں روشنائی از چراغ ہمسایہ در خانہ تو تابیدہ دعوے تو محال و کذب است آں معرفت تو ہم چوں جامہ عاریتی ست کہ تن ترا پوشیدہ کردہ اما عاریت از تو پس گرفتہ میشود معرفت عطائی چوں میراث ست کہ اگر وارث حاضر نیاید حصہ وے را کسے تصرف نمی کند تا وقتے کہ بخود او رسد معرفت دو می باشد معرفت خاص و معرفت عام کہ ہر دو را خدایتعالے در قران شریف خود ذکر نمودہ معرفت عام آن ست کہ خدایتعالے فرمودہ اَلَمْ تَرَ کَیْفَ ضَرَبَ اللّٰہُ مَثَلًا کَلِمَۃً طَیِّبَۃً اَصْلُہَا ثَابِتٌ وَّفَرْعُہَا فِی السَّمَآءِ معرفت خاص آنست کہ فرمودہ اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰہُ صَدْرَہٗ لِلْاِسْلَامِ فَھُوَ عَلٰی نُوْرٍ مِّنْ رَّبِّہٖ معرفت خاص پر خطر است و معرفت عام کم خطر۔ معرفت عام را حقتعالے فرمودہ الم ترکیف ضرب اللہ مثلا الخ و جائے دیگر فرمودہ اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ تا آنجا کَاَنَّھَا کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ چوں چراغ در میان آبگینہ بود باد آں را نتواند خاموش گرداند۔ و باز در آخر فرمودہ کَاَنَّھَا کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ کہ مشابہ بستارہ ہا گردانیدہ آیا دست کہ بستارہ میرسد کہ آں را گزندی رساند اما نور چراغے کہ در میان آبگینہ بود باریک دیدہ می شود و نور ستارہ ہا بسیار دیدہ می شود کہ از ہر موضع توان دید اما نور دے کارے نتواں کرد۔ معرفت خاص چوں شمع و مشعلہ ست کہ نور او بیشتر و روشن تر ست اما از باد و باراں وغیرہا آں را خوف و بیم ست و اما آنکہ در پناہ آبگینہ ست خوف و بیم ندارد و باریکہا از نور دے دیدہ نمی شود و بنور دے ہم چنداں

Marfat.com

علمے کردہ نمی شود تا دانستہ و باللہ التوفیق ✣

باب سویم توحید چیست و موحد کیست و باللہ التوفیق

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز آگاہ باش کہ اصل ہمہ کارہا توحید کامل و اعتقاد صحیح ست اگر کسے بدون توحید کامل و اعتقاد صحیح ہزاراں سال عبادت کند ہمگی کے در باد ست توحید کامل آنست کہ بزبان اقرار دہی و بقلب تصدیق کنی کہ خدائے عزوجل یکیست و بے چگونہ و بے مثال مانند ست و ہیچ شے محتاج نیست و ہمگی کے اشیاء بوے محتاج اند و ہمیشہ بودہ و خواہد بود بدوں شریک و رفیق است اغنی الاغنیاء وے ست کہ عجز ہیچ طرف او راہ ندارد حیات او بدوں کالبد و بدوں جسم ست سلطانی وے بے ندیم و بے وزیر ملک وی بے مشیر و بے شریک کہ یکیت وے بے طبع حمدیت وے خالی از نقصان ہمہ خلق بوے محتاج و او ہیچ کس نہ محتاج وصف و اصفان عالم در صفات وے وزہ نہ۔ خالق ہمگی کے مخلوق او ست کہ نہ ایشاں احتیاجے داشت یا مبدار و بلکہ از جہت اظہار قدرت و بندہ کے کردن خود آفرید ہمگی کے را روزی می دہد نہ از جہت بندگی کے کردن او را بلکہ از جہت اظہار نعمت و لطف و مرحمت خود و صفات خود لے مانند ست لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ و ہم چنانکہ بخداوندی او و بصفات او اقرار میدہی باید بر سولاں و کتب ہائے و ملائکہ ہائے وے نیز اقرار دہی کہ ہمہ کے حق و صدق بودند اول انبیاء وے آدم علیہ السلام بود و آخرین محمد صلی اللہ علیہ وسلم قرآن عظیم بود کہ چوں مشرکاں انکار کردند حقتعالے در جواب شاں خطاب فرمود کہ اگر قرآن کریم را انکار دارید کہ محمد را از نزد ما وحی نمی آید شما ہم یک سورہ مثل ایں بیاورید ایشاں ہمگی کے توانستند کہ بیاورند ازیں دانستہ شد کہ قرآن عظیم من عند اللہ

Marfat.com

بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم نازل شدہ وکتب ہائے دیگر انبیاء مثل توراۃ وانجیل وغیرہما این چنیں بودہ وآنچہ بندگان حقتعالے از عبادات ومعاملات دینوی ودنیاے محتاج باشند ہمگی کے در قرآن عظیم مذکور شدہ اگرچہ علم بندگان در دانستن بعضی آنہا کوتاہی می کند چنانکہ در رسالہ بدر المالی مذکور شدہ جمیع العلم فی القرآن لکن تقصر عنہ افہام الرجال وآنچہ در قرآن عظیم از امر ونہی وثواب وعقاب وعبادات ومعاملات وغیرہا مذکور شدہ ہمہ کے حق وصدق ومن عند اللہ ست کہ یک حرف تغیر وتبدل در آنہا راہ نیافتہ چنانکہ حق تعالے فرمودہ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحَافِظُوْنَ برصدق قرآن وعدم تغیر وتبدل آں گواہی میدہند ودلیل حق وصدق بودن انبیاء وملائکہ ہائے وے اینست کہ فرمودہ لَيْسَ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتٰبِ وَالنَّبِيّٖنَ وکلمہ طیب لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ عبارت از ایں جملہ است کہ یاد کردہ شد ہر کہ یکے را از ایں مذکورات منکر شود کافر گردد ونعوذ باللہ منہا

وباللہ التوفیق حسبنا اللہ ونعم الوکیل +

باب چہارم در بیان آنکہ سنی کیست وجمعی کیست

الجواب وباللہ التوفیق۔ بدانکہ شرائط سنت وجماعت ومسائل اینہا بسیار اند واصل اینہا دہ قاعدہ می باشد قاعدہ واصل اول اینست کہ بزبان کلمہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ را بگوئی وبقلب تصدیق وی بکنی چنیں بود عقد مناکحت بہمراہ وے جواز دارد وہم از مسلمانان میراث می برد وہم باید در قبرستان مسلمانان دفن کردہ شود ومسلمانان در جنازہ وے حاضر گردند اگر ہم بزبان ایں کلمہ را گفت وہم بقلب تصدیق کرد امید داریم کہ جائے او جنت باشد

Marfat.com

و در جملہ مسلماناں ثبت شود و اگر بزبان می گفت و بقلب تصدیق نداشت منافق
ست بظاہر باید ہر معاملہ کہ با مومناں می کنند با او نیز بکنند بحجت اقرار او بکلمہ شہادت
اما بقرار فرمودہ خدائے تعالے کہ در کتاب عزیز خود فرمودہ اِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ فِی
الدَّرْکِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ جائے او جہنم ست اما از برائے مایاں جواز ندارد
کہ چوں کلمہ طیبہ را از زبان کسے شنویم او کافر خوانیم یا مے را بہ تہمتے یا تعصبے منسوب
کنیم قال اللہ تعالی وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ اَلْقٰی اِلَیْکُمُ السَّلٰمَ لَسْتَ
مُؤْمِنًا و مایاں را چناں می شاید کہ تمامی گویندگاں کلمہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ
را مومن خوانیم و مومن دانیم و بگناہ کبیرہ آنہا را کافر نخوانیم و در ایمان خود و ایمان دیگراں
شک نیاوریم زیرا کہ خدائے تعالے گناہ گاراں را نیز مومن خواندہ و فرمودہ تُوْبُوْا
اِلَی اللّٰہِ جَمِیْعًا اَیُّہَا الْمُؤْمِنُوْنَ قول خدائے عزوجل را نشاید خلاف گفتن نعوذ
باللہ یا شک آوردن **قاعدہ دویم** آنست کہ خیر و شر و نفع و ضرر ہمگی کے را از طرف
خدائے تعالے دانی اما خیر بامر و برضا و بمحبت اوست کہ بفعل او ثواب مرتب ست
و شر بقضا و نہی اوست کہ بفعل او عقاب می نماید و ہمگی کے بمشیت خدائے تعالی
ست تا قہر و عجز لازم نیاید و آنچہ شر است بقضائے اوست اما برضائے او نیست
تا ایں کہ ظلم لازم نیاید چنانکہ عقیدہ معتزلہ است **فائدہ** ایں عاجز حقیر می گوید در
تفسیر امام رازی رحمۃ اللہ علیہ دیدہ ام کہ روزے ابو علی جبائی رئیس معتزلہ در بالائے
منبر وعظ میکرد مرداں بسیارے در اطراف وے جمع بودند امام ابو الحسن اشعری
رحمۃ اللہ تعالے علیہ دراں مجلس حاضر بود ابو علی در بیان گفت خیر از طرف خدا تعالے
ست و شر از طرف بندہ اشعری رحمۃ اللہ در گوشہ مخفی بود عبائے را در خفیہ باشارہ
نمود کہ از و اعظ بالائے منبر سوال نمائی کہ سر پسر داشتم یکے بزرگ گردید و مطیع
فوت شد دیگرے بزرگ گردید و عاصی فوت شد و سوم در صغیر سنی فوت گردید حال شاں

Marfat.com

چوں ست چوں سوال نمود ابو علی گفت پسر بزرگ تو کہ مطیع فوت شدہ جائے
وے جنت ست و آنکہ در بزرگی عاصی فوت شدہ جائے وے دوزخ ست و آنکہ
در صغارت فوت شدہ نہ در جنت ست و نہ در نار باز اشعری رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ
از وے سوال نمائی اینکہ اگر پسر صغیر من بگوید خداوندا برادر بزرگ مرا جنت عطا کردی
مرا چرا نمیکنی خدا یتعالے در جواب او چہ می گوید ابو علی گفت خدائے تعالے در
جواب او می گوید از برائے برادر کبیر تو طاعت بود کہ مستوجب جنت شد از برائے
تو طاعت نیست باز اشعری رحمۃ اللہ گفت از وے سوال نمائی کہ اگر پسر صغیر من
بگوید الٰہی اگر مرا ہم مہلت میدادی کہ بزرگ می شدم ترا طاعت می کردم کہ مستوجب
جنت می شدم حق تعالیٰ در جواب او چہ می گوید ابو علی گفت حقتعالے در جواب او
می گوید کہ اگر ترا مہلت میدادم کہ تو بزرگ می شدی عصیان بجا می آوردی کہ مستوجب
نار جہنم می شدی خبر ترا و ایں دانستم کہ ترا در صغارت فوت گردانیدم تا ایں کہ مستوجب
نار جہنم نشوی باز اشعری رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ از وے سوال نمائی ایں کہ اگر آں برادر
من کہ عاصی فوت شدہ و مستوجب نار جہنم شدہ اگر بگوید خداوندا ہرگاہ خبر برادر من
را دانستی کہ او را در صغارت فوت گردانیدی تا ایں کہ مستوجب نار جہنم نشود خبر مرا
چرا ندانستی کہ مرا ہم در صغارت فوت گردانی خدائے تعالے در جواب او چہ میگوید
چوں عیال ایں سوال را کرد ابو علی از جواب عاجز شد و دانست کہ ایں سوال ہا از
نزد خود عیال نیست از منبر فرود آمد چوں در میان مردمان نشست کرد و جستجوے نمود
ابو الحسن اشعری رحمۃ اللہ علیہ را حاضر دید کہ از جملہ تلامیذ او بود افسوس ہا خورد و
گفت ندانستم کہ تو را ہا سنت و جماعت بودی آنچہ می دانستم از تو دریغ نکردم و
تو در میان عوام الناس مرا فضیحت کردی گفتند در ایں وقت ابو علی از طریقہ معتزلہ
رجوع نمود و مذہب اہل سنت و جماعت را اختیار کرد۔ تا عہد ہوم آنست

Marfat.com

کہ محبت تمامی اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را قلب خود جائے دہی و ہیچ کس
را از آں جماعت بد نہ گوئی چنانکہ حق تعالے فرمودہ وَالَّذِیْنَ جَآءُوْا مِنْ بَعْدِهِمْ
یَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِیْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِیْمَانِ وَ
لَا تَجْعَلْ فِیْ قُلُوْبِنَا غِلًّا لِّلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَا اِنَّكَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ
حقتعالے مایاں را چنیں صفت نمودہ کہ آں طائفہ را نیک گویم و دعا کنیم بد
گفتن یکے ازاں جماعت از برائے مایاں جواز ندارد و فاضل تریں شان اوّل
ابا بکر صدیق رضی اللہ تعالے عنہ و بعد عمر فاروق و بعد عثمان ذی النورین بعد ازاں
علی مرتضیٰ رضوان اللہ علیہم اجمعین چرا کہ ایں چہار در مسند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
نشستند و دین حق را نصرت ہا دادند و قواعد دین و شرع را تقویت نمودند و دین
اسلام را در آفاق منتشر گردانیدند چنانکہ خدا تعالے ابو بکر رضی اللہ تعالے عنہ را ثانی
گفتہ و فرمودہ اِلَّا تَنْصُرُوْهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا
ثَانِیَ اثْنَیْنِ اِذْ هُمَا فِی الْغَارِ و عمر رضی اللہ عنہ را ایں آیہ ثنا گفتہ یٰۤاَیُّهَا
النَّبِیُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ و عثمان رضی اللہ
عنہ را ایں آیہ ثنا گفتہ اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَآءَ الَّیْلِ سَاجِدًا وَّقَآئِمًا
و علی رضی اللہ عنہ را ایں آیہ ثنا گفتہ اِنَّمَا وَلِیُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَالَّذِیْنَ
اٰمَنُوْا و دیگر صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین را ایں آیہ ثنا گفت وَالسّٰبِقُوْنَ
الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهٰجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ
رَّضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ لہذا بر تو لازم ست کہ ہمگی کے آں جماعت را
رضی اللہ عنہم و دوست داشتہ باشی تا بقول قرآن کریم عمل کردہ باشی **قاعدہ چہارم**
آنست کہ تمامی جماعت مسلمانان را حق گوئی و حق دانی و در خلف تمامی مسلمانان نماز
گذاری چنانکہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند صَلُّوْا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ

Marfat.com

وفاجرکم صلواتکم وعلیهم اثمهم وہر کہ خلاف ایں حدیث
مبارک را عقیدہ داشتہ باشد از طریقہ اہل سنت وجماعت دور ست ودرمیان
جماعت رخنہ آوردہ باشد واز جملہ آں قوم ست کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
دربیان حال شاں فرمودہ اند من فارق الجماعت قید شبر فقد
خلع ربقۃ الاسلام من عنقہ قاعدہ پنجم آنست کہ تمامی صفات
خداوند تعالے را باعتقاد درست داشتہ باشی چوں علم وقدرت وسمع وبصر وحیات
ومشیت چنانکہ حق تعالے خود دربیان صفات عزیز خود فرمودہ وللہ المثل الاعلے
مفسرین گفتہ اند مراد از مثل صفات ست یعنی الصفات العلی اگر از برائے
کسے علم نباشد او عالم گفتہ نمی شود واگر قدرت نباشد قادر نیست ہم چنیں ست
باقی صفات خداوند تعالے قاعدہ ششم آنست کہ بدیدن خدا یتعالے
درجنت اقرار داشتہ باشی کہ بدوں چشم وبدوں مثل وجہت وکیفیت دیدہ می شود
کہ از برائے اولون وصورت وکیفیت نیست لیس کمثلہ شئ وھو
السمیع البصیر قال اللہ تعالے وجوہ یومئذ ناضرۃ الی ربہا
ناظرۃ قاعدہ ہفتم آنست کہ بندگان را استطاعت ہست تواند کہ فعل
را بکنند وتواند کہ نکنند استطاعت قبل از فعل ست چنانکہ امر پیش از فعل ست
تکلف مالایطاق جائز ندارد قال اللہ تعالی لا یکلف اللہ نفسا الا
وسعہا یعنی طاقتہا مقیم در بالائے سوزہ یکشبانہ روز مسح کند ومسافر سہ شبانہ
روز وبآفریدن بہشت ودوزخ اقرار داشتہ باشی وخداوند تعالے درجنت بدوں
ترجمان وواسطہ بندگان را سلام فرستند ومعراج آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
اقرار داشتہ باشی وشفاعت اورا حق گوئی وسوال نکیرین وعذاب قبر ونامہ خواندن
میزان وصراط ہمگی را حق دانی تا از جملہ اہل سنت وجماعت باشی ۔

39156

Marfat.com

قاعدہ ہشتم آنست کہ اقرار دہی اینکہ قرآن و دیگر کتب منزلہ ہمگی کے کلام خدائے عزوجل است اما نہ بقول کہ قول وے از وے جدا نیست قول وے بقدرت ست نہ بآلت وجوارح قال اللہ تعالی یریدون ان یبدلوا کلام اللہ ونیز فرمودہ وان احد من المشرکین استجارک فاجرہ حتی یسمع کلام اللہ قاعدہ نہم آنست کہ مغفرت باشی ایں کہ آمرزیدن گناہ کبیرہ از طرف خدائے تعالے جائز ست اگرچہ کہ آں شخص بدوں توبہ فوت شدہ باشد و ہر مذنبے کہ بدوں توبہ فوت شدہ باشد کار وے بمشیت اللہ تعالے ست اگر خدا نیخواہد گناہ وے را بشفاعت شافعان یا بفضل خود عفو می کند واگر بخواہد بمقدار گناہ او وے را عذاب می کند قال اللہ تعالی ان اللہ لا یغفر ان یشرک بہ ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء ونیز فرمودہ یغفر لمن یشاء ویعذب من یشاء موحد را عذاب جاوید نیست قاعدہ دہم آنست کہ در متشابہات قرآن و در اخبارات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہمگی کے اقرار دہی و ہر چہ از محتملات و متشابہات کہ علماء تفسیر و تاویل کردہ اند تفسیر و تاویل شاں را حق گوئی واز قول شاں نگذری و برآں نیفزائی و ہر آیہ را کہ مجمل گذاشتہ اند تو بعقل ورائے خویش ہیچ نہ گوئی تا بہ تشبیہ نیفتی و اقرار دہی کہ ہمگی کے قول خدائے عزوجل ست وظاہراً و باطناً یک حرف را انکار نیاوری و ہر چندکہ در خصوص متشابہات کمتر گفتگوئے کنی بہتر ست خدائے تعالے فرمودہ فاما الذین فی قلوبہم زیغ فیتبعون ما تشابہ منہ ابتغاء الفتنۃ وابتغاء تاویلہ و ما یعلم تاویلہ الا اللہ والراسخون فی العلم یقولون امنا بہ خدائے تعالے علماء را راسخانِ علم را آں فرمود کہ بمتشابہات قرآن اقرار دہند و تاویل آں را نجویند زیرا کہ نادانی را بخود اقرار دادن بہ از انست کہ در فتنہ و شبہ افتادن

Marfat.com

اگر کسے گوید کہ تو در متشابہات قرآنی مثل وَجَاءَ رَبُّكَ وَالرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى وغیرہما چہ می گوئی ما جواب می گویم ایں کہ آں می گویم کہ خدائے عزوجل گفتہ و رسول او صلی اللہ علیہ وسلم و راسخان علم دانستہ اند باینہا اقرار دادم و از غیر آنہا بے زارم و بر تاویل مفسرین نیفزایم اقرار دادن بقول خدائے عزوجل و فرمودۂ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایمان ست و انکار کفر عاقل و موحد یقین دارد کہ راہ راست این ست و افعال صحابہ کرام کہ اجماعی باشد نیز ہدایت ست و ہر کہ خلاف ایں مذکورات را عقیدہ داشت مبتدع ست کہ حق را از باطل تمیز کردہ نمی تواند۔ بِاللّٰهِ التَّوْفِيْقِ وَمِنْهُ الْمُعِيْنُ حَسْبُنَا اللّٰهُ نِعْمَ الْمُعِيْنُ

باب پنجم آنکہ بیدار کیست و بیداری چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ ای مومن آگاہ باش ایں کہ بیدار کسے ست کہ در خواب نباشد و اگر خواب شدہ باشد باز بیدار شدہ باشد یا بیدارش کردہ باشند و کار بیداراں را پیشہ گرفتہ باشد و در ہر جا محققے یا پیر کاملے بیند در گرد او بگردد و از ہر محققے طریق ہدایت را سوال کند تا درد وی درماں پذیر شود و آتش وے را آبے فرود آید اگر ہر چند آتش شوق را آبے میسر نمی آید کہ ہر زمان رو در زیادت ست چنانکہ گویا سوختگی کے در بالائے سوختہ کے ست روندگان ایں طریق را ہمگی کے ایں درد موجود ست کہ طبیبان کامل از دوائے کردن ایں مرض عاجز شدہ اند و ایں زخم را مرہمے نیافتند۔ ہر سوختہ کہ ایں سوختگاں را بیند با ایشاں در آویزد و ہمدم و رفیق گردند چنانکہ گفتہ اند خرمن سوختہ دیگراں را خرمن سوختہ خواہد و باز ماندہ از قافلہ نیز دیگراں را باز ماندہ خواہد و چوں ایں طائفہ را چشم بیکدیگر افتد از نہایت درد و سوختگی کے و آتش و سوز سینہ آہے می کشد و آواز بر می آورند و می گویند آہ

در کجا یابم واز کجا جویم در روے از همگی کے برمی تابند در دلش بایں حالت بماند میرفت
واز دلِ سوختہ کہ قلب او سوز و گداز داشت بشان داد و علیہ السلام کہ او ہم ایں چنیں
سوال نمود سوال کرد کہ آں ترا در کجا جویم جواب آمد کہ انا عند المنکسرۃ قلوبھم
من مخافتی چوں ایں ندا بسرایں درویش رسید چوں والہ و شیدائے آرام و قرار از
وے برفت ہر کجا حیرانی یا سوختہ می دید بہ نزدیک شاں می رفت و از محبوب خویش سوال
می نمود تا شاید کہ خبرے یابد ہر چند کہ بیش میدوید کم می یافت آخر از برائے او گفتند
کہ ویرا خانہ آنست مرد درویش برخواست تا بخانۂ وے رسید کہ شاید او را در خانہ
و نیافت از حاجیاں پرسید کہ شمایاں ایں جا چہ می کنید و چہ می جوئید گفتند فیہ
ایات بینات مقام ابرھیم و من دخلہ کان امناً و گفتند
مطابق ایں اقوال ہر کہ درایں خانہ داخل گردد از عذاب خدائے تعالے ایمن باشد
درایں وقت آں درویش دلریش از صف حاجیاں باز گردید و آہ کرد کہ درد بر درش
بیفزود و آمد تا بصف راکعاں و ساجداں رسید گفت شما درایں جا چہ می کنید و چہ می جوئید
و در کف چہ دارید گفتند خدائے عزوجل در کتاب عزیز خویش فرمودہ یا ایھا الذین
امنوا ارکعوا واسجدوا واعبدوا ربکم وافعلوا الخیر لعلکم تفلحون
مایاں رکوع و سجود بجائے می آوریم تا از جملہ رستگاراں گردیم آں درویش را دو سجدے
رسید کہ وے را دو اے موجود نبود بعد آمد تا ایں کہ بعابداں و تائباں و صائماں و
شاکراں و آمراں معروف و ناہیاں منکر رسید پرسید کہ شمایاں درایں جائے چہ دارید
و چہ می جوئید گفتند خدائے تعالے مایاں را ایں افعال مایاں ثنا گفتہ و فرمودہ۔
التائبون العابدون الحامدون السائحون الراکعون الساجدون
الآمرون بالمعروف والناھون عن المنکر والحافظون لحدود اللہ
و بشر المؤمنین ایں فعل ما را زاں جہت ست کہ او مذا بشارت دادہ و بدو آں درویش

Marfat.com

زیادہ تر گردیدہ آمد تا ایں کہ بہ بازار نیکوکاراں رسید پرسید کہ شما چہ دارید و در طلب چہ می باشید گفتند کہ حق تعالے مایاں را چنیں بشارت دادہ انا لا نضیع اجر المحسنین انا لا نضیع اجر من احسن عملاً مرد درویش آتش شوق وے زیادہ گردید کہ آتش در بالاے آتش ریختند و نمک در بالاے جراحت وے پاشیدند بعد نالیدہ آمد تا اینکہ بکوے صابراں و صادقاں و منفقاں و مستغفراں رسید پرسید شمایاں چہ دارید و چہ می جوئید گفتند مایاں ہر یکے عملے داریم آنچہ مایاں راست دیگراں را نیست کہ خداے تعالیٰ در کتاب کریم خود مایاں را صفت کردہ و فرمودہ۔ انما یوفی الصابرون اجرھم بغیر حساب و نیز فرمودہ لیجزی الصادقین بصدقھم و نیز فرمودہ و بالاسحار ھم یستغفرون و مثل الذین ینفقون اموالھم فی سبیل اللہ کمثل حبۃ انبتت سبع سنابل فی کل سنبلۃ مائۃ حبۃ واللہ یضاعف لمن یشاء واللہ واسع علیم آں درویش کہ از خواب غفلت بیدار بود و غذاے او شربت محبت بود و مقصود جان او جز محبت محبوب او نبود ہر کسے را در چیزے آویختہ دید واز آنچہ منصد او بود کس چیزے نگفت دراں وقت درویش دلریش نزدیک بود اینکہ جگر او پارہ پارہ شود متحیر و سرگشتہ حیران فرو ماند بقلب خود گفت آخر ایں کار را درمانے باشد آخر مراد انا خواہد گردانیدند کہ ایشاں را از حق جزے باشد آمد تا بسر کوے آں رسید بامید کہ دردا و را درمانی پیدا شود و آواز کرد کہ از دوست و مطلوب من چہ خبر دارید کہ دراں کوے در آمدید اگر مطلوبے ندارید چہ می کنید آں گفتند مایاں دست از دنیا و اسباب او برداشتیم و بیع تجارت را واگذاشتیم و ہر چہ مایاں را از مطلوب ما باز دارد ہمگی کے را از خود بدور کردیم تا خدا بتعالے مایاں را در کتاب عزیز خود ذکر نمود و مردماں تا قیامت مدح و ثناے ما را می خوانند

Marfat.com

رجال لا تلهیهم تجارة ولا بیع عن ذکر الله درویش پرسید که آخر
حال شمایان چون خواهد بود گفتند والله یرزق من یشاء بغیر حساب -
درویش آهے کشید و گفت دریغ شمایان از جهت طلب رزق او را می پرستید
بعد آمدنا بکوئے علماء و بزرگان و مقدمان شریعت و طبیبان رسید پرسید که شمایان
چه می کنید و چه مطلوب و مدعا دارید درمان درد من چیست آنچه مایان راست
از تو دریغ نداریم اگر نعمات دنیائی و اخروی را بخواهی از تو دریغ نداریم قال
الله تعالی والذین اوتوا العلم اتیهم درجات اگر درد خود را درمان
طلب می کنی نماز کن و روزه دار و علم آموز و عمل نیکو بجائے آور تا حق تعالے
ترا بیاموزد درایں وقت درد و خستگی مرد درویش زیادت گردید که از غیرت آه
زد و پیراهن امید پاره پاره گردانید و دستار پندار بر زمین زد و خاک بر سر باد کرد
و از سر سوز و نیاز گفت الٰهی ترا در کجا یابم و از که جویم درایں وقت بسر او ندا کردند
که ما را از موضع بزرگان کس نیابد - ما را از قلب سوخته گان و عاشقان ما
جویند زیرا که سرمایه سوخته گان و عاشقان و مفلسان مائیم و بس - کسے را که
جامه سفید باشد در عقب قصار نرود او را نجوید - اگر ما را می جوئی بکوئے قلاشان
و مفلسان و عاصیان و شکسته دلان رو شکسته دلے که از همه خلق شرم دارد و میگوید
بنده ام و زبان عذر ندارد نه آب روے دارد نه مالے که نفقه کند شرم دارد که در میان
مطیعان آید لهذا از جرم خویش سر افگنده و آتش ندامت در دل و آب حسرت در
دیده و غبار معصیت بروے وے نشسته خجل و نیازمند در کنجے افتاده و
آه می کشد که آیا با من چه خواهد کردند ما را در آنجائے جوی که در قلب شکسته دلان
جائے داریم و سرمایه مفلسان مائیم چنانکه در کتاب عزیز خویش فرموده و من
یعمل سوءً او یظلم نفسه ثم یستغفر الله یجد الله غفو

رحیماً مارا کسے یابد کہ در احوالات خود ظلم و ستم کردہ باشد آنکہ از خواب
غفلت بیدار شدہ باشد و آتشِ ندامت در قلب وے شعلہ زند بعد ازاں
روے بطلب ما آوردہ باشد تو مارا از وے طلب کن کہ جائے ما در قلب آں
شکستہ دل ست آیا نمی بینی کہ چوں سلطان ارادہ کند اینکہ از برائے خود باغی یا بوستانے
بنا نہد در میان او درختاں گوناگون می نشاند و از برائے نشستن امیر در میان
باغ قصرے بنائے کنند و منظر جلوس او را گلہائے رنگارنگ زراعت می نمایند
چوں امیر دراں باغ داخل شود اگر چونکہ ہمہ درختاں پر گل باشد تا بقصر خود نرسد در
ہیچ موضع آں باغ بنشیند و اگر بنشیند مردماں او را بکوتاہ ہمتی منسوب کنند چوں بقصر
خود بنشیند چشم باز کند و تماشائے گل نماید و در خارہائے گل ننگرد و ہر چند کہ خار دست
امیر را زیاں دارد سالہا باغباناں وے خارہا را زحمات کشند بامید آنکہ یکہفتہ گل
بار می آورد و چوں گل بار آورد از جہت زخم خار از گل نمی گذرد بلکہ بوئیدن گل
نیز اکتفا نمی کند۔ باغبانان خود را می فرماید کہ ازاں گلہا گلاب می گیرند ہر جا دوستی
یا عزیزی داشتہ باشد ازاں گلاب قدرے بہ نزد شان تحفہ میفرستد مقصود امیر از
بنا کردن باغ گل بود نادان کہ در غیر موسم گل در باغ شوند خارہا می بینند و قدر ایام
گل نمی شناسد امیر را بقلب خود ملامت می کنند کہ چرا درختاں میوہ دار غرس ننمودہ از خار
چہ آید و چہ خیزد نمیدانند کہ امیر را بآں خارہا اسراریست کہ با درختاں نیست ہمہ کس
باسرار ملوک ہا آگاہ نیست مگر صاحبان اسرار را حق تعالیٰ را نیز با عاصیاں و
گنہگاراں مومنیں اسراریست کہ با عابداں و زاہداں نیست چوں پادشاہاں
نشیناں را در مجلس خود طلب کنند اگر از آنہا بے ادبے ہم بنشینند از حرم خود در
می گذرند چرا کہ میدانند کہ حرمت مجلس ملوک ہا را صحرا نشیناں نمیدانند و اگر از حرم شاں
در نگذرند ایں علامت بیخردی و غیر کریم طبعی ملوک ہاست چرا کہ از احوالات اطلاع داشتند

وبا وجود اطلاع خود آنہا را در مجلس خود طلب کردہ اند باید کہ از جرم شان نیز درگذرند و
ہم چنیں ست کہ بندۂ عاصی در قلب خود تخم معصیت بسیار زراعت کردہ کہ چوں نظر
اندازد فرسنگ در فرسنگ بمقدم روے خود خاری بیند کہ از خود ننگ می آورد۔ و
از خلائق شرم دارد کہ افعال خود را بہ نزد شاں اظہار نماید و ہمیشہ خوف حق تعالے
بقلب او بائے گیرست۔ ناگاہ ابر جود در بالاے سینہ وے آید و رعد ہیبت
بغرد و برق محبت چنیں کرد باد عنایت بوزد و باران فضل ببارد کہ آں ہمہ
خارہائے سینۂ وے گل بار آورد و شگوفہ کند کہ بلبلاں بخواندن آیند کہ آتش شوق
در قلب وے در گیرد و سوز کند تا اینکہ وے از خواب غفلت بیدار شود و نالہائے
عاشقانہ کند چنانکہ در زیر ہر موے آں نار محبت آویزاں گردد۔ و بوے وصال
بمشام وے در آید کہ خارستان وے گلستانے گردد کہ از گلہائے وے گلاب
گیرند و رحمت و مغفرت بدوستان و محباں بعزت ہائے تمام ہدیہ فرستند
و آنہا در قندیل عنایت کنند و مُہر رضا بسر آں قندیل نہند تا عند الحاجت بکار برده
شود کہ رنج معصیت را دور گرداند۔ ہم چنیں خداے تعالے بسے عاصیاں را
بقطرہائے آب چشم شاں شست شوی دادہ و لباس عزت پوشانیدہ تا ایں کہ
ہمہ کے جہانیاں بدانند کہ وے از طاعت مطیعاں بے نیاز ست و ہیچ عاصی را
از وے نومیدی جواز ندارد و ہیچ مطیع را از وے اغنی نمی سزد ہر چہ خواست
کرد و ہر چہ خواہد کند انہ فعّال لما یرید یمحو اللہ ما یشاء و یثبت
وعندہ ام الکتاب اما آگاہ باش کہ فضل و عنایت وے مرغیست کہ بہر درخت
ننشیند و در ہر آشیانہ پرواز نکند۔ و ہر صیادے را بدام نیفتد و ہر کسے او را
نتواند دید او را بخود او گیرند کہ کس را در وہم نیاید۔ ملوک نادر باغ و سرائے
ہر کسے فرود نیایند و سرائے کہ ملک غیر باشد او را عمارت بنا نہ کنند۔ و در سرائے

Marfat.com

مشرک نیز داخل نمایند۔ و در جائے کہ خوف معاندان باشد عمارت بنا نہ کنند
اما از خرابہ و خارستان کہ خالی از ملک غیر باشد باک ندارند کہ چوں بناگذارند بنوعی
گذارند کہ بالکل نام خرابہ و خارستان از بالائے آں موضع دور شود۔ چنانکہ
لائق موضع جلوس و منظر خود شاں باشد و ہر کہ نظر انداز دبداند کہ ایں عمارت
سلطانی ست۔ و ہر رعیت و بیگانہ بدوں اذن نتواند گردے وے گردد۔
انا عند المنکسرۃ قلوبھم من اجلی وایں طائفہ چناں طائفہ اند
کہ چوں بر خود نظر انداز ند بجز از خود دیگر کسے در بالائے خود جفا و خطا و ذلت نمی بینند
و از طرف خدا یتعالے بجز فضل و کرم و احسان دیگر چیزے در بالائے خود نمی
بینند و بہر طرف کہ نظر انداز ند از بیم گناہ چناں مخجل و شرمسار و متحیر اند کہ در بحر
خجلت گویا غوطہ خوردہ اند و از نہایت محبت و سوختگی چناں اند کہ بہر چیز نظر
انداز ند خبر اللہ تعالے دیگرے چیز نمی بینند و ہر زمان دریائے محبت شاں موج
بر می آرد و طناب وصال شاں محکم تر میگردد تا بجائے میرسند کہ خود شاں از
بیان رفع می شوند درست و شکستہ بنظر شاں یکساں می آید اگر بدریا روند باسباب
محتاج نیستند چنانکہ در مثنوی مولوی معنوی آمدہ سہ ہر کہ اندر بحر مستغرق
شود۔ فارغ از کشتی و از زورق شود ۔ واعتصموا باللہ ھو مولکم
فنعم المولی ونعم النصیر وھو حسبی ونعم الوکیل ۔

باب ششم در بیان آنکہ توبہ چیست و تائب کیست

قال اللہ تعالی یا ایھا الذین امنوا توبوا الی اللہ توبۃ نصوحا
عسی ربکم ان یکفر عنکم سیاتکم صدر الامام شیخ الاسلام
قدس اللہ روحہ العزیز فرمودہ اند کہ توبہ را سہ مقام ست پشیمانی بدل و عذر بزبان

Marfat.com

وباز ایستادن از گناه اللّٰھم ارزقنا بعضے گفتہ اند کہ نصوح نام مردے بود
کہ گناہ ہائے بیحد و افزوں کردہ و بسے اموال مردماں خوردہ بود کہ مردماں ہمگی کے
باوے خصم بودند و او را نفرین میکردند۔ ناگاہ فضل الٰہی شامل حال وے گردید
کہ توبہ کرد و آنچہ داشت بخصمان بخشید حتی اینکہ جامہ ہائے تن خود را کہ بجز عورت
پوشی دیگر ہیچ نداشت۔ مردے بیامد و گفت مرا نیز در بالائے تو حقے ست آں
عورت پوش را نیز بوے انداخت بعد حضرہ آبے بود رفت در میان او نشست
ایں ست توبۂ نصوح۔ و توبہ کردن بر ہمہ کس فریضہ ست چنانکہ خدائے تعالےٰ
فرمودہ توبوا الی اللّٰہ جمیعاً ایھا المومنون لعلکم تفلحون و دیگر
فریضہ ہا را مثل نماز و روزہ و حج و زکوٰۃ وقت معلومی ست اما توبہ کردن در ہر
نفس کہ نہ در رضائے خدائے عزوجل باشد فرض است اگر توبہ نکنی ظالم باشی
چنانکہ خدا یتعالےٰ فرمودہ ومن لم یتب فاولئک ھم الظالمون
آنچہ قول خدائے عزوجل بود در خصوص توبہ ذکر شد اما شرائط توبہ اینست کہ گفتہ آید
اوّل باید در توبہ استقامت کند و دیگر آنکہ ہر مقامے را توبہ علیحدہ ایست عاصی باید
کہ از گناہ توبہ کند۔ مطیع از دیدن طاعت خود و ریا کردن۔ عالم از حسد۔ متقیم طاعت
از خویشتن دیدن۔ صدیق از عُجب۔ اما ایں ہیچ توبہ از توبہ مفسداں آسان تر نیست
چرا کہ آنہا از فساد ظاہری توبہ می کنند و زبان و چشم و پائے را نگہ میدارند۔ اما
اگر کسے دوست داشتہ باشد کہ او را مقام تائباں و محققاں حاصل آید ظاہر و
باطن را از خلاف شرع محافظت کند و تائب باید یک نفس را بغفلت نگذرد و
کردار خود را قبلہ قلب خود کرداند و دایم کردار خود را در مقدم دے خود داشتہ باشد
و حکم کند کہ آیا بندۂ را با خدا یتعالےٰ ایں معاملہ جائز ست یا نہ مکافات ایں معاملہ با
من چہ خواہد شد۔ و حکم ملک لم یزل و عذاب جہنم را قبلہ قلب خویش گرداند تا اینکہ

Marfat.com

آتش ندامت وے سوزان تر گردد کہ تقلب وے بسوختن آید وچشم وی بگریستن
و بزبان وے بنالیدن وتن وے بلکاہیدن از نادیدنی ہا زبان را نگہدارد
و ناشنیدنی ہا گوشہا را و خود را از ہمنشینِ بد دور گرداند بجائے کہ نباید رفت
نرود و چیزے را کہ نباید دید بدست نگیرد و ہفت اعضائے خود را دائم
محبوس داشتہ باشد کہ آیا گناہاں مرا از من درمی گذرند یا نہ آیا بعوض اعمال
من مرا چہ عوض خواہند داد آیا مرا بیامرزند یا عذاب کنند نفسے در خوف و
نفسے در رجا گذارند و شب روز بخدمت حق مشغول باشد و از طعام خوردن
روز و خواب شدن شب خود را مبرا کند و ہمگی کے اوقات ذکر حق بزبان
او باشد خاصۃً صبح و شام کہ فضائل این دو وقت بسیار است قال
اللہ تعالیٰ فسبح بحمد ربک قبل طلوع الشمس وقبل الغروب
وجائے دیگر فرمودہ یسبح لہ فیہا بالغدو والآصال وجہد نمائی کہ در
این اوقات خود را از در بار شیطان بدرگاہ رحمان داشتہ باشی آیا در
قرآن کریم نخواندۂ کہ خدائے تعالےٰ حبیب خود را صلی اللہ علیہ وسلم بقیام
شب امر فرمودہ وخطاب نمودہ یا ایہا المزمل قم اللیل الا قلیلا نصفہ
او انقص منہ قلیلا او زد علیہ وجائے دیگر فرمودہ مِنَ اللَّیْلِ
فتہجد بہ نافلۃ لک عسی ان یبعثک ربک مقاماً محمودًا
و باید فضائل گذار باشی فضیل فراموش نہ باشی لبیار کسانی اند کہ تقلب
تو می گویند امشب برمی خیزم و تہجد ادا می کنم چوں صبح شود از خواب
می آیند این اندوسواس شیطانی است کہ در فضائل نقصان می آید نباید
باید کہ در ہر وقت نماز تجدید وضو کند تا شیطان از وے بعد و در عبادت
بکسار گردد۔ و بقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ مَنْ جَدَّدَ وضوئہ

Marfat.com

حق داللہ لہ المغفرۃ عمل کردہ باشد ہر کہ در بالائے وضو تجدید وضو
کند حقتعالے دہ حسنہ را در نامۂ اعمال وے ثبت کند دہ سیئہ را
محو گرداند۔ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام من توضأ علی وضوء
کتب اللہ لہ عشر حسنات ومحی منہ عشر سیئات
ونماز جمعہ را اگرچہ کہ دو فرسنگ راہ باشد باید ترک نکند نائب اگر مسیر
آید باید مسکن وے مسجد باشد وچوں نشیند رو بقبلہ نشیند۔ واگر
حق دیگر از انسان مثل زن وفرزند وپدر ومادر یا حیوانات در ذمہ او
نباشد ما تواند از مسجد بیرون نشود واگر باشد بعد از ادائے فریضہ
وطلوع شمس وادائے نوافل بیرون شود ودر وئے بکسب حلال بطلب
معاش آورد واین فعل او از انکہ بدست مردماں طمع داشتہ باشد بسیار
است فائدہ در منقولات آمدہ کہ شبے درویشے در صومعہ
درویشے داخل شد درویش چوں دید کہ وے را ہمسائے آمد قدرے طعام
از خوردن او اضافہ آمدہ در نزد ایں درویش آورد چوں درویش مہمان
بخورد گفت یا شیخا ایں ہفتاد پیر کامل است کہ من تہ ظرف طعام خوردن
اورا الیسیدم درویش گفت اگر تو کسب حلال می کردی کہ یک پیر ناقص
تہ ظرف طعام ترا می لیسید فضائل تو زیادہ تر بود اگر فقیر کسب حلال پیشہ
گیرد وبہ مستحقاں وفقرا ایثار کند بسیار فضائلہا دارد واگر دنیا را
داشتہ باشد وامساک کند از برائے وے بسیار شنیع است فائدہ
شخصے بخدمت حضور فضیل ابن عیاض قدس اللہ سرہٗ آمد عرض
نمود کہ یا شیخا دو صد درہم دارم زکوٰۃ او چند می شود فرمودند دو صد
یک درم آں شخص عرض نمود کہ یک درم اضافہ از چہ سبب فرمودند بکفا

Marfat.com

گناہ تو کہ این قدر مال خدا یتعالیٰ را امساک کردی و بفقرا تفسیم نمودی اما باید
کہ مال خدا را بمستحقانِ او و من لہ الحق صرف کند کہ اگر خدا یتعالیٰ از وے سوال
نماید کہ چرا نفقہ نکردی از عہدۂ جواب بر آید فقیر تائب و درویش صابر باید
سخا پیشہ بود نہ بخل کیشہ و چوں وقت نماز آید از کسب روے گرداں نشود
در وے بادار نماز آورد و حضور جماعت را بخود لازم گیرد قال اللہ تعالیٰ
حَافِظُوْا عَلَى الصَّلَوٰتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى اگر نماز را ادا نمود و مہمی نداشت
از مسجد بیروں نشود خدا یتعالے را ذکر کند و اگر خالی از علم بود بہ نزد عالماں
رود علم آموزد باید اکثر مجالس او با علماء حقانی باشد قال علیہ الصلوٰۃ
والسلام خیر البقاع المساجد و شرھا الاسواق آنکس تائب
نباشد کہ بدوں عذر از بہترین موضع برخیزد اگر معذور باشد بر خیرد و برود
قال علیہ الصلوٰۃ والسلام نفقۃ المرء علی عیالہ صدقۃ کسب
ہم بقدر کفاف معیشت فرض ست اگر ازاں مسائل کہ بعلم دیں محتاج بود
از عالمے بیاموزد از تمامی کسب ہائے دنیائی کہ بکسب احتیاج نداشت
از برائے او بہتر است تائب و غیر تائب را ایں ہیچ شے از علم آموختن نافع تر نیست
زیرا کہ بدوں علم ہیچ عملے درست نیاید از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
سوال نمودند اَیُّ الْاَعْمَالِ اَفْضَلُ قَالَ الْعِلْمُ و تاسہ بار کہ سوال
مکرر شد ایں جواب شنیدند صحابہ کرام عرض نمودند یا رسول ما یاراز عمل
سوال می کنیم فرمودند عمل خالی از علم قیمتے ندارد باید اول [illegible]
علم آموزی تا اعمال را ضایع نگردانی فائدۂ [illegible]
کہ حضرت فیل خدا احمد جام قدس اللہ روحہ فرمودہ اند کہ زاہد خالی از علم مسخرہ
شیطان ست عبادت با عمل درست آید و عمل با اخلاص، ہر کہ را بد خلق

Marfat.com

طمع باشد عبادت با اخلاص از دست وے نباید و با شکم سیر خواطر جمع نگردد
و نفس او مقهور او نمی شود هر که نفس وے مقهور وے نیست بدربار حقتعالی
آبرو ندارد عابد زاهد باید از مباحات چناں اجتناب کند که دیگراں از محرمات
می کنند و هر چه نفس وے را براحت می آورد ازاں ها دور باشد کار بد و یار
بد و جوار بد همگی کے را بطرف خود راه ندهد غل و غش و بغض و حسد و کینه
و عجب و بخل را از خود بدور اندازد و هر فعلے را باصل و قاعده او ادا کند که اصل
افعال چند چیز است اوّل کم اهل بودن و بوعده هائے خدایتعالے اعتماد
داشتن و از وعید او خوف کردن و طمع از خلق بریدن و بخلق خدائ مشفق
بودن هر که بایں اوصاف متصف باشد مجاهدت ها را بجائے آورده باشد
و چنانکه بخواهد تن خود را بزیر می آورد تن مرد تائب هم چوں اسپ پر قوتے
ست که ریاضت کشیده باشد اگر زین و تنگ و لجام او محکم باشد این چنیں
اسپ از مقاومه کردن و دشمناں عاجز نمی آید که هم دشمناں را روے
در فرار می آورد و هم غنیمت بدست می آورد و اما اگر ایں اسپ ریاضت
نکشیده باشد و لجام و زین ندیده باشد سرکشی می کند که هم در ریختن خون خویش
سعی می کند و هم در ریختن خون مردماں ریاضت کشیده قهر کردن است
در بالائے نفس قال الله تعالی و امّا من خاف مقام ربه و نهی
النفس عن الهوی فانّ الجنة هی الماوی و مثل تن پرور او هوا پرستاں
چوں مثل کلب ست خدایتعالی فرموده و اتّبع هویه فمثله کمثل
الکلب تا آنجا که لعلهم یتفکّرون و نیز آں حضرت صلی الله علیه
سلم فرموده اند الناس عالم او متعلّم و باقی الناس همج یعنی
یا عالم اند یا طالب علم اند و باقی مردماں فرمایه و نادان اند هر که علم ندارد و

نیاموزد فرومایہ وناداں ست وآں کس کہ کار ہوائے نفس کند حقتعالے
در حق او فرمودہ فمثلہ کمثل الکلب ان تحمل علیہ یلہث
او تترکہ یلہث خردمند عاقل آنست کہ فکر کند آنکہ از دست وے
چہ بیروں می شود تا از تحت دائرۂ تابعان نفس وہوا بیروں باشد آنرا کہ
علم ندارد علم باید آموخت وآنکہ علم دارد بعلم عمل باید کرد تا بع نفس وہوا
نباید بود تا ازاں قوم کہ واتبع ھویہ فمثلہ کمثل الکلب نباشد ہوا
پرستاں چوں سگبانا ں اند کہ تا چند مدت سگبان را مردماں سگ قرین
می گویند در روز تماشہ وسیلہ ہر کس بتماشا مشغول میشود واو باید بسگ
مشغول باشد ودر صید جاہمگی کے مردماں بتماشائے او مشغول میگردند
کہ او بہمراہ سگ چہ می کند اگر کلب معلم گردد کہ صید وشکار کند سگ
بنواخت سلطان سرفراز گردد وسگبان خلعت یابد ہر گاہ سگے کہ چند
روز علم آموخت خود او ومعلم او این قدر بہ نزد سلطان عزیز می گردند ایشاں
کہ علم آموزد بہ نزد سلطان حقیقی خود او ومعلم او چہ قدر عزت پیدا می کنند
خاصہ گانِ سلطان بخدمت گاری کلب معلم مشغول می گردند چوں سگبان
غائب شود ہر دم او را بیاد می آورند کہ فلاں کر کجاست کہ سلطان عزم شکار
وتماشا دارد چوں او نباشد کے تماشائے سلطان کمال می یابد ہر گاہ
سگ پلیدے از علم آموختن خود او ومعلم او این قدر مرتبہ پیدا کند حال
انسان را باین قیاس کن مومن موحد کہ بہ نزد خدائے تعالیٰ عزیز ترین
مخلوقات اوست ہر گاہ توبہ کرد ودر بالائے نفس خویش قہر نمود چوں توبہ
نمود ومجاہدت علم وعبادت کشید کے جائز است کہ اکرم الاکرمین او را از
دریائے لطف وکرم خود ناامید گرداند۔ تائب مستحق غفران وبرگزیدہ رحمن

Marfat.com

ست و قلب وے منظر خالق منان ہر کہ علم آموزد و ریاضت نفس کشد
حال وے بہ نزد خدائے تعالےٰ کمتر از حال آں کلب نخواہد بود کہ خود او
و معلم او بہ نزد سلطان چہ قدر مرتبہ پیدا کند۔ آیا در کتاب کریم وے نخواندہ
کہ فرمودہ ان اللہ یحب التوابین ویحب المتطہرین و جائے دیگر
فرمودہ الا من تاب و عمل عملا صالحا فاولئک یبدل اللہ
سیئاتہم حسنات پس وعدہ خدائے عزوجل کاہلی آوردن مایاں
در توبہ و اعمال صالحہ نہ علامہ سعادت ماست و نیز چوں خدا بتعالےٰ
خاصہ گان خود را ذکر نمودہ تائبان را در اول شاں ذکر نمودہ و فرمودہ
التائبون العابدون الحامدون السائحون تا بہ آخر آیہ تائب
حقیقی چوں در زمینے گذر کند آں زمیں در بالائے دیگر زمین ہا فخری کند
و ہم چنیں در ہر جائے کہ بنشیند اگر تائب حقیقی بدریائے یا بنہرے گذر کند و
بگوید بسم اللہ الرحمٰن الرحیم بسم اللہ مجریہا و مرسیہا
ان ربی لغفور رحیم آب ہا تا قیامت او را تسبیح و تہلیل می
گویند و از طرف خدائے عزوجل از برائے او طلب مغفرت می کنند آفتاب
و ماہ و ستارگان وے را آمرزش میخواہند و ہم چنیں ملائیک ہا و حقتعالےٰ
او را بقلب خاصان خود و باقی مردماں دوست میگرداند اگر دست بخاک
زند زر میگردد و از موت خویش چناں بشارت ہا بیند کہ ہیچ فقیرے کہ
بسلطانے رسد نہ بیند و در قیامت سفید روے باشد و از صراط گذر
کند و در جنت درجات اعلےٰ یابد توبہ چناں گوہر قیمتے ست کہ ہر کسی او را
بچنگ نتواند آورد و ہر کسے قیمت آں را نداند خدائے تعالےٰ صد ہزار
گناہ گار و عاصی را بیامرزد تو ہشیار کہ توبہ کار اندکے ست یا ہر کس را میسر آید

Marfat.com

صد ہزاراں مسلماناں را خلعت ایمان مشرف آید و توبہ از ہزاراں یکے را میسر آید توبہ تریاق دلست و شحنہ در بالا بے راہ زن اما ہر کسے قدر توبہ را نداند ہر کہ ایں دولت وی را میسر آید خلعتے ست کہ از طرف خدا عزّ و جل در بالائے او فرود آمدہ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ در صفات توبہ ایں کفایت ست آیا قصۂ ابتدائے حال و انتہائے حال فضیل بن عیاض قدس اللہ سرہ العزیز را خواندہ باشی کہ از جہت توبہ حقیقی حال او چگونہ شد آں ترا کفایت است

باب ہفتم می پرسند کہ اخلاص چیست و مخلص کیست

اے مومن آگاہ باش کہ آں بسیاری اند کہ عبادات بسیارے بجائے می آورند بمدت ہائے بسیاری ہیچ نیکوئی از برائے شاں پیدا نمی آید و کساں بسیارے موجود می شوند کہ بادنے مدتے باندک عبادتے نیکوئی ہا از برائے شاں پیدا می شود قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز کار بکثرت بالا نگیرد بلکہ باخلاص و بحرمت گیرد قال اللہ تعالیٰ الا الذین تابوا واصلحوا واعتصموا باللہ واخلصوا دینہم للہ فاولئک مع مومنین خدائے عزّ و جل قومی را از عابداں در کتاب خویش ذکر نمودہ و فرمودہ عاملة ناصبة تصلی نارا حامیة نہ ہر کار کنندہ را کاری گوید و نہ ہر آئندہ را در باز کنند و نہ ہر زارعی را تخم ثمر کرد و نہ ہر آئندہ را عزیز و محترم گردانند ہر درختے خرما بار نیاورد بجز آں درختے کہ در زمین گرم سیر باشد خدا تعالیٰ شہادت مومناں را بدرخت مثل آورد و فرمودہ

Marfat.com

الم تر کیف ضرب اللہ مثلا کلمۃ طیبۃ کشجرۃ طیبۃ
اصلہا ثابت وفرعہا فی السماء چنانکہ ہر درختے بار نمی آورد ہر
شہادتے نیز اخلاص ندارد ایں شہادت را زمین گرم و پاک باید چنانکہ
درخت خرما زمین گرم خواہد شہادت ہم دل گرم و پاک خواہد تو تخم محبت
را در زمین گرم و پاک زراعت کن تا زود ثمر آورد و اگر آں دل از بغض
وحسد وغیرہما پاک نباشد ہم چناں باشد کہ درخت خرما را در زمین سرد
سیر زراعت کنی سبز می گردد اما ثمر بار نمی آورد از گویندگان شہادت و
عابدان قومی ہستند کہ دائم عبات می کنند اما قلب شاں از نفاق
پاک نیست یک قوم از عابداں ایں چنیں اند اما قوم دیگرے ہستند
کہ درخت شاں خرما بار می آورد اما خرمائے سیستانی ست کہ بزرگاں
او بمجلس خود راہ نمیدہند مگر فرمایگاں سبب این ست کہ ایں قوم افعال
نامشروع را مثل زنا و خمر و ناحق گوئی بافعال مشروعۂ خود داخل می کنند
خرمائے شاں خرما ہست اما شیرینی ندارد و قوم دیگر خرمائے شاں خرمائے
طبسی ست کہ ہم می خورند و ہم ذخیرہ می کنند اما لیاقت مجلس ملوک ہا را ندارد
ایں قوم کسانے اند کہ حرص دنیا دارند و بطمع دنیائی بخلق آمیختہ اند۔
اما مومنانے کہ شہادت را باخلاص میگویند و شہادت شاں از معرفت
است خرمائے شاں خرمائے ست بغایت شیریں و خوشگوار کہ کار از
ایشاں باخلاص و حرمت در وجود می آید ظاہر و باطن شاں بیک
نوع ست نہ نفاق دارند و نہ بدعت و نہ ریاکاری نہ پروائے خلق دارند
بلکہ ہر چہ می کنند برضائے خالق می کنند نتیجہ اعمال ایں طائفہ این است
کہ باندک عملے ثواب بسیار بیند کار با اخلاص بالا می شود اگر چونکہ اندک

Marfat.com

باشد اندک گفته نمی شود قال الله تعالی مثل الذین ینفقون اموالهم
فی سبیل الله کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة
مائة حبة والله یضاعف لمن یشاء والله واسع علیم
وہر کارے وعملے کہ باخلاص باشد کس حساب آنرا نداند کار کہ بالا می گیرد
از اخلاص بالا می گردد آسانے کہ کار شاں بالا نمیکرد نہ عمل شاں باخلاص ست
بلکہ تخلیط ست کہ خدائے عزوجل نمی پذیرد۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فرمودہ اند کہ خدایتعالے فرمودہ انا اغنی الشرکاء عن الشرک
فمن عمل لی عملا واشرک فیہ غیری فانا منہ بریٔ
وھو للذی اشرک خدائے تعالیٰ می فرماید کہ من ازاں عملے کہ باشرک
وریا مخلوط باشد بیزارم کار وعمل باشرک وریا نہ از اعمال مومناں باخلاص
ست۔ بسیارے مومناں اند کہ ایمان شاں تا حین موت زیادہ تر بالیشاں
ہمراہ نہ باشد بساں درخت خرمائے کہ در زمین سرد سیر نشانند برگ وخضرت
آں تا حین اول زمستان بوے ہمراہ ست چوں سردی زمستان پیش آید
برگ وخضرت آں را نابود گرداند کہ گویا ہرگز نبودہ۔ وقوم دیگرے آنچناں
اند کہ تا مادامے کہ شادمانی ونعمت باشند ایمان شاں بالیشاں ہمراہ ست
وچوں رنج وزحمت بیند ایمان از ایشاں اعراض میکند چنانکہ حق تعالے
فرمودہ ومن الناس من یعبد الله علی حرف فان اصابہ خیر
اطمان بہ وان اصابہ فتنة انقلب علی وجہہ ایں
ہر دو ایمان کہ گفتہ شد ایمان منافقاں ست چنانکہ درخت خرما سرد سیر ہم
خرما گفتہ می شود ولیکن ثمرہ نفع ندارد وہیچ منفعتے از وے بر نیاید بجز
رنج ومحنت دو جہان قال الله تعالیٰ خسر الدنیا والآخرة

Marfat.com

ذالک ھو الخسران المبین اما آنان کہ خزائے شاں سیتانی
ست آنان اند کہ شہادت باخلاص می گویند اما عمل بالعلم و یقین
نمی کنند حرص و بغض وغیرہما در اعمال شاں آمیختہ است و مدخت شاں
خرما بار می آورد اما خزائے شاں در مجلس و خزانۂ ملوک بار راہ ندارد و
آں قومے کہ خزائے شاں طیبی ست آنان اند کہ خدائے تعالے در کتاب
عزیز خویش فرمودہ و آخرون اعترفوا بذنوبھم خلطوا
عملا صالحا و آخر سیئا کہ بسیارے کار ہا بد و نیک را با یک
دیگر مخلوط کردہ اند الم ترکیف ضرب اللہ مثلا کلمۃ طیبۃ
کشجرۃ طیبۃ ایں قوم را چوں توحید از زبان بر آید رنگ اخلاص
و بوئے محبت دارد و ہمیشہ در بالائے مرکب تقوے سوار اند و زین
جہد در بالائے او و لجام ادب بر سرے او و تنگ توکل در رکاب
صدق و عاشیۂ نواخت ہم عنان او یکے می گوید و یکے می جوید نہ
نظر بہ عرش دارد و نہ بفرش و نہ بر لوح و نہ قلم حق تعالے اورا بلطف
خویش عزیز و مکرم گردانیدہ و خلعت رضا را بدوش وے انداختہ و
بنسیم وصل معطر گردانیدہ و درخت اصلھا ثابت و فرعھا فی السماء
را با آب معرفت آب دادہ و بر قلب او فرو بردہ کہ ہمیشہ از جوئے بار محبت
آب می خورد و از شرب انس می نوشد تا ایں کہ درخت وے آب بسیار
و آب را از بیخ بشاخ می افگند کہ برگ و میوہ می آورد و میوہ ہائے او
شیریں و خوشگوار می شود درخت معرفت ایں چنیں ست کہ آب ہا
از بیخ بشاخ می افگند معرفت نور است و آب نور ست و مومن نور
ست و محبت نور است و دل بنار محبت ازلی سوختہ است چوں نار محبت

Marfat.com

درسوختہ ازلی افتد آں چناں گردد و وہاں صفت شود کہ خدائے تعالیٰ
در کتاب عزیز خویش ذکر نمودہ ولولم تمسسہ نارٌ نور علی نور
یھدی اللہ لنورہ من یشاء اما آں نار و آں نور را بکسے دہند
کہ خواہند و سزاوار باشد چنانکہ خدائے تعالےٰ فرمودہ وکانوا احق
بھا واھلھا و اما آناں کہ نااہل بودند و زمین و آسمان را لبحدہ
طے کردند بیک نافرمانی و نار از ایشاں باآں ہمہ عبادات شاں آوردند
واز برائے شاں گفتند بود کہ تو اہل ایں مسند نیستی و آں نار اکہ اہل
ایں مسند بودند و فضل ازلی شامل حال شاں بود مثل سحرۂ فرعون
کہ دوستان حق را یک حرمت بجا آوردند و فرمودند یا موسیٰ
ان تلقی و اما نحن الملقون آں ہمہ ضلالت و گمراہی شاں نیست
و نابود گردید تا اینکہ انا الی ربنا المنقلبون بر زبان شاں جاری
گردید واز قطع أیدیٰ و أرجل بقلب خویش اندیشہ راہ ندادند و سرور
وسالار تمامی شہداء گردیدند حق تعالےٰ بندگان خود را اطلاع داد کہ
بطاعت ریاکاراں احتیاج ندارد اخلاص قلب می خواہد ہم سوز
و نیاز گنہ گاراں و حرمت گرفتن دوستان خاص ما باخلاص قلب در
نزد ما از تمامی عبادت ہائے کہ باریا و تکبر باشد بہتر است چرا کہ از عبادت
ریائی بوے نفاق و شرک می آید واز معصیت مخلص بوے توبہ و غفران
عملے کہ از وے در آخر بوے غفران و توبہ بلند شود و در اول نفاق و
ریا مخلوط نیست اے عزیزان ایں نصیحت را گوش کنید اگر امید وارید
کہ شمایاں را آں درگاہ آبروے پیدا شود کار باخلاص کنید واز ریا دور
باشید و ہر چہ کنید چناں دانید کہ در حضور حضرت حق آیا کہ او می بیند و می شنود

Marfat.com

آنکس کہ خدائے خویش خواند ٭ باید کہ بجز خدا نداند زنہار گیرد آن نگردید کہ عبا
خود ہا را بریا مخلط کنید زیرا کہ فردا پردہ از کارہا برداشتہ می شود و مرد شہ
بانکس حوالہ می شود کہ عبادات خود ہا را بنظر آنہا نمایاں کردہ اید در آنوقت
حسرت و ندامت سود ندارد آیا ظاہراً نمی بینی کہ چوں بکسے چیزے ہدیہ
فرستی سعی می کنی کہ آن را رنگے و بوئے و مزہ باشد عبادات ترا ہم باید
صدق اخلاص بود کہ عیب ریا کاری نداشتہ باشد قادر بارگاہ اغنی الاغنیا
قول افتد اگر یک عمل از سر اخلاص و صدق کنی کار دو جہان تو درست
آید و عمل باریا ہر چند بسیار باشد درست نباید فردا اجر تو بان کس حوالہ شود
کہ اعمال خود را بنظر او طویل گردانیدی یا آرزو داشتی کہ آنہا ہم طاعت ترا ببینند
و بشنوند اگر ارادہ داری کہ طویل نزد باد لیل بدانی کتاب احیاء العلوم سریع
عبادات را مطالعہ نمائے ھذہ النصیحۃ یکفیک

باب ہشتم در بیان آنکہ ہوا چیست و ہوا دار کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ سرہ العزیز
اے عزیز بدانکہ ہوا سلطانیست از سلاطین کفر و انکار و عقل سلطانے
ست از سلاطین معرفت و اقرار مسکن ایں ہر دو در جسد آدمی ست و ہر
بخلاف یکدیگر کارے کنند و دشمن یکدیگر اند و ہمیشہ با یکدیگر خصومت
دارند تا آنکہ یکے روے در ہزیمت آورد و دیگرے در وجود انسان
تخت سلطانی نشیند نفس انسان ولایت تحت حکم شان ست ہر کہ
در وجود او سلطان گردید سعادت ابدی روزی وے شد و ہر کہ ہو
ہوس سلطان وجود وے گردید درب جہنم و ہاویہ بروے او کشادہ

سرمایہ خیرہا عقلست و از شرہا آتش جسم انسان چوں شہرے ست کہ در وے
دو سلطان باشد و ہر یک دایم در پے آنست کہ آں دیگر را نیست گرداند
تا اینکہ شہر بکلی در تصرف وے آید و دایم خصومت و خونریزی دارند تا
اینکہ رعایاے آن شہر کہ عبارت از اعضاء ست منقاد و مطیع وے
گردند و اطاعت او را بذمہ گیرند و باو باج و خراج دہند اگر سلطان
ہوا غالب گردید و تابعان خود را بآں شہر بعاملے مقرر کرد و مارا از نہاد
آں شہر برآوردہ شد زیرا کہ چشم بآں طرف می نکرد کہ ہوا خواہد و گوش آں می
شنود کہ ہوا می جوید و پائے بآں طرف سعی می کند کہ آرزوے ہواست
ہم چنیں اند باقی اعضاء در آخر ہوا ہم چناں آرزو می برد کہ زر ہم بنام او
سکہ شود و خطبہ نیز بنام او خواندہ شود چنانکہ فرعون در آخر دعویٰ اَنَا
رَبُّكُمُ الْاَعْلٰی کرد و خداے تعالیٰ از پاداش این عمل وے خبر
داد کہ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُوْلٰی و اگر خواہد کہ سلطان
عقل یک سخن بگوید سلطان ہوا او را مانع می شود زیرا کہ تابعان خود
را ہمیشہ در بالاے عقل موکل دارد کہ خاموش باشد و ہمگی از وے
آں ہا بظہور آید کہ نفس و ہوا می خواہد چنانکہ خداے تعالےٰ در کتاب
عزیز خویش از وے خبر داد ہ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوْٓءِ و دائم نفس آں
خواہد کہ بجاے خوش نشیند و طعام ہاے خوش خورد و لباس ہاے
فاخرہ پوشد و خلایق ہا او را مدح و ثنا گویند و اگر عبادتے ہم از وے
در وجود آید بریاکاری مخلوط دارد و ہوا پرست آنست کہ دایم در قید ایں ہا
ست و آنانکہ عقل در وجود شاں امیر و سلطان باشد ہوا را دایم سرزنش
و ذلیل دارند کہ عقل ہمہ کے عاقلان بکار شان حیران ست و ہر عملے کہ از

Marfat.com

ایشاں در وجود آید عاقلاں و علماء ذوی العقول حقانی پسندی کنند
زیرا کہ آنہا از شراب لطف و محبت چشیدہ اند و ہر عاملے کہ از عاملان شاں
عمل می کنند یا از سپاہ وے ظہور می نماید عاقلاں کہ در وے نظری
انداز ند می گویند کہ چہ نیکو عاملے و چہ باتدبیر سپاہی ست آنہا از جویبار
قربت آب خوردہ اند و بریاض محبت پروردہ شدہ اند و نسیم وصلت
در بالائے شاں بدمیدہ و بانیاز محبت رو بہ ترقی آوردہ اند نہ در
دنیا می نگرند و نہ در عقبی بلکہ طالب رضائے مولا اند سر ایشاں سراپردہ
رضا و قلب ایشاں خزانۂ معرفت و سینۂ ایشاں دریائے جود و
دیدۂ شاں منظر جمال کمان و زبان شاں قائل مدح و ثنائے حق
و گوش شاں مستمع آوامر و نواہی و ہفت اعضائے شاں غرقہ بحر
کرامت در ہر چہ نگرند حق را بینند و با ہر کہ گویند قول حق را گویند و ہر چہ
طلب نمایند از وے طلب کنند و با ہر کہ پیوندند بوے پیوندند و
واز ہر کہ بترند از جنۃ او ترند و با ہر چہ بخشنید از جہت او بخشند و چوں
برخیزند از جنۃ او برخیزند چنانکہ در کتاب حزقیل علیہ السلام کہ وے نبی
بود از انبیاء بنی اسرائیل آمدہ کہ ما تقرب الی عبدی بشی
افضل مما افرضت و علیہ بالمکتوبات فجامنی عبدی
و بالنوافل یتحبب الیّ عبدی حتی احبتہ فاذا احببتہ
کنت بصرہ الذی یبصر بہ و سمعہ الذی یسمع بہ و
لسانہ الذی ینطق بہ و قلبہ الذی یعقل بہ و رجلیہ
الذان یمشی بہما فان دعانی اجبتہ و ان سالنی اعطیتہ
نبی عبادی انی انا الغفور الرحیم و انہ لیس من اہل

Marfat.com

بیت ینقلون مما اکرہ الی ما احب الا ینقلبھم مما یکرھون الی ما یحبون کسی کہ سمع وے و بصر وے حقتعالے باشد گویا در ہمہ اوقات بحق تعالے قرین ست وچہ خلعتی وچہ کرامتی وے را عطا فرمودہ شدہ چنانکہ خود وے جل شانہ در کتاب عزیز خود از حال آں خبر دادہ نحن اولیاؤکم فی الدنیا وفی الاخرۃ تا آنجا کہ نزلاً من غفور رحیم و ایں کہ در ایں جا ذکر نمودم چاشنی ست از خوان نعم اولیاء وے اولیاء وے نہ آں رنگ دارند کہ ما در ایشاں نگریم یا مایاں دعوے کنیم کہ مایاں ہم از اولیاء وے ایم آرے خدا عزوجل مومناں را دوست دارد و دوستِ خود خواندہ چنانکہ در کتاب عزیز خویش فرمودہ اَللّٰہُ ولی الذین امنوا یخرجھم من الظلمات الی النور اما تو اکنوں می نگر کہ دوستاں خدائے عزوجل بچہ صفت اند و بچہ راہ می روند اگر تو ہم از دوستانِ وے می باشی خوش بحال تو آں کسے کہ ترا دید و بشناخت صفت دوستان حق این ست کہ گفتہ شد و ایشاں طائفہ می باشند کہ یک طرفۃ العین از حق خالی نیستند و نظرِ حق تعالے دایم بطرف ایشاں ست قلب آں طائفہ دایم از خلق رمید و با حق آرمیدہ است چناں کہ خبر بران ناطق ست ان اللہ تعالی اوحی الی نبیّ من انبیائہ کذّب من ادعی محبتی اذا جنہ اللیل نام عنّی الیس کل حبیب یدعی ویحب خلوۃ مع حبیبہ انا مطع علی قلوب احبائی اذ جنھم اللیل جعلت ابصارھم فی قلوبھم وثابت نفسی بین اعینھم فخاطبونی علی المشاھدۃ وکلموہ عَلَی الْحَضُوْرِ

Marfat.com

ملوک دنیا و اہل دنیا را نظارہ گاہیست نظارہ گاہ خدائے تعالے
قلوب دوستان اوست ہر قلبے کہ نظارہ گاہ حق باشد بنور فضل و
رحمت وے وایم مزین ست و از آینہ ہزار بار پاک و پاکیزہ تر باشد کہ
غبار غیر از وے شستہ شدہ و رنگ حق گرفتہ قال اللہ تعالے
صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَّنَحْنُ لَهٗ عٰبِدُوْنَ
چوں قلب مومن رنگِ حق گرفت و لباس رضا پوشید ہمہ آں شود کہ
وے خواہد قال علیہ الصلوٰۃ والسلام حکایۃ عن اللہ تعالے
انا مطیع من اطاعنی حق تعالی می فرماید من مطیع کسے ام کہ مرا
اطاعت کند و مونس کسے ام کہ او مونس من باشد و جویاں کسی ام کہ
او مرا میجوید و آں می کنم کہ وے می خواہد چوں بندہ چناں شود در ہر چہ
نگرد حق بیند میان عارف و معرفت حجاب نیست چنانکہ خبر دہد ناطق
ست المومن مرآۃ المومن چوں قلب مومن از زنگ پاک گردد
و رب خزانۂ غیب بروے وے کشادہ کرد و ہر چہ کہ صلاح وے باشد
از وے پوشیدہ نماند ہر چہ دیدنی ست دیدہ شود و شنیدنی شنیدہ
گردد و گفتنی گفتہ آید آخر کار بجائے رسد کہ از گذشتہ ہائے ایام گذشتہ
از ازل تا ابد ہر چہ آرزو کند ہیچ شے را از وے دریغ ندارند جز از لقاء
حق تعالے کہ در جنت وعدہ شدہ چنانکہ خود وے جل شانہ در کتاب
عزیز خویش فرمودہ وما تکون فی شان وما تتلوا منہ من
قرآن تا آنجا کہ ذلک ھو الفوز العظیم ایں کلمات را بینا دلاں دانند
کہ چو می شنوند ہر کہ قلب وے بنور حق بینا گردید سعادت ابدی نصیب
او شد و گوے سبقت از ہمہ کے در ربود دوستان وے بفضل وے

Marfat.com

بیناست ہر دلے کہ آفتاب عنایت حق بوے تافت از حلے جلے شود
چنانکہ چوں اثر کیمیا بر مس افتد طلا گردد کہ دیگر ہرگز مس نشود دلے کہ فضل
عنایت حق بوے تافت ہرگز آدمی گری نکند تو مپندار کہ او آدمی گری می
کند زیرا کہ قلب وے در بحر جلال غرق ست۔ ظاہراً با ماست و آں می
کند کہ ما می کنیم و اما قلب در روح وے نہ آنست کہ در فہم و ادراکِ ما
در آید چنانکہ خدائے تعالے فرمودہ قل انا بشر مثلکم یوحی
الی انما الٰھکم الٰہ واحد قیمت قلب دارد نہ تن و جسد۔ دل
چوں دُرست و میان صدف قیمت دُر راست نہ صدف را لیکن میان
یک صدف در یتیم ست و در میان یکے مروارید کہ این دو دُر قیمت برابر
نیستند آدمی نیز ہمچنیں آدمی اند چنانکہ صدفہا ہمہ صدف اند لیکن آں صدف
کہ در میان وے در یتیم ست بجز غواص دیگرے او را بدست آورد نہ تواند
و قیمت در یتیم را بجز صراف دیگر نداند و آں تنی کہ ہم در میان وے
قلب سلیم ست بجز خدائے عزوجل دیگرے قدر او را نداند و نشناسد
ہر کسے ہمنشیں و حریف خود را شناسد چنانکہ شیخ ابو در بوزجانی قدس
اللہ سرہ العزیز فرمودہ اند یعرفنا من کان من انبائہ جنسنا و
وسائر الناس لنا منکرون تا در میدانِ رضائے او علمے وفا بپائے
نکنی و بر ہوائے او قدم صدق و محبت نزنی پندار کہ از خدا ایقا ہم
آں عزیزاں گردی در بالائے توشتہ یا آں عزیزاں را در قلب خود
باشد ہیہات تو در راہ ہوا و ہوس و آنہا در راہ رضا و فنا اگر تو در ہوا و
ہوس باشی واز آں طائفہ یکے را بینی مجنوں دستوہ خوانی اگر خواہی کہ آں
طائفہ را بشناسی ہوا را زیر پا کن و رضا پیشہ گیر و دیدۂ غفلت بر کن و چشم عقل

Marfat.com

بازکن و برقع خواجہ بدور افگن و سر ہوا را بجاہدت و ریاضت قطع نمائے عقل را بر تخت سلطنت نفس نشان و ہوا را معزول نمائی تا غبار از گرد راہ شان در بالائے تو نشنید و بوئے از مسلمانی بمشام تو رسد وگرنہ ہر چہ بینداے ہمگی کے شود و خیال محالست ہر کہ را عقل امیر باشد چگونہ باکسی کہ ہوا را امیر نفس گردانیدہ باشد آشنائی می کند و کسے کہ خضر وکیل او باشد باکسے کہ ابلیس دلیل او گردد چگونہ بیک راہ می روند این دو از یک دیگر بسیار دور اند اگر ارادہ داری کہ ہم چناں گردی کہ ایشاں اند تو نیز آں چناں کن کہ ایشاں می کنند تا آں چناں یابی کہ ایشاں یافتند وَبِاللّٰہِ التَّوْفِیْق

باب نہم در بیان آنکہ علم چیست و عالم کیست

حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْمُعِیْن

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز آگاہ باش کہ انواع علوم بسیار اند ہر نوع را کہ بدست آوری گوئی کہ علم خود این ست اما بہترین علوم علم توحید ست بعد علم ستر بعد علم شریعت بعد ازاں دیگر علمہا چوں طب و نجوم و صرف و نحو و دیگر علوم کار بے علم قیمتے ندارد کہ علم فاضلترین اشیاء ست اگر می خواہی کہ بدانی تفسیر امام رازی رحمتہ اللہ علیہ در ضمن آیہ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ کُلَّھَا مطالعہ نمائی از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرسیدند کہ اَیُّ الْاَعْمَالِ اَفْضَلُ قَالَ اَلْعِلْمُ ہم چنیں تا سہ مرتبہ سوال نمودند این چنیں جواب شنیدند صحابہ کرام عرض

Marfat.com

نمودند که یا رسول اللہ مایاں از عمل سوال می کنیم فرمودند عمل بدوں علم صحیح
نیاید عملے کہ با علم بود اندکے بہتر از بسیاریست کہ بدوں علم باشد ہیچ مقامے
از مقام علم و علما بلند تر نیست بعد از مقام نبوت علم ست چنانکہ حقانی فرمود
والذین اوتوا العلم ایتہ درجات و نیز آں حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودہ اند العلماء وارث الانبیاء عمل علما نہ آں چناں
ست کہ تو پنداری و نہ ایں رنگ دارد کہ تو می بینی آنہا سیاحاں نیستند
کہ آشنا بازی کنند و تو تماشا کنی یا آیتے چند از کلام شریف تفسیر آں را تو
بگویند کہ ہماں چند آیہ را از بر حفظ کردہ باشند یا چند حکایات از اخبارات
بجہت خود فروشی و ریاکاری و خود بینی بامردماں می فروشند تو نمی پنداری
کہ علماء ایشاں اند بلکہ ایں طائفہ نیستند علماء آناں اند کہ حرفت و کسب
می کنند کہ تدریس و جمع و تالیف دارند عمل شاں بعلم شاں موافق است
نہ آناں اند کہ علم را از بہر نان بدست آوردہ اند کہ بعلم نان می جویند نہ نجات
دو جہاں تو بایں نابینائی در علماء سکری کہ دین خود را در نقصان و زیاں
آوری رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ اند لحوم العلماء سمومہا
یعنی گوشت علماء بزہر آلودہ است کہ کس خوردن نمی تواند اگر کسے بخورد او
را ہلاک می گرداند اگر در بیان علماء طائفہ موجود نشدی کہ خود را بایشاں مشابہ
گردانیدی و در باطن خلاف شاں اند ہر کہ زبان را در باگوئی علماء دراز
کردی حقتعالے او را عبرت دیگراں گردانیدی تا دیگراں علماء را بگفتہ
اما از ابتداء زمانہ چنیں رواج یافتہ کہ در میان ہر قوم طائفہ در وجود آمدہ
اند کہ دیگراں را بہ ننگ فرو بردہ اند باش تا پردہ ہا برداشتہ شود و کار ہر کسے
بروے افتد امروز اگر ارادہ داری کہ علمائے حقانی را بدانی ہر چہ جست

Marfat.com

کنی ندانی اما از آنچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی فرمودہ باید نہی شوی
وبآں فرمودہا عمل کنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند لا تجلسوا
عند کل عالم الا عالما یدعوکم من الخمس من الشک
الی الیقین ومن الکبر الی التواضع ومن العداوۃ الی النصیحۃ
ومن الریاء الی الاخلاص ومن الرغبۃ الی الزھد تو خوب
فکر کن وہنگر ہر عالمے کہ نہ ایں چنیں باشد نزدیک او مرو منشیں اگر برو
ونشینی فرمودۂ آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را خلاف کردہ باشی اگر
ایں قول را بشنوی ترا فائدہا می رساند واگر نشنوی گرد عالم طواف کن
شاید کہ بعضے را بیابی اگر دیدی خاک پائے شاں را طوطیا کن اما محالست
کہ در ایں زمان از آنہا بیابی واے بر علمائے روزگار ما کہ اندکے می شایند
کہ با یشاں مجالس کنی وترا دلیل کردند باقی علم گرفتند وباعلم صد ہزار ستم
وتقلید را قرین کردند وبعضے تکبر وتعجب وتعصب را بعلم خود قرین گردانیدند
بیشک باید در بالائے آنہا چیزے فرود آید تا ایں خصائل مذمومہ از ایشاں
دور شود وچنداں دنیا وحرص دنیا را بجود راہ دادہ اند کہ ہر کہ بہمراہ شاں
مجلس کند وبفعل شاں اقتدا نماید بمصیبتہائے بزرگ ازیں جہاں
جہاں بیروں می رود کہ در حین فوت افسوسہا خورد وبگوید دریغ ازایں
جہاں می روم وعمل صالحہ بدست نیاوردم واگر در حین کہ فرصت بدست
باشد باوے بگوئی کہ ایں افعال تو موافق شرع نیست با تو چنداں عداوت
گیرد کہ عمر خود را بایں کار صرف کند نمی دانم کہ اہل ایں زماں باکہ اقتدا کنند
وراہ حق را از کہ بدست آورند آیا فرمودۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
بسمع آں طائفہ نرسیدہ کہ فرمودہ اند عن معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ

انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من فتنة
العالم ان يكون الكلام احب اليه من الاستماع وفى
الكلام تمزق وزيادة ولا يؤمن على صاحبه الخطاء و
الاثم والمستمع شريك القائل وفى الاستماع تعلم وسلامة
ومن العلماء من يحزن علمه ولا يحب ان يوجد عند غيره
فذلك فى الدرك الاول من النار ومن العلماء من يكون
فى علمه مثل السلطان يغضب ان يرد عليه شئ ويغفل
عن شئ من حقه فذلك فى الدرك الثانى من النار ومن
العلماء من استخفه الذهو والعجب بما اوتى واعظ عنف
واذا وعظ انف فذلك فى الدرك الثالث من النار ومن
الناس من يرى بعض الناس احق بالعلم من بعض فيختار
كاهل المال والشرف الاحاديث وغرايب الكلام ولا يرى
الفقراء والمساكين بذلك اهلا فذلك فى الدرك الرابع
من النار ومن الناس من ينصب نفسه للفتيا ويقول
للناس سلونى عما شئتم ثم يفتى بما لا يعلم ويكتب
عند الله متكلفا والله يبغض المتكلفين فذلك فى
الدرك الخامس من النار ومن العلماء من يتعلم علم
اليهود والنصارى ليعز علمه ويكثر احاديثه فذلك
فى الدرك السادس من النار ومن الناس من يجد علمه
مرتبة وصلا الى الاعالى ويتلبس به عند الناس لمنزلة
والذكر والرفعة فذلك فى الدرك السابع من النار آل طوايف

Marfat.com

کہ ایں طریقہ ما را در خمیر گرفتہ اند نہ طریقہ علماء ست و نہ طریقہ نجات و ہم
علماء چوں در مجلس بزرگاں آیند گویند کہ العلماء ورثۃ الانبیاء
وچوں دست رس یابند چناں افعالہا از آنہا سرزند کہ مفسدان بادیگر
روا ندارند واگر مفسدان آں اعمال از ایشاں سرزند بمحبت درست
آورند کہ بگویند عامیاں ایم خطا رعامیاں راہ دارد واگر آں طائفہ را
بگوئی کہ چرا چنیں می کنید از جواب وحجت عاجز آیند وبگویند ازما ایں
عمل در وقوع نیامدہ واللہ یعلم المفسد من المصلح اگر آں طائفہ
را از علم بہرۂ می بود کار بہ ازیں میکردند علم نہ آنست کہ تو میدانی وتو می
گوئی اگر کسے گوید کہ من نجارم یا حداد م آیا تا آں کسب از دست
وے بر نیاید مستحق اجرت می شود بلکہ نمی شود یا تو قول او را صدقا قبول
می کنی بلکہ باید نکنی اما اگر وے را بدعوے وے موافق یافتی بعد یا
کہ او را تصدیق کنی کہ معاملۂ شاں گواہ شاں ست بمجرد دعوی باید
تو او را تصدیق ندہی تا او را بدعوے او موافق نہ بینی علم آنست کہ
ہر جا کہ باں محتاج شوی او را کار بندی نہ آنکہ ہوائے نفس خود را
وعلم را در پشت سر گذاری وندانی کہ علم دامن گیر تو شود کہ چرا در فلاں
مرا بیاد نیاوردی نجارے کہ نداند ایں کار بہ تیشہ سر انجام می شود
واو در موضع تیشہ اژدہ را کار فرماید او نجار ست بلکہ نسبت اگرچہ
تیشہ دارد وفرماوا سکنہ ہمہ کے آلات نجاری اند اما باید ہر کدام در
عمل فرمودہ شوند علم نیز آنچناں ست کہ در ہر موضع ہماں اسباب کار
او را عمل فرمائی نہ آنکہ ہوا وہوس خود کار کنی وخود را عالم نام نہی چنانکہ
حق تعالے فرمودہ مثل الذین حملوا التوریۃ ثم لم یحملوہا

Marfat.com

کمثل الحمار یحمل اسفاراً حضرت شیخ مصلح الدین شیرازی
رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ اند۔ علم ہر چند کہ بیشتر خوانی چوں عمل در تو نیست
نادانے نہ معلم بود نہ دانشمند۔ چہار پائے بر او کتابے چند۔ آں تہی
دست را بود چہ خبر کہ بر او ہیزم ست یا دفتر۔ چیزے کہ از جحود آں زشت
آید از مومنان زشت تر باشد دروغ از ہمہ کس زشت است اما از
مومناں زشت تر باشد چنانکہ خدائے تعالےٰ فرمودہ یا ایہا الذین
امنوا لم تقولون ما لا تفعلون و نیز آں حضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم فرمودہ اند ان اخوف ما اخاف وعلے احق رجل
منافق القلب علیم اللسان دانشمندی بزبان چنداں اصلے
ندارد مثل آنکہ شخص نادانے ہم سایۂ شخص عاقلے ست و بداں فخر
می کند کسے کہ علم دارد و عمل نہ حال وے نیز آں چناں ست کہ وے
مشقتہائے بسیاری کشیدہ و اموال بسیارے بدست آوردہ حالِ
اموال خود را بگوشہ نہادہ و خود وے بدرب مردماں گدائی می کند و نان
می جوید در ایں جہاں رنج درویشی و محتاجی میکشد و بآں جہاں رنج
بخل و مانع الزکواتے علی کرم اللہ وجہہ فرمودہ اند الغنی البخیل
یعیش فی الدنیا عیش الفقراء و یحاسب فی العقبی
حساب الفقراء اما کسے کہ علم را می داند و ہم بعلم کار می کند درجہ
وے را کس نداند و قیمتِ وے را کس نشناسد بجز حق تعالیٰ نشستن
بمراد وے عبادت ست و نظر کردن بروے عبادت آیا کسے کہ وے
را اعزاز و اکرام بجائے آورد یا بزیارت وے رود حال او چہ خواہد بود
کہ از حج و عمرہ بجا آوردن افضل تر ست یک مسئلہ از وے آموختن از ہزار

Marfat.com

فضائل کسبی افضلتر ست قال علیہ الصلوٰۃ والسلام فقیہ
واحد اشد علی الشیطان من الف عابد خواب عالم از
عبادت جاہل افضلتر ست قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
نوم العالم افضل من عبادۃ الجاھل اما ایں حال علم و عالم را
بسر آید نہ قال و قیل را کہ بنشیند و قال و قیل را پیشہ گیرد و نداند کہ چہ
می کند و چہ می گوید مراد از علم عمل کردن است و گفتن و نہ دانستن و
خاموش بودن کہ ایں دلیل جہلست دانشمندی را عمل ہائے نیکو گواہ
ست و جہل را کارہائے زشت کہ در ہر درختے بار خود را ظاہر می آورد اگر
بار علم بینم دانیم کہ در سینۂ وے درخت علم ست و اگر جہل بینم جہل دانیم نہ در
خرما حنظل بار می آورد و نہ حنظل خرما نہ ہر کہ بعربی سخن گوید وے عالم ست
اگر ایں چنیں باشد باید تمام اہل حجاز و یمن و شامات علماء بودندے و
ہر فارسی زبانی جاہل ست اگر چنیں بودے باید در غیر دیار عرب عالم کسی
نبودے علم آں ست کہ خدائے عزوجل را بیکے دانی و قادر و سمیع و بصیر
و قدیم شماری و بہر صفتے کہ خود وے خود را متصف گردانیدہ تو نیز متصف
دانی و وے را بہیچ شے مشابہ نگردانی لیس کمثلہ شیء وھو السمیع
البصیر سبحانہ ما اعظم شانہ ہر گاہ خداوند تعالیٰ را بشناسی
و برسل و ملائکہ ما و حشر و نشر و وعدہ و وعید وے اقرار دادی و بفرائض
و سنن و مکروہات وے علم حاصل نمودی و بہر زبانے کہ بودی خواہ عربی
خواہ فارسی خواہ غیر ہما علم را تقریر نمودی و عمل کردی اگر بعد خود را از علماء
دانستی جواز دارد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم العلم
ثلاثۃ وما سوی ذلک فضل ایۃ محکمۃ و سنۃ قائمۃ

Marfat.com

وفریضة عادلة عالم آنست کہ ایں ہمہ چیزہا را بداند و باینہا کار کند
عالم ست اگر اینہا را نداند و تمامی اشیاء جہان را بداند عالم گفتہ نمی شود
اگر وے را عالم گوئی حق نگفتہ اگر کسے قرآن را بہمراہ فرایض و واجبات
وغیرہما بداند و بآنہا کار کند از جملہ راسخان علم ست کہ حق تعالے
در شان شاں نازل نمودہ والراسخون فی العلم یقولون
اما آنانکہ بغض و حسد مسلماناں و کبر و تعجب در قلوب شاں جائے
گرفتہ و مسلماناں را عیب می گویند و بدعت را بمثل سنت عمل می
کنند و خود را از جملہ راسخان علم نام می نہند نہ آنچناں ست کہ پندارد
کہ امر و نہی حق تعالے را بدیگراں می گوید و خود وے فارغ ست
خداے تعالے ما و جمیع مسلماناں را توبہ نصوح از ایں افعالہا
کرامت فرماید و علم نافع روزی کند علم نافع آنست کہ ترا از پنج چیز
بطرف پنج دیگر کشد اول از طلب دنیا در طلب آخرت دویم از امساک
و بخل بطرف ایثار و سخاوت خالصاً للہ تعالے سویم از حلاوت دنیا
بطرف حلاوت عبادت کہ جسم وے روے بلاغری و کاہیدن آورد
چہارم آنچہ بخود روا دارد بمومناں نیز روا داشتہ باشد و آنچہ بخود روا
ندارد بمومنان نیز نداشتہ باشد پنجم زبان را از بدگوئی خلق اللہ نگاہ دارد
و بذکر حق مشغول گرداند علم نافع را علامت اینست و علامت علم غیر نافع
نیز پنج ست اول طلب دنیا و حشمت و شوکت و تفاخر و کفاف و منع
و منع دویم تکبری و بخل۔ سویم تن فربہ۔ چہارم احسان را از مسلمانان
دریغ نمودن و عیب گفتن مسلماناں پنجم اعمال دنیائی بجائے
آوردن و موت را فراموش کردن ہر کہ در وے ایں علامات باشد

Marfat.com

یقین ست کہ علم وے نافع ست ہر کہ علامات علم نافع در وے موجود
باشد و از علاماتِ علم غیر نافع بری بود وے از جملۂ آں علماء ست کہ حق
تعالےٰ حال شاں را در قرآن عظیم خود بیان فرمودہ انما یخشی اللہ
من عبادہ العلماء ہر چہ در درجہ علماء حقانی بیان کنی فساند ک
ست درجہ علماء حقانی نہ آنست کہ بشرح گفتہ آید ایں گفتہ ما را ازاں
جہت ذکر نمودیم کہ علمائے حقانی درجہ شاں را بیان کنیم و ہر ناجوانمرد
را از علمائے حقانی شمار نکنند آں قوے کہ نہ از علم خبر دارند و نہ از فرض
و سنت کہ بہوائے نفس عمل می کنند آنہا را نہ عالم گوئی و نہ بجملہ علماء
شمار کنی زیرا کہ مقصود آنہاں از علم تفاخر و تکاثر ست نہ قول حق و عمل
کردن و نہ ہدایت کردن مخلوقات بجز امارت و ریاست و خواجگی
جستن و گویند راہ حق ایں ست کہ مایاں داریم ہر کہ ایں چنیں نیست بطریق
حق ست ایں سخناں را از سر آں عزم ذکر نمودیم تا اینکہ علماء خود البتہ
و مسلماناں نیز آنہا را بشناسند کہ بہر کج رفتاری بفعل وے اقتدا نکنند
چرا کہ افعال شاں افعال اہل سنت و جماعت نیست فعل اتقیا و صلحا
غیر افعال آنہا ست لیکن در ایں زماں ہر کہ درم و دینار دارد قول او مقبول
ست اگرچہ جاہل باشد اما عاقلاں خوب نظر می اندازند کہ علم چیست
عالم کیست و راہ حق کدام ست و جاہل کیست اما آناں کہ خود را عالم
شمارند و از یک درم حرام پرہیز نمی کنند و خوردن حرام و پوشیدن حرام خو
و عادت شاں ست زنہار آنہا را عالم نہ گوئی۔ چنانکہ حضرت مولنا رحمۃ اللہ
تعالےٰ علیہ فرمودہ اند ؎ چہ حاصل ز انکہ داری کیمیا را ؎ و میں خود نکرد
زرہ سودا ؎ ہر کہ منصف باشد بداند کہ ما ایں گفتہ ہا را از انصاف بیا

Marfat.com

کردیم اللھم ارزقنا علماً نافعاً وولداً صالحاً وکسباً طیباً
ودعاء مستجاباً وباللہ التوفیق وعلیہ التکلان

باب دہم آنکہ پیر کیست و پیری چیست و بکدام پیر اقتداء می شاید باللہ التوفیق

قال الصدر الاسلام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز
لے عاقل پر محقق آنست کہ سیرت وے چوں سیرت پیغمبراں باشد لیکن اقتدا
ے می شاید چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ انما الشیخ
ن بومہ کالنبی فی امتہ آنانکہ بنام وہیبت پیر گفتہ می شوند بسیار اند
ا معنے وے را باید تحقیق کنی کہ دعوے او بحق ست یا نہ زیرا کہ اگر از راہ حق
کسے خود او باخبر نباشد چگونہ قادر ست کہ دیگراں را دلیل شود۔ پیر باید کہ
م عالم باشد و ہم ناصح و ہم نیکخواہ و سخی و ہم خوش خوے حسود و مبغض نباشد
فعال سنت از وے فوت نشود و از بدعت دور باشد متقی و متوکل
فوض و مجتہد و راضی باشد قناعت و درویشی را دوست داشتہ
حمد شاکر و صابر نیز باشد و از افعال مریدان خود دائم باخبر باشد و از افعا
در آں دنیا او را نفع دہد باخبر بود و عیوب خویش ہمہ کس را بداند
نکہ عیب خویش را نداند و عیب مردماں را بداند و باید ہمیشہ با شیطا
در مقام محاربہ باشد ظاہر و باطن او تفاوت نداشتہ باشد کہ حق را از بہر
ا بندگی کند نہ از جہت شہرت کہ مردماں را بدام خود صید کند کہ ایں

Marfat.com

باشد اقتدار بوے شاید ہر کہ نہ چنین باشد پیری را نشاید و ہر پیرے
کہ ہواے او بندہ و مطیع وے نیست اقتدار بوے نشاید زیرا کہ او ہر چہ
گوید بغرض و مقصود خود می گوید ناصح و مشفق نیست از چنیں پیرے
باید پرہیز کنی چنانکہ حق تعالے در کتاب کریم خویش خبر دادہ ولا تتبع
الھوی فیضلک عن سبیل اللہ ہر گاہ پیر نصیحت بوے کارگر
نیاید نصیحت وے دیگراں را کے نفع می رساند ہشیار باش کہ از ہر
چشمۂ آب نخوری و در ہر مرغزاری چرا نکنی کہ صیاد در پے ہر کازہ دامے
دارد و در ہر شہدی زہری درج نمودہ زنہار بہر جا گذر نکنی کہ دین خویش را
بباد می دہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند اتقوا من مواضع
التھمۃ پیر باید کہ طبع وے چوں باز باشد نہ چوں کرگس ہر پیری کہ طبع وے
چوں کرگس بود گیر دوے نباید گردید کہ راہ دین ترا تباہ می کند و راہ شرع را از
براے تو چناں مشوش می نماید کہ نمیدانی یکجا میروی الحذر الحذر از پیران
کرگس طبع آیا میدانی کہ کرگس طبع کیست کرگس را طبیعت چناں ست
کہ چوں ہواے پرداری لبر وے آید در ہوا چناں بلند طیران کند کہ ہیچ مرغ
وے را نہ بیند و عمر وے از ہفتاد و ہشتاد در می گذرد و بدوں رنج رسیدن
وے را از مردماں از ہمہ خلق عزلت دارد کہ مسکن وے در کوہا و بیاباں ست
اینہا ہمہ کے در طبیعت او ہست و ہمت او بجز از مردار خوردن دیگر چیزے
نیست ہر مریدے کہ در عقب ایں چنیں پیرے رود باید کہ پیر او را بطرف
مرداری ہا دلیل گردد چنانکہ حکیمے فرمودہ

فمن کان الغراب لہ دلیل — فناورس المجوس لہ مقیل

ہر کہ با دوناں نشیند ہمچو دوناں دوں شود — با خردمنداں نشیں تا مرد تو افزوں شود

Marfat.com

شاگرد از استاذ همان آموزد که از وے بیند و گفته اند گربہ بچہ بانگ راز
مادر آموزد اما اگر پر طبیعت وے باز طبع باشد ہرگز گرد مردارے نگردد
اگر ترا ہمت ست پیری طلب نمائی کہ طبیعت او چوں طبیعت باز باشد
زیرا کہ پر باز طبع ترجمان حق ست ہر چہ بزبان او می رود ہمگی کے از حق
ست اقتدا کردن بوے طریق صواب ست مرید باید کہ ہوائے نفس
خود را بگذارد و نصیحت این چنیں پیرے را بگوش گیرد و گوید از بت خانہ
بمسجد آمدم ہر چہ از وے شنوم قبول نماید کہ ہیچ از گفتار او باطل نشمارد
مثلاً اگر پیر کامل را در بت خانہ بیند وے را انکار نہ کند و ہر چہ در بالائے
وے پیش آید از چنیں پیرے پوشیدہ نداشتہ باشد پیر کامل باید ہر سخنے
را نگوید و از ہر کسے سوال نکند مگر از ان پیرے کہ لابدے باشد و اگر کار
کسے از دست پیر بر آید باید در روا کردن کار او در یغ ننماید و اگر مرید
از پیر کامل مذلت در وجود آید باید مرید از وے باز نگردد زیرا کہ اگر مرید
ہر قول و فعل پیر را بداند ستے خود او پیر نمی بودے و او را بہ پیر حاجتے نبودے
واز حال پیر کامل کس خبر ندارد چنانکہ موسے علیہ السلام از افعال خضر
علیہ السلام واقف نبودے کہ وے از شکستن کشتی چہ ارادہ دارد چنانکہ
حق تعالے در کتاب کریم خود حال شاں را بیان کردہ و فرمودہ الخرق
لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا. وحضرت مولانا روم رحمۃ اللہ تعالی علیہ در مثنوی
معنوی فرمودہ اند ؎ گر خضر در بحر کشتی را شکست ؎ صد درستی در
شکست خضر ہست ؎ وہم موسے وآں ہمہ نورے ابر ؎ شد ازاں
محجوب تو بے مبر ؎ اگر مرید در پیر کامل دغوے و اوری نماید گویا در ہلاک
خویش سعی می کند از پیر کامل ہر چہ آید بعد از بصارت آید مرید یا آں ابصارت

Marfat.com

نیست کہ بروے اعتراض کند چیزے بہتر ازیں نیست کہ مرید کارِ خود را
بقبضۂ پیر کامل واگذار شود ہر چہ پیر کامل را پسند آید مرید ہم باید کہ آں
را پسند کند و سخن خیر و شر او را بگوش جان نشنود لبیار اشیاء از پیر کامل ظہور
می کند کہ مرید شرمی شمارد زیرا کہ وے را آں قدر بصیرت و تمیز نیست
باید بقول وے اعتقاد نماید تا او را تجربہ بدست افتد طبیب حاذق گاہ مریض
را بزہر علاج می کند باوجودے کہ زہر مہلک ست۔ صبر بہتر تا در زیاں
کاری و زیان گوئی نیفتد قال علیہ الصلوٰۃ والسلام الصبر
مفتاح الفرج پیر کامل چوں کبوتر ست و مرید چوں کبوتر بچہ کہ کبوتر
از برائے بچہ خود لبسیار مہربان ست کبوتر بسبر ہر دانے حلق می آویزد
و در ہر بلندی پرواز می کند و بہر صحرائے روئے می آرد تا شاید کہ دانۂ
وے را بدست آید کہ زود پس گردد و بحلق بچہ خود دروں کند و باں
ننگرد کہ ایں ہمہ رنج و مشقت ہا کشیدم تا ایں دانہ را بدست آوردم چرا
ایں دانہ را بآسانی از دست دہم بلکہ ہر چہ در حوصلہ خود دارد در حوصلۂ
بچۂ خود اندازد شفقت پیر کامل باز طبع از شفقت کبوتر کمتر نیست
باید نیاز مرید ہم از نیاز آں کبوتر بچہ کم نباشد تا مقصود حاصل آید اللہم رزقنا

باب پانزدہم آنکہ مرید کیست و مرید را چہ باید کرد تا ارادت وے صحیح باشد

قال الحسن امام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز اے عاقل مرید را باید کہ نظر انداز دایں کہ باز دار بہر راہ باز چہ
معاملہ می کند و باز چگونہ ریاضت می کشد تا کار وے سرانجام میگردد کہ
مستحق تماشا گاہ ملوک و سلاطیں می شود چوں باز وحشی طبعی را بدست آورند

Marfat.com

وبملوک ہا تحفہ برند ملوک او را بدست بازداری دہد کہ این را معلّم گرداں
بازدار بند در پائے او افگند و چشم او را بدوزد از ہمگی کے مرادات و مقصودات
او وے را دور گرداند و طعمہ او را بمراد مقصد سلطان مقرر نماید و جائے او را
در بالائے دست خویش کند و سخن خویش را باستماع وے رساند و او را
دائم حمالی و ندیمی می کند تا اینکہ باز امر و نہی او را بداند چوں باز بآواز و
خوئے بازدار خوئے گرفت بعد چشم او را باز می کند تا اینکہ باز بجذو بازدار
ہم خوئے گیرد چوں باز ہر چہ در آشیانۂ خود میکرد و ہمہ کے را فراموش
کرد آنگاہ چشم او را بار می کنند کہ چوں باز بازدار خود را بہ بیند در و ہم و
حراس آید چوں خواہد کہ در ہوا طیران کند قادر نشود و ہر چند کوشش نماید کہ
بند را از پائے خود دور افگند قادر نشود لہذا مراد خویش را بگذارد و بمراد باز
دار عمل کند و بازدار چناں او را بمراد خویش در آورد کہ اگر باز خواہد یک قدم
بمراد خویش گذارد نتواند بعد باز بداند کہ بمراد خویش نیست آنکہ ہوائے
نفس را بگذارد و بہوائے بازدار عمل می کند چوں بازدار این عمل را از وے
بدانست کہ باز بہوائے او عمل می کند در این وقت چوں شکارے پیش
آید بند را از پائے او بکشاید اگر برود و شکار کند سلطان و جملہ سپاہ وے
نظارہ کرد تماشا کنا او باشند و اگر بمراد خویش عمل کرد باز بند را در پائے او
می نہند و او را مقید می گردانند و میندارد کہ از برائے او احسانے بجائے آوردند
چنانکہ حقتعالے فرمودہ الم احسب الناس ان یترکوا ان یقولوا
امنا وھم لا یفتنون وجائے دیگر از برائے موسی علیہ السلام کہ خطاب
کردہ در قرآن جزوادہ ونجّیناک من الغم وفتّناک فتونا وجائے
دیگر فرمودہ لم تکونوا بالغیہ الا بشق الانفس حکیمے فرمودہ ندانند

Marfat.com

بندہ قدرے عافیت راکہ تا بندے بلا را نا آزماید نخست کسے راکہ قدم در
بادیہ محبت نہاد اورا بادیہ بلا برند اگر ازاں بادیہ سلامت برآمد بعد او را بکوئے
جائے برند اگر از انجائے سلامت برآمد بعد ہمگی کے کسانے کہ در اطراف
وی جمع کردند بہ تحت عافیت بنشانند و جام محبت بنوشانوش در کام
او ریزند بستان باز کہ چوں سلامت برآمد و معلم شد از برائے او مقام معین
و بازداری مقرر کند و مدت ہا بوے گوشت خوراند اگر روزے کنجشک شکار
بکند یا نکند باز ہماں باز ست و سلطان ہمہ سلطان لیکن سبب این ست
کہ باز مراد خویش را فرو گذاشتہ و مراد سلطان را اختیار کردہ و اگر ثانیاً
باز مراد خویش را اختیار کرد از این ہمہ اعزاز و اکرام سلطانی باز می ماند از
باز دار کہ او معلم اوست نیز آں حرمت می رود اگر دعوئے مریدی می کنی چوں
باز بہ نزد باز دار باش کہ مراد خویش را البتہ نہی و مراد باز دار را اختیار
کنی تا ہم تو عزت یابی و ہم باز دار معلم تو چوں مریضے کہ بہ نزد طبیب دوا
طلب می کند بعزم آنکہ طبیب را بدنام و فضیحت کند دین خویش در باد
می دہد مریدانے کہ نہ بعزم صدق و نجات بہ نزد اولیاء میروند کہ آنہا را بد
نام سازند بمنزل زندیقی می رسند ہر کہ از در تقلید باین منزل داخل
گردد از در زندیقی بیروں نشود ہر کہ بدوں اخلاص و محبت بہ نزد اولیاء اللہ
رود رقم نادانی بر خود کشد و زود فضیحت گردد آنکہ از سر درد و محبت رود
دل او را از خواب بیدار کنند بعد او را در کوچۂ محباں در آورند و بعد بسوز
و درد مبتلا گردانند و او بجان دادن و موت خود چناں آرزومند شود کہ تشنہ
جگر سوختہ در بیابانے بآب سرد زیرا کہ حال مطیعانے کہ از دنیا نقل می خورند
لبساں مسافری ست کہ سالہا در سفر بودہ و حالا در منزل و جائے خود بہ راہ

Marfat.com

راه آوردهاے بسیاری از جهة اہل و اولاد دوستان خود بسرخ روئی پس
می آید مرید باید که از سه چیز خالی نباشد نیاز تمام عجز مدام عشق سوزان آنکه
برود که درب منزل معشوق بروے وے مفتوح می شود تا مریض باخلاص
به نزد طبیب نرود کی از مرض خود دوا می بیند بدون اخلاص و تفویض بوے
دوا نمیرسد آنرا که نه این چنین ست کار او ناتمام ست اما در طلب پیر کامل
طالب شدن و جستجوے کردن شرط ست عاشق خالی از طلب و مرید خالی
از جستجوے محال اند که بمطلب رسند هیچ محتاجی بدون تگ و پوے
و جستجوے نباشد عاقل را اشاره کافی ست آیات و احادیث بسیاری درین
خصوص در دو مافته بجهت خوف تطویل مختصر گردانیدیم +

باب دوازدهم در بیان آنکه طالب کیست و طلب چیست

قال الله تعالی اولئک الذین یدعون یبتغون الی ربهم
الوسیلة ایهم اقرب قال الصدر الامام شیخ
الاسلام قدس الله روحه العزیز آگاه باش که مرد را چون
کارے پیش آید و همت آن خیزد که روے در طلب چیزے آورد باید
که بشوق روے در طلب مطلوب خویش آورد بشان ابراهیم علیه السلام
که از نهایت آتش محبت و اشتیاق هرچه بیند خیال کند که اوست که
بجز وے هیچ نه بیند - در وے زمن و من زغمت بیمارم [illegible]
بیاد تو می آرم + از بس که بدل وصف ترا بنگارم + در هرچه نظر کنم تو می پندارم
ابراهیم صلوٰة الله علیه اول که ستاره را دید هذا ربی گفت از نهایت شوق
محبت وے بود که هرچه می دید او را می دید چون برق ارادتی از بالا در آمد

Marfat.com

آتش خلّت را بجاں ابراہیم علیہ السلام افگند تا ہر چہ از بالا دید رنگ آن
برق داشت کہ وے ھذا ربی می گفت و بیقرار تر میگردید تا آفتاب
طلوع کرد چوں او را بزرگ تر دید بار گفت ھذا ربی ھذا اکبر
بعد چوں قدم در بادیہ ہمت نہاد فرمود انی بری مما تشرکون ہر چہ
جز مطلوب وے بود ہمگی کے را شرک گفت چوں مطلوب ہاے خود را
مثل ستارہ و شمس و قمر نا اہل دید فرمود اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعٰلَمِیْنَ اِنِّیْ
وجہت وجہی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما
انا من المشرکین تا در طلب کامل نباشی باید روے در طلب پیر
کامل نیاوری و پیر ہم باید کامل و راہ دان باشد تا مرید وے بالایش
ہا آلودہ نگردد و زود بمقصد رسد۔ راہ زناں راہ دین بسیار اند کہ بر سر
راہ دین نشستہ اند و دعویٰ راہ بری می کنند۔ و خلق را بسوے ارادت
خود می خوانند با وجودے کہ از سنت خبر ندارند افعال شاں اکثر بدعت
ست و می گویند راہ راست اینست کہ ما میرویم با وجودے کہ راہ
شاں راہ ہیزم کشان ست کہ بطرف کوہ می رود و اگر چونکہ اول او فراخ
می نماید آخر دمبدم باریک می شود چوں بمیان کوہ رسد بالکل مفقود الاثر
می شود کہ حیران و متحیر میگردند ہر چند کہ راہ خود را جستجوے کنند نمی توانند
کہ پیدا کنند ہر چند کہ سعی کنند و بکوشند بمنزل نمی رسند کہ چوں راہ را گم کردند
ہرگز خبرے نمے یابند ایں طائفہ راہ زنان دین حق اند کہ ہر کہ را براہ حق
بیند سر او را می تابند کہ از راہ بگردد و در بیراہہ افتد اے مدعی آنچہ تو می
پنداری نہ راہ ست راہ بہ نزد کسانے ست کہ بسیار زحمت ہا کشیدہ اند و گرد
عالم گردیدہ اند و بسیارے راہ براں را خدمت بجا آوردہ اند و شامات

Marfat.com

وحجاز وعراق وخراسان وترکستان وہندوستان وبلادہا را پے کردہ اند
ہر کہ را ایں چنیں دلیلے راہبر شود در پیرامہ نیفتد۔ ہر کہ سلطان ہوا بار او گردد
وراہ زناں در اطراف وے جمع کردند وبا شیطان اتفاق کنند آں
مبتدی بیچارہ سر از راہ برتابند وبدام ہوا گرفتار نمایند تا او را بدست
شیطان تسلیم کنند لاجرم حالا راہ زناں بسیار گردیدہ اند وراہبران اندک
طالبان حق در گوشہ ہا پنہاں شدہ وطالبانِ ہوا وہوس آشکار کہ بہر
وادی وہر گوشہ مسکن ہا بنا کردہ اند ورسم ہا جدید بنا نہادہ اند راہ بدعت
را در بیان آوردہ اند وقوانین سنت را ترک نمودہ اند کہ افعالات
شاں بخلاف شریعت بہواے نفس شاں می باشد خلق را ہم بہواے
نفس خود دعوت می کنند طبع نیز بممنوعات شرع مائل ست زیرآن کہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند۔ اَلْاِنْسَانُ حَرِیْصٌ عَلٰی مَا
مُنِعَ نفس خواجگی وبزرگی می خواہد وشرع شریف بعجز ونیاز وعبادت
امر می کند ہر گاہ کسے را کہ بخواجگی وبزرگی فتوے دہند نفس کہ بعجز و
نیاز اعتراف می کند مشقت شب خیزی وفقر وفاقہ ونماز شب
بسیار ست کہ از راحت واسایش ومدح وثنا گفتن مردماں وی را دور
می کنند مقصود نفس از خواجگی حاصل می شود نہ از عبادت وعجز ونیاز
اما حق تعالی جل شانہ بخلاف اقتضاے نفس خبر دادہ وفرمودہ لَا
تَحْسَبَنَّ الَّذِیْنَ یَفْرَحُوْنَ بِمَا اَتَوْا یُحِبُّوْنَ اَنْ یُّحْمَدُوْا
بِمَا لَمْ یَفْعَلُوْا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَ
لَهُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ امروز جماعت یاران تو بسیار اند فردا ہر
کہ ہر چہ کردہ خواہد دید وآنچہ گفتہ باید خواند چنانکہ حق تعالی فرمودہ اِقْرَاْ

Marfat.com

کِتَابُکَ کَفٰی بِنَفْسِکَ الْیَوْمَ عَلَیْکَ حَسِیْبًا اے عزیز اگر می خواہی
کہ در قیامت شرمسار نشوید بآں راہ نروید و بآں قوم صحبت مکنید کہ ایشاں
را از حقیقت نصیبے نیست و دیگراں را چوں خویشتن می خواہند خرمن سوختہ
دیگراں نیز خرمن سوختہ خواہد قال اللہ تعالیٰ خسر الدنیا والاخرۃ
ذٰلِکَ ھُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِیْنُ ایں آیہ در شان کافراں نازل شدہ چرا کہ
آنہا خاسر دنیا نیستند بلکہ خاسر آخرت ان۔ خاسر دارین مدعیاں کاذب
و منافق اند مشرکان آخرت خود را بزیان و خسران آوردہ اند۔ ای مدعیان
اگر دعوی خردمندی می کنید ہر دو عالم را بچنگ آورید نہ آنکہ ہر دو عالم را بباد
دہید نہ ایں از طریقۂ عاقلی ست کہ ہر دو جہاں را بباد دہی حبت را بگذاری
و نار جہنم را اختیار کنی ہوا را بگذار و خدا را بندگی کن تا ازاں قوم نباشی کہ
خدائے تعالیٰ حال شاں را بیاں کردہ و فرمودہ اَفَرَءَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ
اِلٰـھَهٗ هَوٰىهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰی عِلْمٍ تا آنجا کہ اَفَلَا یَتَذَکَّرُوْنَ
ہر کہ تابعان بدعت را متابعت کند ازاں قوم باشد کہ خدائے تعالیٰ
حال شاں را بیاں کردہ و فرمودہ اَلْاَخِلَّآءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ
عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِیْنَ وجائے دیگر فرمودہ یٰوَیْلَتٰی لَیْتَنِیْ لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا
خَلِیْلًا وجائے دیگر فرمودہ یٰلَیْتَ بَیْنِیْ وَبَیْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَیْنِ
فَبِئْسَ الْقَرِیْنُ الْحَذَرَ الْحَذَرَ اے عزیزان من کہ ایں آیات ہمگی در شان
ہمقرین و ہم نشین بد نازل شدہ بقول خدائے عزوجل و بسنت و
فرمودۂ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم عمل کنید تا عزت دارین یابید
اگر ہزار بار مشرق و مغرب را بقدم بہ پیمائی و حکایات مشائخہا را بشنوی
و بدانی تا ہوا و ہوس را بندہ باشی ہمہ کے در باد ست کہ تخم تو ثمرے نمی آور

Marfat.com

زیرا کہ ایں افعال تو نہ بارضاے حق مقرون ست بلکہ باریاست ؎
می بنمایند عالم از قاف بقاف ٭ محجوب زعین و باز کردہ سر لاف ٭ از لاف و
خیال ہیچ بر نیاید فردا ترا از ہمگی کے افعال و اقوال تو سوال خواہد بود قال
اللہ تعالیٰ لِیَسْئَلَ الصَّادِقِیْنَ عَنْ صِدْقِهِمْ چوں از صدق ترا سوال
خواہد شد بنگر کہ پاداش کذب چہ خواہد بود۔ مصرعہ راستی موجب رضاے
خداست قال اللہ تعالیٰ وَكُوْنُوْا مَعَ الصَّادِقِیْنَ اینہا را از جہت
آں بیاں کردیم کہ کم کسانے موجود می شوند کہ از سر صدق و محبت و اخلاص
روے در طلب وے آورند چنانکہ حضرت مولانا روم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ
در مثنوی معنوی فرمودہ ٭ آنکہ حق جوید ز بہر حق کجاست ٭ کہ ز اغراض و زلتہا
جداست ٭ راہ زناں را دین گوش بر آں دارند کہ طالبے از کجا سر بر آورد تا بہر
حیلہ کہ بتوانند راہ او را بزنند و بدام خویش گرفتار کنند و آں بیچارہ را چناں
سرگرداں کنند کہ نداند چہ کند و از براے او بگویند کہ کرد فلاں کس نکردی
کہ راہ ترا بزند۔ و گرد عالماں نگردی کہ ازیں راہ خبر ندارند گرد درویشاں
گرد کہ راہ ترا کشادہ گردانند کسانے صفت کنند کہ برنگ خود شاں باشد و آں
بیچارہ را بنوعے گردانند کہ درمیان سر و پا فرق نتواں کند لہذا چوں طالبے
از سر سوز و نیاز بر میخیزد کہ آتش عشق و محبت در جگر او شعلہ می زند۔ مدعیانے
کہ با غول موافقت دارند او را بدست می آورند و بطرف بدعت راہ می نمایند
ما را غیرت بایں عزم آورد کہ ایں گفتہ ہا را بہ تحریر آوردیم و الا ما را در بد گفتن مردماں
چہ غرض و چہ مطلب ٭ اے کاش من ایں دیدہ بر دوختمی ٭ تا دیدہ نمی دیدم
و کم سوختمی ٭ چوں می بینم می سوزم و می سازم و می نالم کم شفقتی از براے مردماں
نہ طریقہ جوانمردی ست۔ جان فداے آں طالبے کہ از سر صدق روئے بطلب

Marfat.com

عالم محقق یا پیر کامل آورد ہر کہ حقیقت را بداند مطلوب را از غیر مطلوب فرق
تواند کرد و داند کہ لائق طلب کیست۔ پیر کامل و عالم محقق ہر دو کیمیا اند اگر
بمس رسیدند او را طلامی گردانند راہ رفتن را ترک نمودن بہتر از انست کہ براہ
روی آوری کہ تو در بیابان ہائے بے آب و گیاہ و پر خطر رساند ہشیار
باش کہ دزدان در راہ کمین دارند تا ترا بہلاکت رسانند اَللّٰھُمَّ اعْصِمْنَا

باب سیزدہم در بیان آنکہ شریعت چیست و حقیقت چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز

اے عاقل آگاہ باش کہ شریعت درخت ست و حقیقت بار او ست۔
عمل نیز دو می باشد عمل ظاہر و عمل باطن عمل ظاہر شریعت ست و عمل
باطن حقیقت ظاہر آباید بموافق شریعت غرا با خلق باشی و حقیقتاً با خدا
باشی کہ ہر دو با نظام و درست باشد بار شریعت حقیقت ست و بار حقیقت
صفاوت و بار صفاوت کرامت و بار کرامت ترک الایش ہائے دنیا ہر کہ
ظاہر او بشریعت آراستہ نباشد باطن وے ہم بحقیقت نیست چنانکہ از حقیقت
ہیچ خبر ندارد و ہر کہ حقیقت نیست از صفاوت خبر ندارد و ہر کہ را صفاوت
نیست از کرامت خبر ندارد و ہر کہ را کرامت نیست از ترک علایقات دنیائے
خبر ندارد و از مناجات اولیاء اللہ ہیچ اطلاعی حاصل نکردہ کہ سلسلۂ وے
در ہم آمیختہ است اصل تمامی کارہا شریعت ست ہر کہ را شریعت نیست
در ہیچ دعوی خود صادق نیست زنہار ہیچ دعوی او را قبول نکنی کہ
تمام کارہائے او محال ست چرا کہ شریعت چوں درخت ست و دیگر ہمہ
ہا چوں شاخ و برگ و میوہ تا درخت نباشد شاخ و برگ و میوہ چوں می

Marfat.com

درخت بدوں میوہ ہست اما میوہ بدوں درخت نیست شریعت چوں درخت
ست وحقیقت چوں بار درخت چو درخت بظہور آید مردماں بطرف درخت
نگرند تا چہ بار آورد وچوں بار آورد بعد ہمگی کے در بار نگرند کہ بار در اصل
درخت گواہی می دہد۔ اگر بار نیکو باشد درخت اصلی ست واگر نہ نیکوست درخت
از اصل تباہ ست حق در ظاہر وگفتۂ ما ننگرد بلکہ در باطن وحال ما بنگرد۔
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ینظر اللہ الی صورکم
ولا الی شمائلکم ولکن ینظر الی قلوبکم ونیاتکم عمارت وتربیت
درخت از جہت بار بر آوردن اوست اگر میوہ ہاے نیکو آورد در مجلس سلطان
راہ دارد والا نہ اما اگر درخت شاخ وبرگ نیاورد بار چگونہ می آورد۔ بنگر
کہ تا بسخن ہائے زر اندودہ مردماں غرہ نشوی اگر کسے گوید کہ باطن را درست
کن در ظاہر ہر چہ خواہی باش ایں نیز اعتبارے ندارد کہ ظاہر نیز باید بشریعت
آراستہ باشد کہ اصل ہمہ کارہا شریعت ست ہر کہ ظاہر وے بشریعت
آراستہ نباشد بنگری کہ بگفتہ ہاے وے غرہ نشوی کہ ظاہر گواہ باطن ست
چنانکہ میوہ گواہ درخت ست کہ ایں فلاں درخت می باشد مقصد ایں ست
کہ ہر درختے را کہ بینی نگوئی کہ ایں بار آورست کہ درخت گواہ بار نیست بلکہ
بار گواہ درخت ست ونہ ہر جوزے مغز دارد واما در ہیچ موضعے مغز جوز
نہ بینی کہ از جوز در وجود نیامدہ باشد اما ہم چنیں بسیار شریعت بہ بینی
کہ از حقیقت خالی باشد اما حقیقت را خالی از شریعت نمی یابی چرا کہ بسیار
شہرہا وباغہا وبناہا می بینی کہ بنا می کنند اما باتمام نمی رسد اما ہیچ تمام شدہ
را بدوں بنیاد نہ بینی شریعت بنیاد ست وحقیقت اتمام وے ہر کہ می
خواہد کہ کار وے بالا گیرد شریعت را محکم باتمام رساند ورنج شریعت را بخود بکشد

Marfat.com

تا بحقیقت رسد شریعت خالی از حقیقت چندانی نیست و حقیقت خالی از
از شریعت نمایش و کثرت خالی از منفعت ست کثرت خالی از برکت رنج بسیار ست
رنج خالی از برکت سروی و دوری باشد شریعت ہزار مقام و منزل ست چنانکہ
در اول این نسخہ گفتہ شد و حقیقت پنج قدم بیش نیست اول قدم مجاہدہ
و قطع ہوا و ہوس دویم قطع طلب حشمت و جاہ را بخاک مالیدن سویم قدم
در بالائے دنیا و اسباب او نہادن چہارم بطرف زاد و راحلہ عقبی پیش رفتن
پنجم روے در طلب مقصود آوردن از راہ شریعت دہ مقام نرفتہ می گوئی
شریعت تمام شد راہ حقیقت کہ پنج قدم ست می گوئی ہزار منزل راطے
کردہ ام و ہنوز از منزل اول پس تر رفتہ نمیدانی کہ از ہر دو در باز ماندہ مثل
شریعت چوں ماہ نوست کہ در شب اول تاریک می نماید تا اینکہ در ہر شب
روشنائے وے زیادہ می شود کہ بحد قمر میرسد چوں ماہ بآخر می رسد میان سب
روز فرق نباشد ہم چناں چوں شریعت بانتہا رسید میان شریعت و
حقیقت فرقے نیست اول شریعت اندک اندک می آید و ہوا و بدعت
می رود کہ حقیقت شریعت می شود و شریعت حقیقت شریعت ماہتاب
ست و حقیقت آفتاب چوں آفتاب طلوع کرد سلطنت ماہتاب بہ رود
اما اصل قمر بحال خود باقی ست لیکن در ضمن آفتاب گوئی شود۔ شریعت چو
نہر آب صافی ست و حقیقت چوں دریائے عمیقی چوں در آب صافی گرد
غبار راہ یا بد رنگ آب متغیر شود۔ و بد ریا اگر تمامی آب ہا راہ یا بد او از حال خود
تغیر نیاورد شریعت سنت ہائے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمودہ ہا
خدا یتعالی ست فرمودہ ہائے خدا یتعالی را چناں کاربندی کہ ظاہر او باطن
با نہا عمل کنی قال اللہ تعالی فطرت اللہ التی فطر الناس علیہا لا تبدیل

Marfat.com

لحق اللہ ذلک الدین القیّم ولکنّ اکثر الناس لا یعلمون
نہ ہر کہ از حقیقت سخن گوید حقیقت دارد یا حقیقت داند ہم چنانکہ ہر کہ از
گنج سخن گوید گنج ندارد یا از زر سخن گوید زر دارد اگر کار بسخن گفتن بر آمدے
بسیار آسان بودے۔ چنانکہ حضرت مولانا نظامی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ فرمودہ

گر بسخن کار میسر شدے　　کار نظامی بفلک بر شدے

کسانے موجود می شوند کہ ہزار گویند و یک نمیدانند محقق را محقق شناسد
نہ آنکہ ہر کہ آتش گوید زبان او بسوزد یا ہر کہ حلوا گوید دہان او شیریں گردد
و ہر حق گفتنی را حقے باشد چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حارثہ رضی اللہ
عنہ پرسیدند کیف اصبحت قال اصبحت مؤمناً حضرت صلی اللہ علیہ و
سلم فرمودند لکل حق حقیقۃ وما حقیقۃ ایمانک حارثہ رضی اللہ عنہ حقیقت
ایمان ہمگی کے را بیان کرد حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند اصبت فالزم
نہ آنکہ کسے را دیوانگی و بے ہوشی یا ہوا و ہوس پیش آید و تو او را حقیقت
نام کنی کہ آں مرد را ہوا و ہوس از شریعت باز داشتہ و تو بگوئی فلان
بہ حقیقت رسیدہ اول آں احمق ست کہ چنیں ادعا می کند و دویم آں
کساں ہزار بار از وے احمق تر اند کہ او را تصدیق و قبول می
کنند ہر یک مرتبہ از یک امر شریعت دست بر دارد و بدعت را فعل کند و
بگوید ایں چنیں ست وے زندیق می باشد اے عزیزان
زنہار آں قوم را متابعت نکنید کہ از راہ سلامت بدور می افتند
ہر کہ ارادہ حقیقت دارد بشریعت عمل کند تا درست
شریعت را حضانت نکنی حقیقت باز نمی آورد
اَللّٰھُمَّ ارْزُقْنَا

Marfat.com

باب چہاردہم می پرسند کہ راہ کدام ست و مرکب راہ چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ سرہ العزیز
آگاہ باش کہ راہ اطاعت خدائے عزوجل ست و مرکب راہ قدم در بالائے
نفس نہادن اگر براستی قدم در بالائے نفس نہی و روے در صحرائے
طاعت آوری ہم تماشا ہا کنی و ہم زود بمنزل رسی قال اللہ تعالے
واعبد ربک حتی یاتیک الیقین مراد از یقین در ایں جا موت
ست تا موت نرسد باید طاعت را قطع نکنی و تا بمنزل نرسی باید مرکب را
از راہ از قدم زدن نگاہ نداری نہ آنکہ غم از تو برود و شادی پیش آید تا اول
بعد نباشد قرب حاصل نمی آید تا شب نباشد کے روز موجود می شود عز ابدی
سلطنت سرمدی کسانے را بدست می آید کہ عمر را بعبث ضائع نمی کنند و در پے
افعال بیہودہ روے نمی آورند و ہفت اعضائے خود را در ذل عبودیت
فرو می برند و بفرمودہ ہائے وے عمل می نمایند و رضائے وے را برضائے
خویش بر می گزینند مقصود ایشاں از ہر دو عالم رضائے اوست چوں نگرند بروے
نگرند و چوں گویند با او گویند و چوں پوشند برائے او پوشند و چوں نشینند
با وے نشینند و چوں برخیزند از جہت او برخیزند سخن حق را بگویند باطل را
نہ در بیان آورند و نہ بگوش گیرند خوے شاں دایم خوئے اولیاء اللہ ست
و دایم بکارہائے خیر سعی دارند قال اللہ تعالیٰ واقسطوا ان اللہ یحب
المقسطین۔ روز و شب شاں بعبادت میگذرد اندک خورند و اندک
و اندک خسپند ہر چہ ایشاں را میسر آید قناعت دارند در بلا صابر باشند
و در نعمت شاکر و بقضائے راضی اہل حقیقت کسانے اند کہ بدیں

اند هر فعل که خواهند بکنند اول حجت خود را به نزد حقتعالے پیدا کنند بعد روے
بآن فعل آورند کار بے حجت را بخود راه ندهند قال الله تعالیٰ وان هذا
صراطی مستقیما فاتبعوه ولا تتبعوا السبیل فتفرق بکم عن
سبیله ذالکم وصیتکم به لعلکم تتقون راه حق را متابعت کنید
نه دیگر راه ها را مثل نفس چوں بضاعت تاجران ست که اگر تاجران معامله
هائے نیکوئی کنند بضاعت روز بروز در زیادتی ست و اگر معامله هائے
نیکو نکنند بضاعت روے به نقصان می آورد که آخر فنا شود ملامتی هائے
بسیاری نیز حاصل می آید و حسرت و زیان هم سود ندارد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فرموده اند الدنیا مزرعة الآخرة چوں آخرت کشت زار
ایں جهان ست فردا آنچه در وے که امروز بکارے آیا دیده باشی که باشی
که کسے جو تخم کند و گندم درود یا دیده باشی که زمین خود را تخم نکرده درو کنی
ایں همه صد بار ازاں محال ست که تابع نفس و هوا خدا جوید قال الله تعالیٰ
ولا تتبع الهوی فیضلک عن سبیل الله مثل آں کسانے که تابع
هوا و هوس اند چوں مثل غلامی ست که خواجه از برائے او اموال بسیاری
می دهد و می گوید در فلاں شهر رو که گوهر و در بسیار ست بقیمت ارزانی می
دهند تو ایں اموال را در خرید کن و پس آور من از تو خوش وقت می گردم
و ترا آزاد می کنم و ازاں در ها نیز بقدرے بتو می بخشم غلام بآں شهر می رود و
بعض در مار و کژدم میخرد چوں پس می آید خواجه از وے می پرسد که چه آوردی
بیار تا به بینم او مار و کژدم ها را حاضر می آورد خواجه از برائے او می گوید که ایں
تجارت تو سود و مایه را بتو بخشیدم و بجائے آزادی مستحق عتاب و خشم
و عقوبت خواجه می شود خدائے تعالیٰ نیز بندگان خود که ایاں باشیم ایں طور

Marfat.com

معاملہ کردہ کہ مارا بدارِ دنیا فرستادہ ونفس مارا بضاعت ما گردانیدہ ما در ہر نفسے
ذکر وے تسبیح وتہلیل می توانیم گفت وہر ذکرے وتسبیح وتہلیل گوہر قیمتی ست
کہ کس قیمت آنرا ندانند چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند عُمُرُ
الْمُؤْمِنِ لَا قِيمَةَ لَهَا واین عمر آنست کہ در طاعت خدائی عزوجل گذرد۔
چنانکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند قُلْ بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وچوں عمر در معصت ونافرمانی گذرد خائف آنکہ لطیف لم یزل
بفضل ورحمت خود ننگرد ومارا بگوید کہ سود ومایہ شمارا بشما بخشیدم اے
عزیزان من صیاد دائم در عقب شماست کہ شمارا در مرغ زار در آورد تا اینکہ
چوں شما یان روئے بتماشا ودانہ چیدن آوریدا ودام خود را در گلوئے شما
افگند زنہار بطرف ایں مرغزار روئے بتماشا نیاورید وہوا را متابعت نکنید
کہ بدام گرفتار نیاید ودشمن را بدوستی گرفتن یا متابعت کردن در
وے را نہ طریقہ عاقلاں ست

زدشمن دوستی جستن چناں ست کہ یکجا جمع کردن آب وآتش

آیا نشنیدہ کہ ابلیس ہر چند مکر کرد بدشمنے تواں ست کہ آدم علیہ السلام را از
بہشت بیروں کشد آخر راہ دوستی گرفت چنانکہ حق تعالیٰ ازیں حال خبر داد
وقاسمہا انی لکما لمن الصالحین تا اینکہ آدم علیہ السلام را بدوستی
از بہشت بیروں کرد ابلیس از برائے ابن آدم دشمن قدیمی ست وباوجود
ایں حال چوں بدام ہوا وہوس گرفتار شدیم لبیار مطیع ومنقاد وی میگردیم چنانکہ
حق تعالیٰ فرمودہ وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِيْ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ یاعاقلاں
عاقلاں وبزرگان آں درگاہ شب وروز باخبر اند کہ بدام وے گرفتار
نگردند ومایاں از مکر ودام وے ایمن روئے بخوردن وخسپیدن دارند

Marfat.com

ایں چہ روزگار و چہ خذلان ست کہ در بالاے ما افتادہ کہ مارا بایں حال گرفتار
و با قومی ہم نشین شدہ ایم کہ حق گفتن بنزد شاں از شمشیر زدن بروے
مدعی سخت ترست و دعوئے شاں بجائے رسیدہ کہ بعضے از آں قوم
ادعا می کنند کہ درجہ ما از درجۂ انبیا کم نیست باش تا پردہ از کار برداشتہ
شود و کارہا برملا افتد۔ اے دوستان ازاں قوم حذر کنید کہ تمام پیراہہ در
ضمن ایں راہ ست ایں سخن را ایں حقیر از سر آزمودگی و تجربہ گفتم نہ از سر
تعصّب و حسد و نادانی و اگر در ایں راہ مطابق روے آوری کس سود
آں را نداند کہ آخر در مرتبہ صدیقاں می رسی و اگر کج روی زندیق می
شوی مرد باش چناں رو کہ بمرتبہ صدیقاں رسی نہ آنکہ زندیق گردی کافر
اگر لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ را بگوید باخلاص مومن شود چنانکہ خدا تعالے
ازیں حال خبر دادہ فانا بھم بما قالوا جنات منافقاں نیز ظاہراً
ایں کلمہ را گفتند و خداے تعالی از حال شاں خبر دادہ اِنَّ الْمُنَافِقِیْنَ
فی الدرک الاسفل من النار در ما بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم وحی منقطع گردیدہ کہ بکس وحی نمی آید و الا ہر ساعت در شان ما یاں
وحی آمدے چنانکہ در شان منافقاں می آمد قومے کہ بہ فرمودۂ خدا تعالے
عمل نہ کنند و یک عمل باخلاص از آنہا بر نیاید و یک رکعت نماز بحضور
ادا نکنند ہر عملے کہ از آنہا ظہور آید در بالاے شان تاوان باشد در مسند
علماء و صدیقاں و عرفاء می نشینند و ادعا می کنند کہ ما از ایشاں نیم باوجودے
کہ اعمال شاں چوں اعمال منافقان ست چنانکہ خداے تعالے فرمودہ
اذا جاءک المنافقون قالوا نشھد انک لرسول اللہ و
اللہ یعلم انک لرسولہ واللہ یشھد ان المنافقین لکاذبون

Marfat.com

از برکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ مسخ شدند و نہ در زمین فرو رفتند لیکن
بعذاب ابدی گرفتار گردیدند ما بیش ازیں نتوانیم گفت اما باید صد کنیم تا براہ
آنہا نرویم وراہ صدق را ہم بیان کنیم کہ دوستان ما اختیار کنند ہر کہ نصحت
شنو باشد نفع عاید خود وے می شود اگر ما ہم صدق را نصیحت کردیم رستہ کلہ
شدیم واز عہدہ امانت بیروں آمدیم ہر کہ می داند و کار او * بہ رسولاں بلاغ
باشد بس * ہر کہ عمر در معصیت و بیہودگی گذراند نفع و مایہ را ضایع گرداند
اَللّٰھُمَّ اَحْفَظْنَا

باب پانزدہم در بیان آنکہ یار کیست و یاری و برادری چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام نور اللہ تعالیٰ مضجعہ
اے عاقل اگر یار و برادر آنست کہ ما می دانیم نادر و کمیاب ست و اگر انیست
کہ می بینیم و می شنوم ایں یاری و برادری نیست تا در کیسۂ تو زر باشد و در
سفرۂ تو نان ازیں برادران بسیار بینی او در قرون سابق برادران ما چنیں
نبودند و برادری نہ ایں چنیں بودہ کہ حالا می بینیم زیرا کہ در قرون سابق اگر کسے
دیگرے را سلام کردی و دیگرے وے را جواب دادی و پرسید کہ با فلاں خیر باد
چگونہ ست حال تو اگر ہمیں قدر برادری ہزار درم از مال وے گستاخی
کردی او دریغ نداشتی۔ دریں زمان اگر کسے مدت ہا با کسے برادری کند
و بطرف یکدیگر رفت و آمد نمایند و لاف ہائے محبت ہا زنند چوں در کیسہ
زر نماند و در سفرہ نان گویا آں مدت ہا آشنائے نبودہ و با ندک غلط کہ
بخطا ازیں دوست سر زند چنداں ازیں دوست خود چیزہا بینند کہ گویا ہرگز
دوستی نبودہ اگر نزبختن خون توسعی نکند باید از وے ممنوں باشی و چوں تو

Marfat.com

بیند ہزار افعال بد از تو بمردماں قصہ کند و پردہ ہا را زیا لئے کار تو بردارد اگر از
خود بر تو در ریغ اقتراء نکند از وے تو خوش وقت باش اگر برادراں این زماں
را بخانہ و سرائے خود راہ دادی از خیانت شاں ایمن نباشی اگر وے را بلائے
رسد و تواں بلا را از وے دفع کردہ نتوانی اگر وے قادر شود بلا را بطرف تو
می افگند اگر بار تو از خر بیفتد او شکر می گوید اگر بلائے ہوائے در رسد او وے
را بطرف تو اشارہ نماید و دزداں را بطرف تو دلالت کند اگر اموال تو ضایع
گردد او ترا بگوید کہ چوں من اموال خود را محکم می گرفتی و نگوید قضاء وقدر
بودہ تا ترا تسلی حاصل آید و ایں روزگار اغلب یاراں این چنیں اند یارانِ
خدائی نہ آں چناں باشند کہ از جہت ملاحظۂ دنیا یاری کنند یا بجہت دیدن
مخلوقات بلکہ از جہت خدائے عزّ وجل یاری کنند و نادر بہشت یک دل
و یک زبان باشند خداوند تعالےٰ در کتاب کریم خود صفت دوستی صحابہ
کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین را ذکر نمودہ و یوثرون علیٰ انفسہم
ولو کان بہم خصاصۃ یعنی اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اگر برادر
خود را محتاج می دیدند حاجت برادر خود را در بالائے حاجت خود بر می گزیدند
اگرچہ خود شان نیز احتیاج داشتند و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فرمودہ اند المؤمن کالّھم کنفس واحدۃٍ مسلماناں باید آنچہ بر
خود پسندند از برائے یار خود نیز پسندند و آنچہ بر خود نپسندند از برائے
یار خود نیز پسند نکنند و از جہت مال و اسباب دنیا با یکدیگر نزاع
نکنند و اگر کسے در خصوص اموال و اسباب دنیا درمیان شاں سخن گفت
او را از طرف خود ہا ممنوع گردانند دوست باید ہمیشہ پاسبان دوست
باشد و ہر دو دوست تا شیطان درمیان شاں راہ نیابد اگر یار او عزت بیند

Marfat.com

یا حاجب او رواگردد باید دیگر یاران بسیار شکر حقتعالی بجا آورند و شکرانہ
ادا نمایند و خاصان حقتعالی چناں بودند کہ از برائے یار خود اموال نمیدادند
و می گفتند مبادا قلب دوست ما با ینہا مشغول گردد و از طرف حقتعالے
غافل گردد و می گفتند اگر ایں چنیں کردیم یار خود را در بالائے یار خود نہادیم
ایں نہ طریقہ جواں مردان ست یار حقیقی آں ست کہ آنچہ ترا از طرف حقتعالے
باز میدارد وے آں چیز را از طرف تو دفع کند و ہر چہ ترا بحق تعالی نزدیک
کند او آں چیز را از برائے تو پسند کند و ہر وقت تو خدا یتعالے را فراموش
کنی او ترا بیاد آورد و چوں بذکر حق تعالی مشغول باشی او ترا باں فعل
تو مدد دہد و در حضور وے کس جرأت بجنایت تو نکند سود و زیان تو اسود
و زیان خود شمارد و ہر چہ خواہد از متاع و اسباب تو تصرف کند کہ مال او و او
بہ نزدے وے فرقے نداشتہ باشد اِلَّا مَا حَرَّمَہُ اللّٰہُ بخطا و زلت از یک
دیگر نرنجند ہر کہ یار خود را در زیاں کاری بیند و باز ندارد یاری وے صحیح
نیست تا بفرمودۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ المؤمنون کلھم
کنفسٍ واحدۃٍ عمل کردہ باشی و نفس واحد آنست کہ اگر از ہفت اعضا
یکموئے بدرد آید تمامی اعضاء درد داشتہ باشد و اگر بعضوے خارے
خلد دیگر اعضاء بمخاصمۂ آں خار برخیزند و تمامی اعضاء بتدارک آیند کہ آں
خار بیروں آورند برادر باید از برائے برادر نصیر باشد چنانکہ حقتعالی
فرمودہ فَنِعْمَ الْمَوْلٰی وَنِعْمَ النَّصِیْرُ و جائے دیگر فرمودہ وَکَانَ
حَقًّا عَلَیْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِیْنَ ہر کہ جانب یاراں و برادراں دینی را نگہ
حقتعالے جانب او را نگہ داشت نماید بے یار کارے بر نیاید و ہر کہ
را یارے با بد حق تعالی حبیب خود را صلی اللہ علیہ وسلم منت نہاد کہ

Marfat.com

محمدؐ ترا یاراں نیکو ئی عطا فرمودم چنانکہ فرمود محمد رسول اللہ و
الذین معہ اشداء علی الکفار رحماء بینھم و نیز آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند الرفیق ثم الطریق و نیز فرمودہ اند
الجار ثم الدار معنے آنست کہ باید در کارے یار ملاحظہ شود تا کار
درست آید یار آن ست کہ حقوق یاری را بقول شرع بداند نہ آنکہ در پے
ہوا و ہوس باشد زینہار از تارج ہوا و ہوس و احمقان طلب یاری نکنی
تا واں و احمق آنچہ بیاری خود از تو تباہ می کند بیشتر ازاں ست کہ باصلاح
می آورد الٰہی تو احوالات مارا باصلاح آوری و از یار و ہمنشین نگہداشت
کنی و از جملہ آں قوم نگردانی کہ در صفات شاں فرمودہ یا لیت بینی
وبینک بعد المشرقین فبئس القرین اللھم اعصمنا
من رفیق السوء وجار السوء ٭

باب شانزدہم در بیان آنکہ توفیق چیست و موفق کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام برہان اللہ مضجعہ
اول باید دانست کہ تا فضل حقتعالے شامل حال مایاں نباشد از
ہیچ ہیچ برنیاید و تا توفیق مدد ہد ہیچ کارے نتوانیم کرد اما فضل و توفیق
در غیب اند مارا بغیب کارے نیست امر و نہی ظاہری را باید عمل کنیم
و آفات دارین باعث نجات ما کردند و یقین باش کہ خدا تعالی مایاں
بکارے امر نفرمودہ کہ از عہدۂ آں برآمدن نتوانیم چنانکہ فرمودہ لا یکلف
اللہ نفسا الا وسعھا در ظاہر باید بامر و نہی عمل نمائیم با غیب چہ کار داریم
آں فعل را بجاے آوریم کہ بحقیقت بدانیم این چنین ہست و یقین باش کہ

Marfat.com

حق تعالے یک نامِ او حکیم ست ہیچ فعل حکیم از حکمت خالی نیست و
حکم خدا یتعالے خطا وسہو و نسیان راہ ندارند ہرگاہ اینہا را بدانستی باید
آنچناں کنی کہ وے امر فرمودہ نہ چناں کنی کہ خود خواہی زیرا کہ وے ما را
نیز بحکمت ایجاد کردہ و او امر و نواہی خود را نیز بحکمت ایجاد کردہ باید
امر و نہی او را بجاے آوریم و ہوا و نفس را از خود بہ دور افگنیم شک را در
پس پست اندازیم و یقین را چنگ زنیم قرین بدرا از خود دور افگنیم و تصدیق
نیکوئی آویزیم عقول عاقلاں عالم و حکمت حکماء ایں قدر قوت ندارند کہ
حکمتہائے او را بدانند۔ اما باید دانست کہ فرمودہ ہاے حق اول آنہا
عبادات بجاے آوردن اوست کہ ہر چہ در بالائے بندگان امر کردہ تا
قادر باشی بجاے آوری و بدنیا و اسباب او فریفتہ نشوی چنانکہ حق
تعالیٰ فرمودہ فلا یغرنکم الحیوۃ الدنیا ولا یغرنکم باللہ
الغرور ان الشیطان لکم عدو فاتخذوہ عدوا ہر کہ بمضمون
ایں آیہ کریمہ عمل نمودہ با دشمن دشمنی گرفت از عذاب وے نجات یافت
زیرا کہ نفس و شیطان ہر دو ترا بدی امر می کنند قال اللہ تعالیٰ
الشیطان یعدکم الفقر ویأمرکم بالفحشاء واللہ یعد
کم مغفرۃ منہ وفضلاً واللہ واسع علیم خلل کار ہاے ما
از اینست کہ فرمودہ ہاے حقتعالے را کار نمی بندیم و با شیطان در
مقام محاربہ ایستادہ نمی شویم شیطان کہ ما را بمعصیت امر می کند او را
فرمان می بریم و حقتعالے ما را بطلب مغفرت و عفو و فضل امر فرمودہ
فراموش داریم تا کار ہاے ما بعکس گردیدہ فرمودۂ شیطان را بجائے
می آوریم و فرمودہ ہاے حق را فراموش داریم لاجرم اعمال ما پست خالی از

Marfat.com

از مغز شده که بطرفِ بالا راه ندارند و هر چه بعقل و حکمتهائے خود بقلب
خود جمع کرده ایم شیطان که یک حلقه نیاز بقلب ما نهد همگی را بباد دهد
هر که عاقل ست هرگز از کید و مکر دشمن ایمن نیست با دشمن دشمنی آشتی
که نه سخن وے را بشنوی و نه باو سخن گوئی و نه بگفته و تدبیر وی عمل
نمائی و او را خوار داری و در مجلس خود راه ندهی و دوستی با دوست آشتی
که هر چه کنی بمشورت او کنی و هر چه گوید فرمان بری و تحقیق بدانی که بر انبو
روا نمیداند و دروغ هم نگفته و نمی گوید وعده خلاف نیز نمی باشد و تو
باید شرم داشته باشی که در کارے که رضائے دوست نباشد اقدام
نکنی هر چه کنی و جوئی باید رضائے او در آن باشد با دشمنِ دوست
دشمنی گیری و با دوستان او دوستی می کنی هر چه دوست دارد تو نیز دوست
داشته باشی و هر چه دشمن دارد گرد او نگردی این گفته ما را کسے بگوش جان
شنود که خدا یتعالے وے را چشم بینائی عطاء فرموده قال اللہ تعالے
ومن یوت الحکمة فقد اوتي خیرا کثیرا وما یذکر الا اولوا الالباب
واین افعالها را چنان قلب کشاده خواهد که هفت آسمان و زمین در وے
گنجد و از خزانه هاے حکمت در وے خزانه باشد و بداند که دوست
کیست و دشمن کیست کار وے همیشه برضائے دوست باشد نه برائے
دشمن اگر کسے خواهد که در هیچ کار وے خطا راه نیابد پاسبانے را در
بالائے قلب مقرر کند تا هر جا لے بطرف قلب آید پاسبان صاحب
سرائے را خبر کند که در را مفتوح گرداند یا نه تا کسے نتواند در سرائے
گزندے رساند و هیچ کس بدون اذن از سرائے بیرون نشود اگر کسے
رنج و زحمت بسیاری را بخود راه دهد تا در بالائے قلب پاسبانے

Marfat.com

مقرر نماید کار وے ہیچ ست و تمام عبادات او را دزد عیار شیطان بیکبار
بباد دہد و زیر و زبر گرداند قلبے کہ پاسبان ندارد چوں باغے ست کہ باغبان
ندارد در و دیوار وے ہمہ خراب شدہ اگر کسے درب و دیوار باغ خود
را محکم گرداند رنجہائے او در باغ او ضایع نمیشود و ہر چہ زراعت کند
او را بدست آید قلب خالی از پاسبان چو باغ خالی از باغبان و خالی از
در و دیوار ست ہر کہ خواہد در باغ رود و ہر چہ خواہد اسراف نماید اگر خواہد
درختاں را از بیخ برکند باغے کہ باغبان و دیوار داشتہ باشد دایم پر از میوہ ست
اے عزیز ان ہر کہ خواہد باغ او پر میوہ باشد شیطان دزد را بوے راہ
ندہد و دل را پاسبانی کند کہ شیطان دزد بطرف او راہ نیابد تا وعدہ ہائے
خدائے عزوجل را تصدیق ندہی اعمال تو چنداں قیمتے ندارد کہ در عزو
وسوسہ شیطان میباشی و بفرمودۂ وے عمل میکنی نہ بفرمودۂ خدا تعالے
فرقان برداری فرماں بردارے و غیر فرمانبردارے از اینجا سر میزند شیطان
بیاید و حلقۂ مکر و فریب را در قلب تو بگوید و بگوید یا فلاں چوں گرسنہ
شوی نان از کجا بدست می آوری اگر گفتی خداوند روزی میدہد از مکر و
فریب او رسی و اگر بوسوسہ افتادی او ترا میگوید اے فلاں یا کسبے
بدست آر یا بہ نزد فلاں رو تا ترا نان میسر آید یا در فلاں شغل روئی
آور کہ عزیز و مکرم گردی یا در فلاں جائے رو جہاں در بالائے تو تنگ
نیست شیطان وزیر تو می گردد کہ تو بتدبیرات وے کار میکنی چوں بتدبیر
وے کار کردی از فحشا خلاص نمی شوی چرا کہ ہیچ فعل تو از نماز بہتر
نیست در آن حین نماز تو فحشاء می گردد و قال اللہ تعالیٰ ان الصلوٰۃ
ینھی عن الفحشاء والمنکر حقتعالیٰ می فرماید کہ نماز ترا از فحشاء باز

بازمیدارد حالاً دربیروں نماز می نگر اگر نماز تو ترا از فحشاء باز داشتہ نماز تو نماز
ست۔ ما چناں می گوئیم کہ نماز با فحشاء آنست کہ ترا از عمل ہائے زشت و
نا روا باز نمیدارد و منکر آں بود کہ تو دایم از نماز خود نان را نیّت داری کہ
بدست آوری ہر کہ دایم در بند حصول مال و نان بود چنداں خیال نماز
ندارد و ازیں سبب ست کہ نماز وے ہمہ فحشاء میگردد۔ اما شیطان
چوں بطرف تو آید و در ب قلب ترا بکوبد و گوید نان تو از کجا و جامہ تو
از کجا و نفقہ عیال و فرزندان را از کجا بدست می آوری تو ایں آیہ کریمہ را
بوے مطالعہ کن رب المشرق والمغرب لا الٰہ الا ھو فاتخذہ وکیلاً
و دیگر ایں آیہ را تلاوت نمائی وما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ
رزقھا و یعلم مستقرھا و مستودعھا کل فی کتاب مبین وفی السماء رزقکم وما توعدون ومن یتوکل
علی اللہ فھو حسبہ نظیر ایں آیات دیگر ہم در قرآن کریم بسیار وارد
یافتہ تا وسوسہ شیطان را بقلوب خود ہا راہ ندہیم اے مومن آیا حال تو چوں
خواہد بود کہ چوں خدایتعالی آیات بسیارے نازل فرمودہ کہ رزق شما یاں
برمن ست قبول نمیکنی وچوں شیطان ترا امر می کند کہ بدر ب فلاں رو یا
فلاں عاملے را بدست آور کہ مظلوماں بسیاری ترا در تحت حکم می آید زنجر دن
اموال شاں و عمل فرمودن شاں و دست رس و قوت پیدا میکنی قبول می
نمائی تو خود انصاف دہ کہ ترا بندگی می کنی و فرمان کے را بجائے می آوری
خدایتعالیٰ ترا میفرماید کہ عاجزان و غریباں را خدمت کن و خوشنود و
گردان کہ ہم اضعاف آں را بتو پس دہم ترا اجر کریم عنایت فرمایم چنانکہ جل
ذکرہ فرمودہ من ذا الذی یقرض اللہ قرضاً حسناً فیضاعفہ
ولہ اجر کریم و شیطان ترا می گوید فقراء را نان مدہ کہ درویش و بینوا

Marfat.com

گردی بنگر تو کہ را اطاعت میکنی و کہ را معصیت اے عزیزاں قول حق
تعالیٰ را بگوش گیرید تا ہم مضاعف شمارا بدست آید و ہم اجر کریمے از برائے
شما نوشتہ شود بفرمان بجائے آوردن شیطان بندگی خدائے تعالےٰ را دعا
میکنی حق تعالےٰ رزق ہر کس را بوعدہ مقررۂ او بوے می رساند اما ترا می
آزماید کہ تو وے را بچہ نوع بندگی بجائے می آوری چنانکہ در کتاب کریم خود فرمود
ولنبلونکم بشیء من الخوف والجوع ونقص من الاموال
والانفس والثمرات وبشر الصابرین حقتعالےٰ تمامی حیوانات
وجانوران را روزی میدہد امایاں را بمایامی نماید کہ چوں فردا از ما باز خواست
نماید کہ چرا ایں چناں افعالے بجائے می آوردید از حجت عاجز باشیم و نتوانیم گفت
کہ ندانستیم اے مومن با ایں ہمہ افعال زشت تو خدائے تعالےٰ از نہایت
کرم خود اشیاء نفیسہ خود را چوں ایمان و معرفت و طریقۂ سنت و جماعت
از دوستان و خاصان خود دریغ نمود اسباب دنیائے را کہ خاصۂ کبر و یہود و منافقان
ست بمصلحت دریغ نمودہ ہر گاہ خرمن و خوک و دیگر جانوران را روزی دہد
انسان عزیز کردہ خود را کہ ولقد کرمنا بنی ادم را در شان وے نازل
فرمودہ کہ بر رزق و روزی میگرداند بنوعے کہ مصلحت میداند بیشک میرساند
چنانکہ در کتاب کریم خود فرمودہ ولو بسط اللہ الرزق لعبادہ لبغوا
فی الارض ولکن ینزل بقدر ما یشاء انہ بعبادہ خبیر بصیر
چوں عقب چون وچرا گرفتی از حقیقت بندگی باز ماندی حضرت مولانا
رحمۃ اللہ علیہ در مثنوی فرمودہ اند ؎

اے فرومایہ بجنباں پا و دست — رزق تو از تو بتو عاشق تر ست
بر سر ہر لقمہ بنوشتند عیاں — کہ فلاں ابن فلاں ابن فلاں

Marfat.com

شیخ ابوذر بوزجانی قدس اللہ سرہ العزیز فرماید اے بندہ بندگیت باید کرد ترا
بایں وآں چہ کار آید بندگی طاعت ست وخورسندی اگر علم ہمگی علمارا
بخوانی وعبادت تمامی عابداں را بجاے آوری اما چوں ترا خیر وشر می رسد
از غیر وے دانی ہمگی در باد ست ہر چہ می خواہی بکن وہر جا می خواہی باش کہ
جز رنج اضافہ تر نصیبے نداری اَللّٰھُمَّ احْفَظْنَا

باب ہفدہم در بیان آنکہ صوفی کیست و درویش کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز
آگاہ باش اے مومن کہ صوفی و درویش ہر دو یکے اند بساں مسلمانے کہ
مذاہب ہا اند صوفی و درویش نیز آنچناں اند اما ہر قومے اصطلاحی و تسمیہ
دارند چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند۔ ستفترق امتی
سبعین وثلاث فرقۃ کلھم فی النار الا الناجیہ صحابہ کرام
سوال کردند کہ یا رسول اللہ ناجیہ کدام طریقہ را عمل می کنند فرمودند طریقہ
من واصحاب مرا ہم چناں از صوفیاں و درویشاں یک طریقہ براہ اند و
آناں اند کہ سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وطریقہ صحابہ کرام رضوان
اللہ علیہم را متابعت می کنی واز بیان صحابہ کرام صوفی آں قوم بودند کہ
در مسجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم درمیان صفہ جائے داشتند و دیگر
ہیچ جائے ومسکنی نداشتند از ہمہ افعال دنیائی روئے گردانیدہ بودند و
دراں صفہ جائے داشتند کہ آنہا را مردماں اہل صفہ می گفتند باوجودے کہ آنہا
بنان یومیہ خود محتاج بودند کفار آنہا را از اغنیاء کافر می شمردند از نہایت
استغناء شاں۔ چنانکہ حق تعالے در کتاب کریم خود حال شاں را بیان

Marfat.com

فرموده ویحسب الجاهل اغنیاء للتعفف یعنی اصحاب صفه کفار
از اغنیاء کامل می شمردند از نهایت پاک بودن شان از سوال سر تا می
درویشان وفقراء آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوده اند چنانکه فرموده اند
اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ ونیز فرموده اند لکل نبی حرفة وحرفتی الفقر
والجهاد هر کجا فقر باشد جهاد وفقر باهم قرینست که جهاد ومقاتله ست
خواه بهمراه نفس وشیطان باشد خواه بهمراه کفار اما قتل نفس از قتل کفار
بوجوهات افضل تر ست چنانکه حضرت مولانا صاحب فرموده اند ؎ شعر

اے شهان کشتیم ما خصم برون — نیست زان خصمے بزور اندرون
قد رجعنا من جهاد الاصغر — وابن زمان رو در جهاد اکبریم
سهل شیرے دان که صفها بشکند — شیر آنرا دان که خود را بشکند

ونیز رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده اند افضل الجهاد مجاهدة
النفس فقر وجهاد هر دو یکے اند که قهر نفس اند ونامرادی از دنیا بنیاد
مسلمانی واه شرع مجاهده کردن ست با نفس بهترین مجاهده ها آنست
که در بالائے خود بجا آوری خدائے تعالیٰ نیز مایاں چناں امر فرموده و
جاهدوا فی الله حق جهاده ونیز فرموده ونهی النفس عن الهوی
فان الجنة هی المأوی هر که بهوائے نفس کار نکرد که نفس تابع وے
گردید کار وے رفعت یافت صوفیاں ودرویشاں محقق واولیاء الله
جمله ایں چناں بوده اند درویش محقق را باید سه چیز حاصل باشد دست
تهی از دنیا واسباب او ودل تهی از علایقات دنیائی خالی باشد وجسد تهی
که میل زینت ها دنیائی نداشته باشد اهل صفه بدیں صفات بودند خدائے
تعالیٰ در کتاب کریم خویش بآیات بسیاری صفات شان را بیان کرده که خو

Marfat.com

وحرکت وسکون و استغناء شاں چوں بود قال اللہ تعالیٰ فی بیوت
اذن اللہ ان ترفع ویذکر فیہا اسمہ یسبح لہ فیہا بالغدو
والاصال وقتے در بالائے اصحاب صفہ می آمد کہ چہل تن یک ازہن
داشتند چوں وقت نماز می آمد یکے می پوشید و نماز را ادا میکرد بعد ازاں
دیگرے بعد ازاں دیگرے تا نماز ہر چہل تن ادا می شد۔ و روزی شان
چناں بود کہ وقتے سرگوسفندے بہ نزدیک یکے برند چوں او سرگوسفند
را بدید گفت من محتاج نیستم حق رفیق من ست کہ وے از سن بالائی
تر می باشد۔ وہم چنیں بہ نزد ہر چہل تن بردند تا آں سر پس بشخص اولیں
رسید باوجودے کہ ہیچ یکے نان یومیہ خود را نداشتند و در علم چناں
بودند کہ چوں درمیان صحابہ کرام مشکل در مسئلہ ہائے افتاد از ایشاں
جواب می پرسیدند و باوجود اینہا دائم در دہشاں تسبیح و تہلیل و قرات
قرآن بود و روزگار خود را در نماز و صیام و جوع و فقر و فاقہ می گذرانیدند
و از نہایت مجاہدہ پوست بتن شاں خشک شدہ بود و ہمواره از خوف
حق تعالیٰ ترساں ولرزاں بودند و ہر چند در شان شاں آیات بشیر
نازل می شد ایشاں مجاہدہ نفس بیشتر می کردند تا لاجرم مکافات شاں
چناں آمد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنفس نفیس خود آنہا را خدمت
بجائے می آوردند وقتے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ارادہ نمودند کہ
رضائے قوم دیگرے را بر رضائے شاں اختیار کنند حق تعالیٰ
آیہ را نازل فرمود ولا تطرد الذین یدعون ربہم بالغدوۃ
والعشی یریدون وجہہ وجائے دیگر فرمودہ واصبر نفسک
مع الذین یدعون ربہم بالغدوۃ والعشی یریدون

Marfat.com

وجهه ازیں گونه تشریفات بسیاری در بالاے شاں نازل شده زیراکه
ایشاں را از دنیا چیزے نبود و با کسے گستاخی نمیکردند واز کسے چیزے
سوال نمیکردند و خود را بکسے دخل نمیدادند تا خداے تعالی ایشاں را
ثنا ها فرستاد للفقراء الذین احصروا فی سبیل الله لا یستطیعون
ضرباً فی الارض یحسبهم الجاهل اغنیاء من التعفف تعرفهم
بسیماهم لا یسئلون الحافاً و در طهارت شاں نیز آیه نازل شده
فیها رجال یحبون ان یتطهروا والله یحب المتطهرین
حال شاں دائم چناں بود که بیان کرده شد اگر تو هم در طریق تصوف
سلوک میکنی تصوف آنچناں ست آرے چوں تو تابع نفس هوامی باشی
بچه سند دعوے تصوف میکنی دعوے بلا سند را فقهاء معتبر نمیدانند آیات
واحادیث و قول مشائخ و فقهاء چناں ورود یافته که اصحاب صفه آں
چناں بوده اند امروز بدست مدعیاں ایں طریق جز ادعامی باطل چیزے
نیست باش تا فردا بدانی که ایں دعوے تو چه نتیجه میدهد که حالاً دعوی میکنی
حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه لا اله الا الله محمد رسول الله را بصدق و اخلاص
گفت رئیس محسنین گردید و صدیق لقب او شد عبد الله اُبے نیز ایں کلمه
را بگفت چوں بنفاق گفت و اخلاص نداشت اسفل السافلین جائے
او گردید چنانکه حقتعالی از حال وے خبر داده ان المنافقین فے
الدرک الاسفل من النار اگر چونکه در دعوے یکے بودند اما در
اخلاص تفاوت داشتند اے عزیزاں راه حق را بصدق و اخلاص پیش
گیرید تقلید و مسخره ایں راه را نمی شاید که مبادا فردا مایاں را بجمع مسخره ها
نوشته کنند صوفیاں و درویشاں مجاهده نفس و رنج و زهد و ترک هوا

اختیار میگردند. و مایان شادمانی و طرب و طعام ہاے چرب و شیریں
و گوناگون اختیار می کنیم و خود را شیوخ اہل تصوف نام می نہیم آنہا شب
تا صبح بہ تسبیح و تہلیل و نماز و قراءت مشغول بودند. و مایان بمسند و متکا
و لہو و لعب عیالان مشغولیم و شب و روز در فکر آنیم کہ کدام طعام خوش
مزہ و شربت شیریں در مجلس ما حاضر باشد و او را بچہ نوع بچنگ آوریم
و در عوض زہد و فقر ہمیان ہائے زر ذخیرہ می کنیم و در آں حیرتیم کہ کدام
لباس فاخرہ داشتہ باشیم کہ دیگراں نداشتہ باشند و کدام منعم و کدام بزرگ
تر ظالمان را بما عقیدہ حاصل آید و بدل بوریا در میان صومعہ ہائے
خود غالی و مسند فرش داریم تو خوب تعمق و فکر کن کہ کدام فعل ما بفعل
پیشیاں مشابہت دارد. ہر کجا سنتے می بینم خود را کور و کر می کنم و ہر کجا بدعتے
می بینم او را سرمایہ خود می گردانیم. ما لاجرم چناں شدہ کہ ہر چند سعی داریم کہ
بمنزل رسیم پس تر می آییم اے مدعی ایں راہ نہ راہ کعبہ است ۔ ایں راہ کہ
میروی بترکستان ست واے بر ما و بر احوالات ما اگر خدا تعالے لطفے
و فضل خود را با ما کار نہ بندد و مکافات اعمال ما را بمالیش دہد چوں
زہر در بدن تاثیر بخشید فاد زہر بعد ازاں بکار می کند اللّٰھم اعصمنا

باب ہجدہم در بیان آنکہ مبتدی کیست و منتہی کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام برد اللہ مضجعہ
اے عزیز سوال آنست کہ از کسے جواب شنوی و اگر جواب نشنوی آں
مشکل نامیدہ می شود برادر من مبتدی آنست کہ در لا الہ ست و منتہی
آنست کہ الا اللہ را می گوید کہ در آمدہ است اما نہ چناں الا اللہ کہ تو

Marfat.com

میگوئی یا از سر غفل و فہم خویش می تنگری لا الہ کلمہ ایست کہ حد ازل ست و
حد لا الہ الا اللہ ابد از ازل تا ابد آنچہ موجود شدہ و شود در لام و الف لا الہ الا
اللہ بگنجند ہر کس کہ این کلمہ را باخلاص گفت ہدایت وے نہایت ہم باو
قرین ست و بدہ ہائے ناقص ست چون صبح صادق طلوع کردد
ہیچ موضع زمین شب باقی نمی ماند غبار معصیت چہ تواند کرد و غبار کے
تواند کہ نور و ضیا را ناپدید کند لیکن بصارت مایان را بگذرہ خاک
ناپدید می گرداند کہ خالی از ضیا گردد اما خلل بدیدۂ ماست والا نور آفتاب
تغیر نیافتہ بحال خود باقی ست زیادت و نقصان بدیدہ ہائے ماست
نہ در نور آفتاب چون از مشرق بمغرب رود بحال خود باقی ست لیکن نور
او در ہر موضع نتابد و ما را ہم از روشنائی زیادہ تر نصیب نیست قومی
کہ در آں بازار تجارت می کنند چون دست از تجارت باز دارند در
کارشاں نقصان راہ یابد مثل ہدایت و نہایت ایشاں چون چراغ ست
اگر چراغ را روغن و فتیلہ داشتی تا عمل کنی او ترا روشنائی میدہد اما باید
کہ او را از باد و آب و ہر چہ وے را فرو می نشاند نگاہ داری تا در حین
ظلمت در روشنائی وے باشی اما چراغ تا وقتے بکار ست کہ آفتاب برنیامدہ
باشد چون آفتاب برآمد تمامی چراغ ہا را اعتبارے نیست ہمگی را خاموش
باید کرد ہر کارے کہ اخلاص ندارد و بریا آلودہ ست چون چراغ ست
کہ بہ نزد ظہور آفتاب قیمتے ندارد و باد و آب و خاک و گرد و غبار او را
خاموش می کند و عمل با اخلاص و خالی از ریا چون آفتاب ست کہ از حین
طلوع تا غروب دمبدم نور او زیادہ تر میگردد و ہیچ آفتے ہم او را ضرر نمی
رساند و نہ کس تواند کہ نور و ضیائے او را کم و زیادہ کند ہر کس کہ بنور آفتاب

Marfat.com

برنیامده باشد چون آفتاب برآمده تمامی چراغها را اعتبارے نیست
همگی را خاموش باید کرد هر کارے که اخلاص ندارد و ببریا آلوده است
چون چراغ ست که بنزد ظهور آفتاب قیمتے ندارد و باد و آب و خاک
و گرد و غبار او را خاموش می کند و عمل با اخلاص و خالی از ریا چون
آفتاب ست که از حین طلوع تا غروب دمبدم نور او زیاده تر میگردد
و هیچ آفتے هم او را ضرر نمی رساند و نه کس تواند که نور و ضیاے او را
کم و زیاده کند هر کس که بنور آفتاب یا ماه راه میرود او میداند که خالق ماه
و آفتاب خالق ست نه خلق - اما مردانه باش اگر عمل می کنی بنور ماه و آفتاب
کن که بروغن و فتیله احتیاج ندارد و چنان عمل کن که خداے تعالی
باب خذلان را بروی تو کشاده گرداند اما خداے تعالے عطاے خود
را کسے باز پس نمیگرداند تا بفرموده ے شے عمل کنی تو خود نتوانی که عطاے
او را پس رد کنی زیرا که بحکم و تصرف تو نیست عیالان همگی آرزو می کنند
که کاشکے ما یاں هم مردمی بودیم اما کار بدست ایشاں نیست نه مرد خود را زن
که خود را زن گرداند و نه زن قادر ست که خود را مرد گرداند مرد و زن
بحکم وے آفریده شده اند سعید و شقی هم بفرموده وے ست سعید
کار بفرموده وے و حکمت کند و شقی نفس و هواے خود را متابعت
نماید قال رسول الله صلی الله علیه وسلم السعید
من سعد فی بطن امه والشقی من شقی فی بطن امه
و نیز حق تعالے فرموده والزمهم کلمة التقوی وکانوا
احق بها واهلها و نیز آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده
انی بعثت داعیاً و معلماً ولیس الی من الهدایة شیء

Marfat.com

وبعث ابلیس هر نیاز لیس الیه من الضلالة شی مثل
الله یضل من یشاء ویهدی من یشاء در خورشید کس نتواند کہ
تصرف کند تو خود بنگر اگر طاقت نگریستن بطرف او داری یا در تابش
او می توانی نشست برو با آفتاب بازی کن والا همان سایه وخانهٔ
تاریک کہ در وے چراغ افروزی ترا بہتر بنگری کہ تا طاقت تابش
آفتاب و سروی ماہتاب نداشتی از چراغ مستعار خود نگذری
چنانکہ فرموده اند ؎ ذره را تا نبود همت عالی حافظ ؎ طالب
چشمهٔ خورشید درخشان نشود اگر طاقت نداشتی و روے آوردی در
سودا و وسوسه می افتی و می گوئی این چه آرزو بود کہ من کردم و بسر آوردم
کہ این آرزو در قرآن کریم ذکر نشده واز ان آیت کہ خدائے تعالے
صفات اصحاب کہف را بیان نموده کہ وربطنا علی قلوبهم
اذ قاموا فقالوا ربنا رب السموت والارض خبر نداری کہ
آنها چه بودند و چه کردند و ابتدا و انتهاء کارشان چه بود بزرگان فرمودند
عنایة الازلیة کفایة الابدیة دیگرے نگر کہ ساعران فرعون
در تحت حکم وے چگونه منقاد و مطیع بودند چون عنایت ازلی با
ایشان رفیق بود نه آنها را دقیانوس اندیشید و نه اینها از فرعون
وچون فضل وعنایت ازلی رفیق بود هر چند چراغ عبادت بیشتر
افروختند ظلمت شقاوت شان تیره تر گردید و آن همه سعی شان سود
نیاورد تا آخر یکے را چنان ندا آمد وان علیك لعنتی الی یوم
الدین و دیگر چنان آمد فمثله کمثل الکلب ان تحمل علیه
یلهث او تترکه یلهث آن را کہ بخواهند رفته نمی توانند کار این درگاه

Marfat.com

بعلت نیست قبول وے ہم نیز بعلم و عبادت و علت ما نیست نہ ما را
بازارے ست و نہ تقلید ما را خریدارے معبود از ہمہ اشیاء بے نیاز ست
بے نیاز بخواہش خود کار کند نہ بمراد و علت ما لیکن رنج نیکوکاران را
نیز ضائع نمیگرداند چنانکہ در کتاب کریم خویش فرمودہ اِنَّ اللّٰہَ لَا
یُضِیعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ و اگر کسے خواہد کہ از ظلمت روزگار برآید
و در معصیت نباشد باید دایم چراغ عبادت وے افروختہ باشد
و رنج شریعت را بکشد تا از جنات النعیم محروم نماند کہ در این جہان
وے را نعمت و سلامت روزی گردد و در آن جہان بہشت و
کرامت چنانکہ فرمودہ اند بہ شعر ٭ دہقان سال خوردہ چہ خوش
گفت با پسر ٭ اے نور چشم من بجز از کشتہ ندروی ٭ و نیز آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند الدنیا مزرعۃ الآخرۃ و در قرآن
عظیم ورود یافتہ فمن یعمل مثقال ذرۃ خیرا یرہ و من یعمل
مثقال ذرۃ شرا یرہ ہیچ تخمے نیفگنی کہ او را اندر وے مطیعان در
دو جہان عزیز اند آن حدیث کہ در سابق مذکور شد اینکہ بعثت داعیاً
و معلماً آن چیزے دیگر ست نہ پیشہ ہر پیرہ زن باشد ہر کہ را در بوتہ
حکمت یا کیمیا عنایت بآب رحمت بآتش محبت برہم نیامیختہ اند و
بہ پرکار صدق و فضل بر وے رقم نکشیدہ اند و دری مہر بر وی وے
مہر نکردہ اند و بدایہ لطف بسپردہ اند و پرورش از حکمت نیافتہ او را نبردہ
کہ برد زیرا کہ در این بازار ترا دکانے میسر نمی آید در این بازار کسے را
دکانے میسر آید کہ ذکر کردہ شد آنرا کہ بخوانند ابتدا و انتہا مساوی ست
قدم اول و قدم آخر تفاوت ندارد و علت بکار نمی آید نشان آنرا کہ

Marfat.com

بخواند حق تعالے در کتاب کریم خود ذکر نموده و فرموده ان الذین سبقت لهم منا الحسنی اولئک عنها مبعدون با عنایت و سبقت ازلی کس مقاومه نتواند شد مثل سبقت و عنایت ازلی چوں دانه گندم ست کر بر زمین افگنده میشود هر چند سرمائے زمستان و برف و خشکی ها در بالاے وے غلبه می آورد او را تغیر پدید نمی آید. در آخر ازاں دانه خرمن میشو که هر دانه هفتصد دانه میشود و کسے که زراعت گندم نکرده باشد ایں معنے را نمیداند هر که از ابتدا راست شد در انتها نیز راست میشود و کل شئ یرجع الی اصله اللهم ارزقنا

باب نوزدهم در بیان آنکه فرق میان معجزه و کرامات چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام برّد الله مضجعه

اے عاقل کرامات اولیاء الله تعالی پنج قسم ست خوارق نیز پنج قسم ست بیگانگاں را نیز کرامات هست جمله بعون الله بتفصیل گفته آید رجونا من الله تعالے العفو والغفران در کرامات اولیاء الله خلل و زلل راه ندارد که آں طریقه معلومی ست. و اگر مسلمانان در کرامات بیگانگان خطا افتند امید ست که خدائے تعالی عفو فرماید زیرا که مخرقه و راه بطلان مومناں را تجربه نیفتاده اگر در خطا افتد عجب نباشد اما امید واریم که خدائے تعالے مومنان را از خطا نگاه دارد اگر کسے در خطا افتد نیک تامل کند که در لفظ خطا ست و معنے صحیح ست اگر ایں چناں باشد امید واریم که خدائے تعالی ما را عفو کند حالا هر قسمے را بتفصیل بشنو بتوفیق الله تعالے اول کرامات فضلے ست دوم کسبے سیم کرامات مکر و غر و کرامات مکافات و کرامات حقیقی و کرامات بیگانه گاں نیز پنج ست مخرقه است. و مکافات کار و

Marfat.com

و شیطانی و ضلالت و وہم کہ کرامات بیگانہ گان از این پنج بیرون نیست
اما کرامات اولیا آنچہ فضلے ست آن ست کہ ناگاہ ابر سعادت برآید و باران
فضل در خارستان ہا ببارد کہ صد ہزار گلہاے رنگا رنگ پدید آید و صد
ہزار درخت در باغستانہاے آباد خشک کردند و صد ہزار گل در صحرا
جویبارہا خشک شوند و ہیچکس سر اینہا ندا کہ آن چرا و این چرا کار مومن مخلص
این چنین ست کہ مستحق کرامت میشود اما حقتعالے را کرمے ست کہ
در ذات خود وے می باشد در ہر وقت خداوندی وے تقاضا میکند
کہ بقلب بندگان نظر می اندازد ہر چہ در دنیا و ما فیہاست از آن نظرت
کہ در وجود می آید اگر فضل و کرم او نبودے از آسمان باران نازل نشدے
و از زمین گیاہ نروئیدے و بہاران سبز و تازہ نگشتی و درختان ثمر
نیاوردی و گلہا شگفتہ نشدے و وحشیان را بچوچہ ہاے شان رحم نیامدی
و یکدانہ تخم سبز نگشتی تا آن نظر بوی افتادے اما مردمان عوام چون در
بہار سبزہ ہا را بینند می گویند بہار سبزہ ہا را سبز گردانید عاقلان و خواص
می گویند خدائے تعالی سبز گردانید و عاقلان و عارفان را ہر دم بہاری
در نظر ست کہ آن نظر رحمت بقلب شان تاثیر می بخشد آیا نمی بینی کہ در
تمام فصول سال گل می شکفد و تخم سبز می شود کہ در تمام فصول سال
گل موجود ست و تخم میروید در تمامی فصول سال آن نظر بجاست چنانکہ
طاعت حقتعالے دائم در بالاے ما فرض ست و ہیچ وقت عفو نمی شود خاصان
حقتعالی دائم در پے آنند کہ عبادات حقتعالے از ایشان فوت نشود عوام
چون ماہ رجب در آید گویند باید روے بدربار حقتعالے آوریم کہ او طاعت
و عبادت آمد دیگران کہ بعید تر باشند ماہ شعبان را این چنین می گویند

Marfat.com

ودزدان وفاسقان در ماه رمضان این چنین می گویند عاصیان خیال کنند
که مومنان را جز ماه رمضان دیگر وقتی ماه عبادت نیست چنانکه جز اول
حمل دیگر وقتی را بهار نمی گویند ونمی دانند که قلب مومنان را همیشه بهار
ست که از نظر حق تعالی در هیچ وقتی محروم نیست وهمیشه تماشای بهار
دارند وآن نظر را همیشه منتظر اند تا کے در آید مثل آنکه کسے آرزوے تخم
کاشتن دارد اما زمین وحقابه ندارد وهمواره بهار را انتظار می کشد که چون
بهار آید در بیابانها دیمه تخم کند چون دیمه تخم کرد بعد ازان دست بر هم
نهد ومی نشیند وچنان خیال می بندد که جز وقت بهار بدیگر وقت تخم
نمیروید ودهقانے که زمین وحقابه واسباب دارد هر وقتے او را بهار
اگر یک ساعت آرام نشیند آه کند که در امور زراعات خود کار نکردم
مدت ها آن ساعت را حسرت خورد حال خاصان حق بدرگاه حقتعالی
نسبت بحال عوام آنچنان ست که نظر حق تعالی پیاپے بدلهاے بندگان
خاص وے می افتد دنیا واسباب او بطفیل اولیاء وانبیا وخاصان وے
می باشد چون آن نظر بدلهاے مومنان افتاد رحیم وشفیق گردند واگر
کرم وفضل بآن نظر یار شد اگر بقلب کافر افتد مومن گردد واگر بقلب
گنهگار رسید تائب شود چون بقلب مستقیم رسید اولیاء گردد چون بقلب
اولیاء رسید ابدال گردد واینها که مذکور شد کرامات فضلی ست که از درجه
دیگر ترقی میکند اما چون این نعمت کسے را روزی شد باید روز وشب
شکر حقتعالے بجاے آورد واز خود هیچ نه بیند کراماتے این چنین بوقت
آید دایم با اولیاء الله قرین باشد والا چون گل بهاری بود که زود فرو
اگر درختان خود رو در صحراها گل بار آورند بسان گلهاے باغستانها خوش

وخوش منظر نیست چرا کہ از دست باغبان پرورش وگوشمال نخوردہ اگر
درخت از باغبان تربیت یابد بسیار گلہائے خوش منظر بیروں آورد و
اگر درخت را چند روز پرورش دادند بعد ازاں دست از پرورش او
برداشتند آں درخت یا پژمردہ می شود یا خشک میگردد و اگر نگردد بر
میوہ وگلہائے او خلل راہ یابد بہر حال بے کسب کار بسر انجام نیکوئی
پیدا نمی کند و اگر ہمہ کارہا بکسب بودے فضل نبودے بایدکہ آنہا کہ کسب
نکردند از ین جام بے بہرہ می بودند یقین باش کہ حق تعالےٰ بہر کہ خواہد
عطا دہد بفضل ما یشاء و یحکم ما یرید کرامات کسبی آنست کہ بندہ
باب مجاہدہ را بروی خود می کشاید و ہر چہ می تواند فرو نمی گذارد بجائے می
آورد و شب روز روے وے بحق میشود و نفس خود را قہر می کند و
قلب او چناں روشن می گردد کہ ہر چہ در قلب او در آید ہمگی صدق می
باشد و از نہایت فراست صادق نہ آرزوے دیدار قلب دگر پیدا می
شود ہر چند بیشتر کار میکند کرامات او بیشتر می شود و نور صفاوت قلب
او را روشن میگرداند کہ ہر چہ کار و محل صواب ست از شے سر می زند و خود
قلب اصل تمامی کارہائے صواب را می داند و بزبان بیان می کند کہ
ہمگی صدق میشود ایں حال را حکمت می گویند حکمت صدق بے کرامت
نیست ہر صاحب کرامتے کہ در قلب خویش حکمت نہ بیند کرامت او
غرورست اگر کسے حکمت و کرامت را بدل داشتہ باشد و بزبان اظہار
نکند جائزست اما کرامت کسی بکسب محافظت می شود زیرا کہ او بکسب
پیدا شد بکسب نگہداشت می شود ہر کہ کرامت او کسی باشد کار او مشکل
و قلب وے پر از خون ست حال آنرا کس نداند کہ وے چہ قدر رنج دارد

Marfat.com

اگر بمراد دل بموضع نکرد دراں موضع غبارے نشیند واگر یک شربت
آب بمراد دل خورد یا یک لقمہ بمراد در دہان نہد یا کارے بہواے
دل کند باید کار از سر گیرد کرامات کسبی چوں مرغ وحشی ست کہ بمشقت
ہا بدست آوردہ می شود و بمشقت ہا نگہداشت می شود اگر یک زماں
از وے غافل شدے او طیران می کند و می گریزد و حسرت بقلب
صیاد او باقی می ماند چوں مرغ وحشی را بدست آوردی باید از وے
غافل نگردی تا او طیران نکند کرامات کسبی کار عظیمی ست و نگہداشتن
او عظیم تر ست ہر کہ گوہر نداشتہ گوہر نگہداشتن او مشکل ست ہر کہ را گوہر
بدست آمد باید شب روز از خوف و ہجوم دزد ایمن نباشد اگر چونکہ راہ
امن ست آنانکہ گوہر ندارند ہر جا کہ خواہند بروند و ہر جا خواہند بنشینند
و آنچہ خواہند بکنند و ہر چہ خواہند بگویند و ہر چہ خواہند بخورند اما ہر کہ
گوہر دارد ہمیشہ در خوف و خطر ست و بے خواب و بیقرار از خوف آنکہ
مبادا دزد او را ہلاک کند اگر راہ رود بیم و ہراس دارد تا گوہر را سد ست
بجاے رساند و ہر نفسے کہ می کشد اندیشہ دزد از قلب وے دور
نیست الٰہی ہر کہ را عطا فرمودہ بفضل خویش پایندہ دار کرامات
مکافاتی آنست کہ مرد مومن و مخلص و مصلح باشد و از فساد کارے
حذر کند لیکن در عبادت و نفقہ و طلب شئی روے در افزونی نباشد
مال بسیاری و محبت عیال و اطفال در قلب وے جائے گیر ست
یا تن فربہ خود را در عز و ناز پروردہ دارد یا در میان خلق حشمت و شوکت
دارد نہ مال را نفقہ می کند و نہ فرزنداں را در کار خدائی می نماید و نہ تن
را در عبادت لاغر دارد آرے چوں عنایت خداوندی روے بطرف وے

آورد ظالمے را بمال وے یا مرضے را در جسد وے یا مرگ را بفرزندان
وے یا عیال ناشائستہ را بوے می گمارد یا زبان خلق را در بد گفتن
وے می کشاید و را صبر عطا می فرماید کہ ہیچ نمی گوید۔ و این مصیبتہا
پاک نمی کند چنانکہ آتش ریزہ از سندان ہر چند بطرف حدّادی پرّد او پاک
نمی کند و آہن رامی کوبد حقتعالیٰ آنکس را ہمچناں در بوتہ بلا فرو دی
برد و لبندان محبت فرومی کوبد تا آلودگی ہا از وے بیروں شود و او
پاک برآید کہ قابلیت ہر سلاح و اسبابے را داشتہ باشد لسان ایوب
صلوات اللہ وسلامہ علیہ این کرامت از کرامتہائے دیگر اصلی تر ست
زیرا کہ پاداش عبادات ست و کرامات فیضی خلعتی ست از طرف
حقتعالیٰ کہ در بالائے بندہ نازل میشود نہ کس از وے گرفتہ
می تواند و نہ او خود می تواند پس رد کند و نہ در مخفی کردن او قادر ست
کرامت مکافاتے عوضی ست کہ چوں بندہ مشقتہائے بسیاری بعبادات
حقتعالیٰ در بالائے خود راہ می دہد فضل و کرم الٰہی اقتضائے آں می
کند کہ او را عوض دہد و تا خدایتعالیٰ کسے را در مقام لائق نہ بیند
آں مقام را بوے عطا نمی فرماید کرامات مکافاتی را نہ بیم پس گرفتن
ست و نہ بیم ضائع شدن زیرا کہ ہبہ بالعوض رجوع ندارد۔ کرامات
مکر و غرور آنست کہ کسے کار خدائے عزوجل را پیشہ میگیرد و با نہ اخلاص
و حرمت دارد و نہ رنج بسیاری میکشد و بجہت شکار کردن خلق
ادّعائے کرامات می کند۔ و ظاہراً اخلاص خود را بخلق می نماید و محبت
خود را بخلق راست می کند۔ و در چشم مردماں خود را چناں می نماید کہ بندہ
باید چنیں کند کہ من می کنم و شب روز اعمال ریائی خود را بچشم مردماں

Marfat.com

می کشد و اموال حرام را از ایشاں قبول می نماید حقتعالے بسبب آنکہ وے
آرزو دارد از کریمی خود چیزے از وے بزرماں می نماید تا آں بے باکاں
اطراف او را بوے عقیدہ حاصل آید و در بین خود ہا بگویند کہ دیدی
فلاں کار ہمچناں شد کہ فلاں گفت این کار نیز بیاید این چنیں شود کہ
فلاں این چنیں اشارہ کرد چوں این طور گفتگو ہا در زبان مردماں طاری
شد آں مدعی کاذب بقلب خود قرار می دہد کہ من صاحب کرامات
شدم اگر نشدم چرا مردماں بطرف دیگرے اشارہ نمی کنند بلکہ در من
بزرگی ہا می بینند کہ مرا مشارالیہ خود دارند لہذا ہر روز او عبادات
زیادہ را بخود روے می آورد تا اینکہ مردماں او را ببینند و بگویند
فلانے در طاعت چہ قدر رنج میکشد و چہ کرامات از وے سر می
زند حقتعالے اجر کسے را ضائع نمی کند اگر ضائع کند ظلم ست و ظلم
در صفات حقتعالے روا نباشد از وے کرامات ریزہ سر میزند تا
بدوں مغز چنانکہ اعمال وے نہ باخلاص و خالی از مغز ست کرامات
وے نیز بے مغز ست و بے اصل و آں کسانے کہ بوے فریفتہ می
شوند و اموال حرام خود ہا را بوے می دہند کار آنہا نیز مغز ندارد چرا کہ
آنہا را با آں مدعی کاذب اعتقاد تمام ست بخود می گویند اگر اموال ما حرام
بودے شیخ ما قبول نکردے لہذا آں مدعی کاذب نیز در غرق مکر و غرور ست
و دیگراں را نیز غرق مکر و غرور دارد لیکن این فعل در اہل سنت
و جماعت کم پدید می آید بیشتر این طور کرامت و چنیں ادعا از اہل
بدعت و ہوا سر می زند تا بچ فعل سنت اگرچہ بے سالوس ہا در اطراف
وے جمع کردند او در بحر غرور غرق و فریفتہ ہوا نفس و برکات عمل

Marfat.com

فعل سنت او را نمیگذارد که اصل از دست وے بیفتد و بقلب
خود میداند که من این افعال را نه خاص از برائے حق می کنم و آن دیگران
که اموال خود ہا را بوے میدہند اگر تابع سنت باشند بوے عقیدۂ
تمام حاصل نمی کند و می گویند مال ما حرام ست اگر فلانے اعمال او خدائے
بودے و ریائے نبودے اموال ما را قبول نکردے اما مبتدع و تابع
نفس را این تمیز نیست که از شومے افعال بدعت او که از وے میزند
حقتعالی مکروہات را از طرف او نمیگرداند قال اللہ تعالیٰ فلا یامن
مکر اللہ الا القوم الخاسرون اعمال بندگان چون زر و سیم ست
و قبول چون دکاندار دُر کاندار زر مغشوش را کے بر میدارد ہر که در عوض
عبادات خود از حقتعالے آنچه طلب کند بیابد چنانکه فرعون اگرچه نکه
دعوے وے محال بود اما خلق اللہ تعالے را بسیار طعام میداد و
عدالت را بسیار جویا بود مکافات عمل خود را از خدا یتعالے چنین
درخواست نمود که الٰہی رود نیل را بفرمان من آور که در حضور خلق
بے پرده نشوم حقتعالے از وے دریغ نداشت مرد مبتدع نیز از فرعون
کم نیست ہر گاه مکافات فرعون ضائع نشود از مبتدع کی ضایع میشود
فرعون بآن کرامت غرور پیدا آورد تا اینکه در آخر حال دعویٰ انا ربکم
الاعلیٰ کرد کرامات مکر و غرور این بود که گفته شد کرامت حقیقی آنست
که ترا ہیچ پیوند و علایق به ہیچ شے نباشد و در عبادت بجز امر و فرموده
حقتعالے دیگر شی ارادۂ نداری اصل کرامات اینست که ہر عبادتے
شاقه را که بر میداری بدربار فضل و کرم وے ہیچ دانی و ہر چه گذاشتنی
ست بگذاری و ہر چه برداشتنی ست برداری این خلعت کسی را میسر آید

Marfat.com

کہ از ازل بقدر بالائے دے دوختہ شدہ و روزی ہر کس قبل
از خلقیت او بسال مخلوق شدہ کہ یکذرہ ازاں بخور و دیگرے نہ
رسد و ہیچ کسب کاسب آنرا کم و زیاد نتواند کرد چوں سعادت ازلی
بکس رفیق بود از ہمہ خطہا نگہداشت میشود چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فرمودہ اند مثلی و مثل ما بعثنی اللہ کمثل الغیث اصاب ارضا فاکلت منہا
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند خلقت من اطیب الطیبین
وخلقت احبائی من باقیہا و چنانکہ مسند نبوت را زوال
نیست کرامت حقیقی را نیز زوال نیست زیرا کہ آب ہر دو جوے از
چشمۂ ازل روان ست و ہر دو زمین آبدمی رود تخم حکمت بخبر حکمت
دیگر دانہ بہ بہر دیاند و چنانکہ نبوت بکسب نیست کرامت حقیقی نیز
آں چناں ست قال اللہ تعالیٰ ولا یعزب عن ربک من
مثقال ذرۃ فی الارض ولا فی السماء ولا اصغر من
ذلک ولا اکبر الا فی کتاب مبین و جائے دیگر فرمودہ فالھذ
الکتاب لا یغادر صغیرۃ ولا کبیرۃ الا احصیہا چوں
کار ہا بعلم اوست نگہداشت نیز بنگہداشت اوست بدست من
و تو نیست خدا بتعالے نور ہدے و نور کرامت و سعادت ابدی را
چنیں مثل آوردہ اللہ نور السموت والارض مثل نورہ
کمشکوۃ فیہا مصباح المصباح فی زجاجۃ الزجاجۃ
کانہا کوکب دری خردمند باید ہمیشہ باندیشہ باشد کہ چہ میشود
و چہ می گوید اگر باد ایں چراغ را تواند کشت یا ستارہ را بآں مشابہ کردند
آں ہم تواند کہ بآں تصرف نماید و آں خلعت را کم و بیش کند باوجود

Marfat.com

کہ تصرف تمامی مخلوقات ازاں نور کوتاہ ست افروختن وخاموش کردن
او بدست ہیچ کس نیست وخود نور ہم خود را کم وزیادہ می تواند کرد کرامات
حقیقی را ایں چنیں میدان ٭

بیگانہ گاں را نیز کرامت ہست اما فرق مابین کرامات بیگانہ وآشنا
ما بداں اے عاقل کرامات بیگانگاں بر پنج قسم اند کہ ہمگی باطل اند
نام کرامات در کرامات بیگانگاں مجازی ست والا محرقہ وشیطانی
وضلالت گفتہ می شود کہ اینہا عمل شیطانی ست وآنہا اولیاء شیطان
اند کہ مسخرۂ وے گردیدہ اند حقتعالے شیطان را در بالائے ہر یکے
از انہا سلطنت دادہ کہ ہر چہ ارادہ دارد در بالائے شاں بجائے
می آورد قال اللہ تعالیٰ انا ارسلنا الشیاطین علی الکافرین
تؤزھم ازا وجائے دیگر فرمود انما سلطانہ علی الذین
یتولونہ والذین ھم بہ مشرکون خدائے تعالیٰ شیطان
را در بالائے مشرکاں وبیگانگاں سلطنت دادہ کہ آنچہ می خواہد
بایشاں می کند وبہر نوع کہ می خواہد ایشاں را می گرداند ونگاہ میدارد
اصل کرامات شاں از شیطان ست تا ترا یقین باشد وبداں قوم
فرعون در ضلالت نیفتی۔ اما کرامات ایشاں بایں نوع بوقوع می
آید کہ در میان آن کردہ کسانے پیدا می شوند کہ طعام خوردنی یومیہ
خود را باندکی می آورند چنانکہ کسانے پیدا می شوند کہ در شبانہ روزی
یک نخود طعمۂ شاں ست وکسانے پیدا خواہد شدند کہ بماہ یک نخود
طعمۂ شاں باشد ومع ذالک جائے شاں صومعہا وکلیسہا باشد
کہ از خلق عزلت گرفتہ اند اما راہ حق را میدانند کہ سلوک نمایند وآنچہ تعلیم

Marfat.com

گرفتہ اند بآں میروند وی گویند طریق حق این است و بآں راہ جہد و
کوشش شما سے تمامی دارند خدائے تعالےٰ ہم رنج کسے را ضائع
نمی گرداند اما ایشاں را از جنت نصیبے نیست زیرا کہ جنت از برائے
بیگانگاں حرام است آں کرامات شاں مکافات اعمال شاں
باشد و فرق میان کرامات آنہا و کرامات مومناں اینست کہ اگر کسی
از آنہا ہمراہ موسے لاف و دعوے کرامات کند کرامات مومن
باشد و کرامات آنہا ہیچ نباشد قال اللہ تعالیٰ قل جاء الحق و
زھق الباطل ان الباطل کان زھوقا دیگر آنست کہ دعوے
کرامت کردن از مومن درمیان خلق درست نیست و از انا درست
ست و اگر مومن و کافر ہر دو باہم درمیان خلق دعوے کرامت
کنند دعوے مومن صحیح آید نہ از بیگانہ گاں از جہت آنکہ خدائے
تعالےٰ دین حق را در بالائے ہمہ ادیان غالب میگرداند و خدائے
تعالےٰ چناں وجوب گردانیدہ کہ دین حق را غالب گرداند و دشمناں
را مقہور نماید قال اللہ تعالیٰ وکان حقا علینا نصر المومنین
و دین حق را ظاہر گرداند لیظھرہ علی الدین کلہ ولو کرہ
المشرکون و جائے دیگر فرمودہ نصر من اللہ و فتح قریب
و بشر المومنین کرامات شیطانی مومن و غیر مومن را حاصل آید
اما اگر عابداں را حاصل آید خواہ مومن باشند و خواہ کافر مومن عابد
را شیطان کرامات بنمایند تا از سلوک نیکو بطرف بد کشد و ایشاں را
تابع خود گرداند و عابد غیر مومن را نیز ابلیس کرامات آورد تا او را
بیگانہ تر کردند و دے را متابعت بیشتر بجائے آرد نقال اللہ تعا

فبعزتك لاغوينهم اجمعين الا عبادك منهم المخلصين
وجائے دیگر فرمود ان عبادی لیس لك علیهم سلطان الا من
اتبعك من الغاوین شیطان سعی وکوشش دارد تا ایشان
سوگند خود راراست کند کہ خدائے تعالیٰ او را تصدیق نماید قال
اللہ ولقد صدق علیهم ابلیس ظنه فاتبعوه الا فریقا
من المومنین کرامات شیطانی مومن راچنان ست کہ بوے روشنائی
نماید وآواز ہا شنوا ند وخورونیہا آورد ودر مقام مروے آنکس
بنہد۔ چنانکہ عابد آوردہ را نہ بیند وبوئے ہائے خوش بدماغ آنکس
رساند واز جائے بجائے برد وگوید ایں کعبہ ست عابدان را ازینہا
حذر باید کہ ہمہ گی مکر شیطان ست درباب کرامات نیز بعضے ازیں
کرامات گفتہ آید انشاء اللہ تعالیٰ اما کرامات ضلالتی چنان ست
کہ قومے شخصے را از راہ ببرد و در ضلالت افگند واز طریق حق دور
گرداند وایں آنچناں ست کہ شیطان یکے را ازمیان قوم کہ دیگراں
را بسخن وے اعتماد باشد اورا قاری وعابد نماید ودیگراں در حضور
وے آیند واز وے چیزہا سوال کنند او جوابہا گوید کہ دیگراں ازاں
جوابہا عاجز باشند ووے را خاطر ہا دہد کہ در فہم ووہم دیگراں نباشند
چنانکہ از مردماں شنیدہ ایم کہ قومے در ہندوستان ہستند کہ بدو
بت خدا را قربان می کنند وقومی خود را بآتش میسوزند وصبر می کنند
بعد شیطان بصورت آں فوتے ہا بہ نزد دیگراں آید وبگوید من
فلاں کس ام کہ خود را از جنت بت قربانی کردم چہ نوع حال من دیدہ
خوش گردید ہر کہ خدمت بتاں را بسیار کند حال او نیکو میگردد وحالا من

Marfat.com

من میروم در جاے خود کہ چہ را حنہا دارم حال خادمانِ بت در آنجا
خوشتر ست شما ہم خدمت بتاں را بسیار بجاے آورید کہ حال شما
در آنجاے خوش گردد بعد ازیں شاں گم شود نادانان آں گفتہ
صدق پندارند و گویند راہ حق اینست کہ در ضلالت افتد قال اللہ
تعالی افمن زین لہ سوء عملہ فرآہ حسنا و نیز فرمودہ فزین
لھم الشیطان اعمالھم کرامات وہمی آنچنان ست کہ باین
چنیں نقل رسیدہ کہ قومے در ہندوستان ہستند چہل روز می
نشینند و خیال شے را تقلب نقش می کنند کہ فلاں چیز ایں چنیں شود
بعد چہل روز ایں چنیں میشود کہ ایشاں خواستند ایں نیز نوعے از ضلالت
ست چوں ہدایت و ضلالت بمذہب اہل سنت و جماعت ہر دو
از طرف خدا تعالی ست ہر دو آسان ست حق تعالے آنچہ خواہد کند ابر
را مسخر باد کند و حیوانات را مسخر آدمی و ہمہ گی را مسخر ملائکہ بہ نزد حق تعالی
ہر شے آسانست دہر کہ خواہد تسخیر او را نیز آسان کند قال اللہ تعالی انا
ارسلنا الشیاطین علی الکافرین تؤزھم ازا و نیز آں حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند حدیث قدسی انی اذا اللہ لا الہ الا اللہ
انا خلقت الخیر فقدر لہ فطوبی لمن خلقتہ للخیر واجری
الخیر علی یدیہ انا اللہ لا الہ الا انا خلقت الشر
فقدر لہ فویل لمن خلقتہ للشر واجریت الشر علی یدیہ
و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند بعثت داعیا و معلما
ولیس الی من الھدایۃ شیٔ و بعثت ابلیس مزینا ولیس
الیہ من الضلالہ شیٔ بل اللہ یضل من یشاء و یھدی من یشاء

Marfat.com

چوں ایں عقیدہ ہا را دانستی ہم اشیاء تو آسان شود خدا یتعالے
قادر ست آنچہ خواہد کند و ہر چہ کند بحکمت ست اگر نہ ایں چنین باشد
باید از دیر کان جہاں کار ہا سر زند کہ عقل ہمہ گی مردماں عاجز کردند کسی
کہ پارۂ چوبے بدست خود بتراشد و گوید معبود من اینست و نفع و
ضرر خود را از وے داند آیا در میان تمامی مخلوقات از وے کسے
نادان تر خواہد بود اگر تمامی فرشتگان و مخلوقات حاضر آیند و بگویند
خدائے تعالے غیر ایں ست او کے قبول می کند و از عقیدۂ فاسد
خود در گذر می شود خدا یتعالے را ملائکہ ایست کہ ہفت آسمان و زمین
چوں حلقہ ایست بانگشت او اگر آں ملائکہ حاضر آید و مومناں را بگوید
معاذ اللہ کہ من خدا یم قبول نمی کنند و می گویند تو بسان ما یاں مخلوقے
می باشی ازیں دانستہ شد کہ رہنماد یگرے ست چوں دانستی کہ بیگانگاں
مسخر شیطان اند ایں را ہم یقیں باش کہ خدا یتعالے مخلصان خود را
از مکر شیطان محافظت کردہ اگر مخلصاں در میان بیگانگاں افتند
در قلب شاں شبہتے پدید آید خدا یتعالے مومن دیگرے را بگمارد
کہ آں شبہہ را از وے دور کند و اگر کسے ارادہ کند کہ افعال اہل کفر
را در بلاد مومناں بجائے آورد نتواند اگر مومن صاحب کرامت ہم
نباشد لیکن بداند کہ اولیاء اللہ را کرامت ست اگر گذر او در بلاد اہل
کفر افتد و آں نوع کرامتے کہ ذکر نمودیم از اہل کفر بہ بیند گوید ایں ہا
نیست ہمہ گی باطل ست اگر خواہد کہ بطلان آں فعل را بکفار بنماید
تواند اگر بگوید ایں افعال شما باطل ست من ایں چنیں افعالے را بحق
بجائے می آورم اگر مومناں دیگرے ہم ہمراہ وے باشد تواند کرد بتہ

Marfat.com

آنست کہ افعال اہل کفر را باطل دانی و ہیچ شماری - اما مخرقہ را ہیچ
عاقلے نتوانی کہ حوالہ کنی و کرامات گوئی - بلکہ بعضے از چابک دستی و
بعضے بعلم زیرکی و بعضے را بادویہ ہا و بعضے را بجادو ہا و بعضے را
بافسون و افسانہ بجا می آورند چرا کہ اصل آن از دروغ و کذب ست
چیزہا می بینی کہ در اصل چیزہاے دیگرے اند چنانکہ چون سلیمان علیہ
السلام ارادہ نمود کہ بداند اینکہ پائے بلقیس موے دارد یا نہ خانہ از آبگینہ
ساخت بلقیس پنداشت کہ آب ست بلقیس جامہ برکشید چون در وے
رفت ہیچ نبود حق تعالے خود ازین معنی خبر دادہ و فرمودہ قیل لہا
ادخلی الصرح فلما رأتہ حسبتہ لجۃ فکشفت عن ساقیہا
قال انہ صرح ممرد من قوارير و دیگر ساحران فرعون کہ سیماب
ہا را درمیان ریسمان ہاے درون خالی کردند و بر آفتاب انداختند
چون موسی علیہ السلام حاضر آمد و آن حال را ندیدہ بود خیال بست
کہ صحراہا پر از ماران ست تا اینکہ نظر حقتعالے شامل حال او شد
و وحی آمد اَلْقِ مَا فِیْ یَدِكَ یَا مُوْسٰی کہ چون موسی علیہ السلام عصا
را از دست خود بر زمین افگند نہ عصا دراز تر شد و نہ پہن تر و آن ہمہ
سحر ساحران را ناپدید گردانید ساحران در علم سحر عالم بودند دانستند
کہ سحر این قدر راہ ندارد ہمہ بروے در زمین افتادند و گفتند اٰمَنَّا
برب العالمین رب موسی و ہرون باطل را صولتے و دولتے
نیست عاقبت او باطل ست - چنانکہ گفتہ اند للباطل صولۃ و لیس
لہ دولۃ مخرقہ مشتق از خرق ست یعنی چیزے است کہ از سوراخ
پارہ شدہ بیرون می آید یا خرقہ ہاے ست کہ باہم بطریق جامہ نما

دوخته اند زیرا که مخرقه جزوے از سحر ست و جزوے از دروغ و جزوی از سبک دستی و جزوے
افسون و جزوے علم و زیرکی و پارهٔ از بیدینی و بعضے از جهودی و گری از هر کیشی
چیزے بدست آورده اند و باهم بسته اند و مخرقه نام نهاده اند استاد این فن ابلیس ست
و هاروت و ماروت تمامی اسباب او شرارت ست۔ اما کرامات موقوف باسباب نیست
اصل کرامات بے اسبابی ست و اصل مخرقه اسباب دروغ ست مخرقه را نتوانی
که بے اسباب بجائے آوری کرامات بدون سبب جائز ست که هیچ کس را در آن
سخنے نیست۔ اما فرق درمیان معجزه و کرامت آنست که نبی بموافق دعوے
خویش معجزه می آورد۔ اما ولی نتواند که بموافق مدعائے خود کرامت آورد و دیگر
آنکه نبی باید معجزات خود را بنظر خلق آشکارا آورد ولی باید کرامت خود را
مخفی داشته باشد اگر ولی دایم کرامات خود را اظهار داشت از دست وے
می رود مگر آنکه کرامات او فضلی باشد و اذنش داده باشند اما از هزاران یکے
این چنین خواهد بود و دیگر آنست که از آوردن معجزات انبیا جملگی
خلق عاجز اند بخلاف از کرامات قومے هستند که مانند کرامات از آنها چیزها
سر میزند اما در بین افعال آنها و کرامات فرق ست کرامات شان بعضے از
دیو و پری ست و بعضے از ادویه و جعبه که هر یکے را تاویلے ست و
تاویل توانی نهاد اما هر چه خالی از اسباب باشد تاویلے ندارد معجزه این
چنین ست۔ آیا نمی شنوی و نمی بینی که مملکت سلیمان درمیان انگشتری
بود چنانکه سلیمان علیه السلام مملکت میراند۔ دیو نیز میراند اما درمیان
فرق ها بود آیا کسے قادر گردیده که قمر را در آسمان بشگافد آیا کسے تواند
که مرده زنده کند آیا کسے تواند که از سنگ ناقه بیرون آورد آیا کسے تواند
که آهن را بدون اسباب چون موم گرداند مانند این معجزات بسیار ست

Marfat.com

کہ از انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام سرزدہ - چوں سلیمان علیہ السلام سوال نمود
کیست آنکہ تخت بلقیس را زود بہ نزد من حاضر آورد دیو گفت من پیش
پیش از انکہ از جائے برخیزد - آصف بن برخیا رضی اللہ تعالےٰ عنہ گفت
من قبل ان یرتد الیک طرفک حاضر می آورم اگرچہ آصف باوردن قادر بود
دیو ہم بود - اما نتواں گفت کہ ایں از دیو معجزہ بود - اما در کرامات چیزہا ہست
بعضے ساحری و بعضے از اعمال دیو و بعضے را ہیچ نتواں گفت الا کرامت
حق بہر نوع باید بمعجزات انبیاء و کرامات اولیاء مقر باشی ہر کہ بمعجزات
انبیاء مقر نباشد کافر گردد - و اگر بکرامت اولیا اقرار ندہی بتبدع شوی
اگر کسے از اولیاء اللہ تعالےٰ کرامت سوال کند و بہ بیند و بعد ازاں ولی
منکر شود بر اسلام وے گریہ باید کرد و وے را عذاب کردہ شود چنانکہ
چوں قوم عیسیٰ علیہ السلام از وے مائدہ طلب نمودند و عیسیٰ علیہ السلام
مناجات کرد حق تعالیٰ فرمود یا عیسیٰ مائدہ را نازل می کنم ولیکن ہر کہ
انکار آورد او را بشدت عذاب می نمایم چنانکہ در قرآن مجید آمدہ اللہم
انزل علینا مائدۃ من السماء الی آخر الایۃ منکران از انبیاء و اولیا
معجزات بزرگی طلب نمودند کہ حق تعالےٰ از فضل خویش آسان گردانید
و فرق درمیان معجزہ و کرامت آنست کہ معجزہ بدست مدعی نبوت ظاہر
می شود و کرامت بدست مومنین اگر ولی در خصوص اغراض دنیائی
او عائے کرامت کرد و ظاہر گردانید کرامت از دست وے می رود - و
معجزہ بدست نبی ظاہر می شود کہ نبوت را زوال نیست کرامات حقیقی
نیز زوال ندارد - و ہر گیاہ کہ از نہر فضل و کرم آب خورد ہرگز خشک
نگردد - ولی حقیقی کرامت او نیز حقیقی است درمیان آں ولی حقیقی و

Marfat.com

و نبی بجز از طینت دیگر فرقے نیست۔ طینت انبیاء اللہ کار دیگرے دارد
و فضل کار دیگرے ست۔ چنانکہ مردماں در مثل می گویند بچۂ بط را شنا
باید آموخت کہ وے از بطن مادر بہمراہ شنا بازی آمدہ۔ مثل نبی و ولی چوں
دو درخت خوشبوئے ست کہ یکے عود ست از اصل خوشبوئی داشتہ
و آں دیگر ہم بوے دارد اما عود نیست کہ خوشبوئی وے از اصل باشد
اما اگر بار تر آورد احتمال دارد کہ بار وے از بار عود نیکوتر باشد اما
عود از اصل چیز دیگرے ست کہ ہیچ شئ در قیمت با او مساوی نمی
شود۔ چرا کہ درخت عود ریشہ و چوب و برگ و شاخ او ہمہ گی قیمت
دارند۔ دیگر خوشبوئی ہا را ایں حرمت نیست بعضے خوشبوئی ہا در
حین کہ تر اند قیمتے دارند آنگاہ کہ خشک گردند قیمت دیگرے دارند
اما انبیاء اللہ تعالےٰ چوں در زمین بودند عود تر بودند۔ حالانکہ از روئے
زمین معدوم گردیدہ اند ہماں عود تر اند۔ ہیچ خوشبوئی با عود مساوی
نمیشو۔ لوط علیہ السلام سالہا خلق را دعوت می کرد۔ بجز از دو دختر
و داماد ہائے کس بوے ایمان نیاورد۔ و نوح علیہ السلام کہ مدت
نہصد و پنجاہ سال خلق را دعوت میکرد بقولے چہل کس و بقولے ہشتاد
کس زیادہ تر بوے ایمان نیاوردند۔ و در میان اولیاء اللہ کسانے
موجود می شوند کہ از صد ہزار کس زیادہ تر بدست وے مسلمان شدند
یا بواسطۂ وے ہدایت گردیدند کہ از معصیت روے بطاعت آوردند
مثل امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ عنہ بنگر کہ چہ قدر بلادہا بدست وے
فتح گردید و چہ قدر از کفار بایمان داخل شدند کتاب نثر الدر را مطالعہ کن
کہ شمۂ مذکور شدہ۔ اما تو خوب بنگر کہ در میان لوط علیہ السلام و عمر رضی اللہ

Marfat.com

عنہ چہ قدر فرق ست باوجودے کہ در قرآن عظیم چہ قدر آیات بینات در
فضائل عمر رضی اللہ عنہ نازل گردیدہ۔ یا ایہا النبی حسبک اللہ
ومن اتبعک من المؤمنین و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل اکثر اولیاء اللہ علماء نیز کودند
فضل اولیاء فضل فضیلت ست نہ فضل طینت۔ فضل انبیاء
علیہم الصلوٰۃ والسلام فضل طینت ست انبیاء و اولیاء و علماء
ہر طائفہ را فضل علیحدہ ایست مارا لازم ست کہ بفضائل تمامی اقرار
کنیم تا از جواب عاجز نگردیم اللھم ادذقنا من برکاتہم واحشرنا
فی تحت لواء دولتہم اجمعین یا ارحم الراحمین

باب بستم در بیان آنکہ دنیا چیست و دنیا خاص کیست و دنیا عام چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام برد اللہ مضجعہ دنیا آنست
کہ خدائے تعالیٰ در کتاب کریم خویش ذکر نمودہ و فرمودہ زین للناس
حب الشھوات من النساء والبنین والقناطیر المقنطرۃ من
الذھب والفضۃ والخیل المسومۃ والانعام والحرث
ذلک متاع الحیوۃ الدنیا دار دنیا این جہان است و دنیا
آنست کہ در کتاب کریم ذکر شدہ۔ از دوستی دنیا خطرات عظیم
می آورد ہر کہ چیزے را دوست دارد آں چیز قبلۂ قلب او
باشد ہمہ گی آنرا بیند و آنرا شنود و دائم در آں اندیشہ باشد کہ او

Marfat.com

بدست آورد و هر چند بخواطر آورد که از وے بگذرد نتواند زیرا که غلاف
قلب وے از محبت او پُر شده بسیارے کسلے موجود می شوند که در
حالت نماز زن یا فرزند یا رمه و گل یا باغ و بوستان او قبلهٔ قلب اوست
هر که اینها قبلهٔ قلب وے باشد نماز او نه نماز ست بندگی و اطاعت
حق آنست که همچنان او اکنی که وے در کتاب کریم خود فرموده قد افلح
المومنون الذین هم فی صلوتهم خاشعون خاشع آن
باشد که داند چه می کند و چه می گوید و کجا ایستاده است و که را خدمت بجا
می آورد و با که راز می گوید باید هفت اعضائے وے در بند باشد
طاعت خواص این ست - طاعت عوام آن بود که اطلاق نام نماز
در بالائے نماز وے صادق می آید دنیا را که ذکر نمودیم دنیا عوام است
و دنیا خواص را نیز از برائے تو ذکر می کنیم - اے عاقل دنیا خاص
آنست که بدون از مقصد حصول رضاء حقتعالے در وے ننگری
و هر چه نفس را براحت می آورد از وے پرهیز کنی چنانکه رسول الله صلی
الله علیه وسلم فرموده اند - لا راحة للمومنین من دون لقاء
الله تعالے و لما من شیٔ ابغض الی من الدنیا لان حبیبی
جبرائیل اخبرنی من الله عز و جل یقول یا محمد من
احب الدنیا فانی لا احبه و من خالف امری لقیتنی یوم
القیمة و انا لست عنه براض دنیائے خاصه گان آن بود
که نماز و روزه و ذکر کند و اندک کسبے هم دارد خدا تعالے آن کسب
اندک او را چنان برکت می دهد که قوت اهل و اولاد او را کفایت میشود
و دائم او را براحت دارد و از بلاها وے را محافظت می نماید تا بوے

Marfat.com

رنج نرسد دنیا رخاصہ گاں اینست رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
ما شغلك عن الله فهو دنياك بزرگاں راہ دین فرمودہ اند وحبك
الخلق صنفين طالب الدنيا وعاشق العقبى تركت الدنيا
لطلابها وتركت العقبى لعشاقها وانا اخترت من الدنيا
ذكر الله تعالے ومن العقبى رويۃ الله تعالے ہر چہ دنیا نہ
ذکر اوست دنیاے او ست وخاصاں را در عقبیٰ ہر چہ غیر رویت اوست
آرزوے نفس ست ہر چہ آرزوے نفس ست بنزدیک خاصاں از
جملہ زین للناس حب الشهوات ست ہر کارے کہ نہ از جہت
آں کنی از شہوات بیروں نباشد۔ شہوات دو اند عام وخاص۔
شہوات عام آنست کہ در کتاب کریم مذکور شدہ کہ زین للناس حب
الشهوات وشہوات خاص عبادت عوام ست وہر چہ غیر حضتعالے
باشد ودر قلب خاصہ گاں در آید آں شہوات خاص باشد وہر چہ
خاصاں را از ذکر حق فراموش گرداند آں شہوات شان ست وہر چہ
ترا از طرف ذکر حق نگرداند اگر چونکہ در بند آں باشی آں دنیا نیست
وشہوات گفتہ نمی شود وچوں قلب از حب شے خالی باشد آں دنیا
گفتہ نمی شود وکس را زیانے ندارد اگر چونکہ عالم پر از زر وسیم باشد
عارفاں را بود ونابود دنیا یکے ست۔ اگر کسے را یک درم سیم میباشد
اما در قید آں باشد کہ یک درم سیم از کجا بدست آورم از اہل دنیا ست اگر
چونکہ از دنیا ہیچ نداشتہ باشد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم حب الدنيا راس كل خطيئة عیبہائے ہر دو جہاں
ہمراہ دوستی دنیا قرین اند قال علیہ الصلوۃ والسلام الحذر

Marfat.com

الحذر من الدنیا وسحرها فانها اسحر من هاروت وماروت
ونیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند واللہ لا ینظر الی اهل
الدنیا الی کضعفائها وان ضعفاء المومنین یدخلون
الجنة قبل الاغنیاء بنصف یوم وهو خمسمائة عام
فطوبی للضعفاء والفقراء من امتی هم احبائی واحباء
اللہ تعالی هیهات هیهات کم من ضعیف متضعف یشفع له
یوم القیمة فی سبعین الف انسان وکم من قوی لا یشفع
فی واحدة ولا فی نفسه لانه ترک امر اللہ ونیز آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند الدنیا ملعون وملعون ما فیها
الا ذکر اللہ تعالی وما والاه وازین دلائل دانستہ شد کہ ہر کہ قلب
وے نہ ذاکر باشد وعمل او وے را از ذکر خدائے تعالی باز دارد او
در طلب دنیاست نہ در تحصیل رضائے مولا و در دنیا از خاصہ گان
گفتہ نمی شود ونیست اللهم لا تحرمنا من برکاتهم

باب بست یکم حرص چیست و حریص کیست و فرق میان حرص و همت چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام نور اللہ تعالی روحه
ومرقده اے عزیز حرص امرے ست از لشکر هوا و همت
همت امرے ست از لشکر عقل اما همت دو می باشد همت کوتاه و
همت بلند همت کوتاه با حرص رفیق ست و همت بلند با معرفت
کہ هم شکل اوست هر کجا کہ عقل و معرفت جمع گردند عقل امیر گردد

Marfat.com

وہمت پر برآورد وچناں پرواز نماید کہ تا مخلوقات را بزیر نیاورد آرام
نگیرد۔ وہر جا کہ عقل اسیر باشد وحرص بجاے ہمت نشیند دیدہ ہمت
را کور گرداند وہر کجا کہ ہمت امیر باشد وحرص آید امارت را از ہمت بگیرد
چوں ہمت موضع خود را آرزو کند کہ دریابد حرص گوید کہ پارہ نانے
بدست آوردی از دست مدہ سعی کن کہ دو شود واگر دو بود گوید سعی
کن کہ سہ شود ہمچنیں تا ما فوق النہایۃ واگر خواہی کہ زر وسیم خود را
بہمت صرف کنی گوید جامہ کہنۂ خود را نو گرداں واگر ہمت بیشتر آرزو
کند کہ بدہد حرص گوید کہ سراے خود را نو گرداں وفلاں باغ وفلاں
زمین را بہ بیع بخر اگر زمین وباغ را ہم بچنگ آوردی گوید از براے تو
قلعۂ یا ولایتے می باید واگر ایں را ہم بدست آوردی گوید حکمرانی و
سلطانی ترا مناسب ست اگر ایں ہم میسر آمد گوید باید از مشرق تا مغرب
بتحت حکم تو باشد ہر چہ بیش آمد حرص نیز بیش آید مثل حرص چوں آتش
ست آتش تا ہیزم موجود شود ودر بالاے او نہی ہیزم را بخورد واگر
ہیزم موجود نبود خود را بخورد وہر چند در بالاے وے ہیزم بیشتر نہی
شعلۂ وے بالاتر میرود تا چناں شود کہ کس بگیرد وے نتواند کشت
آتش حرص نیز ایں چنیں ست ہر چند دنیا بیش آید او بیشتر آرزو کند
تا بجاے رسد کہ سر بملک دنیا فرو دنیاورد وطاغی گری کند بسان فرعون
کہ در آخر دعوے اَنَا رَبُّکُمُ الْاَعْلٰی گردد وبدیں نیز پسند ننمود کہ در
آخر گفت یا ایہا الملاء ما علمت لکم من الہ غیری حرص کہ
طول امل با وے رفیق شد تا بایں مقام میرسد وتا خاک ہاے لحد وے
را نخورد او دست از آرزوہا بر نمیدارد۔ اما چوں امیر عالی ہمت از سرا

عقل بیروں آید و در میدان محبت پرواز نماید و تمام ملکوت و آسمان ہارا بگردد بدیدہ ہمت در ہیچ ننگرد و بر ہمہ گی خط بتراکشد حتی اینکہ از بہشت و حور و قصور و غلمان خط بتراوہد۔ و چناں برود تا بمیدان قرب و جلال رسد و از سراپردہ عزت بروے نسیم وصل وزد قدح الفت و شراب موانست در پیش وے نہادہ شود و در ظل عنایت در بالاے بساط کرامت منزل گیرد تا علم الیقین وے عین الیقین گردد بعد تا عین الیقین وے حق الیقین نگردد و از جام وسقیھم ربھم شرابا طھورا شراب نیاشامد و سلام مطلوب و محبوب خویش را بگوش جان نشنود کہ سلام قولا من رب الرحیم پر ہمت وے آرام نگیرد ہر چہ نہ غیر ایں باشد ہمت عالی گفتہ نمی شود۔ حالا در ایں زمان ہر کجا حریصے کہ حرص او تمام تر بود او را صاحب ہمت نام کنند اما در بین حرص و ہمت علامہ ہاے بسیار واضحی ست و اما ہمتے کہ پرہاے وے بحرص دنیائے نسوختہ باشد ہم در دنیا آویزد و ہم در عقبے۔ و ہمت بلند کہ آتش حرص ندیدہ باشد ہر چہ خاء خلقت دارد در آنہا ننگرد جز بلقاء حی لایموت ہر چہ غیر ایں ست محققان ہمت نخوانند و ایں نام در بالاے او درست نباشد ہمت و حرص ہر یکے این ست کہ گفتہ شد اما مایاں نہ مردانیم و نہ مرد آن ؎

نہ در راہم نہ منزل نیز بینیم ۔ نہ در پایم نہ در جاے می نشینیم
نہ بر دینم نہ اندر غیر دینم ۔ نہ مرد حقیم نہ آں دانیم

ہر کس کہ دعوے ہمت میگرد اگر از وے حرص دیدی دعوے او را قبول نکنی کہ حرص و ہمت ضد آں اند باہم جمع نمیکردند۔ تا آب قناعت

Marfat.com

در بالائے آتش حرص نریزی او ہرگز از شعلہ خود خاموش نمی شود و یقین
باش کہ صاحب حرص صاحب ہمت نیست کہ از حرص بجز فساد چیز
دیگر چیزے نمی زاید کلا ان الانسان لیطغی ان راہ استغنی
وجائے دیگر فرمودہ لا تکونوا کالذین اوتوا الکتاب تا آنجا کہ
وفی الاخرۃ عذاب شدید این آیات تہدید کسانے ست
کہ حرص و طول امل دارند۔ اما ہر کجا کہ ہمت بلند باشد۔ فساد نباشد و
اگر فساد اندکے روے نماید ہمت او را خاموش کند و در آخر دست
ہمت بالا شود چنانکہ یوسف صدیق علیہ الصلوٰۃ والسلام را کما قال
اللہ تعالیٰ ولقد ہمت بہ وہم بہا لولا ان رأ برہان
ربہ کذالک لنصرف عنہ السوء والفحشاء انہ من عبادنا
المخلصین چوں خدائے تعالےٰ ابتداء را بہمت ذکر نمود انتہا را
باخلاص ختم گردانید۔ ہمت آخر وے آنست کہ برہان رب را ببیند
واز فحشاء و سوء نجات دہد از ہمت فساد نباید و از حرص صلاح نہ
زاید۔ آگاہ باش کہ ہمت قصد ست چوں قصد و معرفت باہم قرین
باشند معرفت قصد را بلند گرداند کہ ہمت گردد چوں قصد با ہوا و
حرص قرین باشد طول امل را زیادہ گرداند و ہر چہ در وجود وے دنیہ
ہمہ گی حرص گردد۔ مثل حریص چوں کرگس ست و مثل مرد با ہمت
چوں باز کہ ہر دو پر بر می آورند و ہر دو قصد دارند و ہر دو پرواز
می کنند یکے چوں از ہمت خالی بود بمردار قناعت کرد آں قصد
وے را ہمت نمی خوانند۔ و آں دیگر کہ بمردار ننگریست و قصد شکار
زندہ کرد او را ہمت خوانند اگر ہر چند کرگس از باز قوی تر بود و در

باشد و بلند تر پرواز کند و دور تر بیند اما وے را مردار خوار خوانند مسلمانان
نیز آنچنان اند ہر کس کہ قصد اسباب و بزرگی و بسیار داروا و چوں کرگس
ست و ہر کہ در طلب رضاے حق لایموت ست او چوں باز ست اللہم
ارزقنا من فضلك و كرمك

باب بیست و دوم در بیان آنکہ زہد چیست و زاہد کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز
الزہد بر دو دست الدنیا عندی قلب الزاہد یعنی زہد سر دی دنیا
ست بقلب مرد زاہد و آں سہ نوعست اول زہد در دنیا دوم در خلق
سیم در خود زہد ان دنیا سہ نوع اند زاہد یست کہ از حرام زاہد ست و زاہدیست
کہ از شبہ ناک ہا زاہد ست و زاہدیست کہ از حلال نیز زاہد ست۔
ہر سہ نوع بتوفیق اللہ تعالے گفتہ آید۔ اے مومن دل مسلمان زہد از
حرام عامۂ مسلماناں را شاید واز شبہت اہل صلاح را شاید و از حلال
اہل تقوی را شاید زیرا کہ ایشاں آں جہاں را در بالاے ایں جہاں اختیار
کردہ اند قال اللہ تعالی بقیت اللہ خیر لکم ان کنتم
مؤمنین و زہد از حرام و شبہت کسے را شاید کہ او مومن مخلص باشد
اما از حلال بجز اولیاء اللہ دیگرے را نباشد اولیا سہ قوم در سہ مقام باشند
یک قوم آنچناں اند کہ دنیاے حلال بہ نزدشاں چوں مردار ست
آں قوم آخر ترین مرداں حق اند و قوم دیگر چناں باشند کہ دنیاے حلال
بہ نزدیک شاں چوں آتش سوزاں ست ایں مقام او سط ست قوم
سہ آں چناں اند کہ دنیاے حلال بہ نزدیک شاں چوں اژدہاے غران و

Marfat.com

پیل دمان ست که هر که را بیند گویا دم می کشد این مقام اعلیٰ ست حالا مفصلاً
بیان کنیم تا اینکه بدانی مقام زاهدان با صدق در کجاست اما زاهدانے
که دنیائے حلال به نزد شان چون مرداست زاهدانے اند که در مقام مباح
بمحبت اند و از دنیا همان قدر که در قیامت حجت توانند آورد و آنها را
ضرورتاً بکار باشد تصرف می کنند ایشان بقدر ضرورت و کفاف معیشت
تصرف کنند نه زیاده هیچکس از عاقلان مردارے بخانهٔ خود نبرد که محافظت
نماید و بعد از محافظت او را از خانه بیرون اندازد آنانکه دنیاے حلال
به نزد شان چون مردارست این طائفه اند - و آنانکه دنیاے حلال به نزد
شان چون آتش سوزان ست آنان اند که چون کسے در حین سرماے
زمستان براه هول زده و پر بیم میرود و دائم بهول ست که کسے از اطراف
بر می خیزد و مرا بچنگ میگیرد دست و پائے او نیز از نهایت یخ و سرما
از قوت برفته درین بین آتشے می بیند بدون آنکه او خود آتش افروزد
چون بکنار آتش رسد اندے دست و پائے خود را با آتش گرم می کند
اما هزار بیم و هراس دارد که ایستاده شدم حالا مرا در اینجا قطاع الطریقان
بچنگ می آورند از آن آتش نه پارهٔ بدست می گیرد و نه در توبره و انبان
می کند بعد روے براه می آورد و حسرت می خورد که همراهان رفتند من
بواسطهٔ آتش از رفقاء ماندم کاشکے بطرف همان آتش اندک هم نمی رفت
هم چنین دنیا را می گذارد و از بادیه ببادیه نیم سیر و سرما زده قطع منازل
و مراحل می کنند قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اشبع
یوماً واجوع یومین یعنی اگر یکروز من سیر شدم دو روز گرسنه
ام - و آنانکه دنیاے حلال به نزد شان چون اژدهائے غران و پیل دمان

آناں اند کہ ہر چہ از دنیا و اسباب او بہ نزد شاں می افتند ہر وے عیب پیدا
می کنند۔ ہر عاقل و خردمند کہ آں خوے وے را بشنوند گرد وے نمیگردند
و دراں وطن کہ او باشد نروند۔ و اگر آں زاہد بجاے گرفتار آید او را خورد
و خواب و آرام نیست و نہ در ہمسایگی کسے آرام میگیرد و ہموارہ چشم
آں دارد کہ ازاں جاے خلاصی یابد کہ روے براہ آورد و وے را از آنجا
او بسیار بد آید کہ او را بخود دشمن گیرد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند
من بشرنی بخروج الصفر بشرتہ بالجنۃ و سبب ایں بود
کہ جبرائیل علیہ السلام آنہا را بشارت آوردہ بود کہ یا محمد چوں ماہ صفر
بیروں شد وقت آں می آید کہ از دنیا رحلت کنید چوں رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم آرزو داشتند کہ از دنیا بعقبیٰ نقل خورند ایں چنیں
فرمودند قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اراد ان
ینظر الی زھد عیسی فلینظر الی زھد ابی ذر و من اراد ان
ینظر الی زھدٍ افضل من زھد عیسیٰ فلینظر الی زھدی
مرداں راہ حق زندگانی شاں در دنیا با سرا و باغ و بوستان آں
چناں ست کہ گویا سرا و باغ و بوستان شاں بہ نزدیک شاں چوں
اژدہائے اند بآرزو اند کہ کے از انہا دور میشوند پوشش شاں قناعت
ست و قوت شاں ذکر حق راحت شاں بطاعت و کار شاں خود را
مہیا ساختن از براے موت و پاسبانی قلب نظر شاں بعبرت بطرد
دنیا قول شاں حکمت حرکات شاں صدق و صفا و ت یک تکبیرے
کہ از زبان شاں بیروں آید از تمامی دنیا و مافیہا بہ نزد ایشاں بہتر ست
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تکبیرۃ الاولیٰ

Marfat.com

خیر من الدنیا و ما فیها کجاست آنکہ عبادت دیگراں بعبادت خود
زند آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند رکعتان من عالم زاهد
احب من عبادة المتعبدین الی اخر الدھر عبادت اہل
واولیاء اللہ چوں کیمیاست کہ ہر چہ ارند زر گردد اگر کسے سال ہا آزمد
بر دکہ مس وے زر شود باز و بردن زر نشود و اگر مس را ہزار بار
با آتش در دن کنی و بدہی زر نشود بلکہ ہر بار قدرے وزن او کمتر شود۔
و اگر یکبار کیمیا را بسے روے آوری زر گردد ہم چنیں نماز و روزہ و
باقی عبادات خود را تا رنگ اخلاص بروے نمالی ہرگز زر نگردد و آنہا را
قیمتے پیدا نیاید۔ ہر قلبے کہ در وے رغبت دنیا باشد نظر گاہ حق نباشد
و نشانہ کرامت ست و ہر دل کہ نشانہ کرامت در وے نباشد صفات
اعمال ندارد زیرا کہ او در بین خیر و شر و دوست و دشمن فرق کردن
نمی تواند ہر کہ بعیوب دنیا بینا نیست عبادت با اخلاص از دست و
بر نمی آید قال علیہ الصلوٰۃ والسلام حب الدنیا راس کل
خطیئۃ تا کسے عیب کسے را ندانند کہ او را چہ ضرر می رساند چگونہ او را
بخود دشمن میگردد بلکہ جان خود را بہر او بباد میدہد۔ نہ ہے ناداں
کہ در جمع کردن دنیا کمر بستہ و فریفتہ دنیا شدہ و مسخر شیطان گردیدہ
و می گوید کہ من بندہ بخدا ام و کار خدا می کنم قال علیہ الصلوٰۃ والسلام
الدنیا دار من لا دار لہ و مال من لا مال لہ و لہا یجمع
من لا عقل لہ عیبہا زائل و ملکہا ماثل و بنیانہا منہدم
و اشجارہا منہمشۃ و الموت لاہلہا طالب و اللہ علیہم
راقب اے عزیزان مایاں از نیہا ہمہ غافل ایم و شب روز

Marfat.com

بدوستی دنیا جان فدا کنیم معشوقہ عزیز ما دنیاست نمیدانیم کہ محبت دنیا
قلب را تاریک می کند و دیدۂ دل را کور می گرداند ہر کہ دوستی دنیا دارد
دوستی حق را از وے قبول نکنی کہ گفتہ ہاے وے نہ صدق ست ہمگی
زراقے و دروغ رنگ ست مسلمان ہست اما نہ از اہل ولایت دوستی
دنیا مرد را بجاے رساند کہ پاے از حد ایمان بیروں نہد ہر کہ دنیا را
دوست دارد خداے تعالیٰ وے را دوست ندارد و قلب وے ہرگز
بخداے تعالیٰ باخلاص نباشد قال اللہ تعالیٰ حدیث قدسی من
احب الدنیا انا لا احبہ ومن خالف امری لقیتنی یوم
القیمۃ وانا علیہ غضبان دوستی دنیا اصل وے دو چیز اند
ہوا و بخل ایں ہر دو بسیار زشت اند کہ خداے تعالیٰ ہم بخیل و ہم
تابع نفس و ہوا ہر دو را دشمن دارد نعمات جنت و رضاے خود را
خداے تعالیٰ در مخالفت نفس و ہوا مقید گردانیدہ و فرمودہ فاما
من خاف مقام ربہ ونہی النفس عن الہوی فان الجنۃ
ہی المأوی دوستی خود را در سخا و دشمنی خود را در بخل مقید گردانیدہ
چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ان اللہ یبغض البخیل
ولو کان مومنا وان اللہ یحب السخی ولو کان کافرا
الحذر الحذر اے دوستاں کہ مسلمان را از حب دنیا ہیچ شے مضر تر
نیست ہر کہ بحب دنیا گرفتار شد رنگ زرد و مریض دو جہان گردید
و ہر کہ حب دنیا بقلب او راہ نیافت راحت دو جہاں یافت آنکس
کہ کار باخلاص کند عزیز دو جہاں گردد ہم سروری و ہم نامومنی در بالاے
وے صادق آید چنانکہ خداے تعالیٰ فرمودہ من عمل صالحا

Marfat.com

من ذکر او انثی وهو مومن فلنحیینه حیواة طیبة و
لنجزینهم اجرهم باحسن ما کانوا یعملون حیواة طیبه
از عمل صالح پدید آید و عمل صالح از قلب طیب قلب طیب آنست
که در وے محبت دنیا نیست هر دلے که در وے محبت دنیاست
آن دل چون خانه ایست که در وے هر حس و خاشاکے را جا باشد گویا
خانه بقالے ست که دائم آلوده ست آن چنان خانه گی طیب گفته می شود
ملوک و اغره گی در آن خانه می نشینند بلکه بقالان و کله چرانان و مفلوکان
آن خانه را پسند دارند خانه طیب آنست که از جهت سلطان بنا کنند
و فروش پاکیزه در میان او بگسترانند و تخت سلطان را بنهد و بساط
سنت و جماعت را بر وے آن فروش کشند و عطر اشتیاق را
بآتش محبت دود کنند و گرد غبار بے رونی را بوے راه ندهند یمان
در چپ و راست استاده باشند که مخالف در آن خانه داخل نگردد و دائم
نام سلطان در آن خانه یاد کرده شود تا سلطان داخل گردد قال الله
تعالے فاذکرونی اذکرکم هر که او از اخلاص خدائے تعالی را ذکر
گوید خدایتعالے نیز ویرا ذکر گوید و اطمینان قلب وے نیز حاصل
آید قال الله تعالے الذین امنوا و تطمئن قلوبهم بذکر
الله طمانیه آنوقت حاصل آید که وعده هاے حقتعالے را صدق دانی
و از وعید او خوف نمائی و اگر همه عالم جمع گردند و هر یکے را خزینه ها و انبار
ها باشد و همه گی را بتو وعده کنند و تو بدانی که اینها وعده خلاف نمی کنند باید
تو بطرف ایشان میل نیاوری و بدانی که جز خدائے عز و جل دیگرے
با تو هیچ نتواند کرد آنوقت در میان خلق زاهد میگردی و قلب مطمئنه

Marfat.com

آنست که اگر همه روئے زمین آہنین گردد و آسمان مس
وروئین شود که نه از آسمان قطرۂ فرود آید و نه از زمین گیاه روید
و نه از کسے امید لقمه داشته باشد در قلب وے تغیر پیدا نشود
حیوة طیبه و قلب مطمئنه این ست که باین صفات موصوف
باشد هر که را چهار علامت باشد او را بدیگفته می شود اوّل
آنست که اگر او را خبر آید که نعمات دنیائی همه گی را کافرے که
دشمن توست داند در حال وے تغیر پیدا نشود و گوید الحمدلله
که مومنے را نداند که قلب وے بنعمات دنیائی مشغول گردد
و ذکر حقتعالے را فراموش کند و دشمن که بدشمن روے
آورد ازین بهتر که بدوست روے آورد اگر این چنین نباشد
بدعوے خود صادق نیست - دویم آنکه اگر تمامی مملکت دنیا
را به نزدوے آورند او را بگویند که دنیا همه گی ترا تا بهزار سال
مسلم و حساب نیز از تو موقوف تو موت را اختیار داری
یا دنیا را اگر او دنیا را اختیار کند در دعوے خود صادق نیست
اگر تو دلیل آوری و بگوئی آیا سلیمان علیه السلام زاهد
نبود که مملکت دنیا را اختیار نمود - ما در جواب می گوئیم که سلیمان
علیه السلام زاهد بود اما دنیا را نه از جهت دنیا اختیار نمود
بلکه از جهت اخفی اختیار نمود - چون غیب دنیا را بدید که او را
در جائے وے نشست و حکمرانی کرد آنکه دانست که خطا کرد
درین وقت دعا نمود که رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ
مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ حسد از بنی جائز نیست

Marfat.com

وشفقت بنی را بخلق اللہ تعالےٰ واجب ست ایں دعاے وے
عین شفقت بود چرا کہ مملکت را ازیں جہت اختیار نمود کہ از
برائے خلق اللہ تعالیٰ شفقت بجاے آورد۔ لیکن چوں بدانست
کہ دنیا را در نزد حقتعالےٰ قدرے نیست چرا کہ ناخواستہ دشمناں
را ہم میدہد اگر قدرے داشتی باید دشمناں را عطا نشدے
دریں وقت دعا نمود کہ لا ینبغی لاحد من بعدی مملکت
سلیمان علیہ السلام ایں چنیں مملکتے بود۔ سیم آنکہ اگر تمامی راحات
دنیائے وعذاب ہائے جہنم را در نزد وے حاضر آورند و بگویند
یکے را اختیار کن او عذاب ہائے جہنم را اختیار کند
والا صادق نیست چہارم آنکہ اگر تمامی نعیم جنت وحور وقصور
وے را در نزد او حاضر آورند و بگویند یک دم تو قلب را باینہا
مشغول دارد قلب او باید جز بذکر حق تعالےٰ بدیگر چیزے مشغول
نشود واز حلاوت مناجات نگذرد والا صادق نیست۔ زیرا کہ
تابع نفس وہوا می باشد زاہد کہ دنیا را دشمن دارد
نہ از جہت آن دشمن دارد کہ قلب او را از طرف ذکر حقتعالیٰ
مشغول می گرداند۔ راحتِ نفس از ہوا وہوس برمی خیزد۔ و
حلاوت مناجات وعبادت از محبت حقتعالےٰ کہ اینہا
نصیب قلب اند۔ ہرچہ نصیب قلب ست
آں روغن چراغ معرفت ست
نصیب نفس وہوا بند
آن ست

Marfat.com

مراد از حیات طیبہ قناعت ست اگر از اسباب دنیا ہیچ نداشتہ باشد لذت طاعت وی
او را کفایت ست ششم آنکہ جیواۃ در جنت از برائے ہمہ گی دراں جہان ہست و جیواۃ جنت
مومن قانع در ایں دنیا قال اللہ تعالی ولمن خاف مقام ربہ جنتان یک جنت ایں
جہان ست زیرا کہ قلب مومن قانع از تمامی بوستاں ہا خوشتر ست و زندگانی وی از ہمہ گی بہتر قال اللہ تعالی
من عمل صالحا من ذکر او انثی وہو مومن فلنحیینہ حیوٰۃ طیبۃ مومنی
کہ خدائے تعالی او را جیواۃ طیبہ عطا فرماید ایں جہان جنت وی گردد و مراد ہر دو جہان وی۔ "مثل آید"
قلب مرد قانع گنجے ست از گنج ہائے حقتعالے ہر کہ را قلب قانع
ست منشور آزادی دو جہاں را بنام وے بنویسند و سعادات ابدی را
ارزانی فرمایند و بلا ہائے دو جہاں را از طرف او بگردانیدہ اند و رحمت
دو جہاں را در بالائے او نازل کردہ اند کہ وے از جملہ صاحبان کرامت
و دوستان حقتعالے نوشتہ شدہ ظاہر و باطن وے سزاوار خلعت
اند و دل وے ہیچ از نظر حقتعالے بعید نیست و ہمواره حقتعالے
بطرف او نظر دارد و معاملہ وے جز با خدا بتعالے بدیگرے نیست مدار
ہم نصیب بندگان ضعیف خود را فراموش نمی کند ہر کہ اینہا را بدانند
بقسمت خود از حقتعالے راضی میشود و حق تعالے ہم او را فراموش
نمی دارد تا اینکہ ہمہ گی بندگاں بدانند کہ خدائے تعالی با ضعیفاں این چنین
معاملہ می کند قال اللہ تعالی ان اللہ لا یضیع اجر المحسنین اما او
را خدا بتعالے قناعت نشاید چنانکہ خود وے فرمودہ واعبد
ربک حتی یاتیک الیقین کہ مراد از یقین در ایں آیہ موت ست
اگر در کار حقتعالے قناعت کردی خلاف قول خدائے تعالی و رسول
او را کردہ زیرا کہ چوں در کار خدا بتعالے قناعت آمد جد و طلب رفع

Marfat.com

مراد از حیات طیبہ قناعت ست اگر از اسباب دنیا ہیچ نداشتہ باشد لذت طاعت وے
او را کفایت ست ششم آنکہ حیواۃ در جنت از برائے ہمہ گی دراں جہان ست و حیواۃ جنت
مومن قانع در ایں دنیا قال اللہ تعالی ولمن خاف مقام ربہ جنتان یک جنت ایں
جہان ست زیرا کہ قلب مومن قانع از تمامی بوستاں ہا خوشتر ست و زندگانی وی از ہمہ گی بہتر قال اللہ تعالی
من عمل صالحا من ذکر او انثی وھو مومن فلنحیینہ حیواۃ طیبۃ ہر مومنی
کہ خدا تعالی او را حیواۃ طیبہ عطا فرماید ایں جہان جنت وی گردد و مراد ہر دو جہان وی ۔ سل آید
قلب مرد قانع گنجے ست از گنج ہائے حقتعالے ہر کہ را قلب قانع
ست منشور آزادی دو جہاں را بنام وے بنویسند و سعادات ابدی او را
ارزانی فرمایند و بلا ہائے دو جہاں را از طرف او بگردانیدہ اند و رحمت
دو جہاں را در بالائے او نازل کردہ اند کہ وے از جملہ صاحبان کرامت
و دوستان حقتعالے نوشتہ شدہ ظاہر و باطن وے سزاوار خلعت
اند و دل وے ہیچ از نظر حقتعالے بعید نیست و ہموارہ حقتعالے
بطرف او نظر دارد معاملہ وے جز با خدا یتعالے بدیگرے نیست
ہم نصیب بندگان ضعیف خود را فراموش نمی کند ہر کہ اینہا را بداند
بقسمت خود از حقتعالے راضی میشود و حق تعالے ہم او را فراموش
ندارد تا اینکہ ہمہ گی بندگاں بدانند کہ خدائے تعالی با ضعیفاں ایں چنیں
معاملہ می کند قال اللہ تعالی ان اللہ لا یضیع اجر المحسنین اما
کار خدا یتعالے قناعت نشاید چنانکہ خود وے فرمودہ واعبد
ربک حتی یاتیک الیقین کہ مراد از یقین در ایں آیہ موت ست
اگر در کار حقتعالے قناعت کردی خلاف قول خدائے تعالی و رسول
او را کردہ زیرا کہ چوں در کار خدا یتعالے قناعت آمد جہد و طلب رفع

می شود جہد وطلب در بالائے ہمہ گی واجب ست خدایتعالیٰ فرمودہ
والذین جاھدوا فینا لنھدینھم سبلنا قناعت در خصوص
رزق واسباب دنیا واشیاء مایفنی عمل فرمودہ می شود در مابقی قناعت
کردن عین کاہلی ست اما نہ آنست کہ ہر کہ را فارغ بگوشہ نشستہ بینی
قانع شماری قانع آنکس ست کہ ظاہر وباطن وے از تعلقات دنیائی
فارغ ست کہ بظاہر وباطن روے بحق آوردہ واگر مرد کاہل مبغوض
حقتعالےٰ ست قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ
یبغض الصحیح الفارغ من عمل الدنیا والدین کسے کہ از
حقتعالےٰ واوامر او خبر باشد چگونہ فارغ می نشیند قانع آنست
کہ بغیر از داشتہ دیگر نخواہد واگر گوید کہ داشتہ من مرا کفایتیست کسے
با وے باید گفتگوے نکند اگر خواہی واگر نخواہی باید ہمت بلند باشی۔ و
در کار واوامر خدایتعالےٰ باید ہر روز حرص تو زیادہ تر گردد قال
علیہ الصلوٰۃ والسلام من استوی یوماہ فھو مغبون
ومن لم یکن فی عزم الزیادۃ فھو فی النقصان ومن کان
غدہ شرًّا من یومہ فھو ملعون مرد باید کہ در ہر روز در اوامر
خدایتعالےٰ چیزے زیادت کند تا روے در نقصان نہ باشد وزیانکار
نگردد ہر کہ در کار حق تعالےٰ از زیادہ کنندگان نبود از باز ماندگان ست
باید در امورات دنیا قناعت را کار فرمائی ودر امورات آخرت
حرص را آنکس کہ در اعمال دنیائی نفع خود را ملاحظہ کند وبگوید چہ معاملہ
کنم کہ دنیا مرا پیشہ بچنگ آید وبافعال دین کاہلی کند وبگوید بہمین قدر
اوامر حقتعالےٰ بجا می آید راہ جوانمرداں ایں طریقہ نیست سیرت مردان حق

Marfat.com

غیر این ست افعال اخروی تو باید هر روز روے در زیادت باشد
تا از جملہ اولیاء اللہ ثبت کردی۔ مرد حق باید چوں سنگ مقناطیس باشد
کہ ہر کجا آہنے ست او را بخود کش کند مرد حق ہم باید تمامی کارہاے
حق را کہ از آنہا بوے رضا آید بخود کش کند اگر چونکہ نفس او ویرا اطاعت
نکند۔ مثل مرد حق چوں ابر رحمت است کہ ہر کجا برود قطرات باران
از وے ریزان ست اگر خواہد فارغ نشیند نتواند و اگر خواہد اطاعت
نکند نتواند و اگر خواہد کہ مردمان او را نشناسند نتواند زیرا کہ وے چوں
سلطان قاہرے و آفتاب تابانی ست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ و
سلم فرمودہ اند السلطان ظل اللہ فی الارض یاوی الیہ کل
مظلوم آفتاب و سایہ و سلطان مخفی کردن اینہا بسیار دشوار ست
آنہا قومے اند کہ بدوں خزانہ لشکر داری می کنند و بدوں لشکر سلطنت
دارند و بدوں جنگ صفوف مبارزاں را میدرند و بدوں تیغ سر
مخالفاں را از بدن جدا می کنند بدوں پر پرواز دارند و بدوں تعلیم علوم
از انہا سر می زند و بدوں آتش جہانے را می سوزند کہ دود بر نیاید
بوالعجب قومی اند و بوالعجب کار بارے دارند ہر چند آنہا را بیش جستجو
می کنی کم یابی و ہر چند کم نگری بیش بینی و ہر چند انکار کنی در آخر مقر شوی
انکار شاں آخر اقرار ست و نیستی در ہستی و ہستی در نیستی گم شدگان
آشکارا و آسکاران گم شدہ سوختہ گان نہ بآتش دنیا و زندگان نہ بحیات دیگر حیوانات عاشقان
بے مشق معشوقان بے عاشق رسیدگان باز ماندہ گان رسیدہ مخموران وصال
عین الیقین غریقان دریائے تحیر بدوں کشتی و زورق محرمان حرم وصال لبیک حق را جواب گویان
از بادیہ نیاز روئے در کعبہ امید آوردہ اند کہ یا راہ تمام شود یا کعبہ نمایان

یا جان از قالب بیروں شود چنانکہ گفتہ اند۔ شعر نہ روے شدن
نہ روے اندر بودن ٭ در پاے بماندم از درے بخشودن ٭ و ہمیشہ
ایشاں بدریاے تحیر غرق اند تا وقتیکہ طناب وصال ایشاں را بدست
آید و شراب موانست یحبہم و یحبونہ نوش کنند و ندا
و سقاہم ربہم شرابا طہورا بگوش جاں شنوند و وعدہ
للذین احسنوا الحسنی را راست کنند و وجوہ یومئذ
ناضرۃ الی ربہا ناظرۃ بتقاضا آید آنجا قدر با قدراں و بے
قدری بے قدراں ظہور کند و قانع از غیر قانع فرق گردد حالاً
دنیا را نہ از ایشاں دریغ دارند بلکہ تمامی دنیا و اسباب او بہ نزد شاں
پر کاہے قدر ندارد و آیا نمی بینی کہ دنیا را در بالاے بیگانگاں و مفسداں
و ظالماں و کافراں فرود می آورند قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم لو کانت الدنیا تزن عند اللہ جناح بعوضۃ
ما سقی کافر منہا شربۃ ماء و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم فرمودہ اند یحمی اللہ المومن من الدنیا کما یحمی احدکم
سقیمہ الشراب والطعام للخوف علیہ حق تعالیٰ دنیا را از
طرف دوستاں خود چنیں دور دارد کہ مبادا ایشاں بدنیا مشغول
گردند و از ذکر او باز مانند و آتش شوق شاں اندک شود کہ از بوستان
وصال ذکر او دور افتند و نعیم جنت را از خود دور کنند دوستان
و مشتاقان خاص او نعیم دنیا و عقبیٰ را بوصال او برابر نکنند تا آنجا
نرسی ایں سخن ترا باور نیاید نعمت دنیا از آں بیگانگاں ست و نعمت
عقبیٰ از آں مطیعاں و محبت مولیٰ نعمت محباں چنانکہ بزرگاں گفتہ اند

Marfat.com

وجدت الخلق صنفین طالب الدنیا وطالب العقبی ترکت
الدنیا لطلابها وترکت العقبی لعشاقها وانا اخترت من
الدنیا ذکر الله تعالی ومن العقبی رؤیة الله تعالی دوستان
حق از عقبا آن قدر تصرف کنند که از دنیا گردند دنیا که موضع رنج
وتعب بود خود را بغیر مولا بچیزے مشغول نگردند عقبی که موضع امن
وسرور است چگونه خود را بچیزے مشغول می کنند هر کس روے بطرف
چیزے آورد که او را دوست دارد حکیمے بیتے گفته ؎ فردا همه بیدلان
بهم برخیزیم ٭ در دامن دلبران خود آویزیم ٭ هر سے بهمراه محبوب و معبود
خود قرین گردد قال الله تعالی انکم وما تعبدون من دون الله
حصب جهنم انتم لها واردون امروز با هر کس محبت داری
فردا همان محبت تو با تو قرین خواهد بود رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده
اند المرء مع من احب امروز هر چه مینویسی فردات بر باید خواند و
آنچه عمل میکنی فردا در مقدم روے تو خواهند نهاد آن قوم چنان اند که
تو می پنداری فردائے قیامت حساب ایشان فخر قیامت خواهد بود چرا که
در حساب ظلم نیست قال الله تعالی لا ظلم الیوم ان الله سریع
الحساب هر گاه در حساب ظلم نباشد آنرا با تو حساب کنند که کرده باشی
تو احوالات آن قوم را خواب بنگر که چه می کنند وچه می گویند وچه می شنوند
ور از نیاز شان باکیست فردائے قیامت در احوالات شان هیچ بدل
راه نخواهد یافت قال الله تعالی ما یبدل القول لدی وما انا
بظلام للعبید هر که آن در در که زراعت کرده باشد از جو جو روید واز
گندم گندم اگر کسے در زمین جو تخم کند وعالم او را دعا کنند آیا از جو او گندم

Marfat.com

خواہد روئید واگر در گندم وے تمامی حاسدان حسد کنند آیا جو خواہد گردید
در زراعت خلل راہ می یابد اما تخم از اصل خود بر نمیگردد احوالات ہمہ گی
را این چنین خیال کن و باللہ التوفیق ۔

باب ۲۴ در بیان آنکہ تقوی چیست و متقی و اتقی کیست ۔

قال الصدر الامام شیخ الاسلام برد اللہ مضجعہ اے عزیز
متقیان چہار صنف اند و اتقی دو صنف اند متقی اول آں بود کہ از
کفر تقوے کند و توحید خود را بشرک نیامیزد و دیگر آنکہ از فساد تقوی
کند و دیگر آنکہ از حرام تقوی کند و دیگر آنکہ قوت خویش را بحرام آلودہ
نگرداند ۔ اتقی اول آنست کہ از حلال پرہیز کند و احوالات روزگار خویش
را ضایع نکند و دیگر آنست کہ ہر چہ دون اوست و غیر اوست از آن پرہیزد
و نعمت را بشکایت آلودہ نگرداند حالا ہر یکے بتفصیل گفتہ اید اما متقی
کہ از کفر پرہیز دارد آناں اند کہ می گویند لا الہ الا اللہ محمد رسول
اللہ مسلمانان ہمہ گی از کفر پرہیز دارند و متقی اند قال اللہ تعالی یا
ایہا الذین امنوا اتقوا اللہ وقولوا قولا سدیدا و متقی
از فساد مومنانے اند کہ خمر نمی خورند و زنا و قطاع الطریق نمی کنند
و مسلمانان را بد نمی گویند قال اللہ تعالی ولا تفسدوا فی الارض
بعد اصلاحہا وادعوہ خوفا وطمعا ان رحمۃ اللہ قریب
من المحسنین و متقی از حرام مومناں باشند کہ از خوردن و شنودن
و گفتن و افعال زشت و تکبر و از ہر حرامی تقوی دارد قال اللہ تعالی
یا ایہا الذین امنوا اتقوا اللہ حق تقاتہ ولا تموتن الا وانتم

Marfat.com

مسلمون و متقی از شبہت مومنان اند کہ باہر چہ علم شان آید کہ این
نہ حلال محض ست گرد آن نگردند و انان پرہیز کنند قال اللہ تعالیٰ
للمتقین مفازا حدائق و اعنابا و کواعب اترابا و کاسا دھاقا
تا باآخر آیہ ہر کا اینہا را بجائے آورد از جملہ نجات یافتہ گان ست اگر ہزار سال
عمر یابی و در وجود تو ہر موئے ہزار زبان باشد و دایم شکر گذاری از ہزاران
شکر یکے ادا نشود بزرگان فرمودہ اند سہ جانان دل خود فدا نتوانم کرد
احسان ترا شمار نتوانم کرد گر بر تن من زبان شود ہر موئے یک شکر تو
ہزار نتوانم کرد۔ آیا حقوق آن خداوندی کہ ما را از کفر باسلام آورد و از فساد
بصلاح و از شک بیقین و از ریا باخلاص آورد کہ تواند او اکند قال اللہ
تعالیٰ فمن شاء ذکرہ و ما یذکرون الا ان یشاء اللہ ھو اھل
التقوی و اھل المغفرۃ احسان ہائے خداوند تعالیٰ را در بالائے
خود یاد کن کہ ترا از اہل تقوی و اہل مغفرہ گرداند۔ انواع تقوی بسیار ست
و ہمہ گی در ضمن این چہار نوع اند کہ ذکر نمودیم اما اتقی را دو مقام ست
یک مقام آنست کہ مخلوقات از حرام پرہیز کنند اتقیا از حلال نیز پرہیز
کنند بسان حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ آنچہ اموال حلال ادا شست
ہمہ گی را واگذار کردید تا آنکہ حقتعالیٰ او را در کلام مجید خویش اتقی خواند
قال اللہ تعالیٰ و سیجنبھا الاتقی الذی یؤتی مالہ یتزکی
بعد از انبیاء اللہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ ہیچ کس افضل نیست
کہ حق تعالیٰ او را اتقی خواند علماء را نیز فضائل بسیار ست کہ حقتعالیٰ
در مدح شان فرمودہ و الذین اوتوا العلم انبھم درجات و در
مدح اتقیا چنین در دو یافتہ ان اکرمکم عند اللہ اتقیکم و جائے دیگر

Marfat.com

فرموده ان المتقین فی جنّات ونهر فی مقعد صدق عند
ملیك مقتدر هرگاه خطاب خداوندی باتقیاء این چنین شد باید
تو قدر اتقیاء را حقیر نشماری یک مقام این بود که گفته شد واما قوم دیگر
را تو چگونه می شناسی که فهم تو از معرفت شان عاجز ست حالا ما از جمله
ناقص خود چیزے میگوئیم تا بدانی که دکان اتقیاء در کجاست و در کدام
مرغزار مسکن دارند وغذاے شان چیست ۔ صنف اول از اتقیا
که مذکور شد آنان اند که هرچه در دنیا تو با آنها فخر می کنی آنها از وے
پرهیز می کنند اول از نعیم جنت پرهیز دارند اگر این گفته در قلب تو
خوب جاے گیر نمی آید در قصهٔ خضر علیه السلام وسا دون نظر انداز
رضی الله عنه تا بدانی که کار خاصان دیگر ست و یقین میدان که اتقیم
را از نعیم دنیا راحت نیست و از نعیم عقبی خوشوقت نمیگردند نه از
جنت خوش وقتی می کنند و نه از بیم دوزخ فریاد کنایند مقصود شان
جز لقا و رویت چیز دیگر نیست و بیم شان از قطعیت و فرقت ست
هرچه غیر قطعیت و فرقت ست بنظر شان عین نعیم ست و نعمت که
این ست عین شدت ست آن طائفه قومے اند که کس بکار ایشان
راه نمی برد تماشاے شان در روضهٔ رضا ست و غذاے شان
انکار خانه صدق و صفا ۔ شراب شان از جوے بار محبت لباس شان
از خزانه جود و فضل همت شان از هرچه غیر شان ست بلند تر ست
دل از خود پرهیز کنند و بعد از هرچه غیر اوست کراورا عزیز و دوست
دارند پرهیز کنند قال الله تعالے لن تنالوا البر حتی تنفقوا
مما تحبون باقی و فانی را بطریق مجاهده بطرف خود راه ندهند و بر

سر کوے تجرید بنشینند ہر چہ از خزانۂ غیب بیروں آید بطرف شاں گذ
کنند و آنہا بطرف وے ننگرند کہ در انتظار کار دیگر اند اگر نعمات دو جہا
را بہم آویزند و بہمراہ حور و غلمان و عجائبات دنیا و عقبیٰ بنظر القی آورند
و بخواہند کہ نظر او را از مشاہدۂ جمال جلال بگردانند نتوانند قدم اول
شاں ترک دنیاست کہ راہ شاں سہ قدم ست یک قدم در بالائے نفس
می نہند و دیگرے در بالائے ایں جہان و سیم را بر اں جہان بعد بمقصود
میرسند چنانکہ خود حضرت شیخ الاسلام قدس اللہ سرہ فرمودہ اند ؎

یک قدم بر نہادہ ایم بہ نفس — طالب رویت و لقا گشتیم
از سر آں قدم بود آنکہ حسین — نعرہ می زد کہ ما خدا گشتیم
کے خدا گردد آنکہ باشد خلق — بندہ بود گفت آشنا گشتیم

عالمیاں در تگ و پوے ائیں و آں اند و ایشاں در جستجوئے رضاے
حق دیگرے باچنیں قومی ہمراہے نتواں کرد چنانکہ در مثل گفتہ اند
روبازی کن عاشقی کار تو نیست اگر چہ تمامی عمر نظر یکے ازاں طائفہ
ما افتد کار ما سر انجام شود اللھم ارزقنا رضاک وصحبۃ ھذا
القوم فی الدارین برحمتک یا ارحم الراحمین وصلی اللہ
علی محمد وآلہ اجمعین

باب ۳۵ در بیان آنکہ توکل چیست و متوکل کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ
اے عاقل اصل توکل از سہ چیز ست اول قلب را باحقتعالے
دادن و از خلق نومید بودن و اشیاء و دنیا را از طرف خلق در یغ ناکر

دویم بوقت شدت دل قوی داشتن و در وقتے کہ چیزے بدست
نباشد دست و دل را از باطل داشتن سیم آنکہ اسباب دنیا قلب
ترا از طرف خلق مشغول نگرداند و از علم و عبادت و فراغت قلب
روے بچیز دیگر نیاورد اصل توکل این ست ہر آں مومنے کہ متوکل نباشد
در ایمان وے سہ رخنہ است اول دزد بیابد و متاع وے را بہ برد
توکل مغز اخلاص ست و ستون ایمان و جسر یقین ہر کہ اخلاص او را مغز
نیست از ایمان وے بوے یقین نمی آید بلکہ بوے نفاق می آید ہر کہ
ایمان وے ستون ندارد در خطرہ است و ہر کہ جسر یقین نیست گویا در
طریق فتنہ بماندہ۔ متوکلاں سہ قوم اند قومے توکل شاں بہ تجربہ است
و قومے توکل شاں بضرورت ست و قومے بحقیقت اند قومے کہ با تجربہ اند
آناں اند کہ در دنیا کسب و کوشش دارند و می گویند آنچہ بمایاں بود
بجائے آوردیم بعد سپرد مایاں بخدائے تعالیٰ توکل ایشاں بکسب و تجربہ است توکل ضروری آنست کہ میدانند
از دیگر کس چیزے بر نمی آید و حیلہ سودی ندارد و رزق بستہ بسبب نیست ضرور تا می رسد و
توکل حقیقی آنست کہ ہم معطی را میداند و ہم مانع را و ہم قسام را عطاء و منع و قسمت ہمگی را بحکمت
وے داند نہ بشہوت و میل قلب و سہو و غفلت و داند کہ عطاء و منع
وے ہمہ گی بحکمت ست او چناں کند کہ میداند قال اللہ
تعالیٰ ولو بسط اللہ الرزق لعبادہ لبغوا فی الارض ولکن
ینزل بقدر ما یشاء انہ بعبادہ خبیر بصیر متوکل حقیقی
آنست کہ بداند و دست از حیلہ بازی نگاہ دارد و قناعت پیشہ گیرد
تا اینکہ بیع و شرائے و حیلہ بازی او را از ذکر خدائے تعالیٰ مشغول نگرداند
قال اللہ تعالیٰ رجال لا تلہیہم تجارۃ ولا بیع عن ذکر

Marfat.com

اللہ ایں طائفہ قومے اند کہ قلب ایشاں ہیچ شے از اسباب دنیائی
تعلق ندارد و ہر کہ قلب وے بچیزے بستہ است آں چیز قبلہ ویست
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من تعلق قلبہ
بشیء من الدنیا وکل الیہ یعنی ہر کہ قلب خود را بچیزے از اسباب
دنیا موکل گرداند خدایتعالے قلب او را بطرف آں چیز مسلط میگرداند
و ہر کہ قلب خود را بذکر خدایتعالی مشغول گرداند حق تعالی او را پسندیدہ
ست قال اللہ تعالی ومن یتوکل علی اللہ فھو حسبہ توکل
بجمیع مومناں فرض ست زیرا کہ ایمان بستہ بتوکل ست قال اللہ تعالی
وعلی اللہ فلیتوکل المومنون وجائے دیگر فرمودہ وعلی اللہ
فتوکلوا ان کنتم مومنین ہر کہ مومن مخلص بود او چگونہ قلب
خود را از طرف حق تعالے میگرداند و مصلحت خویش را بچزوے از دیگرے
سوال می کنند آنکس کے مومن مخلص باشد کہ قلب وے بوعدہ دیگرے
آرام گیرد بجز بوعدہ حی لایموت قال اللہ تعالی وتوکل علی الحی الذی لا
یموت آیا تو بوعدۂ مخلوق ضعیفی بنشینی و بہیچ طلب نکنی آیا نمی دانی
کہ او بوعدۂ خود وفا می کند یا نہ چرا کہ خلف وعدہ از مخلوق جائز ست از
سبب آنکہ موت بوے راہ دارد و نعمات او را زوال ست و بخل ہم در
وجود وے می آید تو با ایں ہمہ عیوب او وعدہ او را قبول می کنی و فارغ
می نشینی و حی الذی لایموت کہ از ہمہ عیبہا پاک و بری ست وعدۂ او را
خلاف می دانی و راست گوئی نمی شماری اگر تمامی علماء و صلحاء عالم جمع کردند
و ترا وعدہ دہند در وعدۂ شاں اعتماد نکنی کہ موت و زوال و خلف در
وعدۂ شاں راہ دارد و بجرم تہمت زدہ است آنچہ می گویند نمی کند چرا کہ او را

Marfat.com

راہ توکل و از فرمان حق برگردیدہ از علماء کہ خود ہا را عالم محقق می شمارند
قومے ہستند کہ رشوت ہا میدہند تا اینکہ خود ہا را باعمالات سلطانی مقرر
گردانند یا آنہا را بدربار سلاطین راہ دہند تا اینکہ بکارہاے نامشروع
وخلاف قول خدا یتعالے و رسول او صلی اللہ علیہ وسلم دسترس پیدا
کنند خصوصاً در ایں زمان ما و باز چوں گفتگوے علم در بین آید گویند
حدیث شریف ست کہ العلماء ورثۃ الانبیاء و باز چوں مردم را
بینند ہر یکے چوں کرگساں بالہاے خود را در بالاے او لیست گردانند
و در بالاے او بنشینند و فتوے ہاے دروغ از نزد خود آورند و حق
را بپوشند آں مردار دہ و مردار خوار چناں ہم در سازند کہ ہیچ قول خدا
تعالیٰ و رسول او صلی اللہ علیہ وسلم بخواطر خود ہا راہ ندہند اگر کسے وارث
انبیاء اللہ تعالیٰ باشد باید آن کسب را کند کہ انبیاء اللہ کردند آیا در کتاب کریم مطالعہ نمودی کہ چوں
انبیاء اللہ خلق را بطرف خالق دعوت می نمودند می فرمودند کہ ای قوم ما یاں در تبلیغ احکام از طرف شما اجرے طلب
نداریم مزد ما از طرف حقتعالیٰ است چنانکہ حقتعالیٰ خود احوالات شاں را بیان کردہ و فرمودہ
فاتقوا اللہ واطیعون وما اسالکم من اجر ان اجری
الا علی رب العالمین ایں آیہ کریمہ در قصص ہمہ پیغمبراں مذکور
شدہ و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند من تضعضع
غنیا لاجل دنیاہ ذہب ثلثا امر دینہ یعنی ہر کہ اغنیا را
بجہت غناے شاں تواضع کرد دو حصہ امر دین وے ضایع می
شود و نیز حضرت خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ایاکم و
مجالسۃ الموتی قیل یا رسول اللہ من الموتی قال الاغنیاء
اگر قومے از علماء زبان خود را از گفتن قول حق نگہداشتند و مجالست

Marfat.com

خود را بہمراہ ظالماں واغنیاء اختیار کردند و مومناں وفقراء و درویشاں
را حقیر شمردند و توانگراں وظالماں را عزیز میداشتند کہ بدنیا وخزائن
امید داشتند و در منابر و مجالس آنہا را صفت می کردند و نشستہ
و برخواست شاں بایشاں بود زنہار تو ایشاں را عالم نشماری چنانکہ حضرت
مولوی رحمۃ اللہ علیہ می فرمودہ چہ حاصل زانکہ داری کیمیارا و میخ
نکردی زر چہ سارا روزے آید کہ پردہا از پیش چشم ہا برداشتہ شود
و ہر کس بعیوب خود بینا گردد قال اللہ تعالیٰ یوم تبلی السرائر
فما لہ من قوۃ ولا ناصر اگر امروز راستی فردا راستی زاید
میراث انبیاء اللہ آنست کہ علماء حقانی برداشتند و از آفات دارین
یافتند نہ آناں اند کہ مجلس ظالماں را اختیار کردند و رشوتہا دادند
مرا قاضی و مفتی و عامل مقرر گردانید۔ خوف دارم راہ نہ این ست کہ شما
رویدہ خدائے عزوجل مایاں را از احوالات قومے خبر دادہ کہ نمودند
بنودند گفتند و نکردند دنیا را بر آخرت اختیار کردند ہر چہ از بیگانہ زشت
باشد از دوست باید زشت تر باشد قال اللہ تعالیٰ یا ایہا الذین
امنوا ان کثیرا من الاحبار والرہبان یاکلون اموال
الناس بالباطل تا آنجا کہ فذوقوا بما کنتم تکنزون ہرگاہ
دلیل راہ را غلط کند کاروان کی بمنزل میرسد توکل و تفویض پیشہ
وفقہاء و عبادت دست ہرگاہ اغلب ایشاں ایں چنیں باشند
و تفویض در کجا باقی می ماند ہرگاہ قومے در میان علماء و فقہا
شوند و عمل شاں بقول خدائے تعالےٰ و سیرت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم باشد و حق را بصدق و اخلاص پرستش کنند و با

Marfat.com

احتیاج بطرف اہل ظلمہ و بزرگان دنیا نروند ایں قوم در مقام تفویض و توکل اند و یقین بداں کہ مرد را بدوں صدق و تفویض ہیچ نکوئی پیدا نیاید مثل ایمان چو درخت ست و مثل متوکل چوں بیخ درخت درخت کہ بیخ ندارد و در خطر ست کہ ہیچ ثباتے ندارد کہ گویا خشک ست و آں درخت کہ خدا یتعالے در قرآن ذکر نمودہ و فرمودہ اصلھا ثابت و فرعھا فی السماء بیخ ایں درخت تفویض و توکل ست و شاخ آں زہد و آب آں اخلاص و شکوفہ آں رضا ثمر آں طاعت پوست آں صبر و لذت آں شکر و مغز آں صدق ہر کہ درخت وے بایں صفات باشد او مفوض و متوکل ست و ہر کہ درخت وے بایں صفات نباشد سبز میشود اما نمی دانم کہ چوں نمود مرگ در آید او سبز باقی می ماند یا خشک می شود بدرخت خالی از بیخ چنداں اعتماد وے نیست ہرگاہ مومنے کہ درخت آں بصفات مذکورہ نباشد اعتماد براں درخت نشاید مگر بکلمہ کہ بر سم دیگراں میگوید کار را بایں بنا بنا نکردہ اند کہ ما بدست گرفتہ ایم و بایں طریق می رویم حق تعالے ما و شما و تمامی مومناں را از فضل و کرم خود با صلاح آورد و از انا و نحن نگاہ دارد و باللہ التوفیق

باب ۲۶ در بیان آنکہ تفویض چیست و مفوض کیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام نور اللہ تعالیٰ مرقدہ

مومن مفوض آنست کہ اعمال خود را از خیر و شر با خدا یتعالیٰ تفویض نماید چوں کار خود را بخدا یتعالے تفویض نمودی آنچہ از اندوہ و شادمانی و نعمت و شدت با تو رساند باید تو رضا دہی مفوض را نمی شاید کہ از

Marfat.com

از دادنی حقتعالے اضافہ طلبی کند بہر حال باید در اعمال اُخروی مشغول باشد
و بہر چہ مامور شدہ بجاے آورد و ہر چہ کہ رسیدن بآں و نجات یافتن از آں
بہ شک باشد باید مفوض بطرف آں نرود و دست از کار برداشتن و
مجاہدہ ناکردن از تفویض نیست و مفوض را نمی شاید کہ چوں کار دنیائی
پیش آید روے بآں کار آورد و طالب عز و جاہ شود جمع کردن اسباب
دنیائی و خشم فرو ناخوردن و نعمت و راحت طلب کردن و ناشکری و
بے صبری ہیچ یکے از اینہا از طریق تفویض نیست ہر کہ حلال و حرام را فرق
نکند و جامہ ہائے متفاخرہ پوشد و زبان را از غیبت و بد گفتن نگاہ ندارد
او ہرگز مفوض نباشد چوں بطاعت و عمل خیر قدرت یابی و دست نگاہ داری
ایں طریقہ مفوضاں نیست مفوض آنست کہ ہر چہ او را پیش آید در وے
نظر نیندازد و ہمہ را از وے بیند و با وے حوالہ کند کہ جز از خدا یعز و جل
دیگرے را مالک و قادر نداند باید ہمیشہ بسر کوے رضا و تسلیم نشستہ
باشد و دست از طلب ہا باز دارد تا از غیب چہ ظہور کند و آنچہ ظہور کرد
از عیب پاک داند نہ از شدت محزون شود و نہ از نعمت شاداں گردد
موت و حیات بوے یکساں بود گرسنگی و سیری وے بلا تفاوت باشد
درویشی و توانگری را فرق نداند مدح و ذم مردماں او را مساوی آید و دائم
اعمال خیر بقدر وسیع وے از وے سر زند و از مکر خدا یتعالے ہم ایمن نباشد
ہر کہ کار خود را از صدق و اخلاص بخدا یتعالے واگذار کردید بخدا یتعالے
ہم واجب می آید کہ تمام افعال و اقوال او را صدق گرداند و از مکر و حیلہ
مردماں او را نگاہ دارد و ہیچ خلل را بطرف او راہ ندہد و ہر چہ بوے
ملامتے آرد او را از طرف او بگرداند قال اللہ تعالی وافوض امری

الی اللہ ان اللہ بصیر بالعباد بسان مریض کہ چوں خود را بطبیب سپرد
طبیب آنچہ وے را نفع میرساند او را بخوردن آں چیز امر می کند و آنچہ
وے را ضرر دارد او را نہی میکند آیا اکرم الاکرمین وارحم الراحمین شفقت او را
نوازشفقت طبیبے کمتر میدانی کہ چوں خود را بوے سپردی او با تو شفقت
نمی آورد و از عذاب دو جہاں ترا نجات نمیدہد تفویض از کسے ظہور
یابد کہ وے بصارت و اخلاص تمام داشتہ باشد و حق تعالے را حکیم و قدیر
داند ہر کہ را کیمیاے اخلاص باشد دائم مس او زرست و ہر چہ او را بدست
رسد قیمت زر گیرد اگر چہ مس باشد آیا در کتاب کریم نخواندہ کہ چوں اصحاب
کہف روے در بادیۂ تفویض و توکل آوردند ہر چہ گذرشاں بآں چیز افتاد
چوں ایشاں شد خواہ کلب بود و خواہ چوپان و خواہ سنگ ہاے غار
کہ نور معرفت شاں ہمہ گی را روشن گردانید قال اللہ تعالی وتری
الشمس اذا طلعت تزاور عن کہفہم ذات الیمین و اذا
غربت تقرضہم ذات الشمال ہر کہ را چنیں اخلاص پدید آمد و
از جملہ آں گروہ ست کہ خدا یتعالے آں کردہ را خیر البریہ نامیدہ قال اللہ تعالے
اولئک ہم خیر البریۃ اگر کسے خواہد کہ قدر آں طائفہ را بداند
بنگرد کہ خدا یتعالے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از تمامی مخلوقات خود
برگزید و بمعراج برد و بقاب قوسین رسانید کہ دیدنے ہا را دید و شنیدنی
ہا را شنید قال اللہ تعالی فکان قاب قوسین او ادنی فاوحی الی
عبدہ ما اوحی با وجودے کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قوت دیدن
ہمہ اشیاء را داشت بگوشۂ چشم بطرف ہیچ شئے ننگریست چنانکہ حق تعالے
فرمودہ ما زاغ البصر و ما طغی و چوں خدا یتعالے صفات اصحاب کہف

Marfat.com

راذکر نمود چوں کلب از صحبت شاں بوے شاں گرفتہ بود بنگر کہ حقتعالیٰ
از صفت وے چہ فرمودہ وکلبھم باسط ذراعیہ بالوصید
کہ کلب شان خود را بروے خاک ہا در زمین انداخت و بطرف ہیچ
ننگریست اے عاقل تو خوب فکر کن حضرت خواجۂ عالم صلی اللہ علیہ
وسلم کہ طاقت نظر انداختن بطرف جمیع اشیا داشت بطرف ہیچ
نظر نکرد و کلب کہ زبون ترین حیوانات ست نیز خود را در بالاے دستہا
خود بزمین انداخت چنانکہ حقتعالیٰ می فرماید لو طلعت علیھم
لولیت منھم فرارا ولملئت منھم رعبا اگر بنظر تحقیق نظر
اندازی مقام مفوضاں و اولیا حق را میدانی و نمیگوئی مرا می شاید
مقام صدیقاں را بدانم اگر در ایں توہم افتادی از راہ دور شدی در مثل
می گویند کہ تن رستم را رخش رستم کشد شیخ ابوذر بوزجانی قدس اللہ سرہ
فرمود یعرفنا من کان من ابناء جنسنا وسائر الناس لنا
منکرون اگر تو در عمر خود بصحبت یکے ازاں طائفہ رسیدی و حرمت
شاں را بجاے آوردی کار دو جہاں تو سر انجام گردید اولیاء حق ہم
عزیزان حق اند و چنانکہ اصحاب کہف را عزیز گردانیدہ دیگراں ہم کہ
در بادیۂ تفویض و توکل آورند عزیز می گرداند آیا نمیدانی کہ چوں
سید عالم صلی اللہ علیہ وسلم عزیز ترین مخلوقات ست بہ نزد خدا تعالیٰ
امتان وے نیز عزیز ترین امتاں اند قال اللہ تعالیٰ کنتم خیر
امۃ اخرجت للناس و بہترین اولیاء اللہ نیز در میان امت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود می شوند بنگری و ہشیار باش
بچشم حقارت بطرف دوستان حق نظر نکنی زیرا کہ اگر آں قوم بقریہ

گذر کروند عالمے را برنگ خویش کنند و برکات شاں تا عمرے در آں قریہ
باقی ماند اللّٰھم لا تحرمنا من برکاتھم گفتہ اند کہ اگر خاصان حق
بموضعے گذر کنند تا چہل سال برکات شاں در آں موضع باقی می ماند
و اگر بقبرستانے گذر کنند بقولے تا چہل سال و بقولے تا چہل روز عذاب
ازاں قبرستان برداشتہ می شود و ہر خطائے کہ از ایشاں در وجود آید حق
تعالیٰ از فضل و کرم خویش عفو می کند خواب آں طائفہ از عبادت دیگراں
افضل ترین ست قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم نوم
العالم افضل من عبادۃ الجاھل ہر گاہ خواب ایشاں از عبادت
دیگراں افضل تر باشد اگر خطائے شاں را ہم در گذرند از فضل و کرم
حقتعالیٰ دور نیست قال اللّٰہ تعالیٰ ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا
او اخطأنا ذلت و خطائے ایشاں از نسیان ست زیرا کہ دوست از
برائے دوست قصد معصیت و مذلت نمی کند مگر بسہو و خطا و آنچہ
خطا و معصیتے کہ از ایشاں در وجود آید در حال بدانند کہ این خطا را بدور
حال توبہ و ندامت کنند قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم
التائب من الذنب کمن لا ذنب لہ و نیز فرمودہ اند الندم توبۃ
حقتعالیٰ نیز در کتاب کریم خویش فرمودہ فاولئک یبدل اللّٰہ سیئاتھم
حسنات اگر ازاں طائفہ معصیتے در وجود آید در حال توبہ کنند تسبیح و تہلیل
کہ ازاں قوم در وجود آید آیا تو پنداری کہ چوں تسبیح و تہلیل دیگراں خواہد
بود خطائے کہ ازاں قوم پدید آید چوں برفے ست کہ در گرم سیرہا فرو می آید
کہ در حال ناپدید می شود و با وجود آں کہ در حال ناپدید می شود زمین
را فائدہا می رساند و نباتات بسیاری از زیر آں برف می روید و غلہا

Marfat.com

محصول میشود وگناه وذلت که از جاہلاں وظالماں در ظہور می آید چوں
برفے ست که در کوہستان ہاے بلند وسرد فرود می آید چنانکه سال ہاے
بسیار وقرن ہاے ناشمار کوہستان ہاے سرد وعالی از برف خالی نیست
مگر اینکه آفتاب توبۂ ابدی در بالاے آں برف بتابد وباران رحمت پے در
ببارد که آں برف ہا را نیست گرداند واگر جاے سردی باشد که آفتاب توبه
بآں نتابد تا قیامت آں برف یخ کرده است پلاس واطلس ہر دو جامه
اند اما ہر یکے قیمتے وخاصیتے دارند چاه کنان قنوات را با چاه کنان کنائف
برابر نکنی با وجودے که ہر دو صنف چاه کن گفته می شوند بنگر که ہمت ہر صنفے
چیست وہر یکے از کجا یافت میشوند وچه قدر وقیمت دارند زنہار بکار
خاصان حق زبان درازی نکنی ونگوئی که باید آں فعل شاں چنیں می بود
وایں چناں شود که ایں قول جز خسارت شئ دیگرے نیست حضرت مولانا
رحمة الله علیه در مثنوی معنوی فرموده ؎

گر خضر در بحر کشتی را شکست — صد درستی در شکستی خضر ہست
وہم موسیٰ وآں ہمه نورے بصر — شد ازاں محجوب تو ہم بے مبر

ہر که را خدا یتعالے خوار گردانید تو در عزوے نکوشی زیرا که کس بکار حقتعالے
بر نیاید ہر چه خواہد کند عزیز را ذلیل گرداند وذلیل را عزیز کند قال الله تعالے
وتعز من تشاء وتذل من تشاء بیدك الخیر انك علی
کل شیئ قدیر فعل حکیم مطلق خالی از حکمت نیست ابراہیم صلوات
الله وسلامه علیه را از آذر بیروں آورد وکنعان را از نوح علیه السلام
یخرج الحی من المیت ویخرج المیت من الحی الٰہی بآب رحمت
خاصاں در بار خود وبحرمت کلامک القدیم خود که صحبت آں طائفه

وجمیع مسلمانان وبایں حقیر عاجز روزے گردانی وازتحت ضمیر منیر شاں محروم
نمائی وحشر ما وجمیع مومناں را بہ تحت لواء دولت شاں گردانی بحرمت محمد
صلی اللہ علیہ وسلم وآلہ واصحابہ اجمعین ٭

باب ۲۷ دربیان آنکہ شکر چیست وشاکر کیست ونعمت چیست وباچہ شکر باید کرد

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز
اے عاقل نعمت ہائے خدایتعالےٰ از برائے بندگان اوبسیار ست بندہ
ہرگز بشکر آں وفائی کند قال اللہ تعالیٰ وان تعدوا نعمۃ اللہ لاتحصوھا
ہرگاہ چیزے کہ حصر نتوانی کرد شکر آں راچوں توانی بجائے آورد وہرگاہ حصر و
عدد عاجزی شکر ہمہ گی را اجمالا بجا آور چوں نعمتہا ہمہ گی ازوے ست باید
وہریک اورا شکر بجا آوری وبلاکہ نیز از طرف اوست در بلاہم باید شکر بجائے
آوری زیرا کہ اگر یک بلارا بر تو گماشت یا زیادہ تر تو بالائے کہ بلاہائے وے
انواع ست باید شکر بجائے آوری وبگوئی کہ الحمد للہ کہ ازیں بلا زیادہ تر
بمن نگماشتی در شدائد وے ہم شکر کنی اکنوں تو نعما وبرا بنگر وشکر آنہارا
بجا آور آیا میدانی کہ شکر چیست قال ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما
الشکر ھو الطاعۃ بجمیع الجوارح ثوب الخلائق فی السر والعلانیۃ
وشاکر آں بود کہ ہرچہ از طرف حقتعالےٰ روے بطرف وے آورد او شکر را
باستقبال فرستد وحقتعالیٰ را حمد وثنا گوید وہرچہ بوے نازل شود خواہ
نعمت خواہ شدت ہمہ گی را از وے بیند ورضا دہد وطرفۃ العین بوے عاصی
نشود وشکر منعم را بجا آوردن ایمان را زیادہ میگرداند چنانکہ حقتعالیٰ فرمود

Marfat.com

یا ایها الذین امنوا کلوا من طیبات ما رزقناکم واشکروا
الله ان کنتم ایاه تعبدون ایمان در شکر بجائے آوردن زیادہ
گردد تا نعمت نہ بینی شکر چوں بجائے آوری و ہر نفسے کہ از ما برمی آید این نعمتے
ست بیقیاس۔ حقتعالے بداؤد علیہ السلام وحی فرستاد کہ یا داؤد شکر
نعمائے من را بجا آور۔ داؤد علیہ السلام مناجات نمود کہ الٰہی ہر نعمت کہ از
تو بمن نازل شد شکر او را بجائے آوردم حقتعالے جبرائیل علیہ السلام را فرمود
کہ نفس داؤد را نگاہ دار چوں جبرائیل علیہ السلام این امر را بجائے آورد
داؤد علیہ السلام عرض نمود کہ یا اخی جبرائیل بگذار کہ نفس برآورم سیم حصہ
طاعات خود را بتو دادم جبرائیل علیہ السلام فرمود کہ فرمان نیست باز داؤد
علیہ السلام فرمود نیم طاعات خود را بتو دادم باز جبرائیل علیہ السلام فرمود
مرا اذن نیست باز داؤد علیہ السلام عرض نمود کہ چہار دانگ طاعات
خود را بتو دادم جبرائیل علیہ السلام فرمود مرا اذن نیست باز فرمود کہ ہمگی
طاعات خود را بتو دادم بعد جبرائیل علیہ السلام بفرمان رب جلیل دست
خود را از بالائے دہان داؤد علیہ السلام برداشت تا نفس دے برآمد
بعد از طرف ملک جلیل جل شانہ فرمان آمد کہ یا داؤد بیک نفس کشیدن
خود تمام طاعات خود را در باختی حساب کن کہ در تمام عمر خود چند نفس کشیدہ
کمترین نعمت ہائے ما با تو این ست آیا قدرت داری کہ شکر نعمائے ما را
بجائے آوری داؤد علیہ السلام بنالید و گفت الٰہی انت ربی القوی
وانا عبدک الضعیف اے مومن بداں و آگاہ باش کہ درجات شکر
شاکران از درجات صابران افضل تر ست زیرا کہ شکر از رضا خیزد و
ناپسندی صبر در حالت رنج و محنت ست و شکر از دیدن نعمت در

Marfat.com

وخوشوقتی وچندانکہ بندہ راضی در بالائے مطیعان دیگر فضل دارد شکر در بالائے صبر فضل دارد قال اللہ تعالیٰ اعملوا آل داؤد شکرا وقلیل من عبادی الشکور ہر چیزے کہ در جہاں کم یافت ترست آں عزیز ترست شاکراں کہ اندک اند عزیز ترین مخلوقات اند وگاہے خدایتعالےٰ رضائے خود را در شکر قرین گردانیدہ وفرمودہ وان تشکروا یرضہ لکم شاکر حقیقی آنست کہ ہر چہ دیگراں بوے صبر می کنند او شکر بجا آورد زیرا کہ آنچہ مایاں او را بلا می شماریم او نعمت می شمارد وشکر بجاے می آورد چنانکہ حضرت شیخ مصلح الدین شیرازی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ فرمودہ ؎

کوتاہ ہمتاں ہمہ راحت طلب کنند عارف بسا کہ راحت او در بلاے اوست

نعمت حقیقی آنست کہ در وے خوف حساب نباشد زیرا کہ ایں خوشگوار ترست وازیں دانستہ شد کہ گرسنگی وبرہنگی ورنج ومحنت ہر یکے نعمتیست کہ بیم حساب ندارند وخالی از عتاب اند ودیگر نعمت آنست کہ ترا در بالاے دیگرے منت ودام باشد نہ دیگرے را در بالاے تو ہر گاہ خدایتعالیٰ بندہ را در بلا مبتلا گرداند وبندہ رضا دہد وشکر بجا آورد گویا بندہ را در بالاے خدایتعالےٰ دام حاصل می آید نہ خدایتعالیٰ را در بالاے بندہ آنکسے کہ ملک متعال دام وار او باشد توانگری او را مسلم ست شکر ایں چنیں نعمت را چگونہ ادا کردہ می تواند اگر تمامی مخلوقات جمع آیند وخواہند معلوم کنند اینکہ خدایتعالےٰ با ایں بندہ چہ قدر فضل کردہ نتوانند کہ معلوم کنند ایں قدر بلیۂ کہ در بالاے نوح علیہ السلام نازل شد در بالاے ہیچکس از انبیاء اللہ نازل نشد حقتعالےٰ او را بہمراہ ایں بلاے او از جملہ شاکراں یاد کرد وفرمود انہ کان عبدا شکورا ودرجۂ دیگر شکر در بالاے صبر آنست کہ چوں بلا نباشد صبر ہم نیست یا چوں بندہ

Marfat.com

فوت شد درجۂ صبر او تمام می شود ولیکن در ایں جہان و آں جہان بندہ از نعمت
خالی نیست و شکر بدارین قرین اوست چنانکہ خدا یتعالے فرمودہ الحمد
للہ الذی اذھب عنا الحزن ان ربنا لغفور شکور و جای دیگر
فرمودہ احلنا دار المقامۃ من فضلہ و چنانکہ نعماے اہل جنت
ابدی ست شکر نیز ابدی ست لہذا دانستہ شد کہ شاکران از صابران افضل
تراند ہر کجا از زمین کہ بندۂ شاکرے در بالاے او گذر کند آن زمین در بالاے
دیگر زمین با فخر می کند و می گوید امروز بندہ شاکرے را گذر در بالاے من
افتاد و آفتاب لہ در بالاے شاکراں تا بدہمہ روز در فلک فخر دارد و می گوید
من در بالاے عزیزے از عزیزان خدا یتعالے تا فتم و اگر شاکرے در بالاے
نہرے یا رودخانہ گذر کند آں آب فخر می کند و بہ تسبیح و تہلیل می آید اگر می خواہی
کہ بدانی ایں کہ شاکراں چہ طائفہ اند در دوستان شان نگر کہ دوستی با کہ دارند
در مثل می گویند کہ ہر کہ را می خواہی وزن کنی او را با آشناے او وزن کن کہ
قدر ہر کس بقدر وزن و دست و آشناے اوست دوست از دوست توے
شناختہ می شود تو بنگر کہ دوست خدا یتعالی از میان بندگان او کدام قوم اند
اگر تو از جملہ شاکران نیستی یارے شاکراں را دوست میدار کہ دوستان ایشاں
ہم عزیزان خدا یتعالے اند امید از فضل و کرم او چنان ست کہ از برکت محبت ایشاں
از دوزخ نجات یابی در خبر آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند کہ در قیامت
بندہ را حساب کنند در صحیفۂ اعمال وے ہیچ طاعت نیابند ملائکہ بلاے عذاب او
بطرف دوزخ کشش کنند ندا آید کہ بندۂ مرا بس آورید چوں پس آورند ندا آید
کہ یا فلاں در فلاں موضع مرا دوستے بود آیا تو او را معرفت داشتی گوید
ندا آید کہ نام او را شنودہ بودی گوید آرے ندا آید کہ ایں بندہ را از برکت نام

Marfat.com

خود کہ شنودہ بود بخشیدم او را بطرف بہشت برید اے عاقل فضل و مرتبہ دوستان
حقتعالے تا باین حد ست اللھم لا تحرمنا من برکاتھم تو مرد باش
تا اینکہ بدوستان حق آشنائی پیدا کنی و بنوعے از انواع در قلب شاں جائیگیر
آئی زیرا کہ قلب نظرگاہ ملک جلیل ست ہرگاہ نظر حقتعالے در آنجائے
افتد و ترا در آنجاے بیندازد و کار یکے را بہمراہ تو بجاے می آورد یا ترا
بذکر خود مشغول می گرداند یا خلعتے میفرستد کہ بدان خلعت از غیر او روی گردان می
شوی قلب دوستان او نہ جائے غیر اوست الحق غیور و القلب منظر
الجلال بزرگاں فرمودہ اند ؎

تو سعی کن کہ کنی جاے خویش در دل مردم — کہ دل نظرگہ حق ست تا در آن نظر افتی
اگر ز عرش در افتی بکنج چاہ ملامت — ہزار بار بہ از آنکہ از دل بدر افتی

ہر قومے در قلب دوستان حق جائے پیدا می کنند قومے بدوستی و قومے
بدشمنی خدایتعالے ہر دو قوم را مکافات میدہد چنانکہ در مثنوی معنوی آمدہ

تا دل مرد خدا نامد بدرد — ہیچ قومے را خدا رسوا نکرد

اگر دزد را در خانہ دست گیر کنند یا قتل کنند یا قطع با دشمنان کہ در قلب دوستان
یابند ایں چنیں کنند زیرا کہ اینہا در قلب دوستان حق بدزدی میروند کہ او را
میرنجانند و خرابی ہا می کنند چوں نظر حقتعالے بدان قلب افتد روا در ارنجور از
دشمن بیند بنظر سیاست بطرف آں دشمن وے نظر اندازد و دمار از نہاد وے
برآورد اعاذنا اللہ تعالیٰ من ذلک الحذر الحذر و مثل کسی کہ بدوستی
در قلب دوستان حق جاے گیر شود بساں کسے ست کہ در سراے کسے بطلب
صاحب سراے رود اگر صاحب سراے را در سراے نہ بیند از چشم کور و از زبان
گنگ در سراے او می نشیند تا صاحب سراے حاضر آید بعد بادب و حرمت بہ

Marfat.com

نزدوے ایستادہ می شود و حاجت خود را طلب می کند صاحب سر انیز قضاء
حاجت وے را از وے در یغ ندارد و آں وزد سر لے خود را لایق سیاست می
بیند ہشیار باش کہ از رضائے دوستان حق نگذری مبادا کہ غبارے از تو در
خاطر ایشاں نشیند و حق تعالیٰ ترا سیاست فرماید تو طاقت سیاست خداوندی
را نداری۔ حقتعالے ہیچ موضعے را از قلب دوستانِ خود عزیز تر ندارد اگر کسے
قلب شاں را بیازارد چناں باشد کہ گویا ملک خدائے تعالےٰ را زیر و زبر
کردہ باشد چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند من اذی مؤمناً
فقد بارزنی بغیر حق فکانما ھدم الکعبۃ عشر مرات وھدم
بیت المعمور عشرین مرات وقتل الف ملک من المقربین
اگر ایں طاقت را داری بر دہر چہ خواہی کن بسیار کسانے اند کہ خیال بستانند
کہ دوستانِ حق را خدمت بجائے می آورند و نمیدانند کہ ایں حیلہ بازی
شاں زہر قاتل ست در مثل آوردہ اند کہ با مار در سوراخ بودن بہ از انکہ در
صومعہ خاصاں بمکر و حیلہ بودن زیرا کہ ضرر مار جز جسم و جان را دیگر زیانے
ندارد و خاصاں کہ بگزند ہم جان رود و ہم ایمان دوستان حق ہمہ گی از حق
راضی و شاکر اند ہر چہ از خزانہ غیب در بالائے شاں ظہور کند آنہا رضا دہند
و شکر کنند خدائے تعالےٰ از بندگان خود ایں ہر دو را پسند دارد حقیقت بندگی
اینست کہ در مقام رضاء و تسلیم باشی چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از خدائے
عزوجل خبر دادہ اند کہ حقتعالےٰ فرمودہ الی انا اللہ لا الہ الا انا محمد
رسولی من استسلم لقضائی وصبر علی بلائی وشکر علی نعمائی
کتبتہ صدیقا وبعثتہ یوم القیمۃ فی زمرۃ الصدیقین
ومن لم یرض بقضائی ولم یشکر علی نعمائی ولم یصبر علی

بلائی فیطلب ربًا سوائی راضیان وشاکران فی الحقیقت ہر دو یک
قوم اند چراکہ تا صبر نباشد شکر نمی آید شکر از رضا خیزد شکر بے صبر نیست
وصبر بے شکر ہر دو باہم قرین اند ہوا وہوس ضد صبر وشکر ست قال اللہ
تعالیٰ فاصبر لحکم ربک ترک ہوا وہوس فریضہ ست قال اللہ تعالیٰ
ونہی النفس عن الھویٰ ہر قضائے کہ دران رنج ومحنت ست ہوا اورا
پسند ندارد وازوے می گریزد بقضا رضا واجب ست وبجہت رضا دادن
بحکم قضا باید بہوا وہوس بجنگ آئی وہوا را متابعت نکنی باید دانست کہ قضا
از مقضی جدا است قضا آن بود کہ خدائے عزّ وجل کند بندہ را دراں ہیچ تصرف
نیست ومقضی فعل بندہ ست کہ ہرچہ از قضا آید بداں رضا دادن وجب
ست در مقضی امر ونہی را باید عمل کنی تا در زندیقی نیفتی کساں بسیارے اند
کہ ہرچہ آنہا را پیش آید می کنند ومی گویند ومی خورند وہر جا کہ می خواہند می
روند زندیقی خود را در آں میاں پنہاں دارند کہ خود را راضی نام می نہند
زنہار بنگری کہ گرد ایں قوم نگردی وبایں راہ نروی کہ دین ودنیائے خویش را
ضائع می کنی ہر عاقلے کہ امر ونہی بجائے نیاورد او زندیق ست در رضا و
شکر ہیچ کس از انبیاء اللہ تعالیٰ کامل تر نبود آیا شنودہ باشی کہ آنہا ترک امر و
نہی کردہ باشند ہرگاہ کسے امر ونہی را بجائے نمی آورد زنہار بگرد آں نگردی
کہ در بدعت وضلالت می افتی ترک شریعت ونماز در ہمہ شرائع ممنوع
بودہ چنانکہ حق تعالیٰ از احوال قومے خبر میدہد فخلف من بعدھم
خلف اضاعوا الصلوٰۃ واتبعوا الشہوات فسوف یلقون غیا
اگر کسے بخلاف امر شرع روے آورد منزل ے بیفتد
واگر ایں منزل نخواہی از ایں طریق حذر کن رضا بقضا درجہ بزرگی

مقام عالی ست ہر کس دراں درجہ نرسد مگر آنکس کہ حقتعالے باوے فضل
تمام کردہ باشد او در ایں مقام رسد و استقامت کند۔ و ہر کہ در قضا رضا
داد کس را جائز نیست کہ در باب او سخنے گوید۔ بنگری کہ در باب او ہیچ نگوئی
ایں گفتہ ہا را بگوش جان شنو۔ مردماں در دنیا ظاہراً آں چیز را فعل می کنند کہ
رضاء سلطان در او باشد و بندہ چوں بمقام رضا و تسلیم رسید خدا تعالے باوی آنچناں فعل
میکند کہ رضاء وی در او باشد در مملکت خدا تعالے آں امر جاری میشود کہ بندہ راضی در او رضا
باشد آیا نشنودہ کہ از عبدان زاہد قدس اللہ سرہ روایت آمدہ کہ او فرمود مدت سی سال
شود کہ خدا تعالے آں امرے را در بین آوردہ کہ رضائے من در او بودہ ہر کہ بآں مرتبہ
رسد حقتعالے باوے آں معاملہ می کند ؎

کار خاصاں را قیاس از خود مگیر — گر یکے ست اندر نوشتن شیر و شیر
آں بود شیرے کہ جانہا پرورد — ایں بود شیرے کہ صف ہا بشکند

ہماں بہتر کہ ما سر خود را بگریبان خویش فرو بریم و در کار خاصاں حق غرضدار نشویم
بلکہ ہمیشہ درخواست کنیم کہ مایاں را نیز رضائے خود ارزانی فرماید و بفضل
و کرم خویش از عداوت خاصاں خود نگاہ دارد آمین یا رب العالمین

باب ۲۸ در بیان آنکہ صبر چیست و صابر کیست الجواب

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ
اے عاقل صبر شکیبائی کردن و حبس نفس ست در بلیہ ہا۔ صبر در خیر
و در نعمت و شدت و گفتن و شنودن و نشستن و برخاستن در ہمہ
بکار آید صبر کلید ہمہ خیرہا و اصل ہمہ شادمانیہاست چنانکہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند۔ الصبر مفتاح الفرج صبر امیر مرد ست

Marfat.com

عقل و جزع امیرے ست از امرا، ہوا چوں امیر جزع از لشکر ہوا بیرون آید
و در بالائے لشکر عقل حملہ کند و تاراج نماید امیر صبر از لشکر عقل بیرون آید
و مقدم روے امیر جزع را بگیرد و کارزار نماید تا اینکہ روے را تاراج کند
و نگذارد کہ از لشکر عقل چیزے ببرد امیر جزع را مقہور گرداند و ہر شاید کہ او را
پیش آید صبر ہمہ گی را در زیر بال خود آورد و پر خویش را در بالائے شاید ہا
گشدتا اینکہ امیر جزع روے در انہزام آورد صابر حقیقی آنست کہ در روے
ایں معانی باشد صبر ہفت نوعست ہر کہ در ہفت موضع ایں ہفت نوع
را محافظت کرد او صابر حقیقی ست و از جملہ آں گروہ ست کہ حق تعالے در
کتاب کریم خود حال شاں را ذکر نمودہ و فرمودہ انما یوفی الصابرون
اجرھم بغیر حساب اول آنست کہ اگر در وقت او را رفض ہوا
و حرص ہر چند جہد کنند نتوانند کہ ترا از حال تو بگردانند دویم آنکہ اگر از
تمامی امور آنے کہ ترا نہی کردہ اند اگر قرین ہائے بد ہمہ گی حاضر آیند و
سعی کنند کہ ترا در اں کار افگنند نتوانند کہ تو بفرمان ہیچ یکے نباشی سیم آنکہ
ہر رنجے و محنتے کہ در دنیا ترا پیش آید تو از ہیچکس استغاثت طلبکنی و بدانی کہ
دور شدن ایں محنت و رنج را وقتیست چوں وقت آید خود دور شود
یا موت در آید و ترا خلاصی دہد ازیں دو یکے خواہد شد بجز حقتعالے دیگرے
نتواند کہ او را برہاند۔ چنانکہ حقتعالے از حال قومے خبر دادہ کہ چوں آنہا را
مصیبتے پیش می آید ایں چنیں می گویند قولہ تعالی انا للہ و انا
الیہ راجعون اولئک علیہم صلوات من ربہم و رحمۃ
و اولئک ہم المہتدون مراد از مہتدون آنانند کہ عقل امیر شاں
ست و کار را خلاص می کنند۔ چہارم آنکہ چوں مصیبتے پیش آید و شیطان

Marfat.com

وہوا یکے کردند واتفاق نمایند کہ ترا از طاعت بگردانند و در معصیت افگنند
تو ایشاں را مخالفت نمائی و با شیطان محاربہ کنی قال اللہ تعالیٰ ان
الشیطان لکم عدو فاتخذوہ عدوا ہر گاہ تو با دشمن تو کہ شیطان
ست دشمنی کردی و او را متابعت نمودی در حقیقت از جملہ صابران
نوشتہ می شوی قال اللہ تعالیٰ ولا تتبع الھوی فیضلک عن سبیل
اللہ پنجم آنکہ چوں ترا دو کار پیش آید یکے خدائی و دیگر شہوانی تو شہوانی
را ترک نمائی و خدائی را اختیار کنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند
حفت الجنۃ بالمکارہ وحفت النار بالشہوات یعنی رنجہائے بسیار
باعث دخول جنت ست و آرزوہائے بسیار باعث دخول نار ہر گاہ افعال
باعث دخول جنت را بجائے آوری از افعال باعث دخول نار بہتر ست بہتر از
بہتر ہا آنست کہ اصلاً تابع نفس و ہوا نشوی ہر چند کہ خبر نماید ششم
آنست کہ ہر چند بلا شدت آورد تو بکتاب اللہ تعالیٰ تمسک زنی قال اللہ
وان یمسسک اللہ بضر فلا کاشف لہ الا ھو وان یردک بخیر فلا
راد لفضلہ چوں مرجع ہمہ امورات بسوئے اوست تو دل را در آنجائے دار
و کشتی صبر را لنگر کن کہ بلا و نعمت ہمہ گی از طرف اوست چوں بلا فرستد
کس نتواند کہ رد کند چوں نعمت فرستد کس نتواند کہ او را زوال نماید ہر گاہ
اینہا را بدانستی صبر پیشہ کن تا در مدح صابراں داخل گردی قال اللہ تعالیٰ
والصابرین فی البأساء والضراء وحین البأس اولئک الذین صدقوا
واولئک ھم المتقون ہر کہ این آیہ در شان شے در سمت آید او در حقیقت
صابر ست ہفتم این ست کہ چوں بلا در بالائے صابراں نازل شود او در
اندیشد کہ اگر من ہمہ عالم را بخود رفیق گردانم حکم خدائے عزوجل را کسی تغیر

تبدل نتواند کند واگر مرا مصیبتے پیش آید وتمام عالمیاں با من بجزع آیند
آنچہ ممکن باشد بجاے آوریم آیا آں بلا ومصیبت از بالاے من رفع خواہد
شد قال اللہ تعالیٰ ما اصاب من مصیبۃ فی الارض ولا فی
انفسکم الا فی کتاب من قبل ان نبرأھا ان ذٰلک علی اللہ
یسیر نہ ما بودیم ونہ ہمہ مقادیر ما کہ خداے تعالےٰ ہمہ گی تقدیرات را
حکم نمود وتمام نعمت ہا وبلاہا را قسمت کرد ودر لوح محفوظ ثبت گردانید
ازیں دانستہ شد کہ ہر کہ در بلا صبر نکند ازیں حماقت اوست وایمان وے
وے بنقصان ست یا در عین غفلت کہ بقول خداے تعالےٰ ایمان
نی آورد ہر مومن کہ صابر نیست اورا بہ نزد خدا یتعالےٰ قدرے ومقامے
یست وچوں درختیست کہ بیخ محکمے ندارد چوں باد شدید بوزد اورا
بیخ برکند درخت ایمان نیز ایں چنین ست ودرختے کہ بیخ او محکم نیست
میوہ ہاے نیکوئی ثمر نمی آورد وآنچہ ثمر آورد مقبول طبع ہمہ کس نیست چنانچہ
قدرے ندارد مومنِ ہم کہ در بلا صبر ندارد چوں اندک بلائے در بالاے
ے نازل شود ہر چہ میوہ وبرگے کہ دارد ہمہ گی را بباد فنا دہد ہر کہ در اہتمام
وضع ایں ہفت چیز را عمل کرد از جملہ صابرین ست ہر چند باد فتنہ در بالاے
وزد اورا زیان ندارد چرا کہ فتنہ محک صابران ست قال علیہ
الصلوٰۃ والسلام لا تکرھوا الفتنۃ فان فیھا حصاد المنافقین
نی فتنہ را بد نشمارید کہ در فتنہ درو شدن منافقان ست ونیز آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند الصبر فی الایمان بمنزلۃ الراس
الجسد ہر گلہ چنیں باشد لابدی ہر مسلمانے صبر فریضہ ست تا مرد
بوتہ بلا فرو نرود وبآتش مصائب گداختہ نشود ولبستان محبت اورا

Marfat.com

فرو نکوبند مپندار کہ وے از مومنان مخلص ست ایں چنیں نفس درک پوستی کہ
مایاں داریم او را و باغتے تمام باید تا نطع ملوک را شاید ایں را مپندار کہ چوں
در نعمت و راحت باشیم از عزت و قدر و منزلت ماست بلکہ از بے قدری
ماست کہ در دعوئے خود صادق نیستم چنانکہ فرمودہ اند ؎

ما بہر کس بلا رہا نکنیم — تا کہ نامش ز اولیا نکنیم
ایں بلا گوہرے خزانۂ ماست — ما بہر کس گہر عطا نکنیم

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ان اللہ تبارک وتعالیٰ اذا
ابغض عبداً بعث الیہ ملکاً ویقول لہ ظاہر علیہ نعمتی
فانی ابغضہ وابغض صوتہ وابغض ان یسالنی ویدعونی
واذا احب عبداً بعث الیہ ملکا فقال لہ تابع علیہ
المصائب فانی احبہ واحب صوتہ واحب ان یسالنی
ویدعونی آیا تو می پنداری کہ ایں دستار سفید ما و جامہ ہائے فاخرہ
و شام و چاشت معین ما از کرامت و بزرگی ماست اگر ایں چنیں پنداری
راہ را غلط کردۂ اینہا دانہ ست کہ ما را باینہا از خود واز کردہ اند راحت
انبیاء و اولیاء در بلا و رنج و محنت ست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم فرمودہ اند اشد البلاء علی الانبیاء ثم الاولیاء ثم
الامثل فالامثل و بزرگاں فرمودہ اند ؎

زان بلاہا کہ انبیاء برداشتند — سر بچرخ ہفتمیں افراشتند
ہر کہ در راہ محبت پیش تر — بر دلِ او بار محنت بیشتر

تو می نگر کہ در بالاے مایاں ہمہ گی راحت و عیش و شادی و طرب ست
و در بالاے خاصانِ حق ہمہ گی رنج و محنت و بلا از چیست کہ ایشاں در آں

صابراں بودند قال علیہ الصلوٰۃ والسلام ما اوذی نبی
مثل ما اوذیت وہمہ کی ما دعوئے دوستی حق داریم نہ در بلائے او
صبر داریم و نہ در نعمت او شکر حال مایاں چوں آں قوم ست کہ خدائے
تعالیٰ در کتاب کریم خود صفاتِ شاں را بیان کردہ و فرمودہ کلا ان
الانسان لیطغی ان راہ استغنی وجائے دیگر فرمودہ ان الانسان
خلق ھلوعا اذا مسہ الشر جزوعا واذا مسہ الخیر منوعا
ایں صفت مایاں ست صفاتِ خاصان حق در ماقبل گفتہ شد کہ بر
شدت ہا صبر وارند لبسان ایوب علیہ السلام کہ حق تعالیٰ در کتاب کریم
خویش او را ثنا گفتہ و فرمودہ انا وجدناہ صابرا نعم العبد انہ
اواب ہر کہ در دنیا خلعت ہائے حق تعالیٰ را بصدق و اخلاص قبول نمود
از دو جہاں بہرہ یافت ہر گاہ ظاہرا دعوئے باشد و معنی نداشتہ باشد
ندانم کہ آخر کار چوں شود دعوئے خالی از معنے بجز کشاکش و بے حاصلی
ہیچ ثمر ندارد فردا کہ صابراں اجر صبر گیرند از برائے ما جز حسرت و ندامت چیز
دیگرے نخواہد بود دوستانِ حق نہ از رنج و بلا خالی اند و نہ از صبر لو ہر گز پندارد
کہ محبت خالی از محنت کسے را میسر آید ہر جا کہ محبت روئے آورد محنت ہم
ردیف اوست چوں محنت و محبت باہم رسیدند گفتند ہر دو فی بلا ہم رسم الخط
یکے می باشیم ایں چگونہ می شود محنت محبت را گفت در ہر کجا تو روئے آوری
ترا از ہم عقب تو امر میشود گویا ردیف یکدیگریم در بین من و تو فرقے نیست
نزیم را از ندیم چارہ نباشد یقین باش کہ ہر کجا آفتاب محبت تابد سایہ محنت
ہم در عقب اوست ہر کہ دعوئے محبت کرد و محنت نداشت در دعوئے خود
صادق نیست آن کس در ایں راہ محنت نامبدہ می شود در حقیقت محبت

Marfat.com

ومحنت ومحنث در رسم الخط یکے اند ناجوان مردی مکن کہ محنث نباشی کہ
سا نہ مرداں دوست دارند و نہ زناں نہ در ایں جہاں کسے ست و نہ در آنج
در ہر دو جہاں خاسر ست اگر در دعوے خود صادقے باید بلا را چوں شہد
کنی تا در دعوے خود صادق باشی اینہا کہ مذکور شد ہمہ گی صبر خاصان
اما صبر اخص الخاصاں نہ ایں چنین ست زیرا کہ خاصاں در بلا صبر دارند
اخص الخاصاں نعمات دنیائی بہ نزدیک شاں بلاست ہر چند کہ نعمت ش
آورد گویا بلا در بالاے شاں شدت می آورد و آنہا شکر بجاے می آو
مرد تا بلا و نعمت ہر دو باوے بلا نباشد او در دعوے خود صادق نیست
او را مرد نتواں گفت چوں ایں چنیں شود ہر چہ خواہد کند و ہر چہ گوید ہمہ گی ص
آید و تحقیق باشد اللھم ارزقنا صحبتھم واحشرنا فی زمرتھم لوا
دولتھم اجمعین یا ارحم الراحمین ویا اکرم الاکرم

باب ۲۹ می پرسند کہ فقر چیست و فقیر کیست :-

ہمہ خلق از فقر پرہیز دارند و فقیراں بفقیرے می نازند آیا نازش آں قوم از
یا پرہیز دیگراں از فاد انیست، قال الصدر الامام شیخ الاسلا
قدس اللہ روحہ العزیز اے عاقل بداں و آگاہ باش کہ آ
قومے کہ بفقر نازش دارند و آں قومے کہ از فقر پرہیز دارند اعتقاد ہر دو
صحیح و صدق ست اول آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند اللھ
احیینی مسکیناً وامتنی مسکیناً واحشرنی یوم القیمۃ
زمرۃ المساکین یعنی بار خدایا مرا زندہ دار مسکین و فوت گردان مرا
و حشر گردان مرا بروز قیامت در جمع گروہ مساکیناں فقرا کہ ایں حد

Marfat.com

مبارک راشنودند و سماع شاں صدق افتاد و مضمون ایں فرمودہ بضمیر
شاں جاے گرفت و نقاب از چہرۂ ایں فرمودہ بنظر شاں برداشتہ شد
جمال خویش را بدیشاں بنمود بفقر می نازند و آناں کہ محرم ایں راز نبودند
درخور دایشاں نبود ازیں خلعت محروم و بے بہرہ ماندند قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کاد الفقر ان یکون کفرا آناں این
فرمودۂ مبارک راشنودند و از باطن ایں خبر نبودند تا از فقر و صحبت فقرا
محروم ماندند قومے میگویند کہ فقر دو نوعست یک نوع آنست کہ کاد
الفقر ان یکون کفراً و نوع دیگر آن ست کہ اللھم احینی مسکینا
وامتنی مسکینا واحشرنی یوم القیمۃ فی زمرۃ المساکین
لیکن در حقیقت ہر دو نوع فقر یکے ست اصل فقر نیاز و نیستی ست
اما نیازمنداں دو قوم اند یک قوم نیازمند دنیا و خلق اند و قوم دیگر
نیازمند حق اند آن قومے کہ نیازمند خلق اند فقیر گفتہ می شوند اما دون
ست اند و آں قومے کہ فقیر اند و نیازمند حق اند در محبت و ارادت حق
شاں نیست گشتہ اند کہ در ہر جا ایشاں را بجوئی نہ بینی و بہر شاخے کہ نشینند
در آنجاے باشند و در ہر وطن کہ مسکن گیرند نہ آں وطن مسکن شاں
ست و نہ ہر چہ شنوند نہ آنچناں شنوند کہ مایاں می شنویم آں قوم از کارہا
معنے را نگاہ دارند از جوز مغز می طلبند کہ در پوست غرضے ندارند و
آں بود کہ چوں خبر فقر بسمع شاں رسید راست شنودند کہ راست بودند
دیگراں کہ خبر فقر بسمع شاں رسید بخلاف شنودند اما گوش دار و بشنو
فقر چیست تا ہر چہ گوئی دانی کہ چہ می گوئی و چہ می شنوی اے عاقل فقر نیستی
ست در ہستی و نیاز ست در بے نیازی در نیستی جویاے ہستی می باشی

Marfat.com

نیازمندی در بے نیازی و تا اصل ایں نکتہ راندانی ایں سخن ترا حل نشود
در روز ازل کہ نہ زمین بود و نہ آسمان و نہ شمس و نہ قمر و نہ جن و نہ انس کہ
بغیر ذات خود وے دیگرے ہیچ شے نبود و او عالم را از نیستی ہست گردانید
و آدم و نسل وے را آفرید و از میان نسل وے انبیاء آفرید و از میان انبیا
علیہم السلام محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را برگزید کہ عالم را بطفیل او مخلوق
کرد و از میان امتاں امت او را برگزید و از میان امتان او دوستانے را
بخود اختیار کرد و از میان دوستانِ خود فقراء را اختیار نمود محمد صلی اللہ علیہ
وسلم را سرور و سالار فقراء گردانید او چنیں دعا کرد اللھم احینی مسکینا
وامتنی مسکینا واحشرنی یوم القیمہ فی زمرۃ المساکین فقراء کہ
بفقر فخر دارند بنگر کہ اصل ایشاں چیست و گوہر عزت شاں از کجا برخاستہ
چوں حق تعالے خواست کہ نیست را ہست کند آنخواست و ارادت وے
بہ نیستی آمد کہ نیست را ہست کند نیست را بہست پیوست کہ نیست ہست
شد آں ہست نور محمد صلی اللہ علیہ وسلم ست کہ فقر آں نور ست ایں انوار دیگر
کہ می بینی ہمگی نتیجہ آں نور اند حقتعالے نور حبیب خود را صلی اللہ علیہ وسلم
بہ لطف عزیز خویش بہ پرورید عبداللہ بن مبارک رحمتہ اللہ علیہ باسناد
صحیح از علی کرم اللہ وجہہ روایت نمودہ کہ خدایتعالے قبل از خلقیت عالم
و آسمان و زمین و ما فیہا نور محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بصد ہزار سال و بیست
ہزار سال مقدم تر آفرید بعد ازاں دوازدہ حجاب ازاں نور مخلوق کرد حجاب
قدرت و حجاب عظمت و حجاب منت و حجاب رحمت و حجاب
سعادت و حجاب کرامت و حجاب منزلت و حجاب ہدایت و حجاب
نبوت و حجاب رفعت و حجاب شفاعت و حجاب عزت آنکہ نور ویرا

Marfat.com

بحجاب قدرت رسانید کہ تا مدت دوازدہ ہزار سال آں نور وے را در آن
حجاب تسبیح می گفت ہم چنیں تا اینکہ بحجاب عزت رسید بعد ازاں خدائے
تعالیٰ سی دریا آفرید دریائے صدق دریائے صفا دریائے رضا دریائے
وفا ہم چنین دریائے رضا و سخا و خشوع و خضوع و تواضع و معرفت
و عزت و رحمت و حکمت و محبت و عظمت و سکینت و علم و حلم و رفق
و صبر و ہیبت و تقوی و یقین و لطف و کرم و شوق و ذوق و ایمان و اعتبار
بعد ندا آمد کہ اے نور حبیب من تو در ایں دریا ہا غوطہ زن و خود را آب اینہا
بشوی، نور محمد صلی اللہ علیہ وسلم در ایں دریا ہا داخل شد و در ہر دریائے
ہزار سال اقامت نمود کہ خداوند تعالیٰ را تسبیح و تہلیل می گفت بعد ندا
آمد کہ یا نور حبیب من از دریا بیروں آ بے نقدرت ملا ایستادہ شو در حضور
حضرت ما و یاد کن عظمت ما بعد نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از دریا بیروں
آمد و در حضور حضرت وے ایستادہ گردید چنانکہ از نہایت ہیبت و جلال
عرق کرد یکصد و بیست چہار ہزار قطرہ عرق از وے بچکید کہ ہر نبی از یک
قطرہ مخلوق شد در روایتے آمدہ کہ چوں خدائے تعالیٰ نور حبیب خود را
صلی اللہ علیہ وسلم با فرید در بین خود و آں نور یکصد و بیست و چہار ہزار
حجاب آفرید نور محمد صلی اللہ علیہ وسلم را در ہر حجابے دوازدہ ہزار سال
نگاہ داشت کہ او را تسبیح می گفت ہر زمان و ہر ساعت نیاز وے بیشتر
می شد در ہر حجابے کہ خدمت بجائے می آمد بعد اذن می یافت تا اینکہ
بیشتر می آمد و حاجبے ازاں نور در مقدم روے وے می آمد کہ آں یکصد بیست
چہار ہزار پیغمبراں انوار مخلوق شدند کہ در آں منزل ما در مقدم روے آں نور حاجب
بودند بعد چوں خدائے تعالیٰ ارادہ نمود کہ آدم علیہ السلام را در وجود آورد

فرشتگاں را فرمود کہ در زمین روید و زمین را بعبادت و تسبیح و تہلیل منور
گردانید کہ ما را بایں خاک حکمتے ست چوں روے زمین از عبادت ملائکہ
منور شد بعد حقتعالے فرمود یا ملائکتی باز آئید و روے زمین را خالی گذارید
کہ امانتی آنجا خواہم فرستاد ملائک عرض نمودند کہ الٰہی اگر ترا عبادت می باید
عابد مایاں ایم و اگر فاجری باید جن و بنی الجان اند حقتعالے فرمود کہ شما یا
دست تصرف را کوتہ کنید کہ من بر روے زمین خلیفہ می فرستم چنانکہ در کتاب کریم
خویش خبر دادہ واذ قال ربك للملئکة انی جاعل فی الارض
خلیفة تا آنجا کہ انی اعلم ما لا تعلمون حقتعالے فرمود آنچہ من میدانم
شما یاں نمیدانید زمین را خالی گردانید چوں خالی کردند بعد حقتعالے بنظر
رحمت بر روے زمین نظر انداخت زمین را از عبادت ملائکہ نورانی دید
چوں نظر رحمت الٰہی بر زمین افتاد زمین خرم گردید و فخر کرد حقتعالے
جبرائیل علیہ السلام را فرمود کہ برو و از زمین کف خاکے بردار و حاضر آور
چوں جبرائیل علیہ السلام بطرف زمین بطلب خاک آمد زمین بنالید جبرائیل
علیہ السلام را بر زمین رحم آمد زیرا کہ روے زمین چوں فردوس نورانی بود
بعد جبرائیل علیہ السلام باز گردید بعد ازاں میکائیل و اسرافیل علیہما السلام
آمدند و باز گشتند بعد ازاں عزرائیل علیہ السلام آمد از روے زمین چہل
زرع لکاوید چرا کہ نور عبادت فرشتگاں تمام روے زمین را در بر گرفتہ
بود بعد آں کف خاک را برداشت بعد حقتعالے انور محمد صلی اللہ علیہ وسلم
را در بالاے آں خاک ریخت کہ آں نور و عبادت ملائکہ با یکدیگر مخلوط
شدند نور علی نور گردید بعد ہر کجا نور صافی بود بآں خاک آمیختہ شد
و خاک را برنگ خویش گردانید بعد باران رحمت و عنایت آں نور ما و

Marfat.com

خاک را بہم آمیخت ہر چہ پاکتر و صافی تر بود آں طینت انبیاء مرسلین بود
و فروتر از دیگر انبیاء اللہ صلوات اللہ و سلامہ علیہم اجمعین و ہر چہ بآں انوار
نزدیک تر بود طینت ابدالاں و صدیقاں و دیگر اولیاء اللہ بود برد اللہ
تعالے مضجعہم چنانکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند اَنَا خُلِقْتُ
من الطیب الطیبین و خلق احبائی من اسفلہا و ہر چہ باینہا
نزدیک تر بود طینت علماء و عباد مومنین مخلصین بود نور ہر کہ زیادت
بود مرد او نیز زیادت آمد و ہر کہ نور او کم بود مرد او نیز کم آمد و ہم چنیں قیاس
کن کہ ہر کہ ازاں نور ذرۂ بہرہ یافت از ایمان بے بہرہ نماند و ہر کہ ازاں نور
بہرہ نیافت از اہل دوزخ گردید اعاذنا اللہ تعالی من ذلک
بفضلہ و کرمہ اما خاصان خدا تعالے از صاف ترین آں نور بودند
کہ با ہیچ شے نیامیختند و با ہیچ شے پیوند نگرفتند بجز ہماں نور کہ از نیست
ہست گردید و بعد با ہیچ شے پیوند نیامد و در آں میدان نیاز می کرد
تا شاید کہ بوطن خویش رسد فقر ایں نور ست و فقیر آنکس کہ ایں نور قلب
وے را نورانی گردانیدہ و ایں آفتاب در سینہ وے می تابد و از سینہ بمعروفات
امر می کند و ہیچ حجاب درمیان نیست بجز جان و با ہیچ نورے در بالائے
ایں نور غلبہ نتواند کرد زیرا کہ اصل ہمہ نورہا ایں نور ست چنانکہ گفتہ اند اول
نورے کہ از نیستی بہستی آمد نور فقر آمد و ہموارہ آں نور روے بکوی نیستی
دارد چرا کہ اصل وے از انجاست پارہ در ہستی در نیستی قدمے در نیستی
و قدمے در ہستی نیستی باحق ہستی ست و ہستی از خود نیستی ست قال
اللہ تعالی یا ایہا الناس انتم الفقراء مجبون ہموارہ جائے او
در سر کوے لیلی بود مردماں از وے پرسیدند تو ایم در سر ایں کوے چہ

Marfat.com

می کنی گفت روز اول لیلی را بایں جاے دیدم شعراے عرب گفتہ اند
وما حب الدیار شغفن قلبی ولکن حب من سکن الدیارا
ونیست اینکہ محبت دیار قلب مرا پر مہر کردہ ولکن محبت ساکنان دیار قلب مرا پر مہر گردانیدہ
نور فقر ہم خوے مجنون را دارد کہ ہموارہ فقرا را بسر کوے نیستی می برد و
انتظار نیستی می کشد و با امید وصال در نیستی می گذارند ہر گز را نہ پاے آن
وادی ست و نہ طاقت آں بادیہ دارد ایں جاے قیل و قال نیست ہر گہ
را خواہند عطا کنند نہ بگفت ماست و نہ بگبر و ما بلکہ بفضل و کرم خویش عطا
فرماید آں را دہند کہ دانند قال اللہ تعالیٰ یھدی اللہ لنورہ
من یشاء ویضرب اللہ الامثال للناس واللہ بکل شیء
علیم خدائے تعالیٰ در جمیع امورات داناست و داند کہ ایں خلعت
کہ راسزد و جاے دیگر فرمودہ ضرب اللہ مثلا کلمۃ طیبۃ
کشجرۃ طیبۃ اصلھا ثابت وفرعھا فی السماء تا آنجا کہ
باذن ربھا وجاے لعلھم یتذکرون فرمودہ وجاے لعلھم یتفکرون
فرمودہ یعلمون ویقولون ویعبدون را در ایں نکتہ ذکر نفرمود زیرا کہ ایں
کار بفہم و فکرت درست می آید و ازیں ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فرمودہ اند کاد الفقر ان یکون کفرا ہر کہ آں راہ نداند و منکر شد
رقم کفر بروے کشند ہر کہ را ازیں نور بہرہ نصیب نگردیدہ ہر گز بایں را
در نیاید وچنانکہ از کفر پرہیز می کنند او از فقر پرہیز می کنند لہذا العلم
یتفکرون و یتذکرون گفت تا اینکہ دراندیشید و فکر کنید و فہم کردید کہ ایں
طریق بسے خوف دارد و محلوقاتے ہستند کہ بسان آنکہ از کفر پرہیز می کنند
از فقر نیز پرہیز می کنند وچنانکہ کافراں در میان مسلماناں بے قدر

Marfat.com

فقرا نیز بہ نزد ما جاہلاں و بے خبراں بے قدر اند و مثل فقیراں در میان نا اہلاں
چوں قدر در میان صدف ست کہ صدف چوں بدست نادان رسد جز صدف
دیگر چیزے نہ بیند چہ داند کہ در میان صدف در یتیم ست باز چوں صدف را
مرد دانا بدست نادان بیند کہ نادان قدر او نمیداند مرد دانا ازیں حسرت زہرہ
وے آب شود و بداند کہ بان قدر آں درے کہ در میان اوست نمی
داند اگر بگوید ایں مرد لمبن دہ او بگوید ایں ترا چہ کار آید یک نان بہ ازیں
ست آں در را بیک نان بفروشد و نداند کہ در میان ایں چیست و چہ
حکمت دارد و نداند کہ دراں معاملہ خود چہ قدر زیان کرد و چہ در باخت و
اگر نادان بگوید کہ ایں صدف مرا بکار ست ہم دانا بداند کہ ایں را از ظاہر آں
خوش آمدہ از باطن آں خبر ندارد لہذا وے را بگوید کہ او را بدست من دہ کہ
باصلاح آورم تا اینکہ جامہ ہائے ترا پارہ نگرداند چوں بدست خود آورد
در را از میان او بکشد و ظاہر او را باصلاح آورد بعد بدست او دہد و
او را ممنون خود گرداند کہ من صدف ترا باصلاح آوردم حال فقرا ہمچنیں
در میان جاہلاں ایں چنین ست ایشاں در میان مخلوقات عمر بسر می برند
و کس نمیداند کہ ایشاں چگونہ مردمانے اند اگر گوہر شناسے را چشم ہا فتد
یعنی فقرا افتد صد ہزار حیلہ را بکار می برد تا او را از دست دیگراں بکشد
بدست خود آورد تا ذرہ از شعاع گوہر فقر بروے تابد اگر خلقے او را
عیب کنند کہ تو ازیں چہ مقصد داشتی او مدعائے خود را بکس نگوید فائدہ
در تذکرۃ الاولیا ذکر شدہ کہ شخصے بخدمت حضرت قطب العارفین
ابراہیم بن ادہم قدس اللہ سرہ العزیز آمد و از فقر خود بسیار شکوہ کرد کہ نہ
طعام دارم و نہ لباس و نہ اسباب و نہ قیمت آنہا را حضرت قطب العارفین

Marfat.com

قدس اللہ سرہ العزیز در جواب او فرمودند کہ ای گدا از فقر بسیار لاف مزن کہ با تو نتوانند
نفروختہ اند آں مرد عرض نمود کہ آیا فقر را می خرند حضرت قطب العارفین قدس
اللہ سرہ فرمودند آرے من بسلطنت بلخ و اقالیم ہائے دیگر خریدہ ام
لیکن بسیار ارزاں خریدہ ام اگر خلقے دانایاں خریدار فقر را عیب کنند
آنہا پر واے عیب خلقے ندارند کار خود را می کنند اینانے کہ تو می بینی
کہ لافِ فقر می زنند نام فقر را شنیدہ اند اما شعاعِ گوہر فقر بقلب ایشاں
نتافتہ فقر آنست کہ در ابتدائے ایں باب بیان شد دعوے دیگراں ہمہ گی
دعوئے بلا حجت ست از ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت آمدہ کہ مردے بخدمت
حضور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمد و عرض نمود یا رسول اللہ (صلی اللہ
علیہ وسلم) فقر چیست فرمودند خذانتہ من خزائن اللہ تعالیٰ باز عرض
خود را تکرار نمود فرمودند کرامۃ من کرامات اللہ تعالیٰ
باز سیم مرتبہ عرض خود را تکرار کرد حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند الفقر
شیئ لا یعطیہ اللہ تعالیٰ الا لنبی مرسلا او مومنا کریما
صلی اللہ تعالیٰ در صحف ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام آمدہ کہ حقتعالیٰ
می فرماید ان احب خلقی الی الفقراء الذین یتبعون امری
ویحفظون وصیتی وان من کرامتہم علی ان لا یعطیہم
شیئا یشتغلون بہ عن طاعتی از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
روایت آمدہ کہ فرمودند دوازدہ شے از افعالِ انبیاء اللہ ست اول
ایمن بودن و صدق داشتن وعدہ ہائے خدا تعالیٰ را دوئم از خلق
ناامید بودن سیم با شیطان دشمنی گرفتن چہارم بکار حق مشغول بودن
پنجم بخلق خدائے مہربانی کردن ششم از آزار خلق خدا تعالیٰ دور

Marfat.com

بودن و بار خلق کشیدن هفتم خلق را باعمال اہل جنت دلالت کردن۔
ہفتم امورات حق تعالےٰ را بصدق و اخلاص بجاے آوردن نہم
از دشمنان خود نصیحت را دریغ ناکردن دہم درویشی را سرمایۂ خود گردانیدن
یازدہم دایم با طہارت بودن دوازدہم اندک و بسیارے دنیا مساوی بودن
ایں دوازدہ خصلت خوے انبیاء اللہ علیہم الصلواۃ والسلام ست و
از درویشاں و فقراء حقانی در کسے دیگر ایں خصائل را نمی یابی اگر درویش
و فقیر مخلص سر او دایم برہنہ باشد کار او تمام ست زیرا کہ درویشی و فقر میراث
انبیاء علیہم الصلواۃ والسلام می باشد ہر کہ بدرویشی فخر داشت دیگراں
را ہم می شاید کہ بمتابعت او فخر کنند درویشی میراث از آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم ست چنانکہ خود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند لکل نبی حرفۃ
وحرفتی الفقر والجہاد فمن احب کلیہما فقد احبنی
ومن ابغض کلیہما فقد ابغضنی مبنی حال درویشاں دو
چیز ست از خلق بے نیاز بودن و با حق محتاج بودن و ہستی بکار
حق و نیستی بکار خلق چنانکہ خدا تعالےٰ فرمودہ للفقراء الذین
احصروا فی سبیل اللہ لا یستطیعون ضربا فی الارض
و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ان فقراء امتی یدخلون
الجنۃ قبل الاغنیاء بنصف یوم وذلک مقدار خمسمائۃ
عام اگر تمامی فصحاء و بلغاء زمانہ جمع گردند کہ صفت فقراء و درویشان
حقانی را بیان کنند عاجز آیند درویشان حقانی آناں اند کہ کردار و گفتار
ایشاں برضائے خدا تعالےٰ باشد و قبلۂ قلب شاں دایم حلق ست
اگر فضائل یک درویش حقانی را با بسیارے چیزہا وزن کنی ہنوز راجح آید

Marfat.com

عبداللہ ابن عمر رضی اللہ عنہما از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روایت نمودہ کہ
فرمودند رحمۃ المومن الفقراء عظم عند اللہ من سبع
سموات والارض والملئکۃ والجبال وما فیھن از سفان فقرا
و درویشان حقانی از دریا بقطرہ و از خزن بدانہ اختصار شد اللھم
ارزقنا صحبتھم +

باب ۳۰ در بیان آنکہ دیدہ چیست و نمودہ کیست و خداوند دیدہ کیست و باللہ التوفیق :-

قال الصدر الامام شیخ الاسلام برد اللہ مضجعہ
اے عزیز دیدہ دو می باشد دیدۂ ظاہر و دیدۂ باطن دیدۂ ظاہر ظاہر را
می بیند و دیدۂ باطن باطن را چنانکہ در شکل می گویند اہل دل دل را می
بینند چنانکہ اہل ظاہر پوست را و بزرگان فرمودہ اند اھل القلوب
الی القلوب تتشاھدوا اما دیدۂ ظاہر ہر کسے را و ہر حیوانے را
باشد و دیدۂ باطن از ہزاراں یکے را باشد و از ہزاراں کہ دعوے دیدۂ باطن
می کنند یکے را نیست دیدۂ ظاہر اگر نباشد بجز از دیدن زینت ہائے دنیائی
و دیگر چیزے از تو فوت نخواہد شد و دیدۂ باطن اگر نباشد نعوذ باللہ از ہمہ مقصود
باز می مانی نابینائی در حقیقت نابینائی قلب ست چنانکہ حق تعالے
فرمودہ فانھا لا تعمی الابصار ولکن تعمی القلوب التی فی الصدور
اگر دیدۂ قلب نابینا باشد مرد زیاں کار دارین گردد اگر دیدۂ قلب بینا بود
صاحب او سعادت دارین نصیب او گردد بسیار کسانے اند کہ بینائی قلب
دارند اما بدیدار گاہ نظر نمی اندازند از بیں چہ سود مومن مخلص ہم دیدۂ باطن

Marfat.com

دارد وہم بدیدارگاہ نظر می اندازد مثل کسے کہ دیدۂ باطن دارد و بدیدارگاہ نظر
نمی اندازد بساں کسے ست کہ آینہ دارد اما آئینۂ او زنگ گرفتہ کہ در وے ہیچ
دیدہ نمی شود اگر خواہد کہ او را روشن گرداند باید تراش و صیقل بسیار دہد تا آینہ
او روشن شود ہرگاہ اصل ایمان در قلب بجاے بود و روے قلب را زنگ
گرفتہ بود چوں خواہی قلب را بنور آوری اول باید از مظالم توبہ کنی و بآب
رغبت او را نم زنی و بتیشۂ مجاہدہ بہ تراشی تا ہرچہ زنگ ست از وے جدا شود
و سوہان تقوے را بعد بروے او کشی کہ زنگ قساوت از وے بکلی برود۔
دہن خوف را بروغن رجا چرب گردانی تا اینکہ بمصقل توکل درخشان باشد
و آب حسرت را بروے او بپاشی و بآتش محبت خشک گردانی و در جعبۂ تفویض
بنہی و پردہ صدق را بروے او کشی و مہر رضا را بدرب او زنی کہ او در خانۂ
رضا بطاق صبر و تسلیم نہادہ باشد ہرگاہ ایں چنیں کردی بعد دیدۂ تو دیدہ
می شود ہرگا بعد سر جعبہ را واز کردی و بر آئینۂ قلب خود نظر انداختی آنچہ در
ہفت اقلیم باشد و آنچہ از پردۂ غیب بظہور آمدہ باشد یا آید ہمہ گی را در
آئینہ خود می بینی چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از آنچہ تا بروز قیامت
در ظہور آید از ہمہ گی خبر دادہ اند و فرمودہ اند اتانی آت فی منامی
فوضع یدہ بین کتفی فعلمت ما ھو کائن الی یوم القیمۃ
دیدۂ حقیقی این ست کہ گفتہ شد اگر قلب از اصل نور نداشتہ صد ہزار حیلت
ورا نفع نمی دہد کہ بنور نمی آید ہرگاہ اصل نباشد فرع از کجا در وجود می
آید قال اللہ تعالی ومن لم یجعل اللہ لہ نورا فما لہ من
نور نور در قلبے آید کہ از اصل نورانی مخلوق شدہ باشد قال اللہ تعالی
اللہ نور السموات والارض مثل نورہ کمشکوۃ فیہا مصباح

Marfat.com

تا آنجا کہ واللہ بکل شیئ علیم نور خدائے تعالےٰ قلب مومن را
گرداند واز ہمہ چیزہا او را آگاہ سازد اگر قلب منور امیر گردد عدل کند واگر
سخن گوید صدق را گوید واگر در بلا افتد صبر کند واگر نعمت یابد شکر گوید کہ
جمیع افعال وے نور باشد وصحبت وے نیز نور باشد نور حقتعالےٰ چوں شمس
ست وقلب مومن چوں خانہ تاریک آفتاب کہ در خانہ تاریک افتاد او را
روشن می کند سینہ مومن مصباح ست وقلب او چوں قندیل نورانی
معرفت چوں چراغ وتن مومن چوں آبگینہ وچشم ہائے او چوں کوکب
دری ومومن مخلص چوں شجرہ زیت مبارک لا شرقیۃ ولا غربیۃ
یعنے کہ نہ میل بطرف حرص دنیا دارد ونہ بدعت وضلالت را بطرف خود
راہ میدہد بیکاد زیتہا یضیئ بدوں آنکہ کسے او را ہدایت کند او خود
ہدایت می شود وراہ یافتہ باذن اللہ تعالےٰ ولو لم تمسسہ نار
علی نور یعنے اگر برسد بآں آتش محبت او نور علیٰ نور می شود یہدی
اللہ لنورہ من یشاء ایں نور را خدائے تعالےٰ بکسے عطا فرماید کہ خود
واللہ بکل شیئ علیم یعنی خدائے تعالےٰ بہر چیزے داناست او
داند کہ مستحق ایں نور کیست وکدام موضع شائستہ ایں فعل ست چنانکہ
جائے دیگر فرمودہ اللہ اعلم حیث یجعل رسالاتہ قس
مومن را ہر کس نداند تا نور بچشم بنا شد چراغ دیدہ نشود وہر دلے را
نباشد بجز آں دلے کہ نورانی باشد قدر مومن را مومن داند وعزت
را ہم مومن شناسد چنانکہ می گویند قدر گل را بلبل داند قال اللہ
وللہ العزۃ ولرسولہ وللمومنین ولکن المنافقین
لا یعلمون ریاکاراں ونماز فروشاں وسالوساں وراغبان دنیا

Marfat.com

عمل شاں نہ خالصاً للہ ست قدر مومن مخلص راچہ دانند و ندانند کہ دیدہ
چیست و صاحب دیدہ کیست آیا ایں دعوے بسر ہوس گرفتہ از کجا میزند
کہ دعوی دیدہ و نمودہ می کند و نمیداند کہ دیدہ چیست و نمودہ کیست
قال اللہ تعالیٰ وتریھم ینظرون الیک وھم لا یبصرون
یعنی اے محمد جاہلاں را می بینی کہ بطرف تو نظر می اندازند ولکن در حقیقت
ترا نمی دانند ہزار مومن مخلص موحد بایں صفات مذکورہ کہ یاد کردہ شد
موجود می شوند اما در حقیقت خود را نمیدانند و بہرۂ آں ندارند کہ ازیں
راہ سخن گویند با ایں ہمہ فضل و کرم کہ از طرف خدائے تعالیٰ در بالائے
شاں ست نمیدانند کہ حقیقت دیدہ چیست و دیدہ را بطرف کرام
باید انداخت و ندانم کہ ایں سودا بسر شاں از کجا افتادہ کہ ہر کس
دعوے دیدہ می کند ہر دیدہ کہ در غیر نگرد آں نہ دیدہ باشد و دیدہ کہ بطرف
جنت و نار نظر انداز د آں ہم دیدہ نیست دیدۂ محبان و مخلصان صادق
ایم بازست و بجز جمال محبوب ہیچ بدیدۂ و نظر شاں نیست ہر دیدہ کہ
ایں چنیں باشد آں دیدہ نباشد دیدہ را از جمال محبوب ہیچ پردۂ حجاب
نمی شود چوں مرد را با نجائے مبتلا گردانند اگر چہ جمال محبوب ہر شئے کہ
پیش نظر وے آید بطرف او نظر انداز د طریقۂ ادب را نگاہ داشتہ
حال مرداں بسیارے روے باین راہ آوردند اما در میان راہ محو شدند
بعضے در قدم اول در بادیۂ حیرت فرو شدند بعضے در قدم آخر فرو ماندند
عزیزان حق بسیاط ملوک را بشناسید حسرت آنست کہ از نزدیک
نگاہ بگردانند کہ مبادا بغیر او نظر اندازی باز سیئے کہ مبادا از تو
در وجود آید آنگاہ میل غیرت را داغ کردہ بدیدۂ تو کشند آیا نشنودۂ

کہ بزرگاں فرمودہ اند اخلق غیوراً در نقول آمدہ کہ جواں مردے
براہے می رفت عیالی را دید بسے صاحب جمال گفت یا فلانہ بابیں
زیبائی خود دلم را بردی عیالی گفت در عقب خود نگر کہ خواہرم در عقب
ست و بسے از من باجمال تر ست تا او را تماشا و مشاہدہ کنی مرد
دعوے خود صادق نبود چوں در عقب خود نگریست کس را ندید بعد آں
عیال گفت اے بطال دروغ زن اگر ترا با من محبتے می بود با خو
من چہ کار داشتی برو کہ در دعوے خود کاذب می باشی و ایں دعوے
ترا نشاید اے عزیز بنگر کہ تو در دعوے خود آنچناں نگردی کہ محرر
مانی و دیدہ در قدم اول ترا زیاں رساند دشمن کامل ایں راہ عجب
و تکبر و خود بینی و خود نمائی ست تا خود را نیست نگردانی ہست نمی شو
قال اللہ تعالیٰ ولقد خلقنا الانسان من سلالۃ من طین ثم
جعلناہ نطفۃ فی قرار مکین تا آنجا کہ فتبارک اللہ احسن
الخالقین نقل ست کہ روزے شخصے بدر صومعہ حضرت سلطان
العارفین بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز آمد و آواز نمود کہ با
حضرت سلطان العارفین قدس اللہ سرہ العزیز از داخل صومعہ جوا
دادند کہ بایزید در ایں جا نیست آں شخص عرض نمود کہ توئی با
فرمودند کہ من خود را نمی بینم بیا بایزید را من ہم نشاں دہ و نمائی
اصل خود می نگر و در فضل و کرم دے کہ ترا از چہ چیز بہ رسانیدہ
ست کہ روزے سلطان محمود غزنوی با ایاز غلام خود سخن می گف
سخن سلطان را گوش دادہ بود و چشم بطرف نمدے داشت کہ د
خیمہ آویختہ بود مردے گفت اے ایاز چرا بطرف سلطان نظر نمی

Marfat.com

وبطرف نمد ستون خیمه نظر داری این طریقه ادب نیست ایاز فرمود که من گوش
بطرف سخن سلطان دارم لیکن چشم بطرف آن نمد دارم که از ترکستان
همراه آن نمد آمدم وحالا لیاقت مسند وخطاب سلطان گشتم هرچه
غیر آن نمد ست همگی از سلطان ست که بمن رسیده اے عزیز اگر اراده
داری که از عذاب دارین نجات یابی از عجب وکبر وخود بینی دور باش
ورنگ وغبار از روے قلب خویش دور کن آنکسے را که بخوانند تا
بغیرے رسانند آتش محبت در وجود وے افگنند که او را عشق سوزانی
پیدا شود واو را از خان مان وعیال وفرزند جدا کنند وبکمند عنایت
بند گردانند وبطناب عشق در پیچند وبشراب محبت مخمورش کنند
ودر بوستان موانست جائے دهند ودر بالاے بساط رضا بنشانند و
گل مهر دایم بمشام او رسانند وتاج عز بر سرش نهند وادبش آموزند اگر
کسے با وے عیبے گیرد گویندش که آورده ماست وخریده ماست وبرگزیده
ماست وپسندیده ماست ما او را خریده ایم وخوانده ایم وعیبهایش را
قبول کرده ایم پسندیده خود را بکه رد کنیم وبا که گذاریم چنانکه شیخ ابوذر بوزجانی
قدس الله سره العزیز فرموده ؎

عیب بنده بعلم ازل همی دیدی — پسند کردی وبا این عیوب بخریدی
کنون همانم ومعیوب تو بعلم همان — بعیب رد مکن آنرا که خود پسندیدی

حال سخن مبتدیان وتوانائیان در بین بود حالا سخن عزیزان در بین
سخنهاے ایشان را رنگ دیگرے ست نگر تا تو در سخن ایشان
زبان درازی نکنی که در ریختن خون خویش سعی می کنی دوستان حق
مقام دارند قومے مرید اند وقومے مراد آنانکه مرید اند عاشق اند

و آناں کہ مراد اند معشوق اند اما قومے کہ مرید اند و عاشق اند آناں اند کہ
حق تعالے در کتاب عزیز خویش حال شاں را بیان کردہ و فرمودہ
یحبہم و یحبونہ یعنی من ایشاں را دوست دارم و ایشاں مرا
دوست دارند و آناں کہ معشوق اند آناں اند کہ حق تعالے رضاے شاں
را می جوید و از ایشاں خوشنود ست کہ خوشنودے خود را در خوشنودی
ایشاں بستہ و ایشاں را از میان تمام عالمیاں برگزیدہ قال اللہ
تعالیٰ اولئک ھم خیر البریۃ تا آنجا کہ رضی اللہ عنہم و
رضوا عنہ ذلک من خشیۃ ربہ و جائے دیگر فرمودہ نحن
اولیاؤکم فی الحیوۃ الدنیا تا وے کسے را دوست نداشتہ باشد کہ
را زہرہ آں باشد کہ گوید من او را خواہم یکے دوستداری کند و یکے
دستورے دہد تا او را خواستگاری کند در بین فرق بسیار ست
حقتعالے بدوستی گیرد کار او را چناں بنظام آورد کہ لائق خداوندی وے با
و ہر زماں صد ہزاراں لطف و کرامت و مغفرت بسر او نزول فرما
و بغذاء لطف خود دایم وے را می پروراند و بآب رحمت او را شستہ
و شوی میدہد و سینہ وے را خزانۂ اسرار خویش میگرداند و ہر زماں
در بالاے او ندا می کند لا تخف انک من الآمنین و ہم چنیں
دو رفیق مشفق با یکدیگر اسرارات پنہانی خود ہا را در میاں می آ
حقتعالے نیز با وے اسرار خود را در میان دارد ہر پادشاہے
در مملکت او خزانۂ ایست خزانہ خدا قلب دوستان اوست
بعضے کتب منزلہ نازل شدہ قلوب احبائی دار ملکی و ہیچ
بدوں پاسبان نباشد شعر ترا در خانہ گنج ست و تو درویش ترا مرہم بجنگ ست و تو دل

صاحب خزانہ کے روا میداند کہ خزانہ او ویران شود کار اولیاء وی دایم
ایں چنین ست ہر لاف زنے را دست بآں بارگاہ نرسد اللھم ارزقنا
صحبتھم واحشرنا تحت لواء دولتھم آمین

باب سی و یکم در بیان آنکہ وقت چیست و خداوند وقت کیست و وقت چہ نشان دارد

قال الصدر الامام شیخ الاسلام در باب سماع بعضے گفتہ آید
انشاء اللہ تعالے اے عزیز وقت عزیز ست و ہر کس را وقت نباشد
وقت آنست کہ ترا حال خوش باشد و قلب تو از طرف تمامی مخلوقات
فارغ باشد و بخوے خود ہم نباشی بجز طلب رضاے حقتعالے وقت
بر سہ نوعست یک وقت چوں برق جہندہ ست کہ چوں کسے را
برق رسد از ہستی باوے ہیچ نماند چوں ایں برق در وجود وے
رسد از ہستی باوے ہیچ نماند کہ او را از غیر پاک بشوید و غبار غیر از
روے وے پاک زدودہ شود و مہر دار فنا پاک از قلب وے
برود و بیاد کردگار آرام گیرد دویم وقت چناں باشد کہ چوں در آید
شاید کہ یک ساعت یا کم و بیش وی را بفکرت اندازد زیرا کہ آن وقت
از سر فکر برخاستہ و مرد را از فنا ببقا کشد و بداں ہم نگذارد کہ خوف
دوزخ و حب جنت را ہم از قلب وے ببرد و حب آں وقت
در میان دل و جان وے دایم جاے گیر باشد و گوید دریغا کہ عمر بباد شد
ہر دم افسوس می خورد دریغ می کشد کہ دل و نفس وے ہر دو از رنگ
حال خویش میگردند و رنگ وقت می گیرند و از لذت آن وقت

ترک نعمتہاے جنت را بخود قرار می دہد و با آں وقت آرام می گ
وقت سیم چنان ست کہ چوں در آید ویرانہ سازد کہ زہکار ایں جہاں
گذارد و نہ بکار آن جہاں از ہر چہ غیر ست او را باز گیرد و ہمہ احوالات د
از وے بستاند و زبان ویرا از ذکر نیز بستاند و چناں فکرتے در قلب ا
بماند کہ راہ زن وے گردد و از دشمنی تمامی مخلوقات چہ گرگ و چہ ترسا و ج
ابلیس از ہمہ گی ایمن شود و ہمہ گی را نیز از طرف خود سلامت گرداند بجز
آنکہ دشمن تن و جان خود باشد اگر نمی دانی کہ دشمنی وے با تن و جان
از چہ سبب ست گوش دہ تا ترا بیان کنم کہ ہر کس ایں معاملہ را نداند مگر آنکس
ایں معاملہ بسر وے افتادہ باشد۔ وچوں تو صاحب ایں معامل
نشناسی بعد او آشنائی خود را از تو قطع کند و آنکہ بجان و دل ح
دشمن می شود سبب ایں ست کہ ہر گاہ چشم وے بچیزے افتد یا آوا
بگوش وے رسد آں چیز راہ زن وے میشود چوں دل از غیر خبر
از مقصد باز ماند لہذا بقلب خود دشمن میشود آما دشمنی وی با
وے سبب ایں ست کہ نفس و ہوا غبار معصیت دارد و انفاس مختل
و نا محرم از ہوا پیدا می شود ہر نفسے کہ از اں مرد بر می آید یکے را از
میکرد و یکے را بہوا امید بد آں نفس کہ بہوا می دہد رنگ وقت دارد
آنکہ از ہوا می ستاند رنگ ہوا دارد گوہر نفیس را می دہد و نیز زہر آلو
میگیرد و دشمنے وے با نفس ازیں سبب ست و دشمنی او با جان
سبب ست کہ جان او در میان او و حق حجاب می شود اگر جان و ن
او نیست کردند حجاب از بین رفع می شود لہذا او دشمن بزرگ او
او ست ہر کہ نتواند کہ جان را بذوق و آسانی بدہد ازیں وقت ہیچ

Marfat.com

وور دعوے خود صادق نیست آشنائے این راہ اسباب زندگانی
وابواب درسوم آدمی ہمہ گی را از خود محو می کند کہ خبر خیال حق ہیچ
در قلب او باقی نمی ماند نشان وقت سیمین این ست ہر چہ غیر
اینہا باشد وقت نیست و وقت نمیگویند تا دانستہ باشی و ہر
چیزے را وقت نام ننہی کہ وقت را ہر کسے ندہند و نگوئی مرا وقت
ست کسی کہ در بند نو و کفتہ باشد و بگوید حامہ دوستار من موافق
نیست و تار و رنگ او نیکو نشدہ چند بیر کنم کہ نیکو و موافق شود و نان
من جوین ست کندم را چگونہ بدست آورم یا کندم ہا نیکو پاک نشدہ با
این حلوا شیرینی نیکوئی ندارد فروش خانہ باید چنین باشد نان خورش
چنین باید سر او بستان من چنین گردد آن کس از وقت ہیچ خبر دارد
خود را راہ بر در مرشد نام می نہد اما دعوے بلا سند می کند ہر سالک را
کہ آن وقت بیسر آید ہر چیزے را کہ علماء و صلحاء و زہاد دوست
دارند او دشمن می گیرد بجز آن حقتعالے ہر گاہ اشیا را کہ اہل دنیا
دوست داشتہ باشند تو ہم دوست داشتہ باشی و از ایشان سبقت
بری و بگوئی مرا وقت ست زہے لاف و گزاف و خیال محال۔
موسیٰ صلوات اللہ و سلامہ علیہ از وجدان وقت و غلبات شوق
بطور سینا رفت و سخنے گفت جوابے شنید کہ در ساعت گفت
سبحانک تبت الیک و انا اول المومنین ہر چہ از تو با آن
چیزے و علاقہ باشد آن نہ وجد و وقت باشد نفس صاحبان سہ
نوعست اول نفس نائبان کہ آن از سر درد بر خیزد و نالہ با آورد
دویم نفس والہ ہا ست کہ آن از سر شوق بر خیزد و خروش با آورد۔

Marfat.com

سیم نفس واجد آنست که از سر یقین و صفاوت بر می خیزد و شادمانی
و نعره بار می آورد از ناله تائبان شیطان میرمد و گناهان شسته شود
و قلب کشاده گردد و از خروش واله ها مهر دنیا از دل زدوده شود و
ساختن اسباب برخیزد و خلق فراموش گردد و نعره واجدان قلب را
تازه گرداند و جان را بیفروزد و حجاب ها را بسوزد تو خوب بنگر هرگاه
قلب تازه شود و جان بیفروزد و حجاب ها بسوزد و مرد کجا بحال خویش
باقی ماند واله و سرگشته در میدان حیرت میگردد نه با زندگان زنده ست
و نه با مردگان مرده نه با عابدان عابد و نه بعالمان عالم و نه در کار اینجهان
و نه در کار آن جهان و نه در خوردن و نه در خفتن نه در خواستن و نه
در نشستن هر کسے بروے رقم دیوانگی کشد چنانکه چون انبیاء الله
تعالی در میان خلق آمدے و مردمان را دعوت نمودے بعضے آنها را
دیوانه می گفتند و بعضے ساحر چنانکه حق تعالے حبیب خود را صلی
الله علیه وسلم از احوالات انبیاء سابق صلوات الله وسلامه علیهم خبر
داده فرموده کذلک ما اتی الذین من قبلهم من رسول
الا قالوا ساحر او مجنون کار خداے عز وجل با دوستان
او چنین ست که ایشان را لحظه فراموش ندارد یا در رنج دشمنان
گرفتار دارد یا در بلا و محنت گرفتار می کند یا آنها را در آتش شوق
و محبت می سوزاند یا در میان بیم و خوف دارد نصیب عارفان
وے این ست که باید در بلاها و ظلم ظالمان صبر کنند زیرا که هر محمد
صفتے را ابوجهل صفتے می آید و ابوبکر صفتے نیز می شاید الله
ارزقنا محبتهم واحشرنا تحت لواء دولتهم

Marfat.com

باب سی و دویم می پرسند که وجد چیست و واجد کیست

قال الشیخ الاسلام الصدر الامام قدس الله سره
اے عاقل آگاه باش که وجد چناں ست که اصحاب کهف را میسر آمد
حال آنها حال واجداں بود چنانکه حقتعالی حالشاں را بیان کرده فرموده
وربطنا علی قلوبهم اذ قاموا فقالوا ربنا رب السموات والارض
وجد سه نوع ست وجد نفس وجد دل وجد جان وجد نفس آنست
که عقل از وے دور شود و از صبر هزیمت نماید و در پنهاں و آشکارا
دیوانه صفت باشد ایں وجد مرد را در فتنه افگند اما وجد دل در بالاے
طاقت زور کند که طاقت طاق شود و قلب در پریدن آید و نفس
حرکت کند و جامه را بدرد و بانگ زند آں وجد را مقلوب گویند۔ و
آں وجد که جان را باشد نصیب خویش را در وقت از حق نقد کند
و نفس وے در حقیقت غرق شود و جان وے آهنگ آنحضرت کند
و ایں وجد ازاں بر میخیزد که حق سبحانه تعالے بخودی خود و بنظر عنایت خود
بجان او نگرد و جان او را ازاں نظر بهره دهد که جان او بے خبر باشد
مثل واجد چوں مثل سوخته است و مثل وجد چوں آتش و مثل فکرت
و غیرت و سماع واجد چوں مثل آتش زنه است و سنگ و مثل توفیق
چوں مثل آنکس ست که آتش زنه و سنگ را بهم زند و مثل عنایت ازلی چوں مثل آنکس ست که آتش را در میان
سنگ و آتش زنه بنهاد اگر عنایت و سبقت ازلی آتش را در میان سنگ و آتش زنه ننهادی و برق
عنایت ازل را در میان آهن و سنگ پنهاں نکردی توفیق طاعت با مایاں هزار بار ازاں
بتر کردی که با ابلیس کرد۔ اما چوں برق عنایت ازلی سر از ...

Marfat.com

کوہ سبقت بر آورد و توفیق رفیق وے گردید و فکرت و غیرت و مجاہدت
و سماع مرکب وے شد و حجاب پنداشت ببرق عنایت بسوخت
و سوختہ نیاز را در بوتہ میثاق نہاد و با آتش الست بربکم خشک
گردانید تا آں برق عنایت سر از کوہ فضل و سبقت بر آورد و بر لشکر
توفیق زد کہ توفیق رفیق وے گردید و بر لشکر مجاہدت و عبادت زد و
لشکر مجاہدت و عبادت و غیرت و فکرت بر لشکر سماع زد و لشکر سماع
الست بربکم بر لشکر پنداشت زد کہ پردۂ پنداشت و غفلت را برہم
درید و متلاشی گردانید و روے در ہزیمت نہاد و سوختہ نیاز سر از
حفرۂ نیاز بیروں آورد و برق وجد بروے افتاد کہ واجد را وجد پیدا
آمد کہ والہ گی پیدا شد و از والہ گی مستی پدید آمد و از مستی عجز پیدا شد
و از عجز نیستی پدید آمد و ہر چہ ایں آتش بآں راہ یافت ہمہ گی نیست
گردید چوں آتش در سوختہ افتاد سوختہ چہ کند کہ نسوزد چوں با دعنا
می جہد سوختہ می سوزد و فروغ می دہد و نیست می شود و چوں با د
در بالاے وے میوزد دود میدہد اما در ہر دو حال سوزان ست
کہ بجز از سوختن دیگر ہیچ درمانی ندارد اگر خواہد و اگر نخواہد تا پاک
نسوزد دیگر ہیچ درمانے ندارد چوں بسوختہ آتش رسد بآں ماند۔
چنانکہ چوں کیمیارا با آتش اندازی آہن را زر گرداند کیمیا گر داند آں
آتش نیز ہمچناں کند سوختہ را آتش کند و از سوختگی ببرد و از خویش
جدا کند بعد آتش از وے جدا گردد و اجداناں ہر کہ بآں نگرد گوید تو نہ آں
سوختہ می باشی ایں سلطانیت ترا از کجا پدید آمد گوید ہماناں کہ تو دیدی
لیکن از برق عنایت ازلی تابش در بالاے من تافت و از آں وقت

Marfat.com

تا حال در انتظار آنیم که بلکه یکبار دیگر نیز بر ما گذر کند همه عمر را در انتظار
آن بسر بردیم انتظار ما بسر آمد و صبح امید بپایان رسید که از شب ضلالت
بر دمید و خستگی ما را مرهمے آمد میدانم که آن نه منم که همه گی اوست هر که وے
را عنایت ازلی رسد همه گی او را بیند که خود را در میان گم کند و از آن جاے
بود که آن جوان مرد انا الحق می گفت لیکن هر کس نداند که این چه سخن
ست واجد می باید تا بداند که این چه سخن ست این حدیث غریب ست
از هر کسے نشنوی و این مسافر غریب ست در هر جائے منزل نگیرد و
مرغ بلند پروازی ست که جز در صحراے محبان بدیگر جاے پرواز
نکند در هر عصرے ازین طائفه یکے باشد یا دو از چهار گذر نکند این علم
در قلم نیاید و در قیاس نگنجد اینها که ما بیان کردیم نشانی ست اگر مبتدی
را این حال پیش آید نگوید که مرا شیطان از راه برد یا کسے دیگر از براے
او گوید ترا شیطان از راه دور گردانیده چرا که شیطان را باین قوم کارے
نیست و هزار بار شیطان غلامی این قوم را بگردن می گیرد شیطان از
طرف این قوم فارغ ست که هیچ بطرف شان راه ندارد قال الله تعالی
ان عبادی لیس لک علیهم سلطان این قوم خاصه گان و
برگزیدگان حق اند حق خاصه گان و برگزیدگان خود را بکسے نگذارد و کس
را زهره آن نباشد که بگرد ایشان گردد که را قدرت آنست که گرد شکار
سلطان گردد - آیا نه بینی و ندیده که چون سلطان بشکار بیرون شود
هر صیدے که از تیر او مجروح شود تا خود سلطان نرسد کسے بشکار او
تصرف نمی کند هم چنین کسے را زهره آن نیست که بچشم خیانت بطرف
برگزیده سلطان نظر اندازد شیطان خود او باین اقرار داده که

مرا برگزیدہ گان حق کاے نیست قال اللہ تعالیٰ فبعزتک لاغوینہم
اجمعین الا عبادک منہم المخلصین اگر شیطان خواہد کہ در ایشان
تصرفے کند نتواند زیرا کہ ایشان در محبت حق غرق اند کے شیطان را
بایشان دست رس پیدا می شود کہ ایشان ہمیشہ در سراپردہ جلال و جمال اند
بجز از خاصہ گان و برگزیدہ گان دیگرے در میان حرم سراے سلطان
آن ہم بندرۃً راہ ندارد تا بدشمن چہ رسد ہر کہ واجد نیست و دعوے وجد
می کند چوں گدائے ست کہ ادعاے سلطانی دارد اگر دیگراں ہم در باب
او گفتگو کنند آنہا را نیز میرسد اللہم لا تحرمنا من برکاتہم
واحشرنا تحت لواء دولتہم

باب سی و سیم در بیان آنکہ عشق چیست و عاشق کیست و شاید کہ کسے گوید من عاشق حق ام

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز
اے عزیز اگر کسے عشق حق را آں چناں میداند کہ کسے بعیالے یا بغلام
یا بشہوات دنیائی عاشق می شود زہے خیال محال زیرا کہ آں عشق بکفر
نزدیک ترست از آنکہ بایمان اگر عاشقے حق آنچناں باشد آں ضلال
ست۔ مشائخ عظام در خصوص عشق حق سخن گفتہ اند تا اینکہ عشق
بہم نماند اما چوں در ایں زماں بزبان مردماں سخن عشق و عاشقے بسیار
میرود واجب ست کہ ما اسباب عشق حق را بتفصیل بیان کنیم
تا مبتدیاں در غلط نیفتند ہر کہ ہواے او کشتہ نباشد و عقل را امیر
نگردانیدہ باشد و با محبت قرین نشدہ باشد اگر او در باب عشق سخن

گوید بہر بست و آں چناں نیست کہ سخن گفتن در عشق حرام یا نہی باشد یا کسے
گوید کہ عشق مخالطت با مخلوق نیست ازیں جہت ہر کس را نمی شاید کہ در باب
عشق سخن گوید کہ دعوے محبت ایں چنیں کس را نمی شاید زیرا کہ با کسے کہ
با مخلوق اختلاط داشتہ باشد دعوے عشق جائز نمی باشد ایں چنیں نیست
چنانکہ خدا یتعالے فرمودہ وقال نسوۃ فی المدینۃ امرأۃ العزیز
تراود فتیہا عن نفسہ قد شغفہا حبا نام وگی در بالاے ہر کس
گفتہ می آید وچنانکہ اولیاء حق گویند اولیاء شیطان نیز می گویند اگر کسے
گوید کہ نام عاشق و معشوق در قرآن نیامدہ ما می گوئیم کہ جائز ست اگر
چونکہ در قرآن نیامدہ در اخبارات صحیح بسیار آمدہ بعضے از مشائخ ما رحمہم اللہ
طریقت گفتہ اند کہ عشق نمی گوئیم کہ ایہام خطاست محبت می گوئیم کہ ہم در صفت
بندہ و ہم در صفت خدا یتعالے ہر دو صادق می آید قال اللہ
یحبہم ویحبونہ حضرت مولانا رحمۃ اللہ علیہ در مثنوی معنوی
فرمودہ سہ عشق را گوئی در قرآن نگفت ✤ عشق را در ضمن ما وحی
نہفت ✤ بعضے از بزرگان اہل طریقت چوں شیخ ابو سعید و عبد اللہ
مبارک و از متقدماں شبلی و جنید و حسین منصور و ذوالنون مصری
و عمرو عثمان مکی قدس اللہ اسرارہم ایں لفظ را بایں اطلاق کردہ اند یعنی لفظ
یحبہم ویحبونہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یقول اللہ جل جلالہ لا یزال العبد یتقرب الی عشقنی وعشقہ
یعنی ہمیشہ بندۂ مومن بطرف تقرب میجوید تا اینکہ او من عاشق می شود
و من با او نشان عشق بندہ با خدا یتعالے ایں سخن کہ باز کسے سخن می
گوید و از ہر کسے گفتگوے حق را می جوید تا اینکہ عشق او کامل می شود۔

Marfat.com

دیگر در روایات آمده حدثنا ابراهیم بن اشعث قال حدثنا
محمد بن الفضل بن عطیه عن عبد الواحد عن الحسن قال
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول الله تبارک و
تعالی اذا کان الغالب علی عبدی الاشتغال بی جعلت نعمه
ولذته فی ذکری وعشقی وعشقته ورفعت الحجاب فیما
بینی وبینه مثالا فیما بین عینیه لا یسهونی اذا سهی الناس
اولئک البدلاء حقا اولئک البدلاء حقا اولئک کلامهم
کلام الانبیاء اولئک الذین اذا اردت باهل الارض عقوبة
او عنا با فصرفت بهم عنهم عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما
از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت می کند من عشق وعف
وکتم ثم مات مات شهیدا یعنی هر که عاشق پاک شد وعشق خود را
پوشید بعد ازان فوت شد شهید فوت می شود در روایت آمده که از
محمد بن جعفر صادق رضی الله عنهما روایت آمده که ازوے پرسیدند
ما معنی العشق فرمودند العشق جنون الهی لیس بمذموم
ولا ممدوح از کاوک نبوت هیچ مرغے راسخ قدم تر از عشق نه پرواز
آے پر صفاتے که کسوت عزت پوشیدی تمامی عقلاء عالم چون با تو رسند
دل از دل برگیرند وسر قلم تمامی علماء عالم در اینجاے شکسته شود وسر رشته
تمامی صدیقان در اینجاے گسسته گردد وتمامی مریدان صادق در اینجا
راه گم کنند - هیچ زبانے تا بین بیان نرسد وهیچ بیان ببیان نرسد
آے درد بیدرمان واے مریض لا علاج واے آتش بیدود واے
بے صفتی که هر که خواهد وصف تو کند جز بعجز وخجلت باز نگردد بزرگی

Marfat.com

از بزرگان دین فرموده واتقوا ربکم ان اکرمکم عند اللہ
اتقکم واعلمکم عند اللہ اخشیکم وافضلکم عند اللہ
اتقرکم واخلصکم عند اللہ اعرفکم واخوفکم منہ
اشکرکم وارغبکم الیہ اذھدکم فی الدنیا واغناکم بہ
اجودکم واشوکم الیہ اعشقکم بذکرہ حضرت مولوی رحمۃ
اللہ علیہ در مثنوی معنوی فرمودہ ؎

شاد باش اے عشق خوش سودائے ما ۔۔۔ اے طبیب جملہ علت ہائے ما
اے حبیب نخوت وناموس ما ۔۔۔ اے تو افلاطون وجالینوس ما

ہیچ مسئلہ نیست کہ علماء ومشائخ را در آں اختلاف نباشد بجز مسئلہ
عشق کہ ہیچ کس در آں اختلاف ندارد بنگر کہ علماء ومشائخ در مسائل
چہ قدر اختلاف کردہ اند ومی کنند۔ وبنماز کہ بجملہ مومناں فرض ست
چہ قدر اختلاف کردہ اند عشق کہ جملہ صدیقاں در آرزوے آں
تابوے بمشام شاں برسد ہمہ کی در حسرت ایں جاں دادند وندیدند
الا اندکے از ایں نسیم در بالائے شاں وزید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فرمودہ اند ہر شے را گواہے ست اما گواہ محبت خدا تعالیٰ عشق ست
ہر محبتے کہ در بالائے عقل وخرد غالب آید آں عشق باشد اگر کسے را
عشق صادق آید آں فساد کارے نباشد عشق نہ آنست کہ ما یاں
میدانیم عشق را محققاں دانند۔ یک ذرہ عشق بہتر از عبادت تمامی عابداں
اکنوں تفصیل عشق وعاشقے را گوش دہ تا ترا بتوفیق اللہ تعالیٰ
بیان کنم۔ عشق مشتق از عشقہ ست عشقہ گیاہے ست کہ او را چنگ
گویند چوں آں گیاہ بدرختے بگیرد بپیچد آنرا خشک گرداند وکس نداند

Marfat.com

که این گیاه در کدام وقت روئیده و از کجا روئیده و هر چند که او را از درخت
و گیاه دور گردانی و بر کنی باز ذره که از آن بماند همان درخت و گیاه را
خشک گرداند اما سردی زمستان آنرا خشک می کند باز چون گرمائے
تابستان آید او سبز گردد و حرکت کند تا تمام درخت و گیاه را بگیرد
یا درخت را خشک گرداند و اگر خشک نگردانید تاثیر وے چنان بآن
درخت و گیاه بماند که هرگز بدرختان دیگر نماند عشقه این گیاه ست
که هر گیاه دیگرے را بصفت خود گرداند هر گاه تاثیر عشقه را بدانستی که
که با گیاه و درخت که نباتی ست چه تاثیر می بخشد ازین قیاس کن
که در وجود انسان تاثیر او تا بچه حد خواهد بود چون خواهی که بعاشقان
نشینی و با ایشان صحبت داری باید نیک تدبر نمائی که با کدام طائفه
دوستی میگیری آیا طاقت تاثیر صحبت شان را داری یا نه عشق چیست
و معشوق کیست و عشق از چه خیزد آگاه باش که اسم عاشقی چون اسم
توانگرے باشد هر که از جمله توانگران باشد زکوٰة بوے جایز نیست
و ادائے زکوٰة بر ذمه خود وے واجب ست که دو صد درهم شرعی داشته
باشد اما وے را بتونگر کلی که اموال بسیارے داشته باشد برابر نتوان
کرد مثل عشق و عاشقے چون مثل توانگرے ست کسانے هستند
که بدو صد درهم شرعی اطلاق اسم توانگری در بالائے او صادق می آید
و کسانے را بهزار درهم و کسانے را بصد هزار درهم اما در نام همه گی یکی
اما تو می نگر که در بین چه فرق ست همچنین ست حال عاشقان که از هر
عاشقے تا بعاشق دیگر بسیار تفاوت ست در هر عصرے یک عاشق افتد مجنون
این چنین بوده که در هر قرنے یک مجنون بوجود آید - دوستی حقتعالے

نیز بچند وجست اول ارادت ست انگاه از ارادت مهر آید
بعد مهر عشق گردد آیا کسے باشد کہ دریں راہ قدم بصدق نہادہ
باشد و روز بروز تا حین موت محبت او زیادہ تر تشنہ باشد بسان اعضا
کہ اول بدو صد درہم شرعی اطلاق اسم دنیاداری در بالائے صادق
می آید بعد تجارت می کند کہ آں دو صد درہم او بصد ہزار درہم می رسد
کسانے ہستند کہ مہر وے شوق گردد وازاں عشق پدید آید کسانے
ہستند کہ مہر شاں ولایت گردد وازاں عشق پدید آید وکسانے ولایت
شاں خلعت گردد وازاں عشق پدید آید وکسانے خلعت شاں محبت
گردد وازاں عشق پدید آید ایں ہر پنج مذکور بمقدار عقل ایشاں باشد
ہر کہ را عقل اندک تر بود او زود تر عاشق گردد اما عشق وے برابر عقل
وے باشد چوں عقل کامل تر باشد عشق تمام تر باشد بعد از نبوت ہیچ
درجہ ازاں بلند تر نیست کہ مرد کامل العقل عاشق گردد تا محبت حق
تعالیٰ در عقل وے تصرف نکند مرد عاشق نگردد وچوں قدم در عشق
نہادی عشق را مقامے نیست وچناں باشد کہ کسے درم را در یک کفۂ
میزان نہد و درم سنگے را بہ یگر کفہ ہر دو برابر آیند چوں دانگے یک طرف
زیادت گشت آں طرف را رجحان تر آید مثل ارادت و مہر و شوق
وخلعت و محبت چنیں ست مثل ارادت و عشق چوں یک درم نقد
ریک درم سنگ باشد و مثل مہر و عشق چوں مثل دہ درم دہ درم
سنگ ست و مثل شوق و عشق چوں صد درم و صد درم سنگ ست
مثل خلعت چوں ہزار من بار ست و مثل عشق دریں مقام چوں ہزار
من ست بسیار حیلہا باید تا کسے راہ بآں مقام برد کہ آں را وزن کند و مثل محبت چوں
ہزار من ست و مثل عشق در آں درجہ چوں مثل سنگ ست چوں مثل

Marfat.com

دریا و کشتی که دریا جز بکشتی بدیگر یا هیچ شے وزن کرده نشود اما در حقیقت
عقل و عشق هر دو یکے نیست زیرا که عقل آنکه عشق گردد که محبت در وے
تصرف کند هر گاه محبت در عقل تصرف کرد آنگاه عشق گردد چوں عقل
کمال داشته باشد محبت در وے تصرف نتواند کرد و آنرا از جائے
نتواند جنبانید و ازان ست که علماء و فقهاے و کسانے را که عقل تمام تر
ست عشق کمتر افتد تا اینکه ورائے عقل و علم شان چیزے زیادت
نیاید و عشق نگردد تا میزان یک کفه وے گران تر باشد ترجیح نیاورد
بایں طرف اگر هر دو کفه مساوی باشد کے ترجیح بیک طرف آورد تا
محبت در بالاے عقل زور نکند که از عقل زیاده تر آید کے مرد عاشق
گردد چوں محبت در بالاے عقل زیادت آمد آنکه عشق شود در این
پنج مقامے که ذکر شد عشق این چنیں ست هم در مقام ارادت و هم در
مقام مهر هم در مقام شوق و ولایت و هم در مقام خلت و هم در مقام محبت در
هر موضع که عقل در ما تحت محبت گردد آنکه عشق گردد عشق در مقام
ارادت چوں توانگرے باشد که هزار درم داشته باشد و عشق در مقام خلت
چوں توانگرے باشد که صد هزار درم داشته باشد و عشق در مقام محبت
چوں توانگرے باشد که از مشرق تا بمغرب او را باشد و کمال محبت با کمال
عقل از درجه عشق زیادت باشد درجه عاشقاں خوشتر از کمال محبت
و کمال عقل نیست که این درجه محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم
بود و مقام خلت ابراهیم صلوات الله وسلامه علیه را بود و محبت موسی
علیه الصلوة والسلام را اما کمال عقل نبود که عشق شد اولیاء و دوستان
و محبان خدایتعالے هر یکے در این مقامها بمقامے باشند هر کس که

باشد و در آن درجہ عاشق گردد و او را در آنجائے نگاہ دارند ش
کسانے کہ در مقام ولایت باشد او را عشق پیدا شود و کسانے را در مقام
محبت عشق پیدا آید کہ دراں مقام فرود آید ہر کس را مقام معلوم باشد
کما قال اللہ تعالیٰ و رفع بعضھم درجات و نیز فرمود
نترفع درجات من نشاء ایں ہمہ کہ در قید تحریر آمد چناں ست
کہ از سر عقل و تمیز ایشاں برخیزد و عقل را دراں تصرف باشد اگر محبت
در عقل تصرف کند عشق گردد و اگر عقل در محبت تصرف کند عشق نگردد
عشق کمال دوستی باشد در ہر مقامے کہ باشی تا محبت بجاے باشد و
عقل را دراں تصرفے باشد آں را حبیبت و محبت می نامند و چوں
کمال عقل بجاے نباشد و محب از محبت بیقرار گردد و محبت در عقل
تصرف کند آں را عشق گویند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را محبت بود
و عشق نبود ازاں سبب بود کہ دایم عقل شاں کمال داشت چوں در
محبت بیقرار گردیدی عقل کامل بند او کشتی و ایشاں را نگاہ داشت
کردی تا نگوئی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را عشق نبود اما تا محبت
در عقل تصرف نکند آنرا عشق نگویند کہ باید محبت ہمہ چیز را برنگ خویش
گرداند آنگاہ نام عشق در بالاے او صادق آید چوں محب عاشق
گردد و عشق بے کمال گیرد آنگاہ ہر گونہ سخنان از شے شنودہ شود
چنانکہ چوں موسیٰ علیہ السلام کہ محبت در بالاے عقل بے تصرف کرد
دیں جہت گفت ان ھی الا فتنتک الخ حضرت مولانا رحمۃ اللہ علیہ
در مثنوی معنوی فرمودہ شعر گفتگوے عاشقاں و کار رب جوششش
عشق ست نہ ترک ادب ✦ ہر کہ گوید ہم ز عشق بیہودہ نوش نباورد ناندوزد

Marfat.com

نہ عقل و ہوش ۔ گفتہ موسیٰ علیہ السلام در معنی صحیح ست اما عقل در حیرت
می افتد کہ عالمے در ایں گفتگوے آورد ہر کہ عقل او تمام تر عشق وے خام تر
و ہر کہ عقل او تنگ تر عشق او نیز تر و ہر کہ را ہمہ عقل تمام عشق باشد
اورا در میان اولیاء اللہ قطب باشد۔ و احوالات روزگار وے چوں
دریاے باشد ہمچنانکہ ممکن نیست کہ دریا یکنفس بے آب باشد آن کس
ہم ممکن نیست کہ یک نفس بے خدائے باشد اولیاء اللہ و مومناں در
ایں کشش مقام باشد کہ ہر یکے بتفصیل گفتہ آید انشاء اللہ تعالیٰ اول
مقام ارادت ست مثل آں قوم چوں چشمہ ہاے آب ست کہ ہر کہ
بہ نزدیک شاں رود اورا آب دہند۔ و مثل آں قومے کہ بحق تعالیٰ
مہر دارند چوں انہار آب روان ست کہ ہر کہ بہ نزدیک ایشاں رود
اورا آب دہند و اگر از وے آب ہر دارند ہمہ گی را وفائے کند بآں چہ
تواند و مقدور باشد از ہیچ کس کم نیاید۔ و مثل اولیاء اللہ چوں رود
خانہ ایست کہ ہر کہ از وے بطرف خود نہرے حفر کند آب بطرف زمین وے
رواں گردد کہ زمین ہاے وے آب خورند و وقتے آید کہ در رود چناں
آب آید کہ کس از وے گذر نتواند و باز وقتے آید کہ مرد را آب سیل
آں رود بہ برد و ہر کہ بطرف وے نزدیک رود بوہم خوف باشد و لیکن
وقتہا آید کہ باز آں رود چناں خشک گردد کہ تو گوئی ہرگز در ین رود
آب نبودہ اما در میان وے منزل نگیری و آسودہ بخواب نروی کہ ناگاہ
سیلے آید کہ ترا و گراں بارہاے ترا ببرد و ازیں جہت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از نماز گذاردن در میان رود خانہ نہی کردہ اند زیرا کہ
موضع امن نیست از رود خانہ گاہ کودکے می گذرد و گاہ اسپے اشتر

Marfat.com

گذر نتواند کرد بجز کشتی حال اولیاء اللہ نیز ایں چنیں ست کہ دایم بیک حال
نیستند۔ وقتے باشد کہ ہر کہ بہ نزد شاں تواں رفت و ہر چہ بخواہد خواہد
گفت باز وقتے آید کہ ہر کہ بہ نزدیک شاں بیحرمت گذر کند و در ریختن
خون خویش سعی کند اصل اینست کہ در ہر وقت بہ نزدیک اولیاء حق
تعالے روئے باخوف و پائے برہنہ باشی زیرا کہ اگر سیل نباشد بسا
باشد کہ تا کہ سیل آید۔ و نزا فتاکن۔ چوں بخوف و وہم باشی امید ست
کہ سلامت بگذری و مثل خلت چوں مثل باران ست ہر کہ را بمقام
خلت داوند گوس دولت او را در عالم فرو گوفتند کہ حقتعالے او را بدوستی
خود گرفتہ و برگزیدہ و جبرائیل بحکم رب جلیل در آسمانہا منادی کند کہ
فلاں را حقتعالے بدوستی گرفت کہ منکہ جبرائیل ام نیز او را بدوستی گرفتم
بعد دوستی آں مرد را در قلب ہمہ گی جاے دہند چنانکہ آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند اذا احب اللہ عبدا نادی جبرائیل
انی قد احببت فلانا فاحبّوہ ثم ینادی فی السموات
ان اللہ یحب فلانا فاحبوہ فیحبہ اھل السموات ثم
یوضع لہ القبول فی الارض چوں ایں ندا بر زمین رسد دوستی
وے در قلب ہمہ گی جاے گیرد و ہمہ گی محتاج دیدار او کردند۔ و ہم
چنانکہ ہمہ گی نباتات محتاج باراں اند مرد ماں ہمہ گی محتاج دیدار وے
اند اگر باراں نبارد خلق ہمہ گی باندوہ باشند۔ اگر دیدن آنکس ہم یکے
میسر نشود اندوہگین گردد و ہم چناں کہ باراں زمین مردہ را زندہ میگرداند
دیدن و نظر کردن آں مرد دلہائے مردہ را زندہ میگرداند۔ ہم چنانکہ در
زمین بے باراں راحت نیست در قلبے ہم کہ نظر آں مرد نباشد راحت نیست

Marfat.com

دیدن وے سبب راحت عالمیان ست رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فرمودہ اند کہ دایم در میان امت من چہل مرد موجود اند کہ یقین شاں چو
یقین ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام ست وایشاں را ادنا داخل می نامند
و مثل و مقام حبیب چوں مثل خورشید ست و محبت شاں چوں شعاع
آفتاب و خشاں نہ کس را در ایشاں تصرفے باشد و نہ دست کس
بآنہا رسد کہ آنہا را فرود آورد یا بہ پوشاند یا منکر شود و نہ کس را از آنہا چار
درویش و غنی با آنہا محتاج و تا بیان آنہا بہمہ گی مخلوق مساوی و نزدیک
جہت ست کہ خدائے تعالےٰ حبیب خود را صلی اللہ علیہ وسلم و سفرا
رحمت و سراج خواند قال اللہ تعالیٰ وَمَا اَرْسَلْنٰکَ اِلَّا رَحْمَۃً
لِّلْعٰلَمِیْنَ رحمت آفتاب از ہمہ گی اشیا زیادہ تر ست کہ چوں بر زمین
آید در بالائے ہمہ گی علی السویہ تابد و ہم چنانکہ در بالائے قصر شاہاں
تابد در بالائے کلبۂ فقیر نیز بتابد بخل بطرف وے ہیچ راہ ندارد و خار و گ
در وے مساوی اند مومن و کافر و مطیع و عاصی بہ نزد وے فرقے ندا
تا خورشید بجائے باشد نور وے بجائے خود ست و تا محبت بجائی با
محبت نیز بجائے خود ست رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حبیب بود
تو دیگرے را با ایشاں مساوی پندار و از نہایت کمال عقل شاں
کہ محبت شاں عشق نگردید زیرا کہ عقل شاں لنگر گردیدہ بود محبت کا
کہ با عقل باشد درجہ وے از درجہ عشق زیادہ تر ست و عقل کہ کمال
محبت دراں تصرف می کند کہ عقل عشق گردد و عاشق بیقرار گردد چنا
کشتی بے لنگر آرام نمی گیرد چوں دریا موج آورد او را ہر طرف می
محبت نیز دریائے عظیم ست چوں عقل کامل محبت خالی از لنگر ست کہ

Marfat.com

گردد و عالمی را فرو برد و اینها گفته ها را ازاں جهت بیان کردیم تا تو در توهم
نیفتی که مقام عشق از مقام نبوت رفیع ترست یا عاشق از نبی افضل تر
عشق پادشاه سرکش و بے رحمی ست بهر قلب که گذر کند با وے همان
می کند که گیاه عشقه با آں درخت و گیاه کرد یا وے را از حرکت نه برد یا
داغ خود را بر وے نهد که هرگز آں نبات بحال اصلی خود نیاید و بدیگر
نباتات مشابهتے نداشته باشد یا نبات را رنگے دهد که همه گی عالمیان
آں رنگ را از وے بدانند رسول الله صلی الله علیه وسلم چوں به خیبر
نزول کردند فرمودند الله اکبر ضربت الخیبر انا انزلنا بساحة قوم
فساء صباح المنذرین عشق کار بازی نیست نه هر کس او را به بیند
و نه او با هر کس بسازد و نه در هر جاے مسکن گیرد و نه در هر دلے بگنجد و نه
هر کسے سخن او تواند گفت گفت و شنید عشق را قلبے باید که از هفت آسمان
و زمین فراخ تر باشد ایں گفته ها را خوب فهم کنی تا هر بوالهوسے ادعاے
عشق نکند مخلوقات همه گی در قلب عاشقان او غرق گردند و اگر همه مخلوقات
را در قلب عاشقان وے افگنی چوں عدسے باشد که در دهان افگنی قلب
عاشقان او چوں دریاست هر کسی بدریا نتواں رفت و بر کرانه دریا هم
نتواں گذشت مگر آنکه ملاح باشد یا غواص اگر کسے گوید من بدریا غوطه
میزنم تا اینکه قعر دریا را بدانم زیرا که من آشنا بازم فلاں حوض و فلاں رود
خانه را علم حاصل کرده ام ازاں شخص کسے نادان تر نیست و همه کس میدانند که ایں شخص بسیار نادان
است که میگوید قعر دریا را علم حاصل میکنم حوض و رود خانه را با دریا چه مناسبت وقتے باشد
که دریا موج کند و ده فرسنگے راه از اطراف خود شهرها و باغ و بوستانها را بخود کشد دریا را بنهر و حوض
چه مناسبت زنهار در کار عاشقان وے گفتگوی نکنی وقتے می آید که عاشقی از سر درد و نیاز آهی

Marfat.com

بری آرد و آتش در ہمہ محباں می افگند نقل ست کہ وقتے آتش مناجا
کرد کہ الٰہی ہر کہ ترا نافرمانی کند تو او را بمیں عذاب می کنی کہ او را در میان م
می افگنی اگر من ترا نافرمانی کنم مرا بچہ عذاب میکنی ندا آمد کہ یا آتش اگر تو مرا
نافرمانی کنی ذرہ از آتش قلب عاشقان خود بتو می افگنم کہ در ساعت
نیست و نابود گردی محققان ترک سخن گفتن را در عشق ادب عظیم گفت
اند در عشق چوں و چرا راہ ندارد ما از جہت دوستان خود کہ از عشق از
چیزے پرسیدند چیزے بیان کردیم والا از عشق و عاشقان سخن گفتن
و سخن ایشاں را در میان آوردن عین بے طریقے ست و انشاء اللہ ما چیز
آغاز نہادہ کہ ہم چنانکہ از ما آمد و از ضعف فہم ما شاید از ہزار یکے را اظہا
نکنیم عشق دریائے عظیم ست کہ کس بکنارۂ آں نتواند رفت ہر غوا
نتواند کہ از وے دُرِّ بیروں آورد یا ہر تشنہ از وے آب خورد یا ہر طا
در وے کشتی برد یا ہر جوانے در میان وے زندگی کند ہر چہ در میا
دریائے عشق ست ہمہ گی از عشق ست عشق ہمچوں آتش ست کہ
با آتش رسد آتش گردد اگرچہ آہن و فولاد باشد عشق دریائے سر
کہ در نحت وصف و اصفاں و علم علماء داخل نشدہ تا کسے در عشق
نباشد زہرہ آں ندارد کہ در کنارۂ دریائے عشق گذر کند در میان در
عشق چناں گوہر ہاست کہ اگر یکے ازاں گوہر ہا از دریا بیروں آید ہمہ
عالمیاں از عشق او بیہوش و شیدا گردند عالمے در عشق سخن می گو
و ہمہ گی از عشق بیخبر اند مثل دوستان حقتعالے چوں مثل قربان
و مثل عشق چوں آتش اگرچہ قربانی کردن نیکو امرے ست و قربا
نیکو و فربہ باشد تا او را با آتش بریاں نکنی بہ نزد بزرگاں نتوانی برد ہم

قلب عزیزان وے عزیز ست کہ بکار و مجاہدہ قربان کردہ اند ولیکن تا آتش
عشق بریاں کردہ نشود مائدہ ملوک را نمی شاید قلب را باید بیاے بند
طف بند کنی و بہ تیغ مجاہدہ بکشی و تنور محبت را برافروزی و با آتش
شق بسوزی تا خبر صاحب شرع شریف صلی اللہ علیہ وسلم کہ من
شق وعف وکتم ومات مات شہید آورشان وے صحیح وصادق
ید سوال مارا باید کہ بدانیم کہ کسے کہ عاشق باشد و شہید فوت گردد
گیست وا ورا چہ نشان ست جواب یقین باش کہ عاشقان اورا
ہر کسے نشناسد کہ در دیدۂ ہر کس در نیایند و در دیدۂ تصرف ما داخل
شوند زیرا کہ ایشاں بدوں خود رق و کشتی در میان دریاے حیرت اند
بے تعلقے دایم در میان آں دریا جاے دارند با دعنایت وامید
وصال زورق وکشتی شاں می باشد لباس ایشاں جوار ستر اورت و
ورت ایشاں ذکر نعمتہا ومنت اوست وشراب ایشاں رحمت و
حبت او دیدار ایشاں انتظار جمال عزت او رضائے خویش را برضائے
بستہ اند صم بکم عمی فہم لا یعقلون چنانکہ بیگانہ گاں از
ہمگی کور وکر ولنگ اند عاشقاں از ہمہ گی مخلوقات کور وکر ولنگ
اند کہ ایشاں را با ہیچکس کارے نیست ایشاں در بالاے در دخویش
فتادہ اند سر بگرو دل بدر و نظارہ ہاے زرد از عشق می نالند کہ مبادا
ک نفس ویرا فراموش کنیم وقتے باشد کہ ایشاں براہ می روند سر کہ بطرف
ماں نظر انداز د زہرۂ وے آب شود واز بسکہ شراب محبت نوشیدہ اند
ل در ایشاں نظر اندازی گوئی کہ سر تمام عیاراں عالم ایشاں اند روے
ے ایشاں چوں ماہ درخشاں وچوں ستارۂ تاباں ونعرہ ہاے مستانہ

Marfat.com

بر می کشند ہر کہ نعرہ ہائے شان را بشنود از جائے بر می آید بسیار نہنگان
دریا کہ چوں از جائے برخیزند عالمے را فرو برند و باز وقتے آید کہ از میان
آں دریا کہ جائے نہنگ ہاست دریا ہا پیروں آورند کہ ہر دانہ مہائے جہانی
باشد احوال نہنگ دایم یکساں می باشد اما احوالات تو اختلاف دارد
کہ ہر وقت بطرف ایشاں بدیدۂ می بینی و گوش تو ہر چیزے را بنوعے
می شنود ایشاں دایم بصفت خود متصف اند تو نمی توانی کہ در ایشاں
تصرف کنی و اگر می خواہی کہ از ایشاں چیزے تصرف کنی اول باید کہ اسرار
داخل شدن دریا را بیاموزی بعد بدریا داخل شوی تا در بدبست
آوری آب دریا نہ گندہ شود و نہ ممر آب را بستہ توانی کرد کہ آب بدریا
داخل نشود و نہ بتوانی کہ آب را از میان او بیروں کشی تا قعر او را نمائش
کنی بر کنارۂ دریائے جز خار و خاشاک چیزے دیگر نہ بینی مردار کہ در
دریا افتد حلال و پاک ست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند
ہو الطہور ماؤہ حل میتتہ بروے دریا گوہر نتواں دید
و نہ ہر کس تواند کہ بدریا غواصے کند ہر کہ در آب دریا داخل شود در بختیر
خون خویش سعی می کند اگر ایں سخنے را فہم کنی از جہالت خلاص شوی
چرا کہ تمام خلقاں دور از دریا آب از دریا می خورند و کسانے باشند
کہ در میان دریا از تشنگی ہلاکت رسند و نداند کہ از دریا چگونہ آب
خورند ایں اشارۂ ہمہ کس نداند کہ کسے بدریا چگونہ از تشنگی ہلاک
می شود از نہایت آفتاب دریا بہر کس بدریا نتواں رفت یک سخن
نگاہ باید داشت تا بر تو آسان شود یقین میدان کہ ہر چیز کہ در دریا افتد
پاک گردد آب او و خود مردۂ او ہمہ گی پاک اند نہ کس قادر ست

Marfat.com

که دریا را بجنباند و نه سرمای زمستان و نه گرمای تابستان او را از
طبیعت او بگرداند که دائم بحال طبع خود می باشد که نه گرمی تابستان و نه
سردی زمستان او را تغیر نمیدهد دائم بطبیعت خود می باشد. چون بشورش
آید کس به نزدیک وے نتواں شد اگر از تمام رود خانه ها و چشمه ها و
قنوات در وے آب ریزد آب او زیاده نگردد و اگر تمام خلق روے
زمین از وے آب بردارند آب وے کم نه گردد که دایم بحال خود ست و اگر
پلیدی هاے روے زمین را در وے افگنی آب او پلید نگردد حالا
تو خوب بنگر آں مرد که با عقل کامل عاشق گردد حال او چوں حال دریا
ست هر صفاتے که دریا دارد او نیز دارد ازیں زیاده تر حاجت ندارد
که سخن را دراز کنیم خداوند تعالے ما را از دوستان و عاشقان خود
گرداند. و از فضل و کرم خویش نا امید نگرداند. هر که دعوے عشق وے
میکند باید که در دعوے خود صادق باشد چنانکه در خبر آمده وقد
اوحی الله تعالی الی داؤد علیه السلام قل للذین یدعون
ینتحلون عشقی اذا کان وقت غذائهم وعشائهم لا
یتهمونی فانی صادق هل رایت حبیبا یبخل عن حبیبه
الا طال شوق الابرار الی لقائی وانی الیهم لاشد شوقا
الا من طلبنی وجدنی ومن طلب غیری لم یجدنی
یعنی خداوند تعالے بطرف داؤد علیه السلام وحی فرستاد که یا داؤد
بگوئی مر آں کسانے را که دعوے عشق ما می کنند دعوے عشق ما را بر
خود می بندند چوں وقت چاشت و شام شاں آید ما را متهم نگردانند
آیا هیچ دیدی که دوست طعام شام و چاشت را از دوست خود دریغ

Marfat.com

نکند آگاه باش که شوق کرده ابرار دایم بطرف لقاء من زیاده می شود و هر
چند که شوق کرده ابرار بطرف من زیاده می شود شوق من بطرف شان
تر ست هر که طالب من شد گو یا مرا یافت و هر که غیر مرا جوید مرا و نمی یابد
در وعده من خلاف راه ندارد و ما ازان عزیز تر ایم که کس ما را طفیلی
جوید ست گر تو ز جمال ما خبر داشتمی نفس دل و تن زیر و زبر داشتمی
یا بر سر کوے ما گذر داشتمی کتب همه عشاق ز بر داشتمی

هر که آوازهٔ عشق خود را در جهان انداز د و بطرف غیر او بیند دعوے
خود صادق نیست هر که عشق او آنچنان باشد که ذکر نمودیم او را دعوے
عشق مسلم ست و جائز ست که از عشق و عاشقان سخن گوید و کسے
که دل بغلامے یا بجاریه یا بدیگر شے بسته دعوے عشق کند ما و انداز ه
که این چنین باشد یا سخن عاشقان گوید حسبنا الله نعم الوکیل
نعم المولیٰ و نعم النصیر

باب سی و چهارم در بیان آنکه سماع چیست و جائز ست یا نه و که را مسلم ست

قال الله سبحانه الامام شیخ الاسلام قدس الله روحه العزیز
اے عاقل سماع جائز ست اما هر کس را نمی شاید حالا گوش کن که با
کنیم تا اینکه بدانی تو که سماع بچند نوعست و که را شاید اما آنکه میگ
جائز ست از قول حق اے عز و جل میگویم زیرا که خدائے تعالیٰ در چند مو
از قومے شکایت نموده که آنها سماع نکرده اند و ما را فرموده که چنین
نکنید قال الله تعالیٰ ولا تکونوا کالذین قالوا سمعنا وهم

Marfat.com

لایسمعون تا آنجا کہ فرمودہ ولو علم اللہ فیھم خیراً لاسمعھم ولو اسمعھم لتولوا وھم معرضون وجائے دیگر فرمودہ وقالوا لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر وجائے دیگر فرمودہ جعلوا اصابعھم فی اذانھم ایں ہمہ گی شکایت ست کہ حقتعالے خبر میدہد کہ قومے سماع نکردہ اند وآنچہ ایشاں راگفتہ اند نشنیدہ اند اما سماع بچند نوع ست سماع عقلاں وسماع شہوتی وسماع ہوائی وسماع مبتدعت وسماع خائفاں وسماع راجیاں وسماع راسخاں وسماع عاقلاں وسماع روح وسماع مشتاقاں وسماع عاشقاں امابداں سماع ہر قومے کہ از سر وقت ایشاں باشد ہر چہ شنوند از سر وقت خویش شنوند ہر چہ از قرآن واخبار وحکمت واشعار از بد ونیک در پیش ایشاں بگوئی ہر کسے آں شنود کہ اندراں باشد اصل ہستی ولبود خود توست در ہر چہ بآں باشی ہر چہ شنوی آنرا شنوی وہمہ گی ازاں گوئی چنانکہ چوں در قلب یعقوب محبت یوسف علیہما السلام بود ہر چہ میگفت وی شنود از وے بود وجملہ مستمعاں در ایں راہ ایں چنیں باشند ازانست کہ ہر سخنے را در نزد ہر کسے نتواں گفت قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم امرنا ان نکلم الناس علی قدر عقولھم باہر کسے بقدر فہم او سخن باید گفت ہر چہ گفتن وشنودن او نشاید نگوئی ونشنوی ورضا ندہی یعنے گفتہ سماع را ظاہری وباطنی ست مستمع را نیز ظاہری وباطنی ست ہر سخنے کہ ظاہر آں فسادنما باشد او را نباید شنود کہ فساد ست ہر کہ گوش دارد سماع او را مسلم ست سماع تخم عنایت ازلی ست در قلب مستمعان کہ سماع را ازل آوردہ اند از یوم میثاق مثل دل چوں زمین ست ومثل سماع

Marfat.com

چوں تخم و مثل گوش چوں جوے و مثل آواز چوں آب چوں در زمین تخم
عنایت ازل افگندہ باشد چوں آب در وے رسد خواہ آب صاف بود خواہ
تیرہ تخم بروید سمع و سماع و مستمع چنیں باشد چوں در زمین تخم پاک و اصلی
باشد آواز ہر چہ باشد او را زیان ندارد اگر قلب صحیح نبود و تخم اصلی نباشد
ہر چند آب صافی در زمین راہ دہی تخم باصل خویش سبز گردد اگر از کوثر باز زنم
زمین را آب دہی آں تخم در وے سبز گردد و کہ باشد ہر کہ در ازل ندائے کُن را
نشنیدہ باشد یا در یوم میثاق ندائے اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ را شنیدہ باشد
لذت آں ندا در میان جان او نیست زمین قلب او پر از خار و گیاہا است
تخم اصلی نیست از ہر جامی خواہی آب دہ کہ بجز از خار و خاشاک و گیاہ دیگر
شے نمی روید ہر کہ ندائے کُن و میثاق در گوش او باشد و لذت او را شنودہ باشد
گوش وے بجز آواز حق دیگر آوازے نمی شنود چرا کہ تخم اصلی دارد و ہر چند
آب شور یا تیرہ باشد تخم را از اصل او نتواند گردانید آب ہر نوع کہ خواہی باش
اما تخم بہیچ حال بے آب نروید آب باید یا باراں یا شبنم تا تخم بروید قلد
عزیز آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم موج میزد و تخم در سینہ ہائے شاں می
پیچید و لیکن صورت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم و کلام رب العزت در بیر
بود چنانکہ خدائتعالے در کتاب کریم خود از حال شاں خبر دادہ واذا سمع
ما انزل الی الرسول تری اعینھم تفیض من الدمع مما
عرفوا من الحق تا آخر آیہ اما آنکہ گفتیم سماع بدہ نوعست تفصیل
آں البشنو تا بیان کنیم و ترا معلوم گردد اول سماع مفسداں و اہل آں
کہ قومے بنشینند و چنگ و مزمار زنند و سرود گویند و لہو و طرب دہند
آوردند ایں نوع معصیت و حرام ست قال رسول اللہ صلی اللہ

علیه وسلم الغناء تنبت النفاق فی القلب کما تنبت الطعام والشراب اللحم از حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ روایت آمدہ کہ مراد ازاں فرمودۂ خدا تعالے واستفزز من استطعت منهم بصلوتك مراد دف ومزمار ست از حسان بن ابی سنان رضی اللہ عنہ روایت آمدہ کہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند یمسخ اللہ فی اخر الزمان من امتی قردۃ وخنازیر قال یا رسول اللہ وهم یشهدون ان لا اله الا اللہ وانك رسول اللہ قال نعم یصلون ویحجون قیل فما لهم یا رسول اللہ قال اتخذوا الغناء والمعازف والدفوف وشربوا هذه الاشربة وباتوا علی شربهم ولهوهم فاصبحوا وقد مسخوا قردۃ وخنازیر نوع مفسداں اینان اند کہ بیان شد وجزاے ایشاں عذاب وعقوبت ست ازیں نوع حذر کن الحذر اما سماع شہوتی آں باشد کہ کسانے چیزہا میگوید کہ بعضے نیک وبعضے بد می باشد بآرزوے چیزے دیگر وشنوندگان قول او را بشہوت می شنوند گفتن وشنودن ہر دو حرام ست اگر گویندہ چیز را بشہوت گوید کہ گفتن آں روا باشد اگر چونکہ گفتن آں جواز داشتہ باشد سماع آں جواز ندارد وسماع ہوائی آں باشد کہ کسے بعیالے یا بغلامی دل بستہ دارد وبہواے او غزل وشعر میگوید وبآواز خوشی میخواند ہر کہ می شنود ویرا خوش می آید ایں نوع گفتن وشنودن ہر دو حرام ست وہر دو در تحت خشم خدا تعالے داخل اند قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المستمع شریك القائل وسماع بدعت آنست کہ قومے را غفلت گرفتہ باشد ونام شاں بنام اہل صلاح قرین باشد وشرم شاں

Marfat.com

آید کہ مجلس خمر یا فساد کارے را بآشکارا کنند خوشخوانی را کہ خوشخوانی کند و
مجلس آرا باشد می آورند و روے بروے میگذارند بعد ہر چہ خواہند
می گویند و می شنوند و می کنند و ہوائے خویش را متابعت می نمایند و ایں
افعال خود ہا را عبادت می شمارند باوجودے کہ ایں افعال شاں بدعت
عظیم ست بزرگاں راہ دین ازیں فعل حذر کردہ اند در خبر آمدہ کہ ابوذر
غفاری رضی اللہ عنہ بطرف ولیمہ خواندہ شد چوں حاضر گردید آوازے
بگوش وے رسید زود پس گردید مردماں عرض نمودند کہ یا اباذر چرا
داخل نشدید فرمودند من آواز بدعت شنودم رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فرمودند من کثر سواد قومٍ فھو منھم ومن رضی فی عملٍ
فھو شریک فیہ وسماع خائفاں این ست کہ کسے در کوے خوف
افتادہ و چیزے در نزد وے بیان می کنند کہ گفتن آں جواز داشتہ باشد
آں خایف را خوش می آید و از سر درد و نیاز در آں می نگرد دلش بسوز
می آید کہ آب از چشم او نفوذ می کند آہے بر می کشد کہ اشک و نالہ و خوف
در بالائے وے باہم جمع میگردد سماع نیز ویرا پیش می آید کہ بیخود می
گردد چنانکہ قائل و شنوندہ ہر دو بیخود میگردند ایں سماع جواز دارد و
در وے امید سلامت ست سماع راجیاں آنست کہ کسے در کوے امید
می افتد قلب وے خوش می شود چوں آواز قرآن یا مناجات یا غزل می
شنود ویرا خوش می آید درایں وقت نعرہ میزند و از جاے بر می جہد
چنانکہ حال وے از وے میرود ہر چہ می شنود ویرا خوش می آید کہ بر جا تاویل
می کند اگر ہزار بیہودہ شنود او بر جا مستغرق ست کہ بر جا تاویل میکند
چرا کہ رجا از رضا بر می خیزد و راہ خوف دایم در حضور وے ست ایں رجا

Marfat.com

سالم ترست سماع راسخان وعاقلان آں باشد کہ چوں چیزے شنوند
در بین حق و باطل فرق می کنند کہ ایں قول خیر ست یا شر و شنیدن ایں
شاید یا نشاید چوں ایں چنیں تمیز کنند ہر چہ شنیدنی ست می شنوند و ہر چہ
نیست نمی شنوند و روا ندارند کہ دیگرے ہم بشنود سخن حکمت و وعظ
گفتن و شنودن او از عبادت کردن افضل ترست قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلمۃ من الحکمۃ یسمعھا الرجل
فیعمل بھا او یعلمھا خیر من عبادۃ سنۃ اگر ایں سماع
از سر علم و عقل و تقوی باشد ہیں عبادت ست اما سماع روح را دو
درجہ ست ہر کسے دراں تصرف نتواند کرد مگر صاحبان معاملہ کہ دراں
راہ رفتہ باشند و بچشم تحقیق دیدہ باشند اینہا میدانند کہ ایں راہ چون ست
کسانے کہ در سماع غلو می کنند و خود را در ایں مقام می دانند خبر ندارند
کہ راہ را از کجا غلط کردہ اند و بکدام راہ افتادہ اند راہ شاں در کوچۂ ہوا و
ہوس و متابعت نفس و ہوا ست اے عزیزاں خویشتن را نگاہ دارید
کہ در راہ مستمعان را دراں جاے میزنند لبسا راہ روان کہ دراں جاے
فرو رفتہ اند و ندانستہ اند کہ قافلہ شاں را زود غارت کردہ زنہار گوش
داری تا زیاں کار نشوی و بمقصود رسی مبتدیانے کہ روے بگوچہ صلاح
می آورند باید کہ آرزوہاے نفسانے را از خود دور کنند و نفس را در
زیر پا آورد و حسد و بغض و کینہ و تکبر و تفاخر و تکاثر را پاک از خود بشویند
تا روح وے از عبادت حلاوت یابد و از ظلمت ہوا بیروں آید کہ لشکر
عقل نیز در بالاے لشکر ہوا غالب گردد آنگاہ چوں سماع شنود حق را
از باطل جدا تواند کرد اگر ایں روح ریاضت نکشیدہ باشد او بجز راحت

Marfat.com

وآسایش چیز دیگرے نخواہد ہرچہ نتیجۂ وے راحت باشد اختیار نماید خواہ
حق باشد خواہ باطل ایں کساں سماع شاں آنہا را بجاے رساند کہ آخر
در ضلالت وگمراہی افتند و آخر کار شاں بجاے رسد کہ طاعت وبندگی
را از بین خود ہا برطرف کنند واحکام شرع را در پس پشت نہند وہرچہ
در عالم ست ہمہ گی را یکے دانند واز ہیچ شے پاک نکنند وہمہ گی را توحید
شمارند اگر تمامی علماء حقانی حاضر آیند وبگویند ایں طریقہ مردان نیست
راہ راست این ست قول یکے را قبول نکنند ایں افعال شاں از نہایت
اکل وشرب ومباح شمردن اشیاء برخیزد روح آں طائفہ این چنیں ست کہ درمیان عقل وہوا سیر دارد
لہذا راحت خود ہا را می جویند ہر کہ والی باشد او ویرا بجہت آسایش نفس خود وکالت میکند مثل روح
میاں چوں اسپے ست در بالاے اسپ خواہ صاحب اسپ سوار شود وخواہ غلام او وخواہ
دزدے اسپ برفتن می آید وہر کہ اسپ را نیکو ترخصانت کند او باوے بہتر رام می شود و
آخور وی چرب تر باشد او فربہ تر شود اگر روح را در چمن طاعت وعبادت چرا دادہ باشی
ہرگاہ روح بطیران آید دراں چمن رود واگر در چمن ہوا وہوس چرانیدہ باشی چوں بطیران
آید در چمن ہوا وہوس رود ایعاقل زنہار روح را در چمن ہوا وہوس چرا ندہی ومجاہدہ
باد عبادت را از وے باز نگیری تا در چمن ہوا وہوس نرود وترا در ہاویہ نیفگند اگر روح
را بمراد خود او گذاشتی ہرچہ گوید از ہوا وہوس گوید تا آخر کار را بجائی رسد
کہ اگر قرآن شریف را تلاوت کند بصوت وخوشخوانی تلاوت کند و
کسے غزل وسرود گوید او بطرف وے میل آورد واگر دراں مجلس نشیند
آں سرود را توحید شمارد اگر عالم کج گوید او ہمہ گی راست شنود و
گویند او حق داند بشرط آنکہ راحت نفس وے درمیان باشد
ہمہ گی درایں مقام فرو شوند وبرآیند گوش دار تا ترا بیان کنم آگاہ

ہر سماع کہ نہ از روح باشد آنرا اصلی نباشد و نہ حالی و نہ وقتی و ہر چہ از اروح
بر خیزد طرب روح باشد ہر سماع کہ نہ از معرفت و محبت بر خیزد ہمہ کی تخلیط
است سماع بے تخلیط و بے شبہ از مجتہدے در وجود آید کہ آن وجود و
عاشق باشد ہر کہ عاشق نیست او را سماع مسلط نیست چرا کہ عاشق ہر چہ شنود
از معشوق شنود و ہر چہ بیند و گوید از وے بیند و گوید سماع بے استغفار
او را باشد زیرا کہ سماع غذائے روح و تن و قلب اوست عاشق بے سماع
مجنون گردد باید در پائے او بند نہادہ شود ہر کہ را سماع چشم نیست
سماع گوش نیست چشم ہر چہ بیند عجب نیست گوش او ہر چہ شنود حکمت شنود
چون چشم جمال معشوق بیند گوش آواز معشوقی شنود ہر عضوے از متمتع ازان
معشوق چیزے باشد ہر موے بر اندام وے از معشوق عجب بیادگار نیست
اگر یکے موے وے محبت معشوق وے کامل نباشد او در دعوے خود صادق
نیست ہر کہ دعوئے سماع می کند باید تمام اعضائے او پر از محبت باشد
کہ ہر چہ خورد و آشامد بوے محبوب او را دہد و ہر چہ بیند جمال محبوب را در بالا
و آشکارا بیند ہر جا کہ رود بیاد آورد و ندا بین طائفہ ہم اگر سماع نکنند بیہودہ نباشد
زیرا کہ ہر کہ ہوا منفرد او باشد او در میان درویشان سماع نمی کند مشائخ
عظام کہ بعضے سماع را جائز دانستہ اند از بہر آن کسانے کہ در سماع ترقی
نشان مذکور شد تا آتش عشق شان را آبے باشد و جراحات دل شان را
مرہمے کہ ایشان دیوانہ نگردند و راہ یافتہ کہ آتش شوق شان
بسماع آرام پذیرد و نہ نابحال خود بماندی و باز ہر یکے در زمانہ بحال اصلی
مشغول گشتی حالہا و مقامہا ما بدل گشتہ کہ سرمایہ ایشان سے ماید سماع آمدہ
است و شام و گاہ و بیگاہ سماع را در بین می آرند و شب و روز غلبہ شوق

Marfat.com

وعبادت و نماز و تسبیح شان سماع ست مشائخ سماع را در آں جہت جواز
دانستہ اند کہ مرورا آتش شوق پدید آید و ببر ریاے وحدت غرق گردد
و طاقت آں نباشد کہ آرام گیرد اگر در چنیں وقتے سماع نکند می سوزد
سماع آبے ست کہ در بالاے آتش شوق شان اگر آتش شعلہ کشید و تو
در بالاے وے آب نہ زدی جملے را بسوزاند باید آب زنی تا شعلہ او
خاموش تر گردد چوں آب غالب شد آتش از شعلہ خود فرو شیند مشائخ
دراں وقت سماع را جواز دانستہ اند تا مرد نہ سوزد ہر گاہ قومے جمع شوند
و بگویند و بیائید تا سماع کنیم کہ وقت ما خوش گردد دراں فعل شاں
خیرے نیست زیرا کہ سماع از وقت بر می خیزد و وقت از سماع وقت
سلطان قاہر ست سلطان قاہر بمراد کسے کار نمی کند ہر وقت کہ سالک
را وجدے و حالے پدید اشود کہ وے در میان گم شود آں از ہوا خالی باشد
ہر چہ از ہوا باشد حقتعالے را باں کارے نیست مرد ہر جا کہ برود ہوا از عقب
او میرود تا باشد کہ ہوا کار خود را بکند اما سالک آنست کہ تارک ہوا باشد
قال اللہ تعالی ونہی النفس عن الھوی فان الجنۃ ھی المأوی
و نیز حقتعالے فرمودہ افرایت من اتخذ الٰھہ ھویہ ہر وقتیکہ
کسے را حالے پدید آید ہوا در انجا حاضر می شود باخبر باشی تا اینکہ فریب
نخوری ہر گاہ ترا وقت پدید آمد و ہوا را در پس پشت انداختی آنگہ مرد
کشتی بکنفس کہ در چنیں حالتے بگذرانی بہ از عبادات بسیاری ہر عابدے
کہ او را وقت پدید آمد و ہوا بطرف او راہ نیافت گویا او در مرغ
زارہاے جنت ست قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حلقۃ
الذکر روضۃ من ریاض الجنۃ ہر گاہ قومے بمع کردیم و ہر چہ آرزو

Marfat.com

داشته باشیم بخوریم وخاز را بیارایم و در بالش ها منکا، ها تکیه کنیم ومشک
وعنبر بگیسوها زنیم وشمع ها در مقدم روے خود برافروزیم وسرود وغزل
خوانیم وبغره ها زنیم که ما را وقت آمد اگر درویشے که از حقیقت واقف
بود وبین آمد وما را موافقت نکرد در بالائے او خشم آوریم تا از
ما برود وهر که به نزد ما طعامهائے نیکو آورد از هر ممر بدست آورده
بود او را بنکوهیدن نام نهیم وهر که با ما قول حق را بیان کرد او را منکر نام
نهیم ودر بین خود نگذاریم وابن چنین فعلے را سماع نام نهیم ورقص کنیم
که ما را حال پدید آمد وهر گونه اشعارے که خوانده بخوانند وقت ما خوش
گردد فردا چه جواب تو انیم گفت چنانکه شاعرے فرموده ؎

رقص در ین ساحه سلیمان غزل و شمع دلیل لب شاه غرض و مقصد و فعلے که حرام
اگر این راه حق و سنت و تقوی هدیست روزگارے تو شو اے پسر اسر بدام
اگر این ست مجرے تو زیان کار شدے اے فرو کرده تو دامے و در افتاده بدام

وابن چنین نباشی که چون این گفته ما را بخوانی مرا منکر نام نهی چرا که من منکر
درویشان نیستم وخود من هم بابن مدعی به دعوے دارم تو انصاف خویش
را از خویش طلب کن من نه ترا سرزنش میکنم اگر موے از سر درویش
محقق بر زمین افتد از انکه عالمے بیفتد بر من گران تر باشد لیکن از نهایت
شفقت ترا اطلاعے میدهم درمیان این قوم مردمان موجود شوند
بسیار کامل اند اما خود را کس نمی نمایند اگرچه عزیز دابن اند بهیچ کس را
جواز ندارد که از ایشان سخن گوید ایشان در روے زمین از کبریا عزیزتر اند
وآن طائفه را خود آن طائفه شناسند که از جمله آن طائفه اند نه آنست که آن
طائفه دعوی دارند واز ایشان دور اند این کلمات را بجهت آن بیان

Marfat.com

کردیم تا راہ از برائے مبتدیاں مشوش نگردد کہ در کوئے زندیقی افتند
کسانے کہ دعوے آں طائفہ را می کنند و از جملۂ آں طائفہ نیستند راہ زنان
دین حق اند و عزیزانے کہ راہ حق را گرفتہ اند و ہوا را در پس پشت انداختہ
و عقل را امیر خود گردانیدہ اند حال شاں حال ست و سماع شاں سماع دیگر
و بالائے شاں گمانِ بد نبری حقتعالے ما یاں را از حال آں طائفہ خبر داد
و فرمودہ وَاِذَا مَرُّوْا بِاللَّغْوِ مَرُّوْا كِرَامًا و جائے دیگر فرمودہ فبشر
عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنہ و چنانکہ گفتہ
بعضاں صحیح ست گفتار شاں نیز صحیح ست و سماع شاں نیز صحیح ست زیرا کہ
گوش در آنجائے باشد کہ دل در آں جائے رود و قلب آں طائفہ ہمیشہ
بذکر حقتعالے مشغول ست ہم از حق گویند و ہم از حق شنوند یقین باشد کہ
سماع سر حق ست با دوستانِ او و راز ہائے ست کہ ہر کس بآں ہا مطلع نمی
شود بعضے را بخودی خود بدوستان خود می گوید و بعضے را بر زبانہا
می راند تا گوشہائے دوستان او بشنوند و برخے را بنکوہ برخے راز نشت
نام می نہد تا ما و شما ہر آں ننگریم و سر شاں را بسر راہ حقتعالے بدانیم از نیکوان
سماع ست و از زشت ہا ہم سماع نامبردہ میشود و چنانکہ در نیکوان
عبرت ست در زشتاں ہم عبرت ست ہر کہ را دیدہ دادہ اند کہ عبرت را
بہ بیند گوش دادہ اند کہ حکمت را بشنود ہر چہ شنود راست شنود و ہر چہ بیند
راست بیند۔ و ہر کہ دیدۂ عبرت دارد گوش حکمت نیز دارد کہ ہم باید راست
بیند و ہم راست شنود آما ہر کہ را ایں مرتبہ نرسد مثل آں کسے کہ سماع از
برائے او جواز ندارد و او سماع می کند چوں مثل مردیست کہ سر سام شد
و بوئے زشت را از بوئے بد فرق نمی کند مرد بیمار دل چنیں باشد کہ ہر چہ بشنود

Marfat.com

کج شنود و ایم بیهوده گوید قال الله تعالے اذ یقول المنافقون والذین
فی قلوبهم مرض ما وعدنا الله ورسوله الا غرورا مومنان
پاک قلب چون این گفته منافقان را بشنوند فرمودند هذا ما وعدنا
الله ورسوله وصدق الله ورسوله وما زادهم الا
ایمانا وتسلیما چون مرض قلب او مریض نباشد گفته هاے غیر حق در قلب
او جاے گیر نمی آید و هیچ خبر غیر صدق را نشنود و راست نپندارد
دهان مریض در بین ترش و شیرین چندان فرق نمی آورد وجود سالم
دهان او در بین تلخ و شیرین فرق می کند و مریضے که بطعام ذوق ندارد
اگر بخورد هم لذت نمی یابد وجود صحیح از طعام لذت می یابد مریض را
باید علاج کنی تا صحت یابد بعد وے را طعام خورانی که لذت یابد در حین
مرض بقدر سد رمق آن طعام بوے کفایت ست بلکه زیاده تر مرض می
آورد و دیگر آنکه مریض را هر طعامے نباید خورد و اگر بخورد تندرست
را منع وے فائده نمی بخشد که بگو این طعام با تو نمی سازد و بیمار را هم نمی
رسد که تندرست را بگوید این طعام را مخور بیمار که براے خود طعام خورد
در هلاکت خویش سعی میکند حالا همه کارها بدل شده که مریضان بتندرستان
کمال می آموزند و از براے شان رحم و شفقت می آورند بسیارے طعام
هاست که با مریضان نمی سازد اما تندرستان را بسیار سازگار ست
مریض طعام خوراکه تندرستان را نباید خورد که معده شان ضعیف
ست و قوت هضم ندارد قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم صلوا صلواة اضعفکم یعنی چون قومی را امامت دادید
بقدر قوت ضعیف ترین مقتدیان آنها را امامت دهید و نیز آنحضرت

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند من لم یرحم صغیرنا ولم یوقر کبیرنا
فلیس منا ہر گاہ احادیث شریف ایں چنیں ورود یافتہ باشد باید
قویاں از برائے ضعیفاں رحم کنند و ضعیفاں راہم باید حرمت قویاں
راداشتہ باشند تلکہ گفتہ ہا راست آید و گفتہ ہا از پیش رفع کردند اصل
افعال را برحمت و شفقت نہادہ اند و نیز گفتہ اند کہ افعالہا دومی باشند
التعظیم لامر اللہ تعالیٰ والشفقۃ علی خلق اللہ تعالیٰ
چوں شفقت را در مقدم روے خود آوری ہمہ افعالہا صدق کردند
و گفتہ ہا راست آیند آنکس کہ میگوید بندہ سماع نکند از سر وقت خویش
میگوید و آں دیگر کہ میگوید سماع کند او نیز از سر وقت خویش میگوید
اما آنکس کہ دیر اسماع جائز ست دیگرے را آں نمی رسد کہ در کار وے
اعتراض گیرد و آنکس را کہ سماع جواز ندارد او نباید سماع کند کہ او را
سماع مسلم نیست زیرا کہ او در گفت خود صادق نیست گدارا نباید
کہ دعوی سلطانی کند و مجنون سودا زدہ از امورات سلطنت خبر دہد
بسیار کسانے اند کہ دایم قرآن می خوانند و در آنہا ہیچ تاثیرے پیدا
نمی شود و اگر آواز خوشی بسمع شاں رسد با آنہا حرکتے پیدا می شود ایں
حال شاں را سبب چیست اگر ایشاں را حقیقتے بودے باید کہ از تلاوت
کلام خدائے عزوجل پیدا آمدے ہر گاہ کہ از تلاوت کلام شریف پیدا
نمی آید و از آواز خوش می آید دانستہ شد کہ ایں از ہوا ست اکثر بزرگان
ایں عصر ما ایں چنیں اند کہ از آواز خوش آنہا را خوش می آید ما راہ ایں را
نمیدانیم اما بشنوتا ترا جواب گویم کہ بسیارے بزرگاں دائمہ در ایں باب
سخن گفتہ اند اما ما را شفا از قلب پدید بنیاد کہ ایں فعل شاں عین ہوا ست

Marfat.com

اما جواب دیگرے بہ ازیں ہم میبا ید گفت واین آنست کہ بسیارے آئمہ و بزرگان
ایں طریق را ازیں حال یعنی سماع حالتے و وجدے پدید می آمدہ لہذا
ہمہ کی را منکر نتواں شد حالا چیزے بمارو ے آوردہ کہ از انکار باز
ماندہ ایم اگر شما ہم بدانید از انکار باز می مانید خدائتعالے بنی آدم را بیک
طبیعت نیا فریدہ ہر کسے را طبیعتے دادہ و چنانکہ خلقیت ہمہ کس با
یکدیگر مشابہت ندارد خلقیت ہمہ کس نیز با یکدیگر مشابہت ندارد
عقل و خرد ہمہ کس مساوی نیست ہمہ کس را بیک چشم نباید دید
کہ ایں دشوار ست ہوا و عقل دو سلطان اند در وجود آدمی کہ ہر یکے
بخلاف دیگرے کار می کند و دشمن یکدیگر اند و روے ست کہ در بالائے
ہر دو پاسبان ست ہم وکیل و ہم وزیر ایشاں می باشد روح را ہم
غذائے ست و ہوا را نیز غذائے ست ہر چہ بآدمی رسد یا غذائے عقل
ست یا غذائے روح یا غذائے ہوا یا غذائے نفس ازیں چہار بیروں
نیست آنچہ غذائے عقل ست غذائے ہوا نیست و آنچہ غذائے ہوا ست
غذائے عقل نیست و آنچہ غذائے روح ست غذائے نفس نیست
و آنچہ غذائے نفس ست غذائے روح نیست ہر گاہ غذائے یکے ازیں
چہار بدست آید دیگراں باوے در مخاصمہ آئند کہ با ہم نمی سازند پس
چیزے بایست آید کہ غذائے ہر چہار باشد با ہم بسازند و متفق گردند
و ہر یکے غذائے خویش بگیرند و موضع کہ قرآن یا ذکر یا وعظ یا حکمت
بصورت خوش بآواز خوش خواندہ شود ہم عقل و ہم نفس و ہم روح ہم
ہوا ہمہ کی را غذا باشد ہر یکے نصیب خویش را تصرف کند عقل قرآن و
ذکر را تصرف کند و بہ صورت خویش را و روح آواز خوش را و نفس لحن

Marfat.com

وصداقت طریق را ہر یکے را غذائے ہست کہ بغذاے خود مشغول گردد راحت
وخوشوقتی درمیانہ آید اما اگر کسے قرآن خواند و آواز خوش نداشتہ باشد عقل
نصیب و غذاے خود را در می یابد ہوا انگار می آورد چوں اشعار و قصائد
بآواز خوش خواندہ شود ہمہ گی متفق گردند و ہر یکے غذاے خویش را تصرف
کند ازیں ست کہ چوں تلاوت کلام شریف بآواز خوش در بین آید بیشتر
تاثیر دارد کہ غذاے ہر چہار جمع ست چوں چہار سلطان باتفاق روے
در بالاے شہرے آورند زود آں شہر را فتح می کنند کہ غوغا را برہم می شکنند
و غنایم ہا بدست می آورند اگر دو امیر باہم اتفاق کنند یا سہ روے دیگر یا
یکے بضد اینہا بحرکت آیند کار دشوار گردد اگر چہار سلطان در بالاے یاغیاں
اتفاق کنند لاعلاج باید یاغیاں سر بخط شاں بگذارند و خراج و جزیہ را
ذمہ بردار شوند و بمراد شاں کار کنند و ہر یکے از سلاطین بہرہ ور شوند
الحمد للہ کہ سر رشتہ معلوم شد و انکار از بین رفع گردید اگر ہر یکے باین مذکورات
عمل کند انشاء اللہ تعالیٰ بمقصد میرسد

باب سی و پنجم در بیان آنکہ اولیاء و بدلا کیست و در میان شان آفتاب کیست و قمر کیست و ستارہ کیست و رود کیست و دریا کیست و کوہ کیست و آن دریائے کہ در وے رود ست کدام ست و کیمیا چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز الخ
ایں مسئلہ را تمام بیان باید کرد اول نہ مقام را بباید دانست کہ مردان

خدا تعالے در ایں نہ مقام اندر دور ولایتے ہفت مقام آمدہ اما قول صحیح
نہ مقام ست کہ ہر یکے بتفصیل گفتہ آید انشاء اللہ تعالے اول مقام
ایمان ست چوں فرد قدم در کوے بمان قدم نہاد تا بمقام ابدالاں رسد ازیں نہ
مقام باید گذشت بعد بہر مقامے کہ برسد چوں راست رفتہ باشد و قدم درست
نہادہ باشد کہ بپندار و تقلید نرفتہ باشد بعد تحفہ ہاے بسیار ہمہ در آید
می آید کہ بشادی و یقین ترقی پیدا می کند و از بدایت آں مقامات تا
نہایت آنہا بسیار تفاوت ہا پدید می آید زیرا کہ آں ہزار مقام کہ در اول
ایں نسخہ مذکور شد ہمگی در ایں نہ مقام مندرج ست مثل آنکہ کسے از شہرے
بشہرے می رود چوں پاے از دروازہ شہر خود بیروں می نہد تا بشہر دیگر
رسد در بین کارہا پیش می آید واز دروازۂ آں شہر دیگر تا بموضع دار
الامارہ سلطان آں شہر کارہاے دیگر ست ہمچنیں در آں مقامات و در
ایں راہ تفاوت ہاے بسیار ست مگر در مقام ایمان کہ درآں تفاوتے
چندانے نیست مگر در یقین کہ یقین بخدا تعالے ایمان را زیادہ می گرداند
و باید دانست کہ ایں نہ مقام چیست اول مقام ایمان ست دوم مقام سنت
و جماعت ۔ سیوم مقام توبہ چہارم مقام مستقیمان طاعت پنجم مقام
مباح بمحبت ششم مقام مستقیمان مباح بمحبت ہفتم مقام صدیقاں ہشتم
مقام استقامت صدیقاں نہم مقام نبوت کہ ہر یکے بتفصیل گفتہ آید
انشاء اللہ تعالے باید دانست کہ عالم دو عالمیان و ہر چہ در ایں جہاں ست
ہمگی شب ست صبح ایں شب ہمگی عنایت ازلی و فضل و عنایات
خداوندی ست چنانکہ حق تعالے فرمودہ ان الذین سبقت لھم
منا الحسنی اولئک عنھا مبعدون ہر کہ را عنایت ازلی رفیق باشد

Marfat.com

او در ظلمت شب دنیا و در شقاوت و گمراہی ست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند اَلسَّعِیدُ مَنْ سَعِدَ فی بطن امہ والشقی من شقی فی بطن امہ حکما و بزرگان گفتہ اند عنایت الازلیہ کفاتہ الابدیہ ہر کس را بعنایت ازلی ایمان عطا کردہ اند تا این صبح عنایت ازلی سر از کوہ پندار اشت در بالاے او روی نیاورد و از کار ظلمت شب از بالاے او زایل نشود و آفتاب معرفت از برج سعادت در بالاے او تابد پندار کہ او چیزے باشد چوں عنایت ازلی با وے رفیق شد و آفتاب معرفت از برج سعادت در بالاے تافت آنکہ علم ایمان سر از تنخانہ کبری بر می آورد و تا عالم علوی زبانہ می کشد و بتان در مقدم روے وے در زمین می افتند کہ در لحظہ محبت و معرفت او ناپدید می شوند چوں مرد چنین شود بدرب ایمان در آید و مومن شود سر کہ این چنین بدرب ایمان داخل شود ممکن ست کہ باین مقام بار سد کہ در این باب مذکور شد کہ خدا تعالے او را از فضل و کرم خویش میرساند آگاہ باش کہ مقام ایمان اصل کارہا و دین ست ہیچ کارے و گفتارے از ایمان افضل تر نیست ایمان بنا و بنیاد ہمہ کارہا باشد چوں بنائے دیوار قوی نہادہ شود ہر چند دیوار را بالا بری ممکن ست مثل آن مقام چوں دیوار بلندی ست و مثل ایمان چوں بنیاد دیوار کہ قوی نہادہ شود ہر کہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ را بگفت او مومن ست ولیکن ہر بنائے را نمی شاید شہادت باین کلمہ طیبہ کہ از سر یقین و معرفت و محبت باشد آنکہ مومن را آن مقام حاصل آید چنانکہ شمس را در بالائے ہمہ گی ستارہ فضل ست ایمان را نیز در بالائے ہمہ گی مقامات

Marfat.com

فضل ست در ہر مومن کہ ببالائے او صبح عنایت بر مید و در سینہ
او بتافت آنکہ قلب او زندہ شود و آفتاب معرفت از قلب او می تابد
کہ قلب او برج آفتاب می گردد و از قلب او بزبان او می تابد زیرا کہ
ہم بقلب و ہم بزبان لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ را باخلاص میگوید لا الہ
ازل در الا اللہ ابد پیوندد کہ در لا الہ دہان را فراخ میدارد و جوہر عظیم
او را پدید می آید و ہر چہ در مملکت خدائے عزّ و جل ست باید در میان
لا نگنجد تا آں کس مومن تحقیقی گردد چنانکہ حدیث شریف بآں ناطق ست
دعا انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لحارثۃ رضی اللہ عنہ
کیف اصبحت قال اصبحت مومنا قال نظر ما تقول فان لکل
حق حقیقۃ وما حقیقۃ ایمانک قال عزفت نفسی عن الدنیا
حتی استوت عندی حجرہا ومدرہا وذہبہا وفضتہا و
اظمات نہاری واسہرت لیلی وکانی انظر الی عرش ربی
بارزا وکانی انظر اہل الجنۃ یتزاورون فیہا وکانی انظر
اہل النار یتعاوون فیہا قال یا حارثۃ اصبت فالزم
ثم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اراد ان ینور
اللہ قلبہ بالایمان فلینظر الی الحارثۃ یعنی
روزے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحارث رضی اللہ عنہ ملاقی شد
پرسیدند یا حارثہ چگونہ صبح کردی گفت صبح کردم مومن یا رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم مومن صبح کردم فرمودند یا حارثہ بنگر تا چہ می گوئی
زیرا کہ از برائے ہر حقے حقیقتے ست حقیقت ایمان تو چیست
حارثہ گفت نمود یا رسول اللہ چناں خود را از دنیا فارغ گردانیدہ ام

Marfat.com

کہ سنگ و کلوخ و طلا و نقرہ بہ نزد من مساوی ست روزہا را بگرسنگی و
تشنگی بسر می برم و شبہا را بیداری و چناں ام کہ گویا در عرش خدائے
تعالیٰ نظر دارم و زائران او را می بینم و اہل جنت را می بینم کہ یکدیگر را
زیارت می کنند و اہل دوزخ را می بینم کہ بانگ و فریاد دارند۔ بعد
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند کہ ہر کہ ارادہ دارد اینکہ بطرف مردے
نظر اندازد کہ قلب او بنور ایمان منور ست بطرف حارثہ نظر اندازد و
نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روے بطرف حارثہ رضی اللہ عنہ آوردند
و فرمودند یا حارثہ حقیقت ایمان را رسیدی ہیچ مگوئی خاموش باش
اما ہر ایمان حقیقت ندارد ایمان حقیقی آں بود کہ اول او را المفتاح
عنایت قلب ویرا شرح دہند چنانکہ حقتعالے فرمودہ الم نشرح
لک صدرک چوں قلب را المفتاح عنایت شرح دہند خورشید
عنایت و معرفت از برج سعادت و بالائے او بتابد بعد چوں
دیدۂ سرّ عارف باز شود دیگر چیزے نہ بیند الا معروف خویش را و
از سر چنیں معرفت و چنیں دیدہ در نگرد و بگوید کہ لا الہ نیست مگر اللہ
و بگوید لا ضار و لا نافع و لا معز و لا مذل الا اللہ اول بہ بیند
بعد گواہی دہد ایمان حقیقی ایں باشد و اگر کسے بر گواہی چناں کس گواہی
دہد کہ وے مومن حقیقی ست آنگہ گواہی وے قبول باشد و لیکن بدیں
و شنیدن یکساں نیست چرا کہ در نزد اہل شرع دو گواہ فرع بیک گواہ
اصل قبول میشود اگر کسے بدروغ گواہی دہد بنگر کہ بہ نزد اہل شرع
شریف حال وے چہ خواہد بود قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم شاہد الزور لا یقبل صلوٰتہ ولا یدخل الجنۃ

Marfat.com

یعنی شاہد دروغ خدائے تعالیٰ نہ نماز او را قبول میکند و نہ بہ جنت داخل
می شود شہادت ادا کنندگان در چہار مقام اند یکے آنکہ از بیم شہادت
را بزبان ادا می کند اما در قلب قبول ندارد و این گروہ منافقان اند ہم بظاہر
و ہم در باطن وجائے شاں در درکات اسفل نار ست قال اللہ تعالیٰ
ان المنافقین فی الدرک الاسفل من النار دیگر گروہ اند کہ موافقت
مومناں شہادت ادا می کنند و بقلب انکار دارند گاہ در دلیل نگرد
و گوید خدائے تعالیٰ ہست و گاہے نیست گوید و گاہ بخود بگوید کہ اگر
خدا بتعالیٰ ہست اقرار دادہ ام و اگر نیست کہ مرا می گیرد گاہ افعال
نیک می کنند و گاہے بد کہ ہر دو را ہم آمیختہ دارد این شہادت از سر
تعلیم و تقلید بر خیزد اما آں شہادتے کہ از سر عقل و معرفت بر خیزد
قلب بمقتضائے آں می کند کہ مرا خداوندی می باید و عقل می گوید
کہ این ہمہ صنایع و بدایع را خداوندی می باید و در ابر آفریدگارے می
باید من نبودہ ام کہ او مرا ہست گردانیدہ و جملگی اجناس عالم حادث اند
حادث را محدثے می باید و شب و روز و ماہ و ستارگاں را کہ می بینند
عقل وے گواہی میدہد کہ اینہا را صانعے باید کہ شب را بروز و روز را در پے
در این دلائل می نگرد و شہادت می دہد کہ بیشک صانعے ہست کہ عالم
را در وجود آوردہ آنکس مومن محقق ست کہ شہادت بصدق ادا میکند
چہارم آنکس ست کہ اول دیدۂ وے بمعروف و کرافت آنگاہ شہادت
ادا میکند این شاہد از جملۂ سابقان ست خدا بتعالیٰ ما را این ہر چہار نوع
شاہد در کتاب عزیز خویش یاد کردہ اول آن گروہ را کہ ذکر نمودیم کہ از بیم
شہادت ادا می کند و بقلب باور ندارد و آں فرمودۂ خدائے تعالیٰ ست

Marfat.com

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نصیب این گروه ست
وکرده ویگر را بیک موضع در کتاب عزیز خویش یاد کرده وفرموده فمنهم
ظالم لنفسه وگروه دیگر را چنین ذکر نموده فمنهم مقتصد وگروه
دیگر را فرموده ومنهم سابق بالخیرات باذن الله ذالك هو
الفضل الکبیر تمامی این ها وزمام مومنے وامر ونہی یکسان اند که در
یک کتاب ویک شریعت ذکر شده اند چنانکه حقتعالے فرموده ثم
اورثنا الکتاب الذین اصطفینا من عبادنا تا بآخر آیه این فضل
وعنایتے ست از طرف حقتعالے را که کس شکر او را بجاے نتواند آورد
وتمامی را مقام ایمان ست که در این نسخه مذکور شد آگاه باش که آفتاب
این راه مقام ایمان ست وماه مقام اهل سنت وجماعت چنانکه چو
سلاطین شب براه می روند در مقدم هر روے خود شمعی یا مشعله بر می افروزند
تا راه را گم نکنند هم چنین در مسلمانی طریقه سنت وجماعت شمع وشعله
که هر که در مقدم روے خود برافروزد راه را گم نمی کند مسلمان باید که سنی
جماعتی باشد تا از بدعت وضلالت نجات یابد اما آن ماه ظاهر وشعله
را نیز هست لیکن اگر در بالاے موحد سنی ابر غفلت ببارد بدان آید که بر
قضاے معصیت رفته باشد خدایتعالے در ب خذلان معصیت
را بر دی وے بر کشاید تا کم جفاکاری را محکم بسته کند در روے بآزار
الله تعالی می آورد واگر ناگاه در حین که او از ظلمت معصیت سر
برق ندامت بر جهد او را از ظلمت برهاند که ندامت بوے روی آ
ویجرم خویش اقرار کند وگوید آه راه را غلط کرده بودم حالا چه کنم هر چند
راه پس وپیش رفتن خود را نمیداند که در میان بیابان معصیت خو

Marfat.com

متحیر فرو می ماند نه راه را می بیند و نه راه بر را فریاد بر می آورد که آه در میان
این بیابان هلاک شدم هر دم خروش و ناله و فریاد بر می آورد و چنان
خود را غرق ظلمات معصیت می بیند که آفتاب و ماهتاب از فکرت وی
میرود و هر دم ناله و خروش او زیاده تر میشود ناگاه عنایت ازلی پر
فضل در بالاے او واز می کند تا ستاره توبه بنظر او نمایان میشود بعد
وے بطرف آن ستاره میرود و علامات و بالنجم هم یهتدون
همچنین میرود تا در بالاے کوه توبه بالا می شود از دریاے معصیت
بیرون می آید و بچشمه سار طاعت خود را شست شوی میدهد
بعد در بالاے چشمهٔ طاعت مقیم می شود که هیچ نفسے را از خود ضایع
نگرداند که همگی را بطاعت میگذراند و عزم می نماید که هیچ معصیت
نکند نه صغیره و نه کبیره اگر در بالاے این کوه استقامت نماید و فضل
عنایت ازلی بوے رفیق گردد و توشهٔ توکل و تفویض و تقوی داشته
باشد هم چنین میرود تا بکنارهٔ دریاے مباح بحجت میرسد چون
کنارهٔ آن دریا رسد کار وے مشکل گردد زیرا که باید در آنجاے
وے در حرم حق باید نهاد و احرام حق باید گرفت که بهفت اعضا باید
اندام حق دانی و جمله گی مخلوقات را از شر خویش ایمن گردانی و خود را نیز باید از شر خویش ایمن
داشته باشی حتی اینکه باید در بالاے ابلیس رحم آید ترا چنانکه چون احرام کعبهٔ معظمه
می کنی باید تمامی جانوران از شر تو ایمن باشند که هفت اندام در
حرم حق کنی حتی اینکه جان خود را باید به ناخن هاے خود نخراشی
که روے در حرم سراپردهٔ عزت می آوردی و هر دم بقلب خود بگوئی
که بهشت سراپردهٔ عزت را نگاه دار چنانکه باید بدون حرمت نه چشم

Marfat.com

برہم زنی و نہ چشم باز کنی و ہر دم ترا ندا آید کہ باید بدوں رضائے دوست
بطرف غیر او ننگری تا زیاں کار دارین نگردی آیا نشنیدۂ کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند الحق غیور و خدایتعالے نیز مایاں را
در کتاب عزیز خویش از ادب حبیب خود صلی اللہ علیہ وسلم خبر دادہ و
فرمودہ ما زاغ البصر وما طغی یعنی محمد صلی اللہ علیہ وسلم در شب
وصال یعنی در معراج نہ بگوشہ چشم بطرف غیر ما نگریست و نہ میل کرد ہر کہ
چشم او بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افتاد او را بدربار عزت عزیز گردانید
و بر بساط کرامت نشاندند اگر او ادب نگاہ نداشت باوے ہماں کنند کہ
با آں مدبر سیاہ روے کردند یعنی ابوجہل چنانکہ حقتعالی از حال وے
خبر دادہ و فرمودہ فمثلہ کمثل الکلب ان تحمل علیہ
یلہث او تترکہ یلہث وے نہ قدر نواختن دانست و نہ ذل راندن
را دید ہر گاہ کسے در کناۂ ایں دریا رسید باید تمامی علایقات را از خود
و در کشتی تفویض نشیند و بادبان تسلیم را بالا کند و بدریاے مبارک
بحجت دروں شود چنانکہ گفتہ شد و ہفت اعضائے خود را بآں در
غرق داند و از طول و عرض و عمق و نہنگان دریا باخبر باشد تا بسلامت
ازاں دریا بیروں آید و باید چشم وے دایم بر خزانہ صدق و صفا
تا مقام مستقیماں مباح بحجت او را حاصل آید بعد چوں در ایں مقام
استقامت او تمام شد آنکہ قدم در مقام صدق نہد مقام صدق آنست
کہ در ظاہر و باطن و خفتن و خواستن او را ہیچ گزندے نباشد چنانچہ
ہر چہ از وے در وجود آید پسند حق تعالی باشد و باید عبادت را
کند کہ کس ظاہر وے را بعبادت مشغول نہ بیند و تمامی خوی ہاے

Marfat.com

وبخجل از وے دور باشد کہ عبادات را در باطن خود بجائے آورد و اخلاق نیکو را کما می
از وے سرزند کہ جملہ گی افعال او برضائے حقتعالے باشد و بر ظاہر و باطن او
ہیچ چیزے نرود مگر آنچہ می باید و می شاید نہ در خیال تو نگری باشد و نہ در
در بند درویشی گرسنگی و سبری او مساوی آید۔ مدح کردن و مذمت کردن مخلوقات
ویرا بنظر وے مساوی نباشد کہ بجز در بند رضائے حقتعالے بدیگر بندے
نباشد چوں در ایں مقام استقامت کرد آنگہ بمقام ابدالاں رسد کہ بدل
انبیاء اللہ اند در ہمیں فرق ہماں قدر ست کہ بایں طائفہ وحی نمی آید
و ایں طائفہ را ابدالاں ازاں جہت گویند کہ قدم در استقامت صدق
می نہند و ایشاں در میان باقی مردماں مثل کز در میان دریا اند و
از در کہ در میان دریا قیمت دار د سخنان آں طائفہ قیمتے ترست و
از جواہرات نیز ہم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلا
الاتقیاء بمنزلۃ الوحی من السماء در باب عشق ازیں طائفہ چیزے
گفتہ شد تا بدانی کہ کیمیا چیست و کیست انبیاء اللہ صلوات اللہ وسلامہ
علیہ وعلیہم اجمعین در زمان خویش ہمہ گی کیمیا بودند و نفس و دعوت
شاں ہمہ گی کیمیا بود زیرا کہ در ہر کجا کہ دعوت ایشاں و نفس ایشاں میرسید
آں جائے از حالے بحالے میگردید امروز انبیاء اللہ علیہم الصلوات
والسلام ہمہ گی رفتہ اند و وحی از زمیں منقطع شد ابدالاں در میان امت
بجائے شاں می باشند نفس و دعائے شاں چوں کیمیاست کہ کیمیا بجا
خود باقی ماندہ لیکن وحی بایشاں نمی آید ہرگز روے زمیں از ایں طائفہ خالی
نیست و تا قیامت ایں چنیں خواہد بود اللھم ارزقنا صحبتھم
ہمیشہ از میان مومنان سی ہزار در مقام محبت اند و از میان آں سی

Marfat.com

چهار هزار برگزیده اند واز میان آن چهار هزار چهار صد وچهل مرد برگزیده تر اند واز ین چهار صد وچهل باز چهل وچهار برگزیده تر اند وباز ازینها چهار برگزیده تر اند ویکے باز میان این چهار قطب ست هرگاه درگاه قطب خللے افتد یکے ازین چهار بمقام وے ایستاده شود واز ان چهل یکے بمقام این چهار نشیند واز چهار صد یکے بمقام این چهل آید واز چهار هزار یکے بمقام چهار صد آید واز سی هزار یکے بمقام چهار هزار واز عامهٔ مسلمانان یکے بمقام سی هزار دتا بقیام قیامت این چنین ست تا که آفتاب وماه وستاره گان ورود ودریا وادر وکیمیا همه از این قوم اند اللهم ادزقنا صحبتهم وذیادتهم واحشرنا تحت لوائهم

باب سی وششم می پرسند که تصرف کردن در خلق خدا یتعالیٰ اولیاء الله را می شاید یا نه وکه را شاید که اولیاء الله در آنها تصرف کنند وآنکه اولیاء الله را از دیگران توان شناخت یا نه الجواب

وبالله التوفیق

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس الله روحه العزیز

اے عاقل این مسئله را چنان شنو که می گویم نه چنان کنی که تو قیاس کنی دگر چنین بود وچنین باید که از خود استنباط کنی اگر از من می شنوی بشنو که می گویم آگاه باش اگر در خلق خدا ے چنین تصرف نمائی که گوئی این ملبن ست تو کلنا باید کرد واگر گوئی کوته ست بلند تر باید کرد واگر گوئی سفید ست باید سیاه کنی واگر گوئی سیاه ست سفید گردانی واگر گوئی مرد ست زن گردانی

Marfat.com

واگر زن ست مرد باید و مانند اینها کہ اینہا ہمہ گی عیب ست تصرف در
خالق می شاید نہ در مخلوق واین دو کالے ست کہ ور بالا تر از ہمہ خلق کشادہ اند
بکہ در کار خدایتعالے تصرف می کند مایاں را ازیں کار نہی کردہ اند قال
اللہ تعالیٰ ولا یغتب بعضکم بعضاً وجائے دیگر فرمودہ لا
یسخر قوم من قوم عسیٰ ان یکونوا خیراً منہم تا باخر آیہ ہیچ
تصرف کسی را نشاید کرد زیرا کہ بعضے ازیں غیبت ست و بعضے سخریت
و بعضے خشم در قضاے خدایتعالے ایں ہر سہ نباید کرد اگر دو مرد را بہ
بینی کہ بدو راہ می روند بہ رو و گمان نیک بری و اگر نگوئی کہ بنگرم تا بدانم
کدام ازیں دو بر حق تراند و راہ کدام بہتر ست و کدام متقی تر می باشد
تا باو اقتدا کنم ایں تصرف می شاید وجواز دارد واما اگر ترا در بالاے
کسے بغض آید اگر ستارگان ہمہ گی و ملائک ہا بہ نیکی وے گواہی دہند
چوں بمشرب تو نیست یک ذرہ در قلب تو جاے نگیرد و اگر کسے ہزار
فسق و فساد در رنگ و فن چوں بمشرب تو باشد با آں ہمہ عیوب اورا
قبول کنی و گوئی ایں مرد نیکوئے ست و خوش راہیست کہ میرود ایں
تصرف عین ہواست تو کار خدائے تعالے نمی کنی در قضاے خدایتعالے
نمی جوئی اگر چنیں تصرفے نکنی از برائے تو بہتر ست اگر کسے گوید کہ من ازاں
سبب تصرف میکنم کہ شوریدہ روزگار ام تا از اولیاء اللہ کسے را بہ بینم
و چشم من بروے افتد کہ اورا زیارت نمایم و بوے احسان کنم کہ او مرا
دعاے کند ایں چنیں مرد در ہر مشرب کہ ہست ایں چنیں تصرف جواز
دارد و ہر کہ چنیں تصرف کند نیکوست چوں باندیشۂ نیکو نگرد ہمہ گی
در چشم او نیکو آید و یکساں نماید زیرا کہ او از سر صدق و نیاز تصرف

Marfat.com

می کند اگر او نزدیک باشد همه گی بچشم او صدیق نماید و براحتجے و تصرف مسلم
زیرا کہ او با ولیاء اللہ تعالےٰ احتیاج دارد و اگر کسے دو کانے کشاید و
رقم بر خود کشد کہ من از اولیاء اللہ تعالےٰ ام یا از اولاد فلاں شیخ و بزرگ ام و
من کار دیدہ ام اولیا را در میان خلق نمی بینم از مردماں یکے را رد می کند
و دیگرے را قبول می کند و ہیچ نمیداند کہ آں کیست و ایں چیست از
سر خیال و پنداشت و نادانی در مردماں تصرف می کند و در بند زندقی را
دایم فرو می کوبد کہ من چنیں ام و فلاں چناں کہ دایم گفتگوے دارد و زنانے
در اندیشہ و در قلب تاریک خود نگرد تا ابلیس بزبان او چہ دہد بعد
از گریبان خود بر آورد کہ چنیں آمد و چناں بود آں سوء ظن خود را قبل
خویش گرداند و گوید چنیں ست کہ من میگویم خدائتعالےٰ ہمہ گی بندگان خود
را از چناں اندیشہ ہاے باطل نہی کردہ قال اللہ تعالیٰ یا یہا الذین
امنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض الظن اثم ولا تجسسوا
خدائتعالےٰ مایاں را از گمان بد بردن نہی کردہ و از جستجوے کردن
مردماں کہ ایں ہر دو بمایاں فریضہ ست اگر کسے گوید کہ من از اولیاء حق ام و
شب و روز در چنیں تصرفے باشد و نداند کہ ایں گناہ ست کہ ترک نمی
می کند او خود ہم روسے در ہلاکت ست و اقوام دیگرے را ہلاک میگرداند
و در قیامت اولیاء اللہ نیز خصم وے اند و در قیامت چناں عذاب
شود کہ ہمہ گی مخلوقات در تعجب آیند اے مدبر نادان سیاہ گلیم
چناں کارے پیشہ گیر کہ در قیامت اولیاء اللہ خصم تو نگردند اگر
را بینی کہ در معنی از اولیاء حق تعالےٰ باشد و بظاہر دعوے ولایت
نکند قلب وے بسیار صاف ست چوں در مجلس وے نشینی حال

Marfat.com

دیگران را از قلب او بدانی کہ چوں مبطلان بمجلس او آیند حال ایشاں بر
تو ظاہر گردد مثل آنکہ چوں کسے در کنار آب صافی نشستہ باشد و دیگرے
بطرف آب آید چوں تو در آب نگری خوبی و زشتی چہرۂ او را بدانی ہر کہ
آید او را بداند کہ ایں سیاہ ست یا سفید و کیست کہ آمد اولیاء اللہ تعالیٰ
ہزار بار ازاں صاف تر و روشن تر اند ہر کہ بایں صفت باشد اگر کسے
در مجلس وے باشد ممکن ست کہ دیگراں را ہم داند و ممکن ست کہ نداند
زیرا کہ چشم کور کسے را نمی داند ہمہ دان و ہمیشہ دان خدائے عز و جل
ست اولیاء اللہ وقتے چناں اند کہ اگر کسے در مشرق و یا مغرب دنیا
کارے کند گویا در مقدم روے ایشاں اند و باز وقتے آید کہ اگر کسے
در مقدم روے شاں صد کار بکند یکے را ندانند زیرا کہ ایشاں در جوار
سر رحمن اند و ہر کسے را نیز از ایشاں اطلاعے نباشد و در میان شاں
کسانے ہستند کہ خود شاں از خود اطلاعے ندارند ہر گاہ حق تعالیٰ
ایشاں را بخود ایشاں ننماید بدیگرے چوں نماید از صد یکے را حق تعالیٰ
بمخلوقات خود نماید نہ ہر کس را بطرف ایشاں راہ نماید و نہ ہر کس
ایشاں را بشناسد اگر ہر کس کسے را بدیدے و بشناختے بایستے ہر کس
انبیاء اللہ را بدیدے انکار نیاوردے قال اللہ تعالیٰ وتراھم
ینظرون الیک وھم لا یبصرون اما نہ چناں ست کہ تو میگوئی
ایشاں بآں چہ عزیز اند چشم کس بعزت شاں نیفتد و با ایشاں تصرف
نتواند کرد مگر جنس ایشاں را نظر با ایشاں افتد و اگر نہ آنہا چوں شب
روز اندکے باہم جمع گردند و کجا یکدیگرے را بہ بینند نہ ہر کہ دعوی چیزے
کند خود وے آں چیز باشد و آں چیز را باو دہند یا باو نمایند یا وے

Marfat.com

بداند کہ آں چیز چیست کہ وے می جوید مگر محض اسم قناعت می کند ہزاراں
خلق دعوے ہا فی می کنند واز صد یکے در ایں بلاد گوہر را نمی شناسد
وکیمیا را فرق نمیداند نہ ہر کہ دعوے کرد معنی داشت ونہ ہر کہ معنی جست
معنی یافت ہر کہ معنی دارد بدعوے او را حاجت نمی افتد شمس بگواہ محتاج
نیست کہ من شمس ام شمع در شب تاریک تعریف نمی خواہد نور او تعریف
اوست اگر کسے شمع وشمس را نہ بیند دیدۂ خود او علت دارد نہ شمع وشمس
اگر کسے دعوے کند کہ من شمع ام ونور نداشتہ باشد چگونہ او را باور کنم ودعوے
او را تصدیق وہم واگر در مجلس در آید وظلمت را ببرد محتاج بدعوے
نیست اما تو در اولیاء حق تعالے تصرف مکن کہ نمیدانی وخود را بنیاں کاری
می اندازی کسانے کہ بدانند واز حقیقت واقف باشند تصرف آنہا را سلم
ست اما آنہا تصرف نمی کنند زیرا کہ تصرف جستجوے کردن ست آفتاب
را جستجوے کردن جواز نیست ہر کہ چشم دارد آفتاب را بدون جستجوے ببیند
واگر چشم ندارد ہزار بار دماں باز کند آفتاب را نمی بیند دیدہ بچشم ست نہ
کسے کہ دیدہ ندارد واز بینائی او را بہرہ نیست ونخواہد بود ہر کہ بطرف اولیاء
خن بچشم بصارت نگرد وچوں کسے باشد کہ آفتاب را برہن می نگرد برو
دست لطف را کوتاہ کن کہ جستجوے کردن کار ہر کس نیست صراف باید
خر مہرہ را از زر مہرہ فرق کند ہر کس نتواند کہ صرافی کند بعضے کسان باشند
کہ را بح را بدہند ومغشوش را بستانند این معرفت را کسے دارد
بار ہا سرمایہ را بداده ومغشوش را بدست گرفتہ حالا ہر چند افسوس خورد
سود ندارد ہر کہ بدوکان صرافی نشیند واراده سود دارد باید کہ بصیر زیرک
باشد تا در میان مغشوش وغیر مغشوش فرق کند وہر زر وسیم را کہ از دو

Marfat.com

بیند بداند که چیست وکدام ضرب است وچه مقدار نقره دارد وکه اورا ضرب
کرده ودر معامله رائج ست یا غیر رائج وهم چنین جواهرات را بشناسد
که این چه قدر قیمت دارد وبداند که این مرد این جواهر مال خود است
یا دزدی کرده یا بدست او عاریت ست وبداند که این بلور ست یا دریتیم
وگوهر شب چراغ را از بین دیگرها فرق کند. آنگاه صرافی او را مسلم ست
که سودمی کند نه ضرر می آورد وآنکس که در صرافی خود را محتاج میداند
تواند که نفع کند زیرا که از گوهر شناسان قیمت هر گوهرے را جویا می شود
اما هر که نداند چنین صرافی کند کار او همگی زیان ست که هیچ نفع ندارد
وسرمایه را هم بباد فنا خواهد داد فردا گوهر فروشان همه گی از وے آزرده
باشند که تو گوهرهاے ما را ناروا رواج شمردی هر که دعوے صرافی کند وگوهر
را نشناسد کار را بروے دشوار نگیرند چرا که دعوے را معنی باید چنانکه
حکیمے فرموده ؎

دعوے امکن که معنی از تو طلب کنند — فردا با اهل دعوی کار عجب کنند
هر کس بکوے دعوی اندر نهد قدم — اورا بتاز یانهٔ بلوی ادب کنند
قاضی حق شناس دعوے مدعی را نیکو تحقیق می کند تا دعوے او حق باشد
دعوے ناحق نزد خداے عزوجل سیئهٔ بزرگی باشد چنانکه حق تعالیٰ
فرموده یا یها الذین امنوا لِمَ تقولون ما لا تفعلون کبر مقتاً
عند الله ان یقولوا ما لا تفعلون الحذر از دعوے بلا
معنی که چیزے را بگوئی وبجاے نیاوری هر که در دعوے صادق باشد
در صرافی هم اوستاد باشد جهان از عزیزان حق پرست اما دیده باید که
بشناسد وفرق کند عزیزے باید تا عزیزے را بشناسد گوهرے باید

Marfat.com

تا قدر گوہر را بداند گاہ گوہر ناشناسان گوہر و بلور را مساوی می شناسد
ولبسیار باشد کہ گوہر قیمتے بدست قوم نادانی افتادہ و قدر او را نمی شناسند
صراف باید تا فرق کند اگر ہمہ خلق صراف کار دیدہ را ملامت کنند کہ این فلاں
گوہر ست او بعقل خود کار می کند از ملامتے مردماں باک نمی کند ہر کہ خواہد
کہ در دکان صرافی نشیند اول باید صراف قابلے را شاگردی کند تا صرافی
را بیاموزد آنگہ دکانے از برائے خود معین نماید مایۂ صرافی خدمت
اولیا حق ست کہ بصدق آں طائفہ را خدمت کنی آنگہ دکان صرافی را بگشائی
کہ بر تو آسان شود مایۂ صرافی چشم نیست کہ باو نظر اندازی زیرا کہ اگر مایۂ صرافی
چشم می بود باید ہر کہ چشم او نور زیادہ تر مبداشت او صراف تر می بود و ہمچنیں
عقل و ہم چنیں تو انگری و نہ سلطانی و نہ عبادت و نہ طبیبی و نہ منجمی و
غیرہا بلکہ مایۂ صرافی قلب روشن و صاف ست کہ دراں قلب نور باشد تا
نور جوہر با نور قلب افتد با یکدیگر بجا افتند دو گوہر کہ در برابر یکدیگر آیند
یکدیگر را بشناسند چوں گوہرے در سینہ باشد گوہر دیگر را باں تواں
شناخت تا در دل عارف نور نباشد معرفت را کے می شناسد تا نور خاص
نباشد خاصہ گاں را نتواں شناخت یعرفنا من انباء جنسنا وسائر
الناس لنا منکرون فرمودۂ بوذر بوزجانیست قدس اللہ سرہ اگر خواہد
بندہ را در راہ صواب بیند دست تصرف از کار او کوتاہ کند و اگر او را در
زیان بیند ہیچ کار او را بتصرف او نگذارد و در آخرش او عذاب کند
تو خوب فکر کن کہ از کہ سخن می گوئی دور کار کہ تصرف میکنی کلبے کہ پاسبان
خاصہ گان حق را می کند زنہار بچشم کلبے بطرف او نظر نیندازی اگر دست
تصرف از خاصہ گان حق کوتاہ کنی ترا بہتر باشد وباللہ التوفیق اللہم ارزقنا برکاتہم

Marfat.com

باب سی و ہفتم می پرسند کہ مومن کیست و مسلمان کیست و فرق

درمیان مومن و مسلمان چیست

قال شیخ الاسلام صدر الامام اے مومن فرق میان مومن اینست کہ مسلمانی این ست کہ جز بندہ خداوندی را نشاید و مومن اسمیست کہ ہم بندہ را و ہم خداوند را شاید وگرنہ ہر کہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ گفت ہم مومن ست و ہم مسلمان بہر نامے کہ او را بخوانی جائز ست مومن گردیدن ست بخدائے عزوجل و مسلمان گردن نہادن ست امورات خدائے عزوجل را۔ و دیگر مومن آں بود کہ از کس نترسد بجز خدائے عزوجل و مسلمان آنست کہ کسے از وے نترسد و از آنست کہ خدائتعالے را مومن خواندن جائز ست و مسلمان خواندن جائز نیست زیرا کہ مسلمان آنکس ست کہ کس از وی خوف ندارد و ہمہ گی مخلوقات از وے سلامت اند چنانکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند المسلم والمسلمۃ من سلم المسلمون من یدہ ولسانہ و نیز خدائتعالی فرمودہ ان الدین عند اللہ الاسلام ہرگاہ نزد حقتعالی مسلمانی اینست حقتعالے را مسلمان گفتن جائز نباشد مومن گفتن جائز ست۔ زیرا کہ وے امین گردانندۂ مخلوقات خود ست ہرگاہ چنین ست مومن گفتن جائز ست نہ مسلمان گفتن۔ اما ازینجا نکتہ بارہا باید جست و اینست کسے را کہ حق تعالے ہم نام خود گردانیدہ او را از تاریکی کفر و ضلالت بروشنائی ایمان آورد او را دوست خویش گردانیدہ حال او چگونہ ست قال اللہ تعالی اللہ ولی الذین امنوا یخرجہم من الظلمت الی النور تا باخر آیہ اے مومن چرا تو شکر ایں نام بجا نیاوری و کار در فراخور نام خود

Marfat.com

نکنی و بوعدهٔ خدائے عزوجل ایمن نباشی و وفائے این نام نگهداری
هرکه نام مومنے او را حقیقت باشد در کونین ضار و نافع ویرا داند نه
غیر وے را۔ و رضائے هیچکس را در بالائے رضائے او اختیار نکند و
قلب وے به هیچکس آرام نگیرد مگر بخود وے و بوعده هیچکس اطمینان نکند
مگر بوعدهٔ خود و دوستی هیچکس را اختیار نکند مگر دوستی وے را و هر گاه خود
وے را بحقیقت بشناخت چندان ذوق و سرور و طرب در قلب او در آید
که نقلب هیچکس از ملوک ها در نیاید چنانکه خدائتعالے خود فرموده قل
بفضل الله و برحمته فبذلك فليفرحوا وهو خير مما يجمعون
کسے که هم چون وے همنامی دارد و همچون وے دوستی دارد و هم چون
وے پناهے دارد بایں چنیں نعمتے شکر نکند۔ و بایں پادشاهی ننازد و
وے را نام مومنے مجاز باشد نعوذ بالله منها اے مومن موحد والے عزیز کردهٔ
حقتعالے اگر در قلب خود آں معرفت را می بینی خوش حال تو و خوش حال
آنکسے که ترا دید تو همان ارکه درخت ایمان چناں درختیست که هر ها وے
تواند او را بشکند و یا هر دستے بوے رسد یا هر کس بدهد و بستانند
آں درختے ست که حقتعالے او را در قلب مومن فرو برده و فرموده اصلها
ثابت و فرعها فی السماء توتی اکلها کل حین باذن ربها این درخت
را ثمرانے ست که خزانهٔ سلطان را شاید و گلهائے ست که در مجالس ملوک
راه دارد شاخهاست که پیوند و وصل را شاید برگ هاست که مراهم زخم مجروحاں
را آید اما خرما و گل بنجار نیست رنج مومنے را بباید کشید تا بهرهٔ مومنے را
بینی و مسلمانان را از دست و زبان خود سلامت نگاه دار تا سلامت بمانی
و چنانکه تو با دیگراں باشی دیگراں هم با تو باشند۔ و چنانکه تو با دیگراں کنی دیگراں

Marfat.com

باتو گویند ہرچہ بکارے بدروے قال اللہ تعالیٰ ھل جزاء الاحسان
الا الاحسان و نیز حقتعالیٰ فرمودہ وجزاء سیئۃ سیئۃ مثلھا
بہیچکس کارے نکنی بہرکہ کنی بخود کنی کما تدین تدان اگر کسے گوید کہ
من مومنم و کار مومناں نمی کنم تو ویرا بگوی کہ مومنے زیرا کہ حقتعالیٰ مومن را
بدرخت مثل زدہ درخت کہ اول از زمین برمی آید یک برگ دارد بعد کہ بزرگ
شد درخت نامیدہ می شود اگرچہ نکہ سالہا ثمر باز نیاورد مومن نیز ایں چنین
ست کہ ہرکہ یکبار لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ گفت خواہ طاعت بجا آورد و
خواہ نیاورد وے مومن ست نام مومنے از بارۂ او محو نمی شود۔ نام مومنے
چناں نامیست کہ بہرچیزے محو شود ایں نام راہ آوردہ عظیمی ست بنگر تا بہرچیزے
او را صرف نکنی ایں نام چناں نامے ست کہ بیکبار گفتن کفر ہزار سالہ را محو می
گرداند ہرکہ در تحت حمایت ایں نام آمد سعید دو جہاں گردید اگر حق ایں نام را ادا کند
و اگر نکند در ایں جہان سلامت ماند و عیال و فرزندوے حصار باشد مثل
ایمان چوں شہر ستانے ست کہ درمیان ہزار فرسنگ در ہزار فرسنگ بیابان
باشد کہ ہیچ آبادانی نداشتہ باشد۔ واز ہر سوے روے باں شہر آوری در راہ
زناں و دزداں دراں بیابان بسیار باشند و آں شہر نیکولی و خرم باشد کہ امیر
عادلے در آں شہر نشستہ باشد و اہل آں شہر ہمگی جوانمرد و غریب نواز باشند
و معاملہ ہائے عدلی و سیرت ہائے نیکی باں ہا قرین باشد آیا ہرگز ہیچ عاقلی
کہ از چنیں بیابانے رہیدہ بچنیں شہرے رسیدہ و ثانیاً از اں شہر روے
باں بیابان آورد کہ ثانیاً آرزوے ایں بیابان کند شہرے کہ نیکو آب طاب
و درختان پرمیوہ و رفاہیت بگذاشتہ باشد عاقل کے از آنجائے روے در
چنیں بیابان می آورد۔ گبر و ترسا و مشرک و منافق و مومن ہمگی را امیر آں شہر

Marfat.com

دوست دارد و گر با امیر آن شهر قرین گردیدی از همه بلاها خلاصی یافتی و عزیز
وارین گردیدی و عزیز ترین خلق به نزد خالق شدی قال اللہ تعالیٰ وللہ العزۃ
ولرسولہ وللمومنین و اگر دران شهر فوت شدی و امیر آن شهر با تو دشمن
باشد پاداش تو اینست که در قرآن مجید بیان شده ان الذین امنوا و
عملوا الصلحت اولئک هم خیر البریۃ اگر خردمندے در این شهر مقام و
مسکن گیر و سعی کن که با امیر شهر قرین باشی و ازاں دور نگردی کسے از چنیں
شهرے روے و نشیں یا بلانے نیاورد مگر دیوانہ یا خذلان رسیدہ یا مطرود
و چنانکہ از فهم مردم عوام کلام ذوی الافهام میرود و سخن یاوہ گویاں و مسخرہ
کنندگاں نمیرود تو آں چناں مباش کہ چیزے بشنوی و فراموش کنی قدم
بسر کوے اخلاص نہ و در بستان سرائے جلال نظارہ کن ہر کس ہر چند از ایمان
با تو سخن گوید تو نیکو بگوش گیر حکیمے فرمودہ ؎

تا روے نیکو نہ بینی عاشق نشوی تا عشق ترا نکوفت دامن نشوی

تا در کوئے عیاراں عیاری نکنی و در صف مبارزاں مبارزت ننمائی و ہمچنیں
داری در رہ آتش فرقت نزنی و بمقام جوانمردی ہر دو عالم را در نبازی
و کوس ہستی را بچوب نیستی فرو نکوبی و گرد حسرت بر روے تو ننشیند بیندار
کہ ایمان جمال خویش را بر تو تافتہ و نژاد رسیان سرا پردۂ خویش جاے دادہ تو
نمیدانی کہ ایمان چہ رنگ دارد و مرغے نیست کہ در کدام شاخ پرواز می کند
یا در کدام منزل قرار میگیرد اگر ہزار بار شکر گوئی تا شکر را نخوری و لکام و
دہان تو نرسد ندانی کہ شکر چہ طعم دارد شکر گویاں بسیار اند و شکر خوراں
اندک عالم ہمگی گفتگوئے گوہر را کور بین می آورند اما نمیدانم کہ چوں گوہر
در بین آید و را می شناسند یا نہ کسے نہ از چیزے بے جزو ناشناس باشد

Marfat.com

وجود و عدم آں چیز بوے یکسان ست۔ شیخ مصلح الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ
سہ کودک را دہند سیب بنفش بستانند از و نگین بدخش در کنارہ
دریادر و صدف را ارزاں می فروشند اما چوں بشہرستان رسد و گمان از میان
رفع شود و خوفِ زوال برطرف گردد و در را از میان صدف بیروں
آورند کہ در وے ہیچ عیب نباشد و صرّاف او را پسند کند و در بازار صرافاں او را
جلوہ دہند آنوقت او را بہاے اندک نتوانی خرید حسرتہا از قلب تو برخیزد
و جگرہا پارہ گردد اما خالی از سود اے عزیزاں امروز گوہر ایمان ارزاں ست
بخرید و بچنگ آورید تا فردا در بازار قیامت حسرت نخورید کہ سودے ندارد
حق تعالے در کتاب کریم خویش کسانے را در ایمان رابدست شاں داد نہ
آنہا قدر او ندانستند چنیں صفت کردہ یوم یقول المنافقون والمنافقات
للذین امنوا انظرونا نقتبس من نورکم قیل ارجعوا وراءکم
فالتمسوا نوراً اما کسانے را کہ این گوہر را بدست شاں نداد نہ دعوی
خریداری کردند حسرت شاں آنقدر بود کہ دعوے نکردند و رنج اسلام
نکشیدند و قدر اسلام ندانستند و اسلامیت را منت از دست بداد نہ حسرت
آں حسرت ست کہ تو ہم روے در بیابان آوردی و رنج بیابان را کشیدی
تا چوں در موضع امنیت رسیدی قدر او را ندانستی و باز سیروں شدی و
روے در بیابان فنا آوردی آلہی فریاد رس کہ فریاد رس عاجزاں توئی
و ہادیِ راہ کہ ماہاں را رہ آوردی بمقصد ہماے برسانی و از ہوا و ہوس
و قطاع الطریقاں نگاہ داری یا حی یا قیوم یا
ذوالجلال والاکرام
یا ارحم الراحمین

Marfat.com

باب سی و ہشتم در بیان آنکہ خواطر خیر را از خاطر خطیر بچہ باز دانیم و ارادہ شیطان و ملائکہ را چہ فرق ست و اکتسابات آخرتے بیان او چیست الجواب و باللہ التوفیق

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ سرہ العزیز اول خطرہ کہ بقلب بندہ در آید ہمہ گی از خدائے باشد کما قال اللہ تعالیٰ فالهمها فجورها وتقویها خاطر انگیز خدائے عزوجل ست اما چوں خطرہ بقلب بندہ در آید ملائکہ در جانب راست قلب ایستادہ شود کہ نام وے ملہم ست - و شیطانے در جانب چپ قلب ایستادہ شود کہ نام وے خناس ست ملہم عقل ست ہر خاطر خیرے کہ بقلب در آید ملہم او را بعقل عرض کند و عقل آنرا تربیت نماید و بداں عمل کند و ہر خطرہ کہ شر باشد عقل او را محبوس گرداند ازاں شر دیگرے تولد نشود و اینہا وقتیست کہ عقل در بالائے ہوا و ہوس امیر باشد و ہوا اسیر وے گردد و اگر ہوا امیر باشد و عقل اسیر وے ہوا آں خطرہ را در ظلمت سرائے خویش برد و در بند کند و خاطر شر را تربیت کند تا بشود و چنانکہ ملہم وزیر عقل ست خناس وزیر ہوا ست ہر خاطرے کہ بقلب در آید خناس او را بر ہوا عرض کند اگر ہوا امیر باشد و عقل اسیر وے ہوا آں خطرہ را تربیت نماید و بداں کار کند تربیت خاطر شر از وسواس ست قال اللہ تعالیٰ من شر الوسواس الخناس الذی یوسوس فی صدور الناس من الجنۃ والناس یقین باش کہ ہر کہ خاطر ملہم را از خناس باز نشناسد در سر مایۂ اندک شود و خللے عزوجل را نتواند پرست

Marfat.com

چنانکہ حق پرستیدن اوست وقتے می آید کہ خناس نیز بخیر امر می فرماید و
آں پندارد کہ از ملہم ست وگاہ باشد کہ ملہم نیز بشر امر فرماید و آنکس پندارد
کہ از خناس ست اگر کسے خواہد کہ خطرۂ ملہم را از خطرۂ خناس بداند ہفت چیز را
نگاہ باید داشت کہ ملہم از ہفت چیز بطرف ہفت چیز دیگر می خواند و ہوائے
و خناس از ہفت چیز بطرف ہفت چیز دیگر اگر اینہا بدانستی دیگر چیزہا آسان خواہد
گردید اول آنکہ ملہم از کفر بطرف ایمان خواند دویم از نفاق بطرف اخلاص
سیم از معصیت بطرف طاعت چہارم از شک بیقین پنجم از دوں بطرف
رتفع کہ در امر آخرت از دوں بطرف مرتفع می خواند و در امر دنیائی از مرتفع
بطرف دون۔ ششم از تکبر بطرف تواضع میخواند ہفتم از غفلت ہوائے
نفس بطرف حجت و اجر آخرت اما خناس ضد اینہا امر می کند کہ مذکور شد
چنانکہ از ایمان بطرف کفر میخواند ہر کہ بفرمودہ ملہم کار کند دایم در طاعت
کہ خدائتعالی را طاعت می کند قال اللہ تعالیٰ اطیعوا اللہ و اطیعوا
الرسول و اولی الامر منکم ہر چند بفرمان ملہم را بجائے آوری
طاعت خدائے عزوجل را بجائے می آوری و ہر چہ گفتہ خناس را بجا آوری
و معصیت و گناہ گاری می باشی از بزرگان دین کسے فرمودہ کہ طاعت
بر سہ وجہ ست دو بظاہر و یکے در باطن آں دو کہ بظاہر اند یکے آنست
کہ توبہ کنی از جملہ گناہاں و ازانچہ خدائتعالیٰ ترا نہی کردہ و آں دیگر آنست
کہ نماز و روزہ حج و زکوٰۃ و غسل جنابت و امثال اینہا را بجائی آوری
آنکہ در باطن ست مثل توکل و تفویض و صبر و شکر و رضا و امثال اینہا
و معصیت نیز بر سہ وجہ ست کہ خناس بطرف آنہا امر می کند یکے در ظاہر و
یکے در باطن و دیگر در حلال و حرام اما ظاہر مثل دزدی و زنا و خمر و لواط

Marfat.com

ومال یتیمان خوردن بغیر حق وخون مسلمان ریختن وامثال اینها وآنچه د
باطن ست مثل طمع وحرص ونفع وضرر دانستن از غیر خدائے تعالے
سیم آنکہ یک روے چیزے رنگ حلال دارد وروے دیگر روے رنگ
حرام را اول کسب کردن حلال ست اما حرص واندیشہ بد در کسب حرام
ست دویم تجارت وبیع حلال ست اما مکر وخیانت در وے حرام سیم طعا
وشراب خوردن حلال تا اینکہ ترا در عبادت قوت بخشند نہ آنکہ ترا در کار
ناشائستہ قوت بخشند چہارم کار خدائے تعالیٰ را بجلے آوردن حلال ست
اما عجب وریاکاری را در وے مخلوط کردن حرام دیگر آنکہ ملہم از شک
یقین می کشد اما خواندن آں بشش وجہ ست یقین بودن بخدائے
عزوجل ویقین بایمان ویقین بمصلحت نفس ویقین بشرایع وانبیا
ویقین بثواب کاردین وبچیزہائے مخاطرہ اما یقین بودن بخدائے عزوجل
آنست کہ در قلب تو ہیچ شک نباشد کہ خدائے تعالیٰ ہست ویکے
وبیچون وبیچگونہ ست لیس کمثلہ شیئ وھو السمیع البصیر
وقحمد صلی اللہ علیہ وسلم بیشک رسول برحق ولیست وہرچہ جبرائیل ع
السلام بوے نازل آوردہ ہمہ گی حق اند کہ در آنہا ہیچ شک نیست
بانبیا را اللہ سابق نازل شدہ بود ہمہ گی حق بودہ اما یقین بایمان آں
وملہم بطرف آں می خواند کہ در قلب تو ہیچ شک نباشد اینکہ تو مومن
وہرچہ ترا سوگند در خصوص مومنے تو بتوانی سوگند خوری باور آنکہ
وتاب آوری زیرا کہ ہرکہ در ایمان خود بشک بود آں نہ مومنے ست
در مومنی خود باید شک نداشتہ باشی ہرکہ را امروز ایمان ست او را
خود یقین ست اگر فردا چنیں خواہد بود آں کار دیگرے ست مثل

Marfat.com

عیالی را بنکاح گیری دادرا در خانۂ خود بری بعد کسے از برائے تو بگوید کہ
آں عیال عیال توست - تو بگوئی کہ انشاء اللہ آں عیال من خواہد بود کہ تمامی
عاقلاں تبو خندہ کنند زیرا کہ اگر آں عیال در نکاح تو در آمدہ در آں ہیچ شکے
نیست کہ آں عیال توست - واگر در نکاح تو در نیامدہ بآں کہ تو بگوئی
انشاء اللہ در نکاح تو در نخواہد آمد و چوں در نکاح تو عیال داخل شد تا تو
او را طلاق ندہی - از نکاح تو بیروں نخواہد شد - واگر طلاق دادی بعد ازاں بعدا
مرتبہ بگوئی انشاء اللہ تعالے سودے ندارد و ایں یقین بمصلحت نفس آنست
کہ حق تعالے فرمودہ رزق بندگان من بر من ست کہ ہمہ را روزی دہم و کار
شاں را بمصلحت لبازم تو وعدہ ہائے خود را خلاف نکنم و ہر نوع کہ بمصلحت
مصلحت در آن ست چنانکہ در کتاب کریم خود فرمودہ ولو بسط اللہ
الرزق لعبادہ لبغوا فی الارض ولکن ینزل بقدر ما یشاء انہ
بعبادہ خبیر بصیر - اما یقین بشرائع آں بود کہ جامہ ہائے تو پاک
باشد یا چیزے انمتاع تو کہ پاک گوئی پاک باشد یا طعامے پاک یا آب
پاک را و جاے پاک را پاک گوئی و پاک دانی تا در حرام و حلال دم یقین را کامل
باشد و خناس بانو دست نیابد و ہم در غسل و ہم در غسل و دل و غائط
خفتن و گفتن و شنودن و دیدن ہمگی بقرار احکام شرع تا یقین باشد کہ
اگر در بنا یقین باشی خناس بانو ہیچ وسوسہ نخواہد کرد و یقین باحکام شرع
آنست کہ چوں کسے ترا بکارے از معاملت خبر دہد اگر یقین باشد
کہ رضاء تعالے آنجا ہست و ثواب بیشتر کہ باں امر و نہی - اگر
ترجیح بشک باشد کہ ثواب ہست و خزانۂ رحمت ہست و ہزار خزانۂ دیگر
کہ باز ثواب و عقاب چیزے دیگر نیز و تو صفت می کند نہ گوئی کہ ہیچ از نہ

Marfat.com

خدائتعالے در وصف وصافاں در نمی آید وثواب جنت بیش از انست کہ
پنداریم اما یقین کہ یقین خاطرست آں ہر شخص و ہر مومن را نباشد بجز ا
ابدالاں حق را کہ کس آنہا را نداند ونشناسد خدائے عزوجل آں یقین را
فضل وکرم خود ایشاں را عطا فرماید وایں یقین ایں چنیں یقینیست کہ
خدائتعالے کسے را عطا فرماید آں کس خواہ بآب رود وخواہ بآتش و
در بیابانے بے توشہ واسباب سفر کند خواہ در میان جماعت دشمنان خو
او ہیچ دغدغہ بقلب خود راہ نمی دہد اینہا ہمگی از علم باشد ویقین باشد
نہ از یقین ست آنہا ہمگی شک اند شک از خناس ست کہ خناس بضد امر
اما در خصوص آنکہ گفتیم کہ باید یقین بندہ بخدائے عزوجل کامل باشد
کہ در دین ہیچ شک نیاوری ہر کہ در امر خدائتعالے ورسول او شک
او منافق ست شک در ایمان بدعت ست وشک بشر ایج دین و
آنہا مصلحت نیست کہ بسیار زشت وبدعت ست کہ معصیت می آور
اما شک ایکارہائے بمخاطرہ معصیت نیست ونہ مذموم ست زیرا کہ ا
ہر کسے را از مومناں نیست اما آنکہ علم از دوں ہمر تفع می خواند در ام
آں بر سہ وجہ ست اول آنست کہ از کسب وتجارت بطرف علم وعبادت
واز کاہلی بطرف مجاہدت واز نعمت بطرف شدت خناس بضد اینہا
وآنچہ علم از کار دنیا بکار آخرت میخواند از سہ چیز ست از رغبت بطر
میخواند واز تعلیق بسوے تفرید واز منع بعطا اما خناس بضد اینہا
میکند کہ از زہد بطرف رغبت میخواند وغیرہ وعلم از دوستی سہ چیز
سہ چیز می خواند از دوستی دنیا بطرف دوستی جنت میخواند واز دو
بدوستی خالق واز دوستی اہل فساد بدوستی اہل خیر خناس بضد اینہ

Marfat.com

دیگر خناس از عمل بغفلت میخواند و ملهم از غفلت بعمل میخواند و از تعلیق
بظرف توکل و از عمل بار با عمل با اخلاص و از امید خلق با امید خالق خناس نصیحت
آنها امر می کند اما تمامی مردمان دعوت ملهم را از دعوت خناس فرق نمی کنند
بلکی این مذکورات پنجاه و چهار مسئله اند هر کس این را تمیز می کند آورد
شیطان را از آورده ملائکه فرق نمی کند اما آنچه مایان را تجربه افتاده
بعضے را که خدا بتعالے بمایان الهام می کند بعضے دیگر نمی کند و در
اول این باب گفته شد و بعضے دیگر نیز گفته آید انشاء الله تعالے
بدانکه نیک نفس از مایان هیچ وقت خالی نیست که نه در شب و نه در روز
کار او حال خالی نیستم یا از وسوسه شیطان یا از الهام فرشته و خدا جوید
را بطاعت میل میدهد چنانکه ملائکه را میدهد و وسواس نیز می دهد تا از هر دو
باخبر باشد این هر دو جای آنها در قلب آدمی ست که یکے الهام خیر می کند
و یکے الهام شر و باهر کس وسوسه می کنند که هر دو با هر کس موکل اند و یک
طرفة العین از مایان خالی نیستند که هر یکے میگوید بفلانه من کار کن اینها
بجز این شغل کار دیگرے ندارند مثل خاطر ما چون مثل چشمه است که دایم
آب از چشمه برمی آید و آب چشمه کسے را نصرف نیست خدا بتعالے را چنان
آب از تحت چشمه لفوذ نماید در دے بیالا آورد و در بالا آن چشمه رسد
هر قطره گوید من سابق تر بیرون می شدم هر قطره که قوی تر گردد او زودتر
بیرون آید مثل ملهم و خناس چون مثل آب چشمه ست که هر یکے میگوید بفلانه
من کار کن هر یکے که قوی تر آید گفته او کار کرده شود چنان خدا بے غرض
دل خاطرے در قلب بنده بر انگیزد و ملهم گوید بفلانه من کار کن و خناس
گوید بفلانه من اگر غفلتی در یابد ملهم قوی تر آید و او گرسنه و تشنه باشد

Marfat.com

خناس اما بارہا چیزہا در قلب خاصہ گان حقتعالے گذر کند کہ نہ ملہم خبر شود
و نہ خناس آنہا چیزہاے باشد کہ خزانہ غیب را شاید از غیب بغیب راہ
ست کہ ہیچ کس بآں مطلع نگردد از غیب چیزہا بسر عارفان در آید کہ از
سر عارف خزانہ غیب آگاہ شود کہ نہ وسواس و نہ خناس آگاہ نشود و نہ ملہم
و نہ کرام کاتبین آگاہ شوند اما ایں حال ہر کسے را نشاید و نہ ہر کس را ایں ادعا
جواز دارد یا بہر دہانے می گنجد اینہا کہ یاد نمودیم خاصگان حق نگویند کہ
ایں چنیں نیست و بگویند خاصہ گاں را بخدائے تعالے رازہاست و کارہاست
کہ ملہم و خناس واقف نمی شوند اے عزیز من آنحال در میان عارف و
معروف است کہ ہیچ ملائکہ مقرب را بآں اطلاعے نیست ایں قدر را بآں
جہت یاد کردیم تا کسے در کار خدایتعالے داوری نکند کسانے کہ مومن خالص
و از مخلصان اند ابلیس را بآنہا کارے نیست زیرا کہ ابلیس قدرت ندارد
کہ آنہا را بہ ہیچ شغلے از طرف حقتعالے بگرداند چنانکہ حق تعالے خود از
حال بندگان مخلص خود خبر دادہ و فرمودہ ان عبادی لیس لک
علیہم سلطان و جائے دیگر خدایتعالے حکایتاً از ابلیس قصہ
نمودہ کہ او گفت فبعزتک لاغوینہم اجمعین الا عبادک
منہم المخلصین اما مایاں را متابعت نفس از شیطان قوی تر ست
چوں از ہواے نفس روے تافتی آنکہ وسواس دست یابد بسیار وقت آید
کہ خناس بجز امر فرماید و ملہم بشر بسیارے بندگان حق در اینجائی لغزیدہ اند
تو نیک گوش دہ تا از راہ حق دور نیفتی کہ آنچہ مایاں را بہ تجربہ رسیدہ
دریں جائے ذکر کنیم بتوفیق الملک المنان آگاہ باش کہ آنچہ خناس
بجز امر مے کند از شش وجہ ست یک یک را بیان می کنم تا مقصود

Marfat.com

حاصل شود انشاء اللہ تعالیٰ اول کہ خناس بخیر امر می کند چناں باشد کہ
کسے بخیر بزرگی عزم می نماید خناس خبر می شود او را بخیر کمترے تعلیم می دہد
تا ازاں خیر بزرگ باز دارد دیگر آنست کہ کسے خیرے را بدست گیرد
خناس خبر میشود او را بخیر بزرگ ترے دلالت می کند تا آن خیر نقد را از
دے بستاند و امید درازی در حضور دے نہد کہ آں خیر را عمرے نرسد
دیگر آنست کہ بگردن کسے فریضہ ہا باشد ابلیس او را بطرف فضائل امر میکند
و آں فضائل را در چشم دے بیاراید تا از عرض طرف فضائل رود و چہارم
آنست کہ کسے بتعلیم یا بتعلم مشغول باشد و بگوشد خناس دے را گوید کہ
تو ازیں مسند برخیز کہ باب علم بر روے تو کشادہ نشدہ دیگراں چوں تو بسیارند
بیخ رو کہ در آنجا دعاکنی تا باب علم بروے تو کشادہ شود یا بخیرہ رو کہ نفس
تو در سایہ ہا نیاساید در اینجاے از تو خیرے در وجود نمی آید و ہیچ ادب
در خود نمی آموزی اگر ایں ہم نمیتوانی بغربت رو تا آداب مردماں بیاموزی
و ایں گفتہ وقتے بود کہ معلم در علم آموختن محکم و متین باشد و اگر محکم و متین نباشد
بیم اندیشہ از طرف ملہم سنت نہ از خناس۔ پنجم آنست کہ کسے وضوئے
آوردہ باشد و خواہد کہ نماز را بجماعت ادا کند ابلیس گوید کہ برو دست و روئے
باشانیاً پاک بشوی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند من جدّد
وضوئہ جدّد اللہ لہ المغفرۃ منصور ابلیس ازیں اندیشہ آنست
ترا از ثواب جماعت دور کند۔ ششم آنست کہ کسے وضوئے آوردہ
ابلیس گوید ترا خطا رفت کہ فلاں عضو را نشستی و نرا بوسواس انداز
تا نوروے بوضوئے دیگرے آوری کہ جماعت از تو فوت شود و دیگر
آنست کہ چوں وقت نماز آید و مسجد و جماعت ہم باشد ابلیس نرا گوید کہ

Marfat.com

نماز در اول وقت فاضل تر ست خدا بتعالے میداند کہ مردماں در کدام
وقت جمع کردند و خداوند میداند کہ امام حال وے چگونہ خواہد بود جاہے
وے پاک خواہد بود یا ناپاک کہ نماز تو بشک ادا می شود بر و نماز خود را در اول
وقت خالی از شک و ریب بجاے آوری مقصود وے اینست کہ تا ترا از
ثواب جماعت محروم گردانند و اگر جاے بیند کہ جماعت نباشد و ترا بتاخیر اندازند
دگوید صبر کن تا اینکہ نماز بجماعت ادا کنی زیرا کہ جماعت باعث برکت ست۔
حاصل آنکہ اگر در موضع کہ جماعت بپاے میشود او ترا بتعجیل امر می فرماید و
اگر جماعت نیست بتاخیر امر می کند مانند اینہا بسیار ست تو خوب ہوشدار
تا از مکر او خلاص گردی۔ و آنکہ گاہ ملہم ہم بشر امر می کند آنجاست کہ کسے گناہ
کبیرہ را عزم می کند ملہم آن کس را بصغیرہ امر می کند تا در کبیرہ نیفتد و آنچناں
باشد کہ کسے عزم قطع الطریقے میکند کہ مردماں را بقتل آورد و اموال شاں
را ببرد اینہا سہ معصیت عظیم اند۔ ملہم ویرا از اینہا باز میدارد اگر ملہم را نفرمان
برد از ہر سہ خلاصی مییابد و اگر فرمان نہ برد او را بدیگر معصیتے می اندازد
کہ یکے باشد گوید در فلاں خانہ رو و چیزے بگیر ترا بسر راہ گرفتن چہ حاجت
یا ازیں صحرا قدرے غلہ جمع کن یا ازیں باغ قدرے میوہ و زدی نمای گردد
قطاع الطریقی نگردد کہ ترا بقتل آورند مقصود ملہم آنست کہ ویرا از راہ
زدن و مردم کشتن باز دارد نہ آنکہ وے زدی کند و دیگر آنکہ کسی بخمر
خوردن و زنا کردن مشغول گردد ملہم وے را از اینہا باز دارد و او را بمعصیتے
اندازد کہ از اینہا کمتر باشد بسیار چیزہاست کہ کسے را خیر نماید و دیگرے را
شر و بسیار چیزہاست کہ ظاہر آ شر می نماید و در باطن خیر ست و ہم چنیں
بعکس اگر میخواہی کہ بدانی یا بدہ سنج بسیار کشی و نا از قرآن تو دلیل آوردہ

Marfat.com

نشود این قول بسمع تو قرار نمیگیرد از آن جمله یکے قصہ خضر و موسیٰ علیہما الصلوٰۃ
والسلام میباشد چنانکہ حق تعالےٰ فرمودہ فوجدا عبدا من عبادنا
اتیناہ رحمۃ من عندنا وعلمناہ من لدنا علما تا آنجا
کہ ھذا فراق بینی وبینک سانبئک ہر فعل کہ خضر علیہ السلام
بجاے می آورد با وجودے کہ عین صلاح بود موسیٰ علیہ السلام را فساد
می نمود چرا کہ موسے علیہ السلام اول کار را می دید و از آخر او خبر نبود ہر کہ
کارے در پیش میگیرد در آخر او بباید نگریست کہ آخر این کار چہ نتیجہ میدہد
ہر کہ الہام ملہم را از وسواس خناس نشناسد دعوے خالقیت نکند زیرا کہ
دوستان حق را باطن باید چوں باطن نداشتہ باشد ظاہر را وزنی و اصلی
نیست کسے کہ خزانہ نداشتہ باشد سلطانی چوں می کند و لشکریاں را جامہ
و تنخواہا کے تواں داد ہر گاہ کہ لشکر جمع کردی خزانہ را ہم باید آباد داشتہ
باشی مرد عارف را ہم باطن آبادان باید بود و باید کہ تمامی مساعی ہائے
باطن او بحال باشند تا اینکہ ہر چہ لشکر را بکار باشد از خزانہ بدہد تا لشکریان
او توانگر باشند و ابلیس او را بہ ہیچ نتواند فریفت و از سر کار نتواند کہ
دور کند یقین باش کہ بدوں سعی باطنی ہیچ کار مرد از پیش تو نمیرود اگر برقے
از جان بجہد چوں سعی باطنی نباشد زود از دست بیروں شود و زیان آورد
و در حجاب شود در ظاہر ہمگی مسلمانان مساوی اند کہ لا الہ الا اللہ محمد
رسول اللہ را ہمگی می گویند اما مرد از اعمال باطن قیمت میگیرند [illegible]
اعمال باطن بہتر از بسیاری اعمال ظاہر چنانکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ و
سلم فرمودہ اند ذرۃ من اعمال الباطن خیر من اعمال الظاہر
کالجبال الرواسی ہر گاہ کار خانے از باطن باشد کہ فرمودہ ملہم را از

Marfat.com

گفتہ خنّاس نشناسی دعوے حقیقت کردن تو محال ست آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند تفکّر ساعۃ خیرٌ من عبادۃ سبعین س
قیام لیالیہا وصیام نہارہا لا یعصی اللہ فیہا طرفۃ عین
مرد خواہ بالا شود و خواہ فرود از اعمال باطن شود اگر کار بظاہر بودی بایستی
کہ جملہ منافقاں کارشاں بالا شدے ظاہر بے باطن چوں جوز بے مغز
ست جوز خالی از مغز ہزار را بدانگے نخرند با وجودے کہ ہمگی جوز گفتہ
جوز بے مغز جز آتش چیزے دیگرے را نمیشاید و چنانکہ از جوز مقصود
ست از مومن ہم مقصود اخلاص ست اخلاص آب کار و مغز عباد
ست ہر کہ وسواس موسوس را نداند جوز بے مغز را ماند کہ آنہا را ہیچ قیمت
نیست اگر قیمت کار میخواہی بر در دل پاسبانی کن و شیطان دز
در آنجاے راہ مدہ تا مغز کار تو بر جائے بماند حقتعالے در کتاب کریم
بندگان مخلص خود را اولوالالباب خواندہ و فرمودہ انما یتذکر اولوالا
وجائے دیگر فرمودہ وما یذکر الا اولوالالباب وجائے دیگر فرمود
فاعتبروا یا اولی الابصار ہر کہ شیطان بکار او شریک ست اعمال
ہمگی بریا مخلوط ست و از جملہ اولوالالباب نیست و کار او باراده شیطا
ست اللّٰھم اعصمنا ✦

باب سی و نہم در بیان آنکہ نیکو گفتن چیست و بد گفتن چیست

و بد گفتن مردان خدا را زیان دارد یا ندارد چرا کہ می بینیم اینکہ قومے زبان ش
چوں کشادہ شد ہر چہ میخواہند می گویند و میگویند ایں افعالہا را زیان ند
و ازیں افعال خود دعوے رفعت می کنند ما یاں ازاں افعال خبر نداریم ش

Marfat.com

را بیان کنید که بدانیم الجواب وباللہ التوفیق
قال الصدر الاعلم شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ
ہیچ زیرکے عاقل بد گفتن ہیچ حال نشاید کہ کسے بگوید بایہ دانست
کہ بدانی اینکہ بد گفتن در اصل چیست بد گفتن آنست کہ نشاید گفتن
نیک گفتن آنست کہ گفتن او شاید چوں ایں بدانستی ہمگی را باین قیاس
کن نیکو گفتاری از نیکو گوہری برخیزد و بد گفتاری از بد گوہرے
نیکے بر اصل خود گواہ ست ثمر از شجر بیروں می آید چوں شجر شیریں باشد
ثمر نیز شیریں ست واگر شجر تلخ باشد ثمر نیز تلخ می آید بد گفتن مذمت آن
آن ہمیں بس ست کہ بد گوہری وجود گواہی میدہد و نیک گفتن صفت
ایں بس ست کہ در نیکو گوہری وجود گواہی میدہد مردماں در مثل چنیں
می گویند از کوزہ ہمان بروں تراود کہ دراوست بامرد ہیچ چیز و ہیچ
زخم آن قدر تاثیر نمی کند کہ زبان می کند شاعری از عرب فرمودہ ؎

جراحات السنان لہا التیام ولا یلتام ما جرح اللسان

ترجمہ بفارسی ؎ آنچہ زخمے زبان کند بامرد زخم شمشیر جاں ستاں نکند

خلاصہ آنکہ باشہب ایں ہر دو مرد را زیر و زبر کند و از درجات
بہ کمالات افگند ہیچ مجاہدے از حبس زبان مفید تر نیست زبان در
دہن چوں در در خزانہ ست چوں در ب خزانہ را کشادی و در را در
انبار افگندی و ہر چہ خواستی گفتی خزانہ را بغارت دادی و بیگانگاں تا
ایماں را نگفتہ نیکو کہ آں قول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ ست بر نکشانید
تا نہ کفر و ضلالت خود ہا را بباد ندہند آشنایاں نیز تا زبان را نگفتہ
نشایند خود ہا ایمان را بہ باد ندہند اگر میخواہی کہ مرغ احسان تو دائم

Marfat.com

در نقص باشد در ب نقص را باز مکن گفتہ نیکو چوں آفتاب ست و گفتہ زشت
چوں آتش آنچہ گیاہ کہ آفتاب در مدت سالہا بہ بروراند آتش در یک
ساعت ہمگی را خاکستر گرداند اما گفتہ ما چیست و گفتہ نیکو چیست این
ست کہ ہر چہ ترا بگفتن آں امر شدہ ہمگی نیکوست اگرچہ نکہ پسند نکنند
واز آنچہ ترا نہی شدہ و مردماں را خوش می آید ہمہ گفتہ بد ست اگرچہ نکہ
مردماں را خوش آید و نیکو نماید ہر چہ بامر گوئی در بالائے تو خماں نیست
لہذا ہر چہ ترا پیش آید تو رجوع بامر و نہی کن تا در دو جہان کسی ترا دامن
گیر نباشد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بگفتن قول حق امر فرمودہ اند
اگرچہ نکہ مردماں را تلخ آید و فرمودہ اند قل الحق وان کان مرّ
لیکن گفتار دو میباشد گفتار ظاہر و گفتار باطن باطن خود را چناں مزیں
دار کہ چوں حقتعالے در قلب تو نگرد ہیچ عیبے نہ بیند و اگر نہ چناں باشد
ترا عتاب آید چنانکہ حقتعالے فرمودہ وتخفی فی نفسک ما اللہ
مبدیہ وتخشی الناس واللہ احق ان تخشیہ وجائے
دیگر فرمودہ واللہ علیم بذات الصدور و ازیں قبیل آیات
در کتاب عزیز بسیار ذکر شدہ ہر چہ مایاں در نہاں و آشکارا داریم
حقتعالے ہمگی را میداند کہ ہیچ از وے مخفی نیست قولہ تعالے الا
یعلم بان اللہ یری وجائے دیگر فرمودہ ان اللہ سمیع بصیر
ہیچ شے نیست کہ در باطن ما گذر کند واز وے مخفی باشد تا می توانی از
سخنان ناشائستہ زبان را نگاہ دار چرا کہ اگر نیکوئی ہم ترا عذاب نمی کنند
مگر در وقت احتیاج کہ در آں وقت گفتن بہتر ست بزرگاں فرمودہ اند
دو چیز تبرۂ عقل ست لب فرو بستن بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

Marfat.com

آنچہ باطنی ست با حق نگاہ باید داشت و آنچہ ظاہریست با حق چناں نگاہ باید داشت کہ مارا امر فرمودہ قولہ تعالیٰ وقولوا للناس حسناً سخن را با مردماں بتازہ روئی باید گفت تا قلب مردماں از طرف تو رنجور نگردد و حقتعالےٰ از تو پسند کند و گفتہ را آں چناں گوئی کہ اگر در طبقے کنند و در حضور ہمگی مخلوقات در زمین نہند کسے بآنہا عیب نگیرد زیرا کہ آنچہ از مایاں در خفیہ و آشکارا در وجود می آید ہیچ از حقتعالےٰ مخفی نیست و ہمگی را می نویسند و بخزانہ می نہند آنچہ ترا فردا از خواندن آں شرم آید امروز مکن و آنچہ ترا فردا از خواندن آں خوش آید و شاد خواہی شد امروز بگوئی و فعل کن خواہ در خفیہ و خواہ در آشکارا خواہ تنہا و خواہ با خلق زیرا کہ حقتعالےٰ مایاں در کتاب کریم خود ایں چنیں امر کردہ و فرمودہ یا ایہا الذین امنوا اذا تناجیتم فلا تتناجوا بالاثم والعدوان گفت نیکو آنست کہ خدایتعالےٰ و مخلوقات او ہمگی پسند کنند و ہرچہ پسند نکنند نباید گفت زبان ترجمان قلب ست اول قلب گوید بعد ازاں زبان ہر کہ قلب او راست باشد زبان او نیز راست باشد گفتار نیکو گواہ قلب نیکوست و کج گفتاری گواہ کج قلبی یکے زبان دراز می کند آنچہ میخواہد بگوید و چشم بر می کشاید بہر جا کہ میخواہد می بیند و ہرچہ قلبش میل دارد میخورد و ہرچہ بوے دہند می ستانند و ہر کہ دید با او می نشیند و ہرچہ میسر آمد می پوشد کہ از ہیچ شئے پرہیز ندارد و دعوے می کند کہ من از جملہ اولیاء اللہ ام ایں افعال از بیہودہ گفتن ہا بسی زشت ترست و با وجودے آنکہ زشت ست قومی پیدا می شود کہ اینہا را میخرند نہ خود شاں و نہ خریداران شاں ہیچ کدام چشم معرفت ندارند با چناں قومے مایاں چہ گویم نصیحت

Marfat.com

باآنہا چہ کار میکند اگر عقل و معرفت داشتند خود شاں میدانستند و از بیں افعال
پرہیز میکردند نادانے کہ از نادانی سر برہنہ گردانید ہر چہ میخواہد می گوید
باک نمی کند ہزار غزل و سرود و سماع حرام را در بین می آورند و توجید
نام می نہند دف زدن و پاے در زمین کوفتن را عبادت نام می کنند آیا
نمی دانند کہ اینہا در کدام خبر آمدہ و در کدام آیت کلام شریف و حدیث
نبوی صلے اللہ علیہ وسلم ذکر شدہ و در کدام کتاب فقہ مذکور شدہ و سیرت
کدام محقق بودہ اینہا ہمگی از بیعلمی و بے خبری ست اگر از علم واقف بودند
چنانہا نکردی و شیطان باین گروہ دست نیافتی کہ اینہا تابع شیطان
شدہ اند در کتب معتبرہ آمدہ کہ خط رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم لاصحابہ خطاً وقال ھذا سبیل اللہ وخط
خطوطاً عن یمین الخط وعن یسارہ وقال ھذا سبل و
فی کل سبیل منہا شیطان یدعوا الیہ بعد ایں آیہ کریمہ
را تلاوت نمودند وان ھذا صراطی مستقیما فاتبعوہ ولا
تتبعوا السبل تا باخر آیہ اے عزیزان ایں نصیحت را بگوش گیرید و ہوا
و ہوس کار مکنید کہ فرداوی مایند چوں زہر خوردہ شدہ و جان بباد فنا
رفت بعد فا در زہر چہ سود میدہد زینہار زہر قاتل مخورید کہ ہلاک میشوید
در بیراہہ رفتن آخر در بیابانے می افتی کہ ہلاک میشوی از قرین بد و از
تابعان نفس و ہوا آنچہ بینی آموزی بزرگان فرمودہ اند سہ

زینہار از قرین بد زنہار وَقِنَا رَبَّنَا عَذَابَ النَّارِ

آخر ہمسایہ گی کردن قرین بد نار جہنم ست زیرا کہ از قرین بد ہمان آموزی
و ہمان کنی کہ از وے بینی علماء محقق رفتند چنانکہ در خبر آمدہ قال رسول

Marfat.com

اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حفظ والعلم قبل ان تنفذ کہ
سہ مرتبہ ایں فرمودہ را تکرار فرمودند صحابہ کرام عرض نمودند یارسول اللہ
چگونہ علم را بیں مامیرود وحال آنکہ کتاب اللہ تعالےٰ در بیں ماست
در ایں وقت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در غضب آمدند وفرمودند ثکلتکم
امہاتکم الم تکن التورایۃ والانجیل فی بنی اسرائیل
ثم لم یغنہا شیٔ ان ذہاب العلم ذہاب اہلہ کہ سہ
مرتبہ ایں فرمودہ را تکرار فرمودند چوں علماء حقانی رفتند دیگراں گفتہ ہائے
شاں را فرمان نمی برند وآنچہ دیگراں در بیں می آورند نہ حقیقت ست
تا اینکہ حالا زمانہ ایں چنیں شدہ کہ اگر لاف زنی ہزر درویغ بگوید ہمگی را
احمقاں می پسندند ومی گویند شیخ ما چنیں فرمودند واگر خبر صادق را ہزار
بار بگوئی وہزار دلیل بصدق او گواہی دہد قبول نکنند وگویند شیخ ما ایں
چنیں فرمودہ واگر خمر خوردن وزنا ولواطہ در کسے از بزرگان مجازی
خود آشکارا ببینند ہزار کس ازاں احمقاں بوے بترکے جویند وگویند
شیخ ما در ضمن ایں فعل خود مقصدے دارد وے بسیار مرد نیکیست
واگر کسے کہ در طریقۂ شاں نباشد تسبیح وتہلیل گوید وے را سالوس نام
نہند واگر کسے کہ در طریقۂ باشد کسے را دشنام ہائے دہد کہ بوے حامی شرع
ملزم آید اورا مخلص نام می نہند واگر کسے سی سال رنج تعلیم وتعلم کشد
واگر در قریۂ یا شہرے داخل شود نانش ندہند وگویند پلنگ در ایں قریہ آمدہ
واگر در مجلس کسے حاضر آید گویند پلنگے آمدہ از ہر نوع کہ معاملات علمی
پیش کند ویرا خریدارے پیدا نمی شود واگر کسے را سلام کند گویند ایں
دلقے در زیر خاک می نہد واگر احمق وناداں نے چند غزل وسرود را حفظ کند

Marfat.com

یا خودنمائی و ریاکاری را بہ تحت حفظ آورد و احمقانے بوے چند بوے
مخلص کردند و گویند فلاں نیکو مرد لیست کہ از جملہ مردمان حق ست باوجودے
کہ از شریعت ہیچ خبر ندارد و خدمت او را در بین آورند و کمر متابعت
او را بستہ نمایند و دیگراں را گویند فلاں چہ مرد نیکوئی پیدا شدہ آوازے
دارد کہ مرغ را از ہوا شکار میکند از برائے وے خانقاہ باید ساخت
تا باینجا مکث کند و عیال زیبائی بوے بنکاح می باید داد و مال و جان
را بوے فدا باید کرد کہ صحبت ایں مرد بجایاں غنیمت ست ہر چند کہ در
افعال او نظر اندازی او نماز را کامل ادا کردہ نمی تواند تا بدیگر آداب او چہ
رسد لاجرم اہل دین ذلیل و خوار شدہ اند و مدعیان دین عزیز گشتہ اند
تا عزیزان و نیکواں عزیز و محترم بودند کار دین تمام کامل بود امروز کہ مدعیان
عزیز گردیدہ اند و نیکواں خوار و ذلیل شدہ اند کار از قاعدہ رفتہ و خلل پیدا
شدہ چوں خانقاہ جائے مغنیاں و رقاصاں شد و تعلیم و تعلم بقدر
و بے اعتبار گردید ایں چنیں شد کہ حالا می بینی نیکواں و دانایاں در گوشہ
خمولی شدہ اند و بند نجات بر زبان نہادہ اند و اخبارات صاحب
شرع را بر نزد کس بیان نمی کنند و فرمودہ مَنْ صَمَتَ نَجَا را از بیقانون
دلیل خود گردانیدہ اند ہر کجا لاف زنی و مغنی و مطربیست در بین آمدہ اند
و کار کار ایشانست کہ علم ہا بر فراشتہ اند و بمحنت ہا را در بین آوردہ اند
باش تا روزے کہ خدا تعالے داد ہر کس را از دیگراں بستاند و حال ایں
و شمایاں را بہ اصلاح آورد کہ ہر کس آنچہ زراعت نمودہ بدرد و خدائے
تعالی مایاں را تو بہ نصوح کرامت فرماید و از بد گفتن مردماں نگہدارد
و بہ نیک گفتن توفیق دہد از فضل و کرم خویش یا اللہ ایں حقیر عاجز عبد اللہ

می گوید مدت سالہا می شود کہ این حقیر عاجز بتعلیم و تعلم و جمع و تالیف و ترجمہ مشغول ام و چنان مصیبت رسیدہ شدہ ام کہ خدائے تعالے این مصیبت در بلائے مسلمان نرساند و کم کسے این چنین مصیبتے دیدہ باشد و کم این چنین واقعہ بظہور و علانیہ رسیدہ باشد با وجود اینہا کسے مرا فریاد رسی نمی رسد اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ حَسْبُنَا اللّٰہُ نِعْمَ الْوَکِیْل

باب چہلم در بیان آنکہ قومے شاہد بازی می کنند و ہر کسے

ولدے امردے با خود لنگاہ میدارد آنہا چہ معنی دارد الجواب و باللہ التوفیق

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز اول کارے کہ مسلمانان ارادہ دارند کہ بآں شروع کنند باید بنگرند کہ در شریعت چہ حکم دارد و بقبول خدا تعالے و رسول او صلی اللہ علیہ وسلم جواز دارد یا نہ اگر نہ شریعت باشد و در حقیقت آں راہ حرص و ہواست تر آمی برد تا بہاویہ اندازد البتہ گرد ایں راہ نگردی و ہرگز با ایں چنیں قومے صحبت نکنی کہ ازاں طائفہ و از کار ایشاں دور بودن اولی تر ست کار شاں بقبول خدا تعالے و رسول او صلی اللہ علیہ وسلم موافق نیست از قاضی عبد الجبار خراسانی رحمۃ اللہ علیہ روایت آمدہ کہ گوید فرسودہ کنت جالسا مع ابن عمر رضی اللہ عنہما علی باب دار اذا اقبل غلام صبیح الوجہ فقام ابن عمر فدخل دارہ و غلق بابہ حتی خرج الغلام من سکتہ ثم خرج ابن عمر رضی اللہ عنہما فقلت یا ابا عبد الرحمن اخبرنی عن سبب خروجک و اغلاقک قال لاقبال ہذا الغلام قلت ولم

Marfat.com

قال لان النظر الیهم حرامٌ والکلام معهم حرامٌ والجلوس معهم
حرامٌ قال قلت أمِن سماع خلیل تقول ذٰلک امن نفسک قال
لا بل سمعتُ من رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم یقول
احذروا من انباء العذراء فان لهم شهوةً کشهوة النساء
العذاری الا ان النظر الیهم حرام والجلوس معهم حرام
ومن ارتکب علی فخذ غلامٍ فهو ملعونٌ ومن اهل النار ثم
قال رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم من قبّل غلاماً بشهوة فکانما
زنی مع امه سبعین مرة ومن زنی مع امه مرة فکانما نکح
سبعین عذراءً بغیر مهرٍ وشهودٍ ومن زنی بامراة
فتح فی قبره ثلاث مائة باب من النار ویعذب فی النار الی
یوم القیمة وتخرج الیه حیات وعقاربُ وشهب من النار
الی یوم القیمة اگر کسے دلیل دیگرے آورد کہ ایں امر جواز دارد
می نگریم کہ کدام دلیل قوی ترست امروز اکثریہ در بین مسلمانان چناں
چیزہا می آورند کہ ہیچ مسلمانے دراں راہ نرفتہ وہیچ شریعتے ایں حکم
را جواز ندانستہ خود را مسلمان می شمارند وآں بدعتہا را در بین می آورند
وزندیقی خود را در بین مخفی میکنند وعمل قوم لوط را در بین می آورند
ایں جرم نہ آنکس را می باشد کہ ایں فعل قبیحہ را فعل می کند بلکہ کسانے
راست کہ چوں بے باکاں را بایں عمل شنیع می بینند آں بے باک ظالم
را زندہ می گذارند وبا وے می نشینند وبر می خیزند اینہا علامات فتنہ
ہاے آخر الزمان ست چنانکہ از سہل ابن ابی سہل رحمۃ اللّٰہ علیہ روایت
آمدہ کہ او فرمود سیکون فی اخر الزمان قوم یقال لهم اللوطیون

Marfat.com

هم تا هفتاد و اصناف صنف بنظرون و صنف بصفحون و
صنف بعملون بذلک یعنی در آخر الزمان گروه پدید می آیند که
آنها را لوطیان میگویند آنها سه گروه اند گروه بطرف امردان نظر میکنند
و گروه بهمراه شان مساس و بازی میکنند و گروه لواطه کاری میکنند
پس هر سه قوم لوطی نامیده میشوند زیرا که قوم لوط علیه السلام هم عادت شان
همچنین بود و چون عذاب نازل شد هیچ گروه نجات نیافتند بجز خود
لوط علیه السلام و دختران او و دیگران همگی بزمین فرو رفتند و عیال لوط
علیه السلام هم اگرچه از ایشان نبود اما باین فعل شان رضا بود چون عذاب
نازل شد او نیز نجات نیافت خدا تعالے در کتاب کریم خود حال شان
را بیان کرده و فرموده وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ
مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ تا آنجا که
فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ
پس چنان قومے الفت گرفت و بفعل شنیع شان رضا داد عذاب همگی
بر خواهد بود که در عذاب و مذلت یکے باشند و هر که باین طریقه باشد اگرچه
در شرق و مغرب باشد همگی یکے اند قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم من تشبه بقوم فهو منهم الحذر الحذر ازان از دوستی و نشست
و برخواست آن قوم مدبر سیاه کلیم فجار نور کنید نمیدانم که آنها از مسلمانان
هم طائفه اند که می گویند ما بایں کار در مقدم روے ما امرد ے باید بود تا
وقت ما خوش باشد و حقتعالے از قلب ما فراموش نشود اگر این عبرت
ما باید چون ریش ما آورد عبرت او زیاده تر گردد با وجودے که چون ریش

Marfat.com

بیروں آورد از وے تنفر می کنند چوں گل پژمردہ گردید کس از وے چنداں
اعتبارے نمی گیرد چوں دندانہا زرد گردیدند و چشمہا از نور رفتند باید از نزدیک
آمدن موت زیادہ تر اعتبار گیری کہ در جوانی می گرفتی در قدرت حقتعالے
می نگر ہماں قدرت و احسانے کہ در نیکو رویاں بجاے آوردہ باز شت
رویاں نیز بجائے آوردہ اما ہوا نیکو روے دست خواجہ متابعت ہوا را دوست
کہ لواطہ کاری از ہوا بر میخیزد کسے قدرت ندارد کہ بگوید لواطہ کاری حق ست
اما چنیں می گوید کہ من شاہد بازی میکنم تا ازینجاے بخدا یتعالے راہ برم
اما نمیداند کہ بت پرستاں نیز ایں جواب میدادند زیرا کہ چوں انبیاء اللہ
آنہا را از پرستیدن بتان مانع می شدند آنہا نمی گفتند کہ ما بتاں را بخدا
گرفتہ ایم بلکہ می گفتند راہ بر ما بطرف خدا یتعالے اینہاست ما ہر یکے صورت
از سیم و زر و سنگ چوب کہ قدرت داریم می سازیم و اینہا را خدمت میکنیم
تا در قیامت ما یاں را شفیع گردند حقتعالے حال بت پرستاں را در
کتاب عزیز خود چنیں ذکر نمودہ والذین اتخذوا من دونہ اولیاء
ما نعبدھم الا لیقربونا الی اللہ زلفی کسے کہ در صورت پرستش
مشابہ بت پرستاں باشد و از اعتقاد اہل سنت و جماعت بیروں رفتہ
باشد چرا آں عذابے کہ بقوم لوط علیہ السلام نازل شد بآنہا نازل نشود
ایں طائفہ می گویند ما بہترین مخلوقات خدا ایم کہ خدا یتعالی را میجوییم
بطریق طعنہ میگویند کسے خدا یتعالے را بنماز و روزہ و شب خیزی ندہد
و نہ خدا یتعالے بتقوی و زہد و توکل دیدہ میشود و نہ بشکر و صبر اینہا
نفاق و ریا و خطرہ ہاے شیطان است نفاق و ریا راہ خداے نیست
راہ حق آں راہ ست کہ در وے ریا و نفاق نباشد کسانیکہ ایں فعل شنیع

صورتہائے زیبا را نصیب ما گردانیدہ و دایم بلہو و لعب و لواطہ کاری اند و می گویند ما ازینجاے رضاے خدا یتعالے

Marfat.com

دارند می گویند ہر چہ پیش آید بباید خورد و ہر چہ بگوش آید بباید شنوید و ہر چہ
بزبان آید بباید گفت و ہر راہ کہ پیش آید بباید رفت تا راہ بروے تو کشادہ
شود راہ اخلاص و صدق آنست کہ منع نباشد۔ اَلْمَنْعُ کُفْرٌ و ایں امر نہی کہ
تو دیدۂ با مردم عوام ست ما از خواصہ گانیم در راہ ما امر و نہی و جمع و منع نیست
ہر چہ دل بآں نگرد در پے آں بباید رفت تا دل در بند چیزے نباشد کہ
چوں دل در بند شد تمام اعضا ہا در بند ست مقصود از بندہ دل ست دل
باید با خدائتعالے راست باشد ہر گاہ دل بخدائتعالے راست بود
ہر چہ از تو در وجود آید باکے نیست ایں گفتہ ہا ہمہ گی خلاف قول خدائے
تعالے و رسول اوست ہر کہ در راہ خدائیتعالے ایں گفتہ ہا را بگوید
و لواط کاری کند و زنا و زندیقی را در بیّن آورد ہیہات ہیہات کار
او تا بچہ حد خراب ست نظر انداختن بطرف امرداں از فعل کردن یکدرجہ
پس ترست والا نظر کردن ہم عین لواطہ ست سعید بن مسیب رحمۃ اللہ
علیہ فرمودہ من رایتموہ یجد النظر الی غلامہ و یقربہ فامتہنوہ
از علی کرم اللہ وجہہ روایت آمدہ کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند
ایاکم مجالسۃ اولاد الاغنیاء و الملوک و طول النظر الیہم
فان لہم صورۃ کصورۃ العذاری فتنتہم اشد من
فتنۃ النساء مانند ایں دلیل دلائل ہاے دیگرے بسیار ورود یافتہ
اگر راہ دین را عزم و مقصد داری باید کرد ایں فعل شنیع مگردی کہ خدائی
تعالے و رسول او صلی اللہ علیہ وسلم و مشائخ عظام ازیں فعل نہی کردہ اند
و براہ صدق امر فرمودہ اند ترا لازم آنکہ در راہ روئے نیاوری کہ از دین
بروے ہیچ نباشد بجز ضلالت و گمراہی اگر گوئی کہ ازیں راہ بروے من

Marfat.com

درے کشادہ می شود ایں محض کذب ست اگر از متابعت دین بہرہ داری
باید بآں طائفہ آشنائی نکنی تا طعنہ دشمناں با تو صدق واقع نشود خدائے
تعالے در کتاب عزیز خود فرمودہ یا ایہا الذین امنوا لا تقولوا
راعنا و قولوا انظرنا باوجود آنکہ لفظ راعنا در مکہ درست بود معنی
آنست کہ گوش با ما دار اما راعنا بزبان جحوداں دشنام بود کہ آں را ارادہ
داشتند چوں رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از مکہ بمدینہ آمدند ہم بآں لفظ
می گفتند کہ در مکہ معظمہ می گفتند کہ راعنا حقتعالے حبیب خود را صلی
اللہ علیہ وسلم فرمود کہ راعنا مگوئید کہ جحوداں در خطا می افتند ہر چند کہ لغت
صحیح ست جحوداں در خطا می افتند کہ چیز دیگر توہم می کنند آں مگوئید تا جائے
طعنہ باقی نماند زیرا کہ دین ما دین پاک و بے عیبے ست اما ناجواں مرداں
دینداری نتواں کنند اگر کسے روے در فسادے می آورد و فساد پیشگی
میکند دین حق را بخود دلیل نیاورد کہ بگوید ما خدائے را ازیں راہ میجوئیم
اے جوان مردان چنیں دلیل نیاورید کہ فردا دین حق داد خود را از شما
میستاند راہ مراد و راہ ہوا و ہوس نہ راہ دین حق ست کہ ہر چہ خواہی بکنی
و ہر چہ خواہی بگوئی و ہر جا خواہی بنشینی و طریقہ سنت و شریعت را بگذار
و فاستانہ عمر گذرانی و راہ حق نام نہی کہ بگوئی حق ازیں راہ قلب مرا بطرف
خود روشن میگرداند ایں راہ از نماز شب بہ ست فردا ترا یقین شود کہ
کردۂ حکیمے گوید ؎

ایں شعر و سلوک تو و تسبیح و عمارت — با بربط خوب آید و با روح و ریاحین
توحید تو نغمہ ست و خط و عارض چوں ماہ — تصدیق تو آں عشق و خم زلف مشکین
ایں رقص تو گوئی ز نماز شب آنکس — بہتر کہ نہ فرش ست و نہ بستر و نہ بالین

Marfat.com

معلوم شود روز قیامت کہ چہ کرد ۔۔۔ پیداست بہ نزدیک خردمند رہ دیں
ہیہات کجائی تو داز حق چہ فرود ۔۔۔ گو سورۂ طٰہٰ و کجا سورۂ یٰسین

اگر کسے پیرے را معتقد گشتہ کہ او چنیں ادعائے دارد این نہایت نادانی ست نہ از بیدینی و زندیقی۔ اگر از کسے شنیدہ باشد کہ او گفتہ باشد کہ این فعل حلال ست آں کس یا از سر ہوا و غفلت گفتہ یا از نہایت ہوا و ہوس تو میا باید گفت کہ استحلال ایں امر کفر ست و بنگری تو نیکوئی کہ بسیارے مزدم دیراں پایں راہ رفتہ اند و ہمہ اگر بسیارے مردماں ہوائے نفس خود راہ ضلالت و گمراہی را پیش گرفتہ اند آیا نمی بینی کہ خدا تعالےٰ در کتاب کریم خود چہ فرمودہ کہ آں قوم را شکایت کردہ و فرمودہ واذا فعلوا فاحشۃ قالوا وجدنا علیہا اٰبآءنا واللہ امرنا بہا قل ان اللہ لا یامر بالفحشآء اتقولون علی اللہ ما لا تعلمون خدا تعالےٰ حال آں قوم را بیان فرمود کہ چوں انبیاء ما ایشاں را از افعال زشت منع میکردند آنہا می گفتند ما یاں پدراں خود را پایں راہ یافتیم و خدائے ما ما را بایں چنیں امر فرمودہ اے محمد تو در جواب شاں بگوئی کہ خدا تعالےٰ بعمل زشت کسے را امر نمی کند چیزے میگوئید بر خدا تعالےٰ کہ علم ندارند و نیز خدائے فرمود قل امر ربی بالقسط واقیموا وجوھکم عند کل مسجد تا آنجا کہ ویحسبون انھم مھتدون یعنی اے محمد تو مشرکاں را بگوئی کہ خدا تعالےٰ امر براستی و صداقت امر فرمودہ نہ بناراستی و عمل زشت و امر فرمود کہ در نزد ہر مسجدے روست بقبلہ آرید و در نماز ہا یاد کنید ایزدرا ایں ہمہ آیات بنیلتے کہ خدا تعالےٰ در کتاب عزیز خویش یاد کردہ

Marfat.com

مقصود آنست کہ بندگان او در آنہا بنگرند و عمل کنند و قدرت ویرا
بہ بینند۔ در قرآن کریم اوامر و نواہی ہمگی ذکر شدہ قال اللہ تعالیٰ فانظر
الی آثار رحمۃ اللہ کیف یحیی الارض بعد موتہا یعنی در
این زمین مردہ نظر اندازید کہ چگونہ او را زندہ گردانیدم و چگونہ نباتات
رنگارنگی از وے بیروں آوردم بعد ازاں فرمودہ ان ذلک لمحی الموتی
وھو علی کل شیء قدیر یعنی مردہ را زندہ کنم و زندہ را مردہ گردانم
ہرچہ خواہم بکنم و نیز فرمودہ قل انظروا ماذا فی السموت والارض
وما تغنی الایات والنذر عن قوم لا یومنون آنرا کہ چشم
سر بینا باشد و چشم دل کور دلائل و آیات بینات چہ سود دارد قال اللہ
تعالیٰ اولم یسیروا فی الارض فینظروا کیف کان عاقبۃ الذین
من قبلہم کانوا اکثر منہم واشد قوۃ وآثارا فی الارض
حقتعالے می فرماید آیا نرفتید در زمین و بطرف قوت و شوکت آنکسانے کہ
پیشتر از شمایاں بودند نظر نینداختید کہ آنہا را از شومی گناہ چگونہ ہلاک
گردانیدم ہیچ چیز نتوانست کہ آں عذابہا را از ایشاں دفع کند ہر کہ
آرزوئے تماشا می کند در آثار رحمت ما نظر اندازد تا وے را عبرتہا
حاصل آید و نیز حقتعالے فرمودہ قل للمومنین یغضوا من ابصار
ھم ویحفظوا فروجہم ذلک ازکی لہم ان اللہ خبیر
بما یصنعون یعنی اے محمد مومناں را بگوے کہ چشمہاے خود را
بپوشند و بطرف نامحرماں نظر نیندازند و اندامہاے خویش را نگاہ دارند
کہ این افعال ایشاں را پاکیزہ تر نگاہ میدارد زیرا کہ خداے عز و جل
بآنچہ از ایشاں در وجود می آید دانا و بیناست و نیز جائے دیگر فرمودہ

Marfat.com

یعلم خائنۃ الاعین وما تخفی الصدور واللہ یقضی با
الحق یعنی من خیانت چشم ہا را و آنچہ در سینہ ہا پنہان ست ہمہ گی را میدانم
و بصدق و راستی حکم می کنم ہیچ اسرار کسے از من پوشیدہ نیست و نیز رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند انی اخاف ما اخاف علی امتی عمل
قوم لوط یعنی بیشتر از جمیع گناہاں بامت خود از عمل قوم لوط خوف دارم بیشتر از ہمہ گی بحال
آنکسانی باید گریست کہ عمل قوم لوط علیہ السلام را می کنند و کارہائے خود را بدل گردانیدہ اند ایمون
دوے براہ خدا آور و غم روزی مخور کہ تا جان باشد روزی رساں نیز ہست قال اللہ تعالیٰ وما من
دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقہا وجاے دیگر فرمودہ نحن قسمنا بینہم معیشتہم فی
الحیوۃ الدنیا تو نیکوئی کہ اگر در خانہ روم و در ب را بروے خود بندم
نمایم و بعبادت مشغول گردم ہمیان طلا رہ نقرۂ بہ نزد من فرو دنمی آید
اینہا سوداست حضرت مولانا روم در مثنوی معنوی فرمودہ ؎

ہر کہ را پاہست او رارو زی ہر کہ را پانیست کن دلسوزی
طنبلان و سایہ جنبان را نگر روزی شاں را دہد نوعے دگر

قال اللہ تعالیٰ فسبح بحمد ربک وکن من الساجدین
واعبد ربک حتی یاتیک الیقین بعضے کاہل تنان می
گویند خدا تعالےٰ را بعبادت ما چہ حاجت ست از عبادت ما تو انگر نخواہد
شد کہ از ما بے نیاز ست و اگر اعمالات بیہودہ را پیشہ گیرد و تو دے را
بگوئے مکن او گوید من جہت خدا تعالےٰ را ادا نتوانم کرد و اگر گوئی امر و نہی
را محافظت نمائی کہ حق تعالےٰ فرمودہ والذین جاہدوا فینا
لنہدینہم سبلنا گویم از حبر ما چہ میخیزد تا توفیق از طرف
او رفیق نباشد حوالہ ما را بیں چنیں کردہ اند و چوں روے بکار دنیا

Marfat.com

آورد و چیزے را کہ حقتعالے نہی کردہ او پیشہ کند آنچہ جہدے کہ دارد ہمہ را
صرف کند و ہرچہ در حذر تاکید آمدہ او در ترغیب روے آورد و از آنچہ
نہی شدہ کہ نگوید می گوید و غیرہا کہ ہمگی را بدل کردہ اند و با ایں ہمہ جہل
و حماقت ہر یکے خود را پیشواے قوم گرفتہ اند و میگویند قطب زمان ایم
و از اولیاء خدا تعالی میباشیم ما نمیدانیم کہ آں گروہ جاہل تر اند یا آں گروہ کہ باینہا
اقتدا می کنند ضعف الطالب والمطلوب کہ ہر یکے در ریختن خون
دیگرے سعی میکنند چنانکہ در مثل می گویند حال البحر والسفینۃ
والملاح واحد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند لکل عمل
حدٌّ ولکل شیءٍ بینۃٌ حالا گواہانے کہ در بین امت محمد صلی اللہ
علیہ وسلم پیدا شدہ از حد در گذشتہ اینہا گواہان اہل آخر الزمان ست
کہ بسی عملہا پدید آید تا نمک موجود شود اصلاح آوردن گوشت
آسان ست چوں نمک نباشد گوشت از چہ باصلاح آید ہرگاہ اہل اصلاح
و پیشوایان و صوفی مسلکان ایں چنیں شدند کہ می بینی و می شنوی و
اہل علم چنیں بے عمل گردیدند اکنوں تو بحال امت گریہ می کن کہ ایں چہ
قانون ست و چہ طریقہ ست بدست گرفتہ اند اگر ہمگی مایاں بحال و روزگار
خود ہا گریہ کنیم می سزد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بایں حال ما گریہ
کردہ اند و ما را ازیں حال ما خبر دادہ اند و فرمودہ اند روزگارے در
بالاے امت من آید چوں شب تاریک کہ مرد صبح مومن و با شبانگاہ نزدیک
بکفر کہ عملہاے وے از شریعت بیروں باشد کہ مرد بمرد کفایت کند و
زن بزن دیگر سعتر[1] می کند منارہ ہاے بلندے بنا کنند و مصحف ہا را
بزر و نقرہ گیرند و درمیان مساجد ہا آواز ہاے خود ہا را بگفتگوی دنیائی

[1] سعتر سے زنے را گویند کہ آلت جرمی درمیان ہاے خود کند و با زن دیگر جماع میکند ۱۲ منہ

بالا گردانند وحقوق خدائ تعالے را ضائع کنند وبا عت ما در بین آورند
ودر بالاے مادر و پدر جفا ها کنند از خویش دیوانه بسرنا ویا بیگانگان
احسان کنند زن بفرمان شوہر کار نکند وزنان کار مردان کنند ہفتاد
تن در یک مسجد نماز گذارند که نماز یکے قبول نیفتد تا کوس قیامت
فرو کوفته شود اے مسلمانان کار مسلمانی را از دست نگذارید وازا
وامر ونواہی دست باز مدارید اے سومن دست از امور شریعت باز
دار ہر که خلاف قانون شریعت میکند بوے اقتدا مکن تو مبین ارکا
شریعت امر ضوعیست بلکه از طرف خدائے عزوجل چنین امر شده
وکار خود را بکار خاصان حق قیاس مکن زیرا که بر زبان آنها سخنانے
میرود که معنے آنها را خود شان دانند مربید را باید که دبان در بند باشد
وکار خود را بکار پیر کامل قیاس نکند اگر مریدے از پیر کامل سوال کند که
این راه توجیست او در جواب بگوید تو باین راه نتوانی رفت آیا نخواند
که آن همه بصارت کلیم الله صلوات الله وسلامه علیه در جنب افعال
خضر علیه السلام تیره گردید که باوے گفت اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا
وغیرها شما یان که راه ندیده اید بچشم شما یان کج می نماید راه حق آن
بود که خضر علیه السلام میرفت اے برادران عزیز من بر سیمان خود سوده
بیگران بچاه فرو نرود که در بین گسسته میشود بچاه می افتد زنها
باک قوم نشنند که از مفسدان اند خدا با نبیان گناه خود را میدانند و
توجه می کنند و آن قوم گناه می کنند و خود را پیشوا
مسلمانان می شمارند واین گناه عظیم را عبادت می پندارند وبا
این همه تباه کاریے خود ها را اولیاء الله میدانند می گویند ما یان اہل

Marfat.com

کرامات ایم باش تا فردا داد ایں ملہا را از پیشوایان احمق و علماء بیعمل
و از سلاطین بیداد و عدل بستانند مشایخ عظام نہ شاہد بازی
میکردند قال اللہ تعالیٰ لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما
تحبون ہر چہ تو آں را دوست تر داری آں شاہد توست او را
در باز در حکایت آوردہ اند کہ سائلے بدرب سرائے ہارون الرشید
ایں آیہ را تلاوت نمود کہ لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون
چوں خلیفہ ایں آیہ کریمہ را از سائل بشنود جامۂ داشت کہ بسے اموال
صرف کردہ بود آں جامہ را بسائل بخشید و گفت من ہیچ چیز را ازیں
جامہ دوست تر ندارم اگر حق شناسی داری ہر چہ ترا در قلب تو عزیز
ست آں راہ براہ خدا تعالےٰ نفقہ کن نہ آنکہ ہر چہ بدست مردماں
نیکوتر بنظر آید بستانی و بدست خود آوری کہ ایں مرا باید و شب و روز
بہ نزد امروے نشستہ باشی کہ ایں شاہد من ست در راہ مردان خدا
رفتن اول قدم او قطع علائق ہاے دنیائی ست عادت اولیاء و اتقیا
چناں بودہ کہ از گل پرہیز می کردند و در گل نمی آمیختند تو راہ را غلط کردی
کہ بعلائق ہائے دنیاے آمیختہ شدہ از خواب غفلت بیدار شو و از
مستی ہوشیار کرد کہ بسے در ظلمت عظیم افتادۂ تا از خسران دو جہانی
خلاص کردی کار خداے برقاصے و شاہد بازی از پیش بیروں نتوانی کرد
حکیمے فرمودہ ؎

رقص را ساختہ دین و غزل شمع دلیل — لب شاہد غرض و مقصد فعلی کہ حرام
اگر ایں راہ حق و سنت و تقوی و ہدیست — روزگاری تو شد اے شیخ سراسر بدرا
عمل اینست بعمرے تو زیاں کار شدے — اے نہاں کردہ تو دامی و در افتادہ

ے مدبر سیاہ کلیم ایں راہ را از مقدم نظر خود طے کن تا ازیں خسران
ہی تو خوب فکر کن کہ ایں فعل تو بکدام آیۂ قرآن یا بکدام حدیث مبارک
ابکدام قول مشایخ عظام موافق ست ہر چند می نگرم در ایں راہ تجز از
شیطان راہ بر دیگرے نمی بینم مگر تو از وے تعلیم گرفتہ و از تابعان او
ومی باشی کسیکہ بر دیرینۂ تو بودہ تو نائب مناب و خلیفۂ شیطان گردیدہ
اکہ ہر بزرگے را نائب مناب و خلیفہ ہست فاضلے در ایں خصوص
عرے گفتہ بر محمد کہ رسول ہست درود از ملکی سہ کہ نگہدار جہان ہست و خدا
ام بر امامان حق از حضرت حق رحمت باد بر تو اے نائب ابلیس
ابلیس سلام اما ہر چند ابلیس از برائے خود نائب میگیرد اما در آخر
نائب خود آں می کند کہ با قوم بد معطلہ کرد حقتعالے ما را از احوال
آں قوم خبر دادہ و فرمودہ بد معطلے و قصر مشید نخست
ے را کہ ابلیس ایں امر کرد اہل بد معطل بودند آنچہ شفقت مسلمانی بود
تو اظہار کردیم اگر قبول کنی و نشنوی ترا بہتر ست ولکن لا تحبون
الناصحین ایں آیہ کلام ربانی ہست

باب چہل و یکم در بیان آنکہ نصیحت چیست و نصیحت گرکیست

للجواب وباللہ التوفیق

قال الصدر والامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز
عاقل ہر کہ نیک خواہ نوست آں ناصح نوست و نصیحت نیکو آن ست
کہ کسے ترا آں چیز امر فرماید کہ خدا یتعالے امر فرمودہ خداوند تعالی
در کتاب کریم خود خبر دادہ کہ چوں ہود علیہ السلام قوم خود را نصیحت

Marfat.com

قوم او گفتند ایں دیوانہ دروغ گوئے ست آنجا کہ فرمودہ قَالَ یٰقَوْمِ لَیْسَ
بی سفاھۃ ولکنی رسول من رب العلمین ابلغکم رسالات
ربی وانا لکم ناصح امین و از نوح علیہ السلام چنیں خبر دادہ کہ چوں
او قوم خود را نصیحت کرد قوم او گفتند ایں گمراہی ست آنجا کہ فرمودہ
قال یٰقوم لیس بی ضلالۃ ولکنی رسول من رب العالمین
ابلغکم رسالات ربی وانصح لکم واعلم من اللہ ما لا
تعلمون جملہ گی انبیاء را اللہ تعالے امت را ناصحاں بودند ناصح
مہربان آنست کہ چوں عمل خیرے می بیند ترا بطرف آں دلالت میکند
کہ نواز طرف آنچیز غافلی ناصح کہ ترا از ہوائے نفس نگہدارد آنکس
در حقیقت ناصح نوست و دوست آخرت تو ہر چہ کہ خلاف ہوائے نفس تو
باشد آں چیز بہرۂ دین و دنیائے نوست ہر کہ ترا بطرف اعمال خیرے
دلالت کرد ناصح نوست و ہر چہ غیر ایں ست نصیحت نیست و نہ آنکس
ناصح گفتہ می شود ناصح آنست کہ خیر خواہے دارین تو باشد و بداند کہ
ایں نصیحت چہ فائدہ میدہد اگر مقصودے اینست کہ تو بدانی و نجات
یابی و خود او نیز بفضل تو نجات یابد بسیار نیکوست باید نصیحت وی را قبول
کنی و گر مقصودے آنست کہ تو فرمان خدائے تعالے را بجا آوری
ایں نیز بسیار نیکوست و اگر مقصودے اینست کہ ترا شکار کند از جہت
دنیا یا جہت حشمت خویش آں ناصح نیست ناصح دیگرے باید تا او را
نصیحت کند و از چنیں نصیحت گرے او را توبہ دہد چنیں ناصحاں در
جہاں بسیار اند کہ چوں کسے را نیکو میبیند حسد می کنند لہذا سعی میکنند کہ
آں نعمت را از بالائے او دور گردانند و خود را از برائے تو ناصح می

اما ترا البطرف چیزے نصیحت می کند کہ آں نعمت از بالاے تو دور شود
مقصود وے نصیحت نیست بلکہ زوال نعمت توست خدا تعالے
در کتاب کریم خویش فرمودہ کہ از شر حسود بمن پناہ گیرید آنجا کہ فرمودہ
ومن شر حاسد اذا حسد ابلیس از براے آدم علیہ السلام حسود
بود کہ او را باین عزت کہ سجود ملائکہ و نعیم جنت و غیرہما بود نمی خواست
کہ ببیند بحیلۂ خود را در بہشت داخل کرد و سوگند یاد نمود یا آدم وحوا
من ناصح شما یانم اگر شما ازیں درخت ملونی بخورید جاوید در بہشت اقامت
میکنید و سوگندہاے دروغ یاد کرد چنانکہ حقتعالے ازیں معنی خبر داد
وقاسمہما انی لکما لمن الناصحین و ندانست کہ چوں کسے
بدروغ سوگند برداشت از تحت اطاعت خدا تعالے بیروں می
رود و سوگند خورد تا اینکہ آدم علیہ السلام را فریب داد و از جنت بیروں
کشید ہر کہ خواہد کہ ناصح خود را از حسود خود داند باید دو چیز را
مراعات کند یکے آنست کہ نگرد اگر از مسلماناں ہمگی آں فعل در وجود
می آید و عمل می کردند و نیکو می نماید چوں از تو ہم در وجود آید نیکو باشد
و ہر چہ دیگراں می کنند و ترا زشت می نماید چوں از تو ہم در وجود آید
دیگراں را زشت می نماید دہ بجاے آوردن آں فعل باید نصیحت کسے
را گوش نکنی زیرا کہ ایں نہ امر ست و نہ اجماع تا از دلالتے وازیں خلاصی
یابی و ہر کہ ناصح ست باید دہ چیز را مراعات کند از براے ناصح خود
تا از ناصحے او را سلم باشد اول باید چناں باشد کہ جملہ بیگانگاں
را باسلام تواند خواند و جملہ گی را در عرف اسلام تواند دید از جہت عزت
دین و شرافت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و دلیگر آنکہ ہمگی مسلماناں را

Marfat.com

باسلام استقامت خواہد و بہیچ حال زوال ایشاں را نخواہد و دیگر آنکہ
بہیچ مومن را در معصیت خداوند تعالے نخواہد و چوں گناہ از کسے در وجود
آید او را بتوبہ امر کند چہارم باید کہ نیک خواہ جملہ مسلماناں باشد
و ہمہ گی بطریقہ سنت و جماعت خواہد پنجم باید کہ رضاے خداوند تعالے
را از مراد ہواے نفس خود مقدم بیند و خود و ے بر رضامندی حقتعالے
استقامت داشتہ باشد ششم چناں باید کہ مراعات بجاے آوردن
امور دارین از وے نمایاں باشد و قلب وے حسد نداشتہ باشد
ہفتم آنکہ باید ناصح منصوح خود را در ہر مقامے از مقامات مردان
خدا بیند بزیادت دلالت کند۔ ہشتم باید کہ در نصیحت او مراعات
امور دین از مراعات امور دنیا زیادہ تر باشد۔ نہم آنکہ ناصح باید ہیچ
کسے را نبیند کہ بخلق مشغول ست او را بطرف خالق نصیحت کند و از
یاد خلق بیاد خالق خواند و چناں باید کہ اگر ہمہ خلق جمع آیند و بزشتی
ناصح گواہی دہند در وے ذرہ تغیر پدید نیاید و ہم باید کہ دل
از طمع خلق بریدہ باشد کہ خیر و شر را از طرف حقتعالے داند ہر کہ باین
اوصاف متصف باشد ہر چہ گوید عین نصیحت ست ہر کہ بقبول این
چنین ناصح عمل کرد سعید دارین گردید اول امورات ناصحے زید
ست از ابو عبد اللہ احمد بن عبد اللہ از محمد بن عبد اللہ بن حارث از
عباد بن کثیر از منصور از حسن رضی اللہ عنہ روایت آمدہ کہ جاء رجل
الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ
دلنی الی عمل اذا عملتہ احبنی اہل السماء و الارض
فقال ما یحبک بہ اہل السماء فازہد فی الدنیا و اما

ما یحبک به اهل الارض فانظرها کان فی یدک من فضول الدنیا فادم بها الیهم ولا تزاحمهم فیها فهذه النصیحة من الناصح کے کراو نصیحت را نگاہ نتواند داشت او چگونہ ناصح نامیدہ می شود

باب چہل دوم در بیان آنکہ مدعی صادق کیست و مدعی کاذب کیست و ایں ہمہ فضائل درویشاں را کہ بیان کردی ہیچ قومی از مسلماناں آنقدر جیز از برائے برادر مسلمان خود روا ندارند کہ درویشاں دارند آیا ایں قدر فضائل درویشاں از کجا بدست آمدہ الجواب وباللہ التوفیق

قال الصدر الاعظم شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز العزیز ما سخن از محبان و دوستان حقتعالے امی گوئیم نہ از کسانے کہ باین قول مدعی باشند۔ اولیاء اللہ لولایت خود ہا مدعی نیستند بعضے جاہلاں و احمقاں پیدا می شوند کہ بلا معنے مدعی میکردند ہر کہ دعوئے ولایت و دوستی حقتعالے را کرد از دو حال خالی نیست یا بہترین اہل زمانہ خود می باشد یا پس ترین اہل زمانہ خود ست صدیقاں ہمگی در ایں دعوئے و در ایں راہ اند اما دعوئے ایشاں نہ بلاف ست و نہ بزبان دعوئے شاں خوست کہ معنے دارد زندیقاں ہم در ایں راہ دعوی اند لیکن دعوئے شاں بلاف و گفتار ست کہ ہیچ معنے ندارد صدیقاں ہر چہ دعوئے کنند معنے آں ہم از ایشاں پدید و موجود می آید لیکن اکثر بہ داب شاں این ست کہ ہیچ دعوئے ندارند و ہمگی معنے اند

Marfat.com

کہ معنے ایشاں را ہمہ خلق مبدانند وخیال می بندند کہ ایشاں را ایں معنی
دعوے دارند تفسیر آں آیہ کریمہ کہ فمنھم ظالم لنفسہ ومنھم
مقتصد ومنھم سابق بالخیرات مفسر آنچنیں تفسیر کردہ اند
کہ ظالم آنست کہ دعوے دارد ومعنے ندارد ومقتصد آنست کہ
دعوے او ومعنے او مساوی ست وسابق آنست کہ معنے دارد ودعوے
ندارد وہیچ ظلم از اں عظیم تر نیست کہ کسی معنے ندارد ودعوے کند زیرا کہ
ہم خود شاں ہلاک شدند وہم دیگراں را ہلاک گردانیدند آں طائفہ نہ
از خلق بیم دارند ونہ از خالق خسر الدنیا والاخرۃ درشان
ایں قوم ست کہ ایشاں خاسر دوجہان اند اما دوستان وعزیزان او
نہ ایں چنیں باشند البتہ دوستان او را بایں قوم قیاس نکنی واز شمائل
ایں قوم نشماری زیرا کہ اینہا معنے دارند ودعوے ندارند ہر کہ در
قافلہ بار او قیمتے تر ست خوف وے از دیگراں بیشتر ست کہ آنچہ در
بار خود دارد ناممکن باشد بکس اظہار نمیکند وہمیشہ باحذر ست
کہ دزد بار او را بتاراج نبرد وہر کہ مرتبہ او بلندتر لغزیدن وے عظیم تر
وہر کہ قرب وے بسلطان بیشتر خوف وے از دیگراں زیادہ تر چنانکہ
بزرگاں فرمودہ اند سہ نزدیکاں را بیش بود حیرانی کہ ایشاں دانند
سیاستے سلطانی المخلصون علی خطرٍ عظیمٍ امامدعیان بللمعنی
در راہ معنویاں بلادعوے افتادہ اند کہ ہیچ از اں راہ خبر ندارند ونہ
درویش اند ونہ پارسا ونہ ہیچ از منازل خبر دارند ونہ از طریق سلمانی
آں طائفہ از اصحاب عبداللہ بن اُبی اند ایشاں را بدرویشی ودوستان
حقتعالے چکار قوم دیگر ہستند کہ قدرت ندارند اینکہ درمیان سلطانا

Marfat.com

باشکارا بیدینی کنند طریق درویشاں را بدست می گیرند کہ ما درویشانیم و
نمیدانند کہ علم درویشاں بسیار بلندست دست ہر کسے بعلم ایشاں نمی
رسد سلطان بہر کجا نزول کند چنداں ظالماں وگوشت مردم خواراں
واوباشاں در آنجاے جمع کردند کہ حصر وعدد نداشتہ باشد وہمگی خود را
از تابعاں ولشکریاں سلطان نام نہند وہر کہ از کنارہ در لشکرگاہ نظر
اندازد آنہا را ہم از شمارۂ لشکریاں داند باوجودیکہ آں طائفہ صلاحیت
لشکریاں را ندارند بلکہ باعث عیب وبدنامی لشکریاں میکردند زیرا کہ
منتظر آں میباشند کہ از لشکر اَدنی حرکت نامناسبے بظہور آید تا اینکہ آنہا
آں فتنہ را بزرگ گردانند۔ ایں راہ زناں را بہ درویشاں ودوستان حقتعالے
چہ مشابہت ست حقتعالے درویشاں را در کتاب امین خود بہر جا ذکر نمودہ
بپاکی ذکر نمودہ ہم اسرار ایشاں را وہم معرفت وجسم ایشاں را آنجا کہ فرمودہ
والتّین والزّیتون وطور سینین وھذا البلد الامین
بعضے مفسران فرمودہ اند کہ مراد از والتّین اسرار درویشان ست وہم
چنانکہ ظاہر وباطن آنچیزیکیست کہ ہیچ جائے افگندنی نیست وپاک وطیّب
ست ظاہر وباطن درویشاں نیز ایں چنین ست ونور معرفت اسرارشاں
چوں زیت ست چنانکہ حقتعالے فرمودہ یکاد زیتہا یضیٔ ولو لم
تمسسہ نوٌ علیٰ نوٍ اگر خواستی زیت بدوں آنکہ آتش بوی رسیدی
آں زیت خود نور دادی اما چوں آتش محبت بوے رسید نور علی نور گوید
وقلب درویش چوں طور سیناست کہ مناجات گاہ موسیٰ علیہ السلام بود
ہم طور مبارک وہم خاکش مبارک وہم زمینش مبارک وہم درختانش مبارک
وہم سنگہایش مبارک دل مثے چوں طور دستر وے چوں موسیٰ ومناجات

Marfat.com

وے چوں زیتون و معرفت او چوں آرزوہاے موسیٰ علیہ السلام و نفس درویش
را چنیں صفت نمود وھذا البلد الامین درویش محقق چنیں
باشد کہ تن وے از جمیع شک ہا و شبہہ ہا خالی ست و ساکنان آں شہر ہمگی
از شر دشمناں و دزداں و ہر چہ از طرف آں خوف ضرر باشد فارغ و ہفت
اعضاے وے بدل پیوند گرفتہ کہ ہر چہ دل فرماید ہمگی آں کنند و دل او
بسر پیوند گرفتہ کہ ہر چہ سر فرماید آں کنند و سر او بمعرفت پیوند گرفتہ و معرفت
بطرف معروف راہ یافتہ معرفت آں کند کہ معروف فرماید و معروف
آں فرماید کہ عارف پسند کند و او را عذاب نفرماید راہ درویشاں محقق
چنیں بودہ و ایشاں آنکار کنند کہ ازاں دیدار برخیزد تو می نگر کہ دریں میان
و دریں کار در کجائی و دریں بازار دوکان داری یا نداری و آں قومی
کہ کارہاے زشت میکنند فرمان دہ آنہا کیست تو حاضر باش تا از آئینہ
درویشاں تو بطرف ہر کس ننگری کہ دین حق را برباد دہی حقتعالیٰ درویشاں
را بدرخت آنچیز مشابہ گردانیدہ زیرا کہ ہر درختے اول گل آورد بعد ازاں
بار بندد اما گل آنچیز را کس ندیدہ ہمہ کس بار او را بینند کہ بیروں آمدہ نہ گل
و نہ بوے ہیچ از درخت وے کس نہ بیند و اگر کسے آنچیز را در خامی بخورد
ہیچ بمعدہ وے نرسد کہ ہمہ گی در دہان و دندان ہاے وے آلودہ بماند
و چوں پختہ گردد از درخت برکنی و بخوری بسی دہان را لذیذ گرداند و ہر چند
آہستہ تر او را از درخت برچینی بہتر باشد حال درویشاں نیز ایں چنیں
ست کہ نہ کس علم آموختن ایشاں را بیند و نہ کس ادب آموختن شاں را
و نہ مجاہدت شاں را و نہ قرآنے شاں را و نہ صومعہ نشستن شاں را
بلکہ چنیں بیند کہ درویشے از گنجے بیروں آمد علم و ادب آموختہ و مجاہدت

Marfat.com

کشیدہ و ریاضت یافتہ و نفس را مقہور ساختہ کہ چوں خورشید تابانی
بیروں می آید ہر کس او را می بیند و در وے می نگرد حیران میشود و میگوید
علم و عبادت و ریاضت و نماز و روزہ و حج ما بجاے آوردیم و صدقات
دادیم کرامت و صفاوت چرا نصیب او گردید این ہیچ نسبت این
یا ساحرست یا کاذب یا دیوانہ شدہ حال این دیگر چیزے دیگر خواہد بود
عادت حق تعالے با دوستان مخلص وے این چنیں بودہ حضرت سید
عالم صلی اللہ علیہ وسلم کہ فخر الاولین و الآخرین بودند حال شاں این چنیں
بود کہ کفار مکہ معظمہ میگفتند اگر نبوت و کتاب حق بودے یا ابو جہل
بن ہشام آمدے یا مسعود ثقفی چنانکہ حقتعالے از گفتہ ہاے شاں خبر داد
وقالوا لولا نزل ھذا القرآن علی رجل من القریتین عظیم
بیگانگاں می گفتند کہ محمد آنکہ یتیمی ست از ابو طالب لائق نبوت نیست
چہ آنکہ وے امی و نادان و یا ساحرے ست مسند نبوت بوے لائق نیست
ایشاں ہمہ در غلط افتادہ بودند چنانکہ از سر وہم باطل خود می گفتند
نمیدانستند کہ مسند نبوت محتاج بعلم و مال نیست بلکہ بفضل و کمالست
چنانکہ حقتعالے فرمودہ اللہ یعلم حیث یجعل رسالاتہ و
جواب کفار را حقتعالے خود جواب داد کہ اھم یقسمون رحمۃ
ربک نحن قسمنا بینھم معیشتھم فی الحیوۃ الدنیا و رفعنا
بعضھم فوق بعض درجاتٍ خداے تعالے امی فرمایا کہ من قسمت
کردم و چنیناں کردم کہ خواستم نہ چنانکہ شما ہا می خواہید و میگوئید
ما بکسے مشورت نمیکنیم کار ما موقوف بعلت نیست مسند نبوت کہ دہ
اعلے است ہر گاہ موقوف بعلت و مجاہدت نباشد محبت و خلت و معرفت

Marfat.com

ہم نظیر انیست از سر علت در آں نباید دید کہ بمشرکان مکہ مشابہ میکردی جا
کہ فضل و کرم او باشد عبادت و علت ما یاں چیست ہر گاہ نظر خدائتعا
در بالائے درویشے افتاد و خلعت فضل و کرم خویش را بوے پوشانید
اسرار آں درویش چناں شود کہ آں انجیر شد کہ ہمہ جائے او پاک و طیب
دماکو کست واز ہمہ علتہا بے عیب بنور معرفت تمام اعضائے او منور
و بزیور محبت آلودہ دیدۂ شوق را باز کردہ و راہ نیاز را پیش گرفتہ
روے بکعبۂ وصال آوردہ کہ ہر زمان تشنگی و سوز جگر او زیادہ تر میگر
گاہ در بحر الیقین می افتند کہ غرق میشود نہ روے رفتن دارد و نہ راہ باز گشت
نہ جائے خفتن دارد و نہ پائے خواستن نہ روے شدن نہ پائے اندر لو
بر جائے بماندہ ایم عجز از بخشودن موسیٰ علیہ السلام چوں بسر کوے
وصال رسید حیرت در حیرت وی بیفزود از نہایت جام شوق کہ نوش کر
آنست کہ چہ گوید تا اینکہ رَبِّ اَرِنِیْ گفت و جواب لَنْ تَرٰانِیْ شنید
نمیدانم کہ این درویش دلریش از خود دور و ہ تن رنجور و بدل مسرو
واز خلق نفور چہ کند و منکران خود را چہ جواب گوید اللّٰہ نور السموات
والارض مثل نورہ کمشکوٰۃ تا باخر آیہ صفت درویشان حقیقی
ست نیازمندے دو نیباشد نیازمندی بخلق و نیازمندی بحق
آں درویش کہ ہم نیازمند خلق ست کہ نان طلب میکند و ہم نیازمند حق
ست درویش ہست ولیکن نہ آں درویش ست کہ صفات او را بیار
کردیم درویش حقیقی آنست کہ نیازمندی او جز بحق تعالےٰ بدیگر
نباشد اگر تمام نعمائے روے زمین را بیکے بخشی دل وے ذرۂ نظر و
آنہا میل نیاورد کہ یک لحظہ از خدائتعالےٰ غافل نباشد و از نیازمندی

حق تعالےٰ باز نماند و اگر گرسنگی ہا و برہنگی ہاے عالم نصیب وے گردد
و طرفۃ العین از حق خالی نباشد سببری دگر سنگی بہ نزد وے یکسان باشد
درویش صواب جوے درویش حقیقی نیست ہر درویشے کہ کردار و گفتار
وے نہ بر صفائے حق تعالےٰ باشد و در دعوی خود صادق نیست اگر درویش
روے بطرف متاع دنیائی آورد در دعوے خود صداقت ندارد و نام
درویشی او را مسلم نیست زیرا کہ ہر چہ غیر حق ست ہمگی نیست اند دل بحبت
حق تعالےٰ حیات دارد بحبت اشیاء مایفنی قلب مردہ ست بقا بایحبت
تا در ایں جہاں مردہ نباشی و نہ در آنجہاں ہر کہ در ایں دنیا نقش را بہ تیغ
مجاہدہ قربان نکرد و بآتش محبت بریاں نمود و بنار خوف لسوختن و
بنور معرفت تاباں نگردانید ہم اندریں جہاں و ہم اندر آں جہاں مردہ است
چنانکہ حق تعالےٰ فرمودہ کل من علیہا فان ویبقی وجہ ربک
ذو الجلال والاکرام چوں با دیگراں رقم نیستی کشیدی بعد ازاں بر
خود رقم ہستی کش زیرا کہ ہرگز نیست نمی کردی ہر کہ دل از محبت محبوب
مطلق بست او ہمیشہ حیات دارد مصداق ایں حدیث آنست کہ ہر چہ
داری در راہ حق تعالےٰ بہ بخشی حتی آنکہ دل و جان را تا ایں کہ حیات
جاودانی یابی قال اللہ تعالیٰ ان اللہ اشتری من المومنین
انفسہم واموالہم بان لہم الجنۃ یقاتلون فی سبیل
اللہ فیقتلون ویقتلون خدائے تعالیٰ تن و اموال را بہا جنت
خود گردانیدہ آیا تواند فرمودہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فصدقنا
رجعنا من جہاد الاکبر الی جہاد الاصغر یا نشنیدہ مرد
را کہ تن و مال خود را بدہد و حیات جاودانی را بخرد و خدائے تعالےٰ

Marfat.com

ازیں بیع مایاں را بشارت داده و فرموده فاستبشروا ببیعکم
الذی بایعتم به ذلک هو الفوز العظیم و ایں بشارت
و ایں بیع را خدایتعالے بجمله مسلماناں بشارت داده آنجا که فرمود
ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل
احیاء عند ربهم یرزقون تا آنجا که الا خوف علیهم
ولا هم یحزنون هر کس که دل و جان را فی سبیل الله درباخت
او را چناں حیاتے عطا فرمایند که هرگز فوت نشود و مملکتے دهند
که هرگز زوال نباشد و عزے دهند که هرگز در وے ذل راه نیابد حیات
و موت به نزد وے یکسان ست در احیاء العلوم حضرت امام غزالی رحمة
الله تعالے علیه آورده که چوں فوت سیف الله سیدنا خالد ابن ولید
رضی الله عنه نزدیک آمد آنها افسوس ها میخوردند که واحسرتاه در
هاے بسیارے و صعبے غوطه زدم و شهادت مرا نصیب نشد چوں قتل
گردیدند بجسد مبارک وے اثر ضربهٔ تیرها و شمشیرها را شماره کردند
هشت صد ضربه بود ایں درویش دلریش ظاهر سوزاں جگر بریاں
در انتظار بسر آورده کے روا دارد که بدوں حق بطرف چیزے دیگر نظر
اندازد و کے تواند بغیر نگریستن که تمام مغز جان وے را محبت جانان
او بگرفته هم در ایں جهان و هم در آنجهان مقصود اوست و بس اگر
بهشت امر کند اوست و اگر بدوزخ فرستد هم اوست اگر عاشق
دوزخ بنالد در دعوے خود صادق نیست زیرا که آتش دوزخ
از نفسے او را نخواهد سوخت و کے تواند سوخت اگر آتش دوزخ
محبت کند محبت محبان را بدوزخ گمارد تا دمار از دوزخ و آتش

برآرند وچنانکه دوزخ عاصیان را می سوزد و نالہ هَلْ مِنْ مَّزِیْد
می کند بازچوں دوزخ بمحبّت محباں میرسد می گوید جُزْ یَا عُمَرْ مِنْ
فان نور معرفتك اطفاء ناری ولهبی اگر در قلب تو از محبّت
یکذره باشد مبدانی که من چه می گویم و تو چه می شنوی و اگر نباشد این سخن را
فسانه مبدانی و تراخنده می آید آما سالکان این راه همه دانند و هم مشنود
بخران را چه سود وچه زیان چوں آواز سنگ و آتش نه بگوش سوخته رسد
آتش در سوخته افتد بنا سوخته گان هیچ تاثیر می نبخشد اگر از هزار آتش از آتش نه
بجهد بغیر سوخته بدیگرے هیچ تاثیر نمی بخشد وچوں از آتش نه برقے بجهد
سوخته دامن خود را بآں طرف آورد و برق را نگیرد چنانکه سرتا پاے
او آتش شود اول دود کند بعد روشنائی بخشد که تمام او آتش شود
قلب سوخته گاں و نیازمنداں نیز این چنیں باشد هر که یکبار بوے
برق محبت رسیده دایم حال او این چنیں ست و در طلب آں برق
میگردد اگر هزار کس بیک حلقه نشسته باشند برق محبت خبر سوخته گاں
بدیگرے رانگیرد و اگر هزار سخن از عشق در پیش آوری بجز سوخته گاں
بدیگرے را دامن گیر نشود که دیگراں ازاں غافل اند ؎

کس که نه واقف ست گفت آسان ست کار آں داند که در دے چوگان ست
هر که بکار خویشتن لرزاں ست گو در سر کار رو نه کار آسان ست

این راه چناں راهبیت که توشهٔ آں جان ست و منزل گاه لامکان ست
آن قدم اول در این راه ترک دو جهان ست هر کس در این راه نتواند
گفت که کار هر نامردے نیست پرده زناں کے تواند کرد راه بپایان
مانند شیراں پر دل در این راه سپر افگنده اند دجگر پاره نموده اند

Marfat.com

وآخر بعجز اعتراف دادہ اند و بسا جانہا و اموالہا کہ دراین راہ باختہ اند و
باآخر حسرت و ندامت بردہ اند این راہیست پر خوف و خطر بیم نہنگان و
موج دریا در این راہ بسیار ست ہر کہ قصد این راہ کند باید کہ بیم جان را یکذرہ
نداشتہ باشد اگر یکذرہ خوف جان را داشت کار او بر باد ست و حملہ
رنج وے ضایع ست فجعلناہ ہباءً منثوراً ہر کہ آہنگ این دریا
کرد و رنگ اخلاص نداشت و برگ تسلیم بر درخت او نروئیدہ بود
و وفا و محبت نداشت گو برو کہ این راہ نہ کار اوست کہ خاسر میگردی
این راہ را کسے تواند رفت کہ بہر قدمے دنیا و عقبےٰ را در گذرد و ہر چہ
طے کند بتوحید طے کند و بگوید در جمیع دیرہا و کلیساہا از من تبرکی نیست
و چنیں داند کہ بدترین اہل دنیا منم اگر ہفت صد ملت کفر را جمع کردند
در میان ہمگی از خود کسے را بتر نداند و باز با این ہمہ شوریدہ گی با از
ہمگی او را بیشتر دوست داشتہ باشد و دوستی ہیچ شے را در بالائے
دوستی او ترجیح ندہد زیرا کہ محبان وے ہمگی بمحبت او در بالائے دیگران
می نازند و دایم او را بحمد و ثنا می گویند چوں در خود نگرد بچشم بندگی و ناکسی
بیند و اعمال خود را بت پرستی شمارد چوں در وے نگرد بلطیفگی و رحمانی
و رحیمی نگرد باید دایم بدوستی او نبازد و بنا کسی خود بگذارد زیرا کہ آفتاب
و سایہ را در ہم کشیدہ اگر از سایہ بر آید طاقت آفتاب را ندارد و اگر در سایہ
باشد از آفتاب بے بہرہ می ماند لہذا چہ تدبیر کند بہتر آنست کہ دست
از تدبیر باز دارد و بصحرائے دینیاز روے آورد و در سایہ عقبےٰ نشیند
و در آفتاب تجلی نظر اندازد تا آفتاب سازندہ و حبیب نواز ندگی
و تا علم الیقین عین الیقین نگردد و عین الیقین حق الیقین بدل نشود

Marfat.com

وقال قیل وحلال وحرام وپنداشت وخیال از بین رفع نگردد یاد ربط
جلال راه ندارد وشراب دیدار ذوالجلال میسر نباید تا فنا وفانی را از
دست ندہی بقا وباقی بدست نمی آید ویبقیٰ وجه ربک ذوالجلال
والاکرام اللهم ادفقنا خیر الدین واصرف عنا شرهما
یا ارحم الراحمین ویا اکرم الاکرمین

باب چہل وسوم درییان آنکہ شیطان وملبسیان را در
مکاید ابلیس فصلی بیان کنیم تا بتوبہ استقامت کنند زیرا کہ در مکروے
مایان درماندہ ایم دراین باب بایہ سخنے چند بگویم تا ازین بے رہائی یابیم
قال الصدر الاکمام شیخ الاسلام قدس الله روحه
العزیز اے عزیز مایان ہرگز از مکروے رہائی نیابیم تا خود را در تحت
حمایت خدائے عزوجل داخل نکنیم حمایت اول آنست کہ ہر کارے
ابتدا می کنی بنام خدا بتعالے ابتدا کنی تا آں ملعون از تو رمیدہ گردد و
چوں در ابتدا ہر کارے بسم الله الرحمن الرحیم گفتی در پناہ نام حقتعالے
شدے وآں لعین از تو رمیدہ شد چنانکہ در خبر آمدہ قال رسول
الله صلی الله علیه وسلم لجابر یا جابر الا اعلمک خمسا
من الشیطان ونجاة من النیران وثقلا فی المیزان قال
جابر یا رسول الله ما هی فقال قل بسم الله الرحمن
الرحیم اے غافل آگاہ باش کہ ابلیس مایان را دشمن بزرگ ست
حقتعالے نیز مایان را بادے بدشمنی امر فرمودہ کہ دشمنی کردن ما بادے
فریضہ است قال الله تعالیٰ ان الشیطان لکم عدو

Marfat.com

فاتخذوہ عدواً اونیز مایاں را دشمن مکار و غدار لیست ایمن بودن
از مکر وے نہ امید سلامتی ست و دشمنے کہ تو ہم وے را بہ بینی جنگ کردن
باوے آسان باشد اما دشمنے کہ شب و روز مایاں را قصد داشتہ باشد
و ما او را نہ بینیم و او شب و روز بعداوت ما کمر بستہ باشد و اعوانان خویش
را بطرف ما گمارد و ما از مکر وے غافل و کمر اطاعت او را بستہ و او را
در رضائے او را بر رضائے حقتعالے اختیار کردہ ایں نہ
علامت سعادت ماست و نہ طریق مسلمانی ست اگر کسے خواہد کہ از مکر
وے برہد باید چہار چیز را در بالائے چہار چیز اختیار کند اول شدت
را در بالائے راحت دوم ذل را بر عز سوم موت را بر حیات
چہارم دار بقا را بدار فنا چوں ایں چہار را بجائے آوردی از سر یک
سہ دیگر خیزد اول چوں شدت را بر راحت اختیار کردی از کبر و عجب
خلاص شدی دویم از بخل و جمع و منع باز رستی سیم از طلب رضائے
خلق و رضائے نفس باز رستی چوں دست از تکبر و عجب باز داشتی
تواضع و خلق ترا پیش آید و چوں دست از بخل و جمع و منع باز داشتی
سخاوت و قناعت و ایثار پیش آید کہ رضائے حقتعالے را در می
یابی و چوں ذل را بر عز اختیار نمودی از سہ چیز رستی و سہ چیز را در یافتی
اول از دربار سلاطین روزگار خلاصی یافتی در بار مالک الملوک
را در یافتی دیگر از تمام طلب ہائے فانی رستی و بطلبہائے باقی مشغول
گردیدی و عزت و آخرت را در یافتی و از ہمہ خلق بے نیاز گردیدی و
بحق نیازمند شدی و ہر کہ موت را بحیات اختیار کرد از سہ چیز
خلاص شد و سہ چیز دیگر در یافت اول از طلب فضول برسید و بطلب

غرض مشغول شد دویم در ریاضت و نیاز اهد شد و دران جهان رغبت آورد سیم
مرکب سفر می سازد و روزگار ضائع نمیکند - چهارم هر که از دار فنا رو گرداند
از سه چیز خلاص شد و به چیز مشغول گردید اول از عمارات دنیا خلاص شد
و بعمارت آخرت مشغول گردید دویم از مجلس شیطان خلاصی یافت
و بمجلس ذکر مشغول گردید سیم از موالات خلق برمید و بموالات حق
مشغول شد هر که این افعال را پیشه گیرد راه شیطان را بروی خود بسته
میکند و هر که باینها مشغول نگردد از مکاید شیطان نمیرد - اگر کسی قوت
این اعمال ندارد باشد و نتواند بجای آورد ابلیس بروی مسلط باشد
و او را از طرف اعمال خیر روی گردان می کند و راه توبه را بروی وی
بسته میکند و نمیگذارد که وی توبه کند و اگر توبه کرده باشد گوید چرا توبه کردی
تو هنوز گناه را وجهی توبه نگاه نتوانی داشت و اگر توبه کنی و لعبت شکنی
از همه بتر باشد زیرا که عهد حقتعالی را شکستن از همه چیز بدتر است -
چون آن ملعون ابد این راه را در پیش تو بند مقصد وی اینست که ترا
از راه توبه بگرداند و این مکر های آن لعین بچیزی ماند اما هیچ چیز
نیست و بیش ازین نیست که آن شخص در نیت خود سست می شود و
مقصود ابلیس حاصل میگردد اما کسی که توبه کرده ست آن لعین وی
را گوید برو تو توبه نگاه نتوانی داشت اگر یک چند مدت در توبه بمانی
و توبه بشکنی از همه بتر باشد امروز شکستن بهتر ست از انکه مردمان از توبه تو
خبر یابند و بعد شکستن که مردمان با تو خنده کنند امروز شکن که اگر فردا شکنی
مردمان بر تو شماتت میکنند بگذر تا آن کار آشکارا نکنی که در آسایش
را بروی خویشتن می بندی هنوز وقت توبه تو بنیامده بگذر فلان فلان

Marfat.com

پر فرسودہ شدہ اند و ہنوز براحت و طرب مشغول اند و اسباب جہاں را
خوش دارند در آخر حال توبہ میکنند کہ باغی میرسد این بہتر ست تو ہم
این چنین کن در جوانی خویشتن را بغم و اندوہ میفگن و از رحمت خدائے
تعالے نومید مباش خدائے تعالی را بتوبۂ تو چہ حاجت و از عصیان
تو چہ زیان زیرا کہ وے از ہمہ طاعات عابداں بے نیاز ست چندان
ملائکہ او را طاعت بجائے می آورند کہ عبادت تو در بین ذرۂ
نظر نمی آید اگر گناہ کنی و بدانی کہ گناہ کردم بہ ازاں ست کہ نظر بتوبہ بخود و
عبادت خود داشتہ باشی این ہمہ خیالات را ابلیس بقلب تو می آرد
چنانکہ حقتعالے ازیں خیالات ابلیس خبر دادہ و زین لہم الشیطان
اعمالھم تا بآخر آیہ و آں فرمودۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
را کہ عجلوا بالصلوۃ قبل الفوت و عجلوا بالتوبۃ قبل الموت
از یاد تو می برد اے عزیزان من زینہار بفرمان آن ملعون کار نکنید
کہ او شمایاں را براہ خطا می برد تا از لشکریاں وے باشید و بے توبہ فوت
گردید کہ دایم در مکر و غرور او باشید بر شمایاں باد کہ این پند ما را بگوش
گیرید تا از مکر و غرور او برہید آیا در کتاب کریم نخواندہ اید کہ خدائے تعالی
اصحاب کہف را ایں چنیں صفت کردہ و فرمودہ انھم فتیۃ امنوا
بربھم و زدناھم ھدی یعنی آنہا جوانانے بودند کہ در جوانی
بر پروردگار خود ایمان آوردہ بودند و ما ہم ہدایت شاں را زیادہ
گردانیدیم اگر ابلیس این خطرات را بقلب شما آورد شما در جواب وے
بگوید کہ آیا تو میدانی از عمر ما چند باقی ماندہ و تا بکے بدنیا حیات داریم
بر و دروغ مگوی کہ اصل نہ بدست توست و این آیہ کریمہ را بوی بخوانید

Marfat.com

وماندی نفسِ بایّ ادھنِ نمودت چوں حقتعالےٰ خبر دادہ کہ
کس از قوت خود خبر ندارد تو اے لعین چہ خبر داری ما میدانیم کہ تو مکاری
دروغ میگوئی بفرمان تو ہیچ کار نکنیم اگر از عمر ما الی یوم القیامہ باقی ماندہ باشد
آں در عبادت خدائے تعالےٰ بگذرد بہتر ست از انکہ در فساد بگذرد
و باز اگر توبہ کردی و توبہ استقامت نمودی باز ابلیس ترا براہ دیگرے
میبرد کہ از برائے تو میگوید تو توبہ خود مستقیم باش اما ترا بکار اہل فساد
و دیگراں چکار ہر چہ خواہند بکنند تو خرسند از کسے مباش خواہ نیک می
کند خواہ بد ہر کہ سفرے را پیش خود داد بدار می آویزند و آں آیہ
کریمہ را کہ یا یہا الذین امنوا قوا انفسکم و اہلیکم نارا
را از یاد تو می برد از برائے تو میگوید تو در میان اقوام خود و مردمان
باش با ایشاں رفق و مدارا کن ہر کس میداند و کار او نمی بینی کہ فلاں بکار کسے خرسند نمیشود تا جہان
بودہ ایں چنیں بودہ و چنیں خواہد بود تنہا ترا نیست تقصود آں لعین آنست کہ توبہ ترا تباہ کند از دین
ہیچ چیزے بتر نیست ترا ہمراہ قرین بد نشینی کہ ہر کہ با قرین بد نشست توبہ او کم نہ توبہ است زیرا کہ قرین
بد خوض شیطان ست چنانکہ حقتعالےٰ ازیں حال خبر دادہ و فرمودہ
یا لیتنی لم اتخذ فلانا خلیلا لقد اضلنی عن الذکر
بعد اذ جاءنی وکان الشیطان للانسان خذولا و ازیں
وسواس ہم نا امید گردید باز وسوسہ دیگرے پیش می آورد کہ میگوید
ایں قدر رنج عبادت را بخود راہ مدہ کہ عمر خود را ایں چنیں بسر نتوانی برد و دانی
کار نمی مانی کہ زن و فرزند تو از تو سر میکشند و ہمگی ترا مذمت و سرزنش

Marfat.com

کنند تو نیز چوں مردمان دیگر باش و ہماں کن کہ دیگراں میکنند ایں قدر طاقت
نداری فردا از نہایت ضعف ہیچ کار نتوانی کرد ہر کارے حدیست
تو از حد بگذشتہ دست از اینقدر مجاہدہ و قرائے بردار مقصودے آنست
کہ ترا از مجاہدہ و عبادت باز دارد و در کار دنیائی افگند زنہار تو وسوسہ
او را قبول نکنی و بگوئی کہ عبادت خدائتعالے در بالاے من فریضہ ست
قال اللہ تعالیٰ والذین جاھدوا فینا لنھدینھم سبلنا
و از برائے آن لعین بگوی کہ اگر تو فرمودہ حقتعالے را بجاے می آوردی
بلعنت وے گرفتار نمی آمدے برو کہ من جبلہ و وسوسہ ترا نمی خرم باز
چوں ازیں نوع نا امید گردد از نوع دیگرے بطرف تو آید و گوید تو توبہ
کردی و در نماز و روزہ و دعا تن در دادی نیکو فعلے بجاے می آوری
اما دنیا را از دست ندہی کہ فردا در میمانی و کس ترا فریاد رسی نمیکند
می بینی کہ روزگار چون ست و مردماں بچہ نوع گذران داری میکنند کہ یک
تہ نان بکسی نمیدہند فردا کہ نان نباشد و زر سیم ہم نباشد تو چہ می کنی چیزے
کہ ترا بدست ست یا بدست آید نگاہ دار آسان از دست ندہی کہ نان
طلبان بیایند و از نزد تو بخورند فردا تو در می مانی بجز گدائے علاج
دیگرے نداری یا باید بخوشہ چیدن روی بدرب مردماں رفتن کار
دشواری ست از توبہ دست بردار و روے بکار خویش آور ہر گاہ
از اول عمر خود تا حال زحمت ندیدہ من بعد ہم طاقت زحمت نداری
در دنیا موت و غم و شادیست کہ کس را از اینہا علاج نیست چوں در
بالائے تو پیش آمد چہ میکنی ایعزیزاں زنہار وسوسہ آن لعین را بگوش نگیری
کہ او بایں وسوسہ ہا شمایاں را بچہار گناہ عظیم داخل می کند اول از سخاوت

Marfat.com

بطرف بخل می برد که هیچ خصلتے و در مومن از بخل بتر نیست قال رسول
الله صلی الله علیه وسلم ان الله یبغض البخیل ولو
کان مؤمناً دویم نزا از وعدهٔ متعلق بطرف وعدهٔ خود می آورد
قال الله تعالیٰ الشیطان یعدکم الفقر ویامرکم بالفحشاء
والله یعدکم مغفرة منه وفضلاً سویم از کار متعلق بطرف
کار دنیا می خواند قال الله تعالیٰ اعلموا انما الحیوة الدنیا
لعب ولهو وزینة وتفاخر بینکم وتکاثر فی الاموال
والاولاد چهارم بطرف طول امل میخواند قال الله تعالیٰ ولا تکونوا
کالذین اوتوا الکتاب من قبل فطال علیهم الامد فقست
قلوبهم وکثیر منهم فاسقون هرگاه مروے کہ بسر این چهار معصیت
باشد تائب باشد کہ ابلیس توبهٔ وے بازدارد از وے بتدا و اگر این نوع
هم نشد بطرف نوازلوا بگیر بیاید و نزا لوسوسه اندازد و گوید تو نیک توبه
کردی از تمامی تائبان توبهٔ تو نیکوست هیچ کس را حقی تعالیٰ این توفیق
توفیقے کرامت نفرموده که نزا فرموده آیا نمی بینی که فلان و فلان چه می
کنند و باوجودے که تائب اند اگر تو نام تائبے را در بالاے خود نمی
نهادی بهتر بودحالا که توبه کردی چنان کن که در میان نزا از دیگران فرق
کنند و بدانند که توبه کردهٔ و در هر کارے که باشی هرواه نیکش تا نزد
در میان مردمان نیکو نامی حاصل آید و بعد از صورت توبه را یاد آور شد
حالا برو در کنار قبرستان صومعه بنا کن و دست از زن و فرزند بردار
خواه بپدر و مادر نزا اجازت دهند و خواه ندهند تو در صومعه باش
و هر کس آید در ب صومعه را بروی او باز کن و هر کس را به نزدیک خود

Marfat.com

راہ مدہ و باہر کس سخن مگوئی و چناں کن کہ ہر کہ بہ نزد تو آید ترا باد کر حق ہند
دایم بنماز و روزہ و نوافل مشغول باش تا خلق ترا قبول کنند و علماء و بزرگان
باد رب صومعہ تو آیند و با تو بتر کے جویند و آں کنند کہ تو فرمائی چوں تائب
مسکین را بایں راہ آوردکہ بگفتۂ وے کار کرد بعد تا بعاں خود را بمردماں
گمارد کہ مردماں را وسوسہ کنند و از برائے شاں بگویند کہ در ایں شہر شما در
کنار فلاں گورستان زاہدے پدید آمدہ و شما از حال وے غافل
آید خبر ندارید کہ چہ گونہ مرد نیکوئی ست و چگونہ ریاضات مردانہ می کشد
شما بطرف او روید و چیزے بوئے تحفہ برید تا شمایاں را قبول کند و ہنوز
کہ دیگراں بطرف او نرفتہ اند تو پیش دستی کن کہ قبول او گردی باز بنزد تائب
آں تائب رود و گوید تو در میان صومعہ خود باش و بیروں نروی و
با کسے چنداں آمیزش نکنی کہ بسیار آوازۂ تو در ایں شہر افتادہ باید
چناں کنی کہ ہر کہ بطرف تو آید ترا بعبادتے مشغول بیند کہ دیگراں انساں
عبادت عاجز آیند کہ آں بیچارہ در میان ایں عجب و ریاکاری غرق
شود و او را چناں مغرور گرداند کہ دیگرے کے ایں چنیں کارہا می تواند
ہر کہ بطرف تو آید با تو گفتگوئے کند تو با استغفار و ذکر مشغول
باش کہ باید دایم لبہائے تو بجنبد تا ہمگی بداند کہ تو دایم ذکر میگوئی
و مردماں را بآں آورد کہ یکے دستش را بوسد و دیگرے پایش را و دیگرے
گوید چہ شود اگر از من چیزے قبول کند خوشا ایں مرد و روزگار وے
کہ دایم باذکر مشغول ست و دیگرے گوید کہ الحمد للہ آنکہ ما را چشم بروے
افتاد و خوشا حال آں مردمانے کہ چنیں مردے در میان شاں باشد
ہر کسے ایں چنیں گفتہا بگوید ہمگی را بسمع آں بیچارہ رساند و آں بیچارہ

Marfat.com

چناں مغرور و حیران شود کہ راہ خدائتعالے را گم کند و از ہیچ عالمے سوال ہم نکند و شیطان او را بگوید
کہ تو راہ خدا را از کسی سوال مکن کہ ہمہ عالم در آرزوے تو اند اگر تو از کسے سوال کنی ترا ننگ
و عار باشد و بگویند کہ ایں راہ حق را ہیچ نمیداند۔ با علماء ہیچ نگوئی کہ آنہا منکر تو اند بعبدے
را گوید کہ در مسند پیری نشیں و مردمان را تلقین دہ بعد بیچارگاں از ہر طرف بطرف وے آیند او را زندیقی و
بدعتہا و اباحات را بآنہا تعلیم دہد و در آخر چناں شود کہ اگر تمام علماء و انبیاء اللہ حاضر آیند و حق را
ہم نزد وے اظہار نمایند او گفتۂ یکے را قبول نکند بہتر آنست کہ در اول
این راہ آں لعین را جواب گوئی و بگوئی اینہا تکبر و عجب و جہل ست کہ مرا
امر میکنی از علم خبر نداری ہیچکس از جہل و عجب و خود بینی رفعت نیابد
ابلیس بآں ہمہ رفعت خود بیک تکبر و عجب و خود بینی ملعون دو جہاں
گردید و تمام عبادات وے برباد شد دانستم کہ تو بد خواہ من می باشی
از من دور شو اگر اینہا را بدانستی ابلیس از طرف تو سست میشود۔
بعد ازاں تو دامن فضل خدائتعالے را دامن گیر شو۔ والحمد للہ چوں ازیں
حیلہ ہا عاجز گردید بنوعدیگرے بطرف تو می آید و از برائے تو می گوید باز
ہر جلئے طعام مخور مردماں ہمگی بطرف تو می نگرند تا تو چہ میگوئی و چہ می
کنی تو گوش دار تا ہر طعامے را نخوری کہ بسا بات مردماں را می بینی کہ ہمگی
حرام ست اگر از طعام ہائے شاں نخوری ترا حرام خوار نام می نہند و نام
تو بحرام خواری مشہور می شود و مردماں در بالائے تو زبان دراز میکنند اگر
میخواہی نام تو بلند گردد از طعام ہائے مردماں مخور و در مجلس مردماں
می نشیند تو منشیں اگر میجوری یا بطرف مباحی رو۔ ے می آوری در خفیہ
رو ے آور تا مردماں بدانند کہ تو از کار ہائے شاں پرہیز داری در ملاعات
راچناں بجا آور کہ مردماں بہ بینند تا ترا در میان شاں عزتے پیدا آید

Marfat.com

ایعزیزاں من زنہار گفتہ ہائے آں لعین رانشنوید کہ ہمگی روئے دریاست
مقصد آں لعین اینست کہ عقیدۂ نزاد رحق مسلماناں بدگرداند کہ تمامی
مسلماناں راحرام خوار نام نہی دبگوئی کہ مردماں حرام مجورند ودروغ میگویند
تا اینکہ رئیس مفسداں عالم گردی نوجواب آں لعین راچنیں گوئی کہ من بہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدا میکنم وآنہا فرمودہ اند لو دعیت
الی کراع الغنم لاجبت واماماں ومجتہدین واہل سلف رحمہم اللہ
تعالے بہمراہ مردماں وہمسایہ گاں مخلوط بودہ اند بنائے امر شریعت بر تغیر
ست یعنی ہرچہ کہ تصرف مسلماناں میباشد حلال ست ہرگاہ یقیناً دانستہ
شد کہ ایں حرام ست بعد ازاں از وے دست بر میداریم حلال وحرام بقول حق
تعالے ست نہ بقول تو لعین برو کہ مکر زانی خرم چوں ازینہا ہمگی ناامید
شد بنوعد بگرے باز بطرف تو آید اگر آنکس نہ عالم باشد گوید چرا سخن نمیگوئی
بگوئی تا مردماں نگویند ایں ہیچ نمیداند سخن گوی ومردانہ گوئی وہرچہ خواہی گوئی
ایں سخنہائے کہ تو میدانی دیگرے نمیداند اگر کسے باتو گوید کہ ایں سخن
توچہ معنے دارد تو بگوئی کہ سخنہائے مرا ہر کس نمیداند ہر کہ سخندان باشد
داند کہ من چہ گویم ہر کہ نداند سی سال زحمت کشد تا بعد ازاں بایں مرتبہ
رسد کہ سخنہائے مرا بداند چنانکہ من سالہا زحمتہائے کشیدہ ام تا بایں مرتبہ
رسیدہ ام مقصود آں لعین از اینہا آنست کہ سخنہائے زندیقی وبدعتہا
نزاد رمیان مردم پراگندہ گرداند ہر کہ چیزے رابسیار شنود آخر در وے
تاثیر می بخشد کہ آخر بعضے راتصدیق میدہد کہ اینہا راست میباشد چرا
من بایں سخنہا کار نکنم کہ مردماں اورا در عبادت ومجاہدہ می پندارند
واہلیس بقلب مردماں می اندازند کہ سخنہائے فلاں صدق ست علمائے

Marfat.com

دیگرے را از خود بہتر نمی خواہند شما قدر ایں مرد و گفتہ ہاے او را بدانید کہ گفتہ ہاے وے گفتہ ہاے محققان ست۔ بعد ان او ہر چہ بگوید جاہلاں اَحْسَنْتَ می گویند تا ہمگی را ابلیس تابع خود گرداند و چناں می شوند کہ در آخر ہر یکے ہزار ابلیس را استاد می شود و ہر یکے خلقے را تباہ می کنند اگر چناں چہ فضل حق رفیق نباشد خلقے آنہا را متابعت می نمایند۔ اے عزیزان من زنہار دست از احکام شریعت بر ندارید و علماء حقانی را متابعت کنید والا زود بدام ابلیس گرفتار می شوید۔ علماء حقانی را متابعت کنید تا از آفات دارین نجات یابید علم چناں شہدے ست کہ زہر قاتل را خالی از ضرر می گرداند اگر ضائع شدن دین خود را نمی خواہی از چہار چیز حذر کن اول از قرین بد۔ دویم از علماء بد۔ سویم از دوستی دنیا۔ چہارم از اطاعت شیطان ہر کہ ازیں چہار چیز حذر نمود از مکر شیطان خلاص شد و ہر کہ خواہد از آفات دارین نجات یابد۔ چہار چیز بضد ایں چہار چیز نگاہ باید داشت اول با ہمنشین نیکو نشستن۔ دویم نشستن با علماء حقانی و صحبت داشتن۔ سویم دور بودن از طمع و از مال مردماں چہارم فرمان خداے تعالے و رسول او را بجاے آوردن تا از آفات دارین و کید ابلیس خلاص شوی و از آفات دارین برہی ہر کہ ایں چہار چیز را نتواند نگاہ داشت یقین باشد کہ ابلیس بوے دست یافتہ و مسخرۂ شیطان گردیدہ ہر کہ در شریعت مستقیم نباشد اگر چونکہ او را بینی کہ در ہوا طیران می کند یا بر وے آب میرود یا در آتش مخفی می شود یا بشے مشرق و مغرب را طے می کند ہیچ از وے قبول نکنی چرا کہ ایں افعال از شیطان ہم بر می آید و شیطان در کار خود و مکر و حیلۂ خود استاد تمامی ست

در شبے بچاہ بابل میرود و پس می آید یا در شبے بکعبہ میرود و پس میگردد
و یا می گوید من خضر علیہ السلام را می بینم کسے را کہ بجادۂ شریعت مستقیم نہ
ہیچ چیز را از وے قبول نکنی زیرا کہ آن دیوے ست کہ ام الصبیان نام
دارد کسے کہ باں چناں مقامے رسد ام الصبیان بوے مسلط گردد و
باوے آں گوید کہ من بدل خضرام کہ در پیش عابداں و نائباں می روم
و آنہا را بزرگی بجاے می آورم و از برائے شاں بگوید کہ شمایاں را
در یک شب بکعبہ می برم و پس می آورم و چوں ایں گفتہ خود را بوی بجاے
آورد بعد آنکس اظہار کند کہ من در فلاں شب قرین خضر بودم بکعبہ
رفتم و پس آمدم و از وے علم ہا آموختم چنانکہ بسیارے علماء در گفتہ او
فرو مانند تو بنگر تا از پنداشت خود در ایں خصوص سخن نگوئی و بگوئی
کہ ایں مرد مالیخولیا شدہ ایں ہا مالیخولیا نیست بلکہ از واقع خبر میدہد
و اینست کہ در عہد ایں فقیر مردے را ایں واقعہ افتادہ بود کہ بمن قصہ
کرد اینکہ شبے آں شخص در صومعۂ خود بود ناگاہ حلقۂ در صومعہ
بیفتاد بعد مردے از در در آمدہ و گفت برخیز تا آنچہ مقصد داری
حاصل کنم من گفتم تو کیستی گفت خضرام مدتے ست کہ مرا آرزوے
حج بسر افتادہ برخیز کہ باہم برویم گفتم مقصود من ایں بود برخاستم او
مرا بردنا بجاے رسانید بعد گفت ایں کعبہ ست طواف کن من طواف
بجاے آوردم تا وقت سحر در آرزوے آں بودم کہ کے پس آید و
مرا بخانقاہ من پس رساند در ایں اندیشہ بودم کہ پس آمد و گفت برخیز تا
ترا بخانقاہ تو پس رسانم من برخاستم و بخانقاہ خود پس آمدم و نماز صبح را
با یاران خود ادا کردم ہمچنیں ہر شب بیامدے و مرا بجاے بردے و باز

صبح پس آوردی من ہیچ بشک نمی افتادم دمی گفتم این کعبہ ست درختان
میدیدم از دے سوال می نمودم کہ اینہا چیست می گفت ترا باینہا چکار
اینہا باغستان ہائے خرمائے مردم عرب ست مدتے باین حال بودم
تا اینکہ روزے نظر محققے بر من افتاد گفت در حال تو چرا تغیر راہ یافتہ
بلکہ راہ را گم کردۂ من در جواب او گفتم چگونہ راہ را گم کردہ ام کہ ہر شبے
بکعبہ میروم و تا صبح در طواف ام باز صبح در خانقاہ خود پس می آیم آن
محقق با من گفت ترا کہ بخانۂ کعبہ می برد گفتم خضر علیہ السلام محقق گفت
چوں امشب بکعبہ رسیدی پس مگرد و از برائے قوت خود بگوئی کہ فردا
در اینجائے بتماشا می گذرانم فردا شب ہمراہ تو پس میروم چوں فردا شب آمد
دمرا باخود بکعبہ برد شب در آنجائے بودم چوں وقت سحر بیامد کہ بیائیم
گریزیم من گفتم کہ فردا در اینجائے تماشا می کنم چوں شب بعد از فردا بیائی با
تو پس میگردم گفت این نشاید برخیز کہ پس گردیم گفتم نمیروم باز گفت
برخیز کہ این نہ جائے تست بروز ہر کسے ترا بیند و سر تو فاش می شود
من گفتم لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم امشب
ہر چند بگوئی پس نمیگردم بعد او با من گفت از ان کس بدتر دشمنی ندانستم
کہ او با تو این فعل را آموختہ این بگفت و از نظر من ناپدید شد من
آنجا بودم تا صبح شد بعد چوں نظر کردم آنچہ او با من می نمود کہ اینہا
باغستانہائے خرمائے مردم بود عرب ست درختان شورہ کز بود و آنجا
ہیچ نبود این کعبہ ست رباط ویرانہ بود کہ او را کلات کوفہ می گفتیم و
ہمہ بی مروت کہ بکعبۂ وے فریفتہ شدہ بود و کلات کوزہ را کعبہ می پنداشت
وے را احمد شیریں نام بود پسر اسنادا بو القاسم قدس اللہ سرہما

Marfat.com

وآں محقق کہ وے را پند آموخت کہ فردا در آنجاے استقامت کن و پس
نکرد۔ شیخ ابو حفص قدس اللہ سرہ بود و احمد شیریں چناں مردے بود
کہ چوں گاہ وقت او خوش شدے جامہ ہاے وے بتن وے گویا
خون می کشت از بسکہ از جسد او سرخی جدا می شد و دو سہ روز گاہ بول
او خون می آمد و عبادات بسیاری بجاے می آورد چرا کہ از اہل صلاح
و مصلح زادہ بود اگر من ایں قصہ را بگوش خود از وے نشنیدہ باشم ہر دو
گوشم را خدائتعالے کر گرداند۔ ایعزیزان مقصود من آں نیست کہ
باشما حکایتے قصہ کنم کہ از سر آں در گذرید مقصود آنست کہ تا شمایاں
بدانید کہ در ایں راہ چہ قدر راہ زناں اند کہ راہ میزنند و در ہر مقامی
کہ برسی در آنجاے از نو دشمنے پیدا می شود و راہ زن جدیدے پدید
می آید ہر کہ دوست دارد کہ او را کرامات پیدا شود کرامات راہ زن او
گردد۔ زیرا کہ چوں عزم آں کنند کہ مرغے را بدام آورند ہر دانہ را کہ آں
مرغ دوست تر داشتہ باشد در بالاے دام او پاشند و ہر مسکن را
کہ او دوست تر داشتہ باشد دام او را دراں مسکن بپاے کنند ہر مرغے
را کہ صیاد دانہ او را و مسکن و آشیانہ او را بدانست گویا او بدام صیاد
گرفتار ست و ہر چہ مایاں را غیر از خدائے تعالے ست و غیر رضاے
اوست ہمگی در راہ مایاں دام ست ہر کہ مقصود وے حق و رضاے
حق باشد اگر در جہاں یارے نداشتہ باشد و ہمہ عالم بوے دشمن
باشند او را ہیچ باکے نیست و اگر تو طالب حق و رضاے حق باشی
ابلیس ہم چوں تو رسد ترا غلامی کند تو مرد باش و ہر جا می خواہی باش تو
در کار او باش تا ہمگی ترا مطیع گردند چوں تو او را باشی او ترا باشد

Marfat.com

داؤد صلوات اللہ وسلامہ علیہ مناجات نمود کہ الٰہی یا سلیمان من چناں
باش کہ با من بودی ندا آمد کہ یا داؤد سلیمان خود را ہم بگوئی کہ با من چناں
باشد کہ تو با من بودی من با دے چناں می شوم کہ با تو بودم ہر چہ از ایشیں
می آید از عزم نیت ما پیش می آید آیا فرمودہ من کان للہ کان اللہ
لہ را نشنیدہ چوں ما در اعمال خود غیر او را شریک گردانیدیم او نیز غیر ما
را در نصیب ما شریک میگرداند اگر ما غیر او را در اعمال خود شریک
نگردانیم او نیز غیر ما را بما دست نمی دہد کما قال اللہ تعالیٰ ان عبادی
لیس لک علیہم سلطان و آنکسانے کہ غیر او را در اعمال خود ما
شریک میگردانند بنگر کہ خدائے تعالیٰ در کتاب کریم خود آنہا را چہ صفت
کردہ آنجا کہ فرمودہ واستفزز من استطعت منہم بصوتک
واجلب علیہم بخیلک رجلک وشارکہم فی الاموال
والاولاد وعدہم ومایعدہم الشیطان الا غرورا
ہر چہ از شوق نگریستی در محبت ار باقی ماندی بطرف غیر او باقی ننگرتا
باقی نمانی با دیگراں میاویز تا دیگراں ہم با تو نیاویزند ہر چہ کنی تو گفتہ
و ہر چہ خوانی ترا خواندہ کما قال ان عبادی لیس لک علیہم سلطان
مگر ہنگی سلامت مانی این نصائح را ہزل مپندار کہ از قول صاحبان
معاملہ ست نہ از قیاس یا از صاحب غرضے اما این نصائح ہر کس را
نباشد و ہر کس نداند کسانے را باشد کہ مجاہدہ و ریاضت بسیار کشیدہ اند
زیرا کہ ابلیس را با آں طائفہ کار نیست کہ آنہا ابلیس را مسخرۂ خود گردانیدہ اند
و ابلیس از مقاومت شاں عاجز گردیدہ لہذا آنہا را بطرف کرامات
میکشد تا در اثنائے راہ زنی کند اما در مقام کرامات راہ ہر صاحب

Marfat.com

کرامتے رازدہ نمی تواند اگر میخواہی کہ در ہمہ مقامات از مکر ابلیس خلاص یابی
ہر چہ غیر حق ست از خود خالی کن و ہر چہ غیر شریعت ست بند راہ حقیقت
دان از کرامات دوست داشتن دو کار بر میخیزد یکے بدو دیگرے نیک
آنچہ نیک ست آنست کہ از راحت و متابعت نفس و ہوا روے گردان
شوی و روے در مجاہدہ آوری و آنچہ بد است آنست کہ راہ نزدیک
حق بطرف خلق میکشد مرد محقق باید کرامات را ایں چنیں شمارد کہ در
بیابان ریگستانے کہ راہ گم می شود میلہاے دور دور بپا می کنند تا اگر
کسے از یک میل بگذرد و راہ را گم کند میل دیگر را نظر داشتہ باشد کہ
راہ گم نشود ہر چہ ازیں زیادہ ست بند راہ حق ست ابلیس از سبب کرامات
او راہ او را می زند در طریق اولیاء اللہ ہر مقصد کہ غیر حق ست ہمگی
راہ زن اند و غبار رنگ محبت ست در معدن نمک باید بجز نمک
دیگر چیزے موجود نشود بجز از دوستی وے دوستی ہر چہ بقلب تو راہ یافت
در دوستی وے نقصان آمد و ازیں ست کہ شریعت را حکم ظاہر ست
کہ از ظاہر گذر نیست محقق از شریعت نمیگذرد مگر آنکہ محبت محبوب
باو غلبہ کند در آنوقت او نمی داند کہ چہ می کند و چہ می گوید اما اگر
محقق تا بحال خود باشد و ترک شریعت از وے ظاہر شود او تابع
شیطان ست کہ شیطان بوے دست یافتہ ترک شریعت نہ راہ حقیقت
ست و نہ راہ ایمان قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
من ترک الصلوٰۃ متعمدا فقد کفر در ہیچ راہ ابلیس آں
قدر جہد نمیکند کہ در راہ تارکان میکند زیرا کہ توبہ گوہر قیمتی ست
در دکوشش دارد کہ مال قیمتی را ببرد و ہر گاہ در دو واقف شود

Marfat.com

که صاحب مال غافل ست یا سلاح و اسباب ندارد یا دیوانه وضع ست او دلیر
تر گردد۔ مثل ابلیس با تائبان چون مثل مرغے ست که توبه پریدن می آید
اگرچه بال و پر دارد اما آداب پریدن را خوب نمیداند حتی آنکه اگر اکه و کلاغ او را
به بیند قصد او میکند۔ ابلیس و تابعان وے با مرد نو توبه این چنین اند۔ اگر می
خواهی که از مکر او و تابعان او برهی از مراد خود درگذر و روے در حصول مراد
او آور و قطع امید کن و صبر پیش آر و خود را در مقدم روے خود دایم داشته باش
و در بار او را بخود لازم گیر یک نفس در خوف باش و دیگرے در رجا تا از
مکر شیطان و نفس خلاص باشی و رضاے حی لایموت را دریابی۔ سر تمام
پند ها چهار چیز ست اول حق را به بیچونی شناختن۔ دوم او را متکفل رزق
خود دانستن۔ سوم موت را بنظر داشتن چهارم اسباب موت را مهیا کردن
هرگاه این چهار چیز کار تو شد شیطان را با تو غرضے نیست اول دام شیطان
این ست که امید ترا دراز می گرداند اگر فردا را امید کردی از دام شیطان خلاصی
نیستی و اگر فردا از خود قطع کردی از دام شیطان خلاصی یافتی سر رشته کلی
اینست که با تو گفتم زیرا که چون فردا را امید کردی بقلب خود خواهد گفتی که فردا
مرا نان بکار ست و زن و فرزند و دوست و دشمن دارم و مرا باغ و بستان
و زراعات و گاؤ و گوسفند و فرش و ظرف می باید اینها از کجا بدست آید۔
باید سعی کنی که اینها بدست باشد در این وقت از قافله خود غافل میگردی
که دزد دست و پا پیدا می کند۔ اگر امید را کوتاه کردی و یک نفس را سرمایه گردانیدی
هر نفسے را که برآوری غنیمت مے شماری و بذکر خدائے می پردازی اگر در آن
نفس فوت شدی سعید دارین گردیدی تا در آخر حیات باید این چنین
باشی که از یک نفس اضافه ترا امید حیات نداشته باشی که دایم در خوف و رجا

Marfat.com

غرق باشی در منقولات آمده که حضرت شبلی قدس اللہ سرہ العزیز دایم ذکر وے لا الہ
بود وقتے مریداں عرض نمودند کہ یا شیخا چرا لا الہ را نمیگوئید فرمودند خوف دارم
کہ مبادا در بین بہ الا اللہ نرسم و فوت گردم مثل خوف و رجا در ایں راہ چوں
دو قدم ست چوں در راہ میروی اگر یک قدم نہادی و قدم دیگر را برنداشتی یا قدم
دیگر را در بالائے او نہادی ہرگز راہ بپایاں بردہ نمیشود و اگر یک قدم
را در زمین نہادی و قدم دیگر را برداشتی و در پیش نہادی راہ رو قطع شود
مرد در ایں راہ باید ہمچنیں رود۔ چوں قدم خوف و رجائے قرار گرفت
قدم رجا در پیشتر نہادہ شود ہمچنیں بروی تا راہ را بمنزل رسانی ہرگاہ ابلیس
ترا در خوف آورد و نا امید گرداند باید تو قدم رجا را در پیش نہی چرا کہ
نومید بودن از رحمت خدائے تعالیٰ کفرست قال اللہ تعالیٰ لا
تیاسوا من روح اللہ انہ لا ییأس من روح اللہ الا القوم الکافرون
در امید ہم نباید رفت کہ از خدائے تعالیٰ ایمن میگردی ہم بودن از خدائے تعالیٰ
ہم زیاں کاری ست قال اللہ تعالیٰ افامنوا مکر اللہ فلا یامن
مکر اللہ الا القوم الخاسرون و در ہر دو قدم متوسط باید بود تا ابلیس
را چارہ نباشد و نصیب خود را از تو حاصل نکند زیرا کہ ابلیس ہم در حالت
خوف و ہم رجا غلبہ می آورد۔ در حالت خوف ہر چند غلبہ کند در حالت رجا ندارد
میشود و ہمچنیں بعکس و ہیچ فعل بنی آدم نیست کہ ابلیس را در آں
دخلے نباشد مگر آں شخص از خاصان حق باشد چنانکہ حقتعالیٰ خبر دادہ از
قول ابلیس فبعزتک لاغوینہم اجمعین الا عبادک منہم
المخلصین ایمن بودن از ابلیس و مکر وے طریقہ خرد و عاقلاں نیست
اگر بامر شرع و فرمودۂ حقتعالیٰ کار نکنی ابلیس با تو کارست کہ شریک تو

Marfat.com

میگردد خواه در خوردن خواه در خفتن خواه در نماز خواه در روزه خواه در حج خواه در زکوٰۃ خواه در حلال خواه در حرام خواه در فرض خواه در سنت در ہیچ فعل خود باید از وے ایمن نباشیم کہ وی در افعال ما خود را شریک میگرداند۔ اما عقل نورانی ست کہ وزیر معرفت ست و جہل کفر و ظلمت ست و ہوا وزیر اوست ہر کہ بعقل وزیر معرفت کار کرد سعید دارین گردید و ہر کہ بعقل وزیر جہل کار کرد خاسر دو جہان شد اما ہر کہ را خدائے تعالیٰ ہدایت نمود راہ یافتہ شد و ہر کہ را ہدایت نمود ضال و گمراہ گردید و ہیچ کس نتواند کہ او را ہدایت کند قال اللہ تعالیٰ یضل من یشاء و یہدی من یشاء اما ہر کہ راہ راہ نمود بحکمت راہ نمود و ہر کہ را گمراہ کرد بحکمت و قدرت کرد حکمت و براچون و چرائی نیست اللھم اھدنا و عافنا من آفات النفس آمین

بحرمت سید الثقلین صلی اللہ علیہ وسلم

باب چہل و چہارم در بیان قول محققان و آنکہ قول محققان را با ہر کسے نتواں گفت یا نہ

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس اللہ روحہ العزیز

العزیز بدان ایں اقوالے کہ در ایں نسخہ مذکور شدہ ہمچناں نیست کہ بفہم مبتدیاں و کار نادیدگاں در آید۔ گفتہ ہائے کہ محققان با یکدیگر در بین می آورند ہر کس نباید شنید۔ در حالت مناجات محققان اقوالے میگویند کہ ہر کس بفہم او نمی آید در روایت آمدہ کہ حضرت سلطان العارفین بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز شبے مناجات میکرد و در غلبات وجد فرمودند سبحانی سبحانی ما اعظم شانی و قتے کسے در حضور

Marfat.com

شاں قرآن میخواند چوں ایں آیہ را تلاوت نمود کہ ان بطش ربک لشدید
حضرت سلطان العارفین قدس اللہ سرہ فرمودند بطشی اشد من
بطشک معنے اینست کہ خداوندا اگر تو بگیری چوں من بندۂ ضعیفی
نحیفی را بگیری و اگر من بگیرم دامن چوں تو کبریائی عظیمی را بگیرم۔
درویش دیگرے در مناجات گفت الٰہی ہرچند می نگرم عظیم و اعظم
توئی و دیگر مخلوقات ہمگی در جنب عظمت تو ناچیز اند بزرگوارا حدایا
حمد و ثنا ترا می سزد کہ توئی اہل حمد و ثنا چوں زمانے بگذشت درویش
ہر اندیشید کہ الٰہی این چیست کہ تو در قلب ایں درویش انداختہ کہ
بغیر از تو خطر ہیچ اور جملہ عالم کشیدہ ام و در جمال عظمت تو آویختہ ام
باز بقلب وے آمد کہ ایں لب ہمت سلف ایں را نیاز گویند درویش
نعرہ زد و بیہوش شد۔ چوں بہوش آمد یکے از مریداں با وے ہمراہ بود
پرسید یا شیخا ایں چہ حالت بود کہ شما را رخ نمود درویش فرمود کہ تا
حالا می پنداشتم کہ من طالب ایم چوں خوب نگریستم دانستم کہ او طالب
من ست و دیگر می پنداشتم کہ من برائے او کار می کنم چوں نظر انداختم
و فکر نمودم دیدم او برائے من کار میکند زیرا کہ او ہمہ صنعت ہائے
زیبا را از برائے ما کرد و ما از برائے او ہیچ نکردیم ما یاں درویشانیم و
او اغنی الاغنیاء کہ ما از غنائے او می توانیم گرفت و او از درویشی ما چہ
میگیرد۔ او در کمال بے نیازی و ما یاں در کمال نیاز کہ او ہرگز نیاز مند
نگردد و ما ہرگز بے نیاز نگردیم تا ابد الآباد ایں چنیں خواہد بود۔ و دانستم
کہ سلطان ہمگی سلطان ہا و پادشاہ پادشاہاں منم چرا کہ آنچہ من در خزانہ
دارم ہیچ پادشاہ ندارد و ہرچند کہ از خزانۂ او بمن رسد نیاز من بیشتر گردد

Marfat.com

گفتہ شد کہ ملک ملک من ست وخزانہ خزانہ من و او با ایں ہمہ بے نیازی و کریمی
خود ہم مراد ہم دیگراں را میخواہد و بطرف خود میخواند و من با ایں ہمہ نیاز خود بغیر
او از جملہ مخلوقات بیزار گشتم و خط بر ابر دو عالم کشیدم کہ جز جمال او و وصال
او آرزوے دیگرے ندارم آں مرید عرض نمود کہ یا شیخ عظیم نکتہ بیان
فرمودی درویش فرمود کہ خاموش باش کہ ازیں گفتن اضافہ تر قطاقت نداری
اگر طاقت میداشتی ازیں اضافہ ترمی گفتم۔ اولیا و خاصاں را در وقت وجد
ازیں گفتہ ہا زیادہ تر در بین می آید کہ با حقتعالے اصحیح ست و نظر خلق
کفر می نماید فرمودہ واجبان و خاصان یک روے مشابہت کفر دارد و
دیگرے با ایمان چنانکہ خواصے از خاصان حق فرمودہ ؎

تا داد سر زلف تو از کفر نشان　　روی تو نشاں ہمی دہد از ایمان
من ماندہ میان کفر و ایماں حیران　　کہ گویم ازیں دو گاہ گویم از آن

یک روے گفتہ ہاے شاں رقم ہدایت ست و بیک روے دیگر رقم
ضلالت کذالک یضل اللہ من یشاء ویھدی من یشاء و
جاے دیگر فرمودہ ومن لم یجعل اللہ لہ نورا فما لہ من نور
اگر از تفسیر قرآن شریف حجت ہاے لبیاری بیروں آوری جواز دارد
و بعضے شعر از لف را بتار یکے شب مشابہ گردانیدہ اند و رخسارہ را بروز
ہیچ سخنے نیست کہ او را تا ویلات لبیارے نباشد، ہیچ کلمہ کہ بر زبان
پیرو داز کلمۂ لا الہ الا اللہ عزیز تر نیست وآں نیز دو روے دارد
یکے کفر و یکے ایمان و یکے باحق و دیگر باخلق ہر کہ از بند خلق بیروں آید
ہمگی را حق بیند و ہر کہ روے باخلق باشد ہر چہ بشنود خلق را بیند ارد
گویند بودن باخلق شرک ست زیرا کہ حقتعالے از اعمال ما اخلاص میخواہد

Marfat.com

چنانکہ در کتاب کریم خود فرمودہ فمن کان یرجوا لقاء ربہ فلیعمل عملا
صالحاً ولا یشرک بعبادۃ ربہ احدا وجائے دیگر فرمودہ لا تشرک
باللہ ان الشرک لظلم عظیم واز ہیں دانستہ شد کہ در دلائل نیکو فکر
باید کرد و در تاویلات تامل باید کرد تا در غلط نیفتی زیرا کہ اگر دلیل را بیک
معنے معنے دانی اگرچہ نیکو بینی نیکو نباشد وقتی آید کہ تاویل دیگر او را نیز بینی
کہ بدانی در غلط افتادہ بودم لہذا بہتر آنست کہ دلیل را در اول بتاویلات
او فکر کنی وہمہ را نگاہداری ہر چہ از شریعت ست امر صاحب شرع
بجائے آوری وہر چہ از محبت ست در محبت محبوب صرف کنی وہر چہ در دلیل
نہ فرمان صاحب شرع ست بدعت ست وہر چہ نہ محبت محبوب ست
شرک ست محبت شرکت را قبول نمی کند زیرا کہ شرکت ہوا وہوس ست۔
کجا کہ محبت جائے گیرد مرد گستاخ گردد و در کارہا عیار باشد و سخن
عالی و شیریں گوید و حقتعالے دوست دارد کہ دوستان او با او چنین
باشد واز ینجاست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ان اللہ
یحب معالی الامور ویبغض سفسافہا یعنی حقتعالے دوست
دارد امورات عالی را و دشمن می شمارد کارہائے حقیر را۔ انبیاء اللہ صلوات
اللہ وسلامہ علیہ وعلیہم بر تر ازاں بودند کہ سخنان گستاخانہ گویند عیسی علیہ السلام
کارہائے گستاخانہ را بجائے می آورد چوں احیاء موتے وابرئی الاکمہ والابرص
چنانکہ حقتعالے از حال وے خبر دادہ وفرمودہ اذ تخلق من الطین
کہیئۃ الطیر باذنی فتنفخ فیہا فتکون طیرا باذنی ہر چند کہ
علیہ السلام بفرمان حقتعالے اعمال میکرد وخلق مطلع نبودند کہ عیسی علیہ السلام
ایں کار از کجا می کند آیا نمی بینی کہ چوں حسین بن منصور از گستاخی آنچناں

سنگی خطّ کفر بروے کشیدند و او را بدار آویختند و او ازیں امر روے نگردانید
سخن خاصان این چنین ست کہ آنچہ روے او بطرف حق ست صدق می نماید
آنچہ روے او بطرف خلق ست کفر می نماید کہ جان شاں باد فنا می دہد
چنانکہ یحیی و ذکریا و موسی و حبیب علیہم السلام ازیں گفتہ ہا چیزے دریدند
دریدند قوم آنہا را برسالت قبول نمی کردند و میگفتند اینہا مکر شیطان
ست کہ با شما بآں می نماید۔ وچوں موسی علیہ السلام این گفتہ را با قوم خود بلاں
تعالے بیان کرد و قوم قبول نکرد ہم جان شاں رفت و ہم ایمان شاں
نانکہ حقتعالے در کتاب کریم خود از حال شاں خبر دادہ و فرمودہ و اذ قلتم
موسی لن نؤمن لک حتی نری اللہ جہرۃ اگر کسے ازیں سخنہا در
ین آورد و لبسر وقت باشد رنگ وقت میگیرد چنانکہ میرود یا میبود
ی افروزد لبساں موسی علیہ السلام کہ چوں آں گفتہ ہا را در بین آورد
ہ قوم خود را ہلاک گردانید۔ وچوں لبسر وقت نبود در آں حین کہ با خضر
یہ السلام صحبت داشت ہر چہ از خضر علیہ السلام سر میزد موسی علیہ السلام
مفید نمی افتاد تا خضر علیہ السلام او را فرمود کہ ھذا فراق بینی
بینک سانبئک بتاویل ما لم تستطع علیہ صبرا باز
ل موسی علیہ السلام لبسر وقت خود آمد ہمگی را قبول نمود و با وجود
ول از صحبت خضر علیہ السلام محروم گردید۔ واز ینجا دانستہ شد کہ ہر سخنے
ہ در بین آید باید زمان و مکان و اخوان را ملاحظہ کنی و با ہر کسے سخن
اندازۂ حال وے گوئی چنانکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند
سر نا ان نکلم الناس علی قدر عقولھم سخن محققاں را
محققاں باید گفت و وقتے گوئی کہ آں شنوندہ لبسر وقت باشد

Marfat.com

والا جان خویش و ایمان آں بیچارہ را بباد دہی کہ در بالائے تو غواص
باشد در خبر آمدہ کہ روزے امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ بخدمت حضور آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم آمد کہ آنہا بہمراہ صدیق اکبر و ابو ذر غفاری رضی اللہ عنہما
نشستہ بودند و سخنے در بیں داشتند عمر رضی اللہ عنہ فرمودہ کہ من ازاں
فرمودہ ہا بجز حروف دیگر ہیچ ندانستم و گاہ سخنا در قلب آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در آمدے کہ ہیچ کس در بین نمی آوردند مگر بہمراہ علی کرم
اللہ وجہہ۔ وقتے می آمد کہ سخنانے در قلب مبارک غلبہ میکرد چنانکہ در قلب
مبارک شاں نمی گنجد لہذا از مکہ معظمہ بیروں آمدند و روے بطرف یمن آوردند
و می فرمودند انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن کہ مراد شاں
ازیں فرمودہ اویس قرنی رضی اللہ عنہ بود و تا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ایں فرمودہ را بیان نفرمودند کس واقف نشد و اما نام نادانی بہیچ حال
با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباید کشید و سہوارہ چوں احادیث بقلب مبارک
بیچیدی چیزے ازیں احوالات بایشاں ظاہر گشتی در خبر آمدہ کہ روزے
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند یا معاذ تعال حتی نؤمن ساعۃ
محققاں ایں سخن را صدق می شمارند و منافقاں و مشرکاں حمل بمسخرہ می
کردند چوں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بمعراج بردند کہ ہم در ما قبل نبی
بودند و ہم رسول و ہم صاحب شرع چوں چشم وے بر کنوز فضل الٰہی افتاد
اختیار کرد آیت آمد کہ اٰمن الرسول بما انزل الیہ من ربہ
سخن ایں قوم بعضے بظاہرست و بعضے بباطن سخن را بظاہر باید الفاظ
آں را آراستہ کنی تا خلق را قبول افتد و معنے آنرا بگوش گیرد و ہر چہ معنے
سخن را نگاہ داری لذت سخن بجاے می ماند خواص را و اما عوام بآن سخن نفعلو

میکنند و هر چند فکر میکنم صحیح آنست که باید در کلام خود حکم شریعت را بجائی آوری
و فرموده کَلِّمُوا النَّاسَ عَلٰی قَدْرِ عُقُوْلِهِمْ را کار فرمائی تا از گفت و شنید
خلق خلاص باشی بمردم عوام باید بقدر عقول شان سخن گوئی و با محققان سخن
محققان گوئی وگرنه هر ساعتے با تو رقم زندیقی کشند و گفتگوهاے بسیارے
برخیزد در حکایت آورده اند که مردے از خانقاه عبدان زاهد رحمة الله علیه بیرون
آمد مردمان از وے پرسیدند که نماز و روزه فرض ست او فرمود فرض نیست
مفروض ست مردمان وے را بخواری ها روے آوردند بعد ازاں گوشهاے
او را قطع کردند چوں ایں خبر بسمع عبدیدان زاهد رسید که فلاں مرد از قول شما
بمردمان ایں چنیں گفت مردمان گوشهاے او را قطع کردند و او را بخواری
ها کشیدند عبدیدان رحمة الله علیه فرمودند نیکو فعلے کردند ایں سزاے
آنکس ست که سخن خواص را بعوام گوید هر که قول خواص را به نزد عوام بیان کند
سزائے وے اینست سخن محقق را با محقق دیگرے باید گفت در مثل می
گویند که جسم رستم را رخش رستم می کشد مثل مرد محقق و قول محقق چوں
درختے ست بسیار قوی درخت که قوی بود برگ و شاخ و تنه و ریشه
وے همگی باهم موافق اند اگر خروارها در بالاے آں درخت بار کنی طاقت
دارد و اگر بعضے در بالاے درخت صغیر جثه اندازی از بیخ می شکند
مرد محقق نیز همچنان ست هر چند که درخت قوی را حرکت دهی از جاے
نجنبد درخت صغیر را اندک بادے می جنباند و باندک بادے هم
می شکند مردم عوام را با خواص نباید نشست زیرا که عوام خواص را دیوانه
می پندارند و ایشاں نیز عوام را مست میخوانند مست دایم بر دیوانه می
خندد و دیوانه هم بخود می خندد و هم بمست شوریدگی دو میباشد

Marfat.com

یکے از شیطان برخیزد و دیگرے از حق شوریدگی که از شیطان برخیزد
دیوانگی خواهد قلم تکلیف از بالائے او رفع می شود و شوریدگی که از طرف
باشد او سوختهٔ خام محبت ست که محبت حق در مغز جان او جا گرفته آب
آتش و گرسنگی به نزد وے یکسان ست او نمیداند که چه می کند و چه میگوید
اگر از وے کارے یا قولے سرزند که عقل ما قبول نکند باید ما او را ملامت
نکنیم آن نمیدهٔ که بطرف اوست صحیح ست اگرچه نکته طرف ما کج بنظر می آید
تو از بن قیاس درگذر که کار تو با نجا نرسیده و بیرون از انست که بفهم
در می آید درویشی یکبار با خدا تعالے مناجات کرد و گفت الٰہی با
که ضعیف بیچاره ایم دست از رحمت تو برنمیداریم تو خود فرمود
که سائلان را نومید مگردانید. اگرچه خویشاوندان شما نباشند و اگر
اسپ سواره بسوال آمدند تو ما یاں را دوست خویش می خوانی و گفتی
که مرا بخوانید که اجابت کنم هر چه میخوانیم اجابت نمیکنی این نه صفت کریم
باشد چون بسر وقت خود آمد گفت آه این چه بود که من گفتم روزگار
نگذشت که آن درویش شبے بخواب دید که او را گفتند اے دوست
و عزیز ما آنچه گفتی صدق بود باک مدار در هر چیزے از افعال ما حکمتے
حکمت آنکه دعاے ترا اجابت نکردیم آنست که تو سخنها کے گستاخانه
با ما بسیار در بین آوری زیرا که گفته ها کے گستاخانهٔ عزیزان خود
دوست داریم چنانکه عاشق و معشوق با یکدیگر راز گویند و ناز و نیاز
کنند دیگرے را نشاید که بر اسرارشان مطلع شود عارف با معروف هزار
بار گستاخ تر ست غیرت حق بر دل عارف هزار بار بیشتر ازان ست
که رشک عاشق بر معشوق حال عارف به نزد معروف نه چنان ست

Marfat.com

کہ تو می پنداری یا او را بچیز دیگرے قیاس کنی ہزار، و صد چندے کہ عارف را
در دو نیاز در سینہ در پیچد گل شوق او بشگفد و قلب وے خرم گردد و آں راز
و نیاز حجاب غفلت را بسوزد و آں نار محبت ہستی او را نیست گرداند۔
چوں عارف دیدہ باز کند مشاہدۂ او عجیب را عیاں بیند سماع لطیف
بشنود و بزبان صدق ندا کند کہ اے زبان گنگ باش و اے دیدۂ نابینا
و اے گوش کر شو و اے دست و پائے مشلول و لنگ باش و اے جملہ حواس
ز خواص خود ما بیروں آئید کہ دوست را با دوست را ہے ست و عجیب
را با غیب کارے اے نفس خاکی و اے عمر فانی نیست دمساز شوید کہ
مارا با آں حیات روحانی سر لبست کہ شما را دراں میان راہ نیست اے
کلمۂ طیبہ و اے حیات طیبہ شما نقد وقت خویش نگاہ دارید تا ما در مجلس انس
خلوت کنیم و ریاحین مواسات ببوئیم و شراب وصل نوش کنیم و عود نیاز
با آتش شوق افگنیم و سراپردۂ رضا را بر و بیم و بطناب مہر استقامت کنیم
کہ از دست فضل جام رحمت می ستانیم و مے محبت می آشامیم و بخشیم
کرامت بوجہ رضا می نگریم کہ مختوم مہر او و مست انعام او و پروردۂ لطف او می
باشیم آنچہ خاک ست خاک گشتہ و آنچہ فانی ست فانی شد و آنچہ پاک
ست پاک شدہ حیات روحانی راحت یافتہ و حق حقیقت گردیدہ و علم
الیقین بعین الیقین مبدل گشتہ و عین الیقین حق الیقین شدہ باچنیں قوم و
باچنیں راہ ہر کسے نتواند ہمراہی کند و ہر دل طاقت نیاورد آں قوم کہ
صفات ایشاں ایں چنیں شب قلوب شاں دار الملک حق ست چنانکہ
در حدیث قدسی آمدہ قُلُوبُ اَحِبَّائِی دَارُ مُلْکِی چوں قلب
دوستان او دار الملک او باشد ہیچ ملکے خالی از ملکے نباشد زیرا کہ ہیچ آفتابے

Marfat.com

بے فلک و ہیچ ستارہ بے بُرج نیست ہر چیزے را نشانہ ہست بُرج
آفتاب در حقیقت قلب محققان اوست و چنانکہ آفتاب در ہر روز یک رنگ
بدوں کسب کاسب از بُرج خویش بر می آید و در فلک حقیقت می خرامد
یکے را می سوزاند و دیگرے را می فروزاند و یکے را می شگوفاند و دیگرے
را میریزاند یکے را میرویاند و دیگرے را خشک می گرداند دست کسب
جملۂ مخلوقات از وے دور ست آں آفتاب چناں آفتابے ست
کہ برارندۂ اوست و بُرج خود را برنگ خود دارد ہرگاہ قلوب دوستان
او دار الملک او باشد مالک در ملک خود آنچہ تصرف کند دیگرے را چون
و چرا نرسد در ملک ہر چہ جاری شود بفرمان سلطان باشد اگر حکم سلطان
در ملک رواج نداشتہ او سلطان گفتہ نمی شود آنچہ اجرا میشود فہم ما از آں
قاصر ست سلطان آں کند کہ خواہد نہ آنکہ ما میخواہیم و ہر چہ کند صلاح
مملکت خود را دراں می بیند و نہ چنانکہ ما می خواہیم اے بسا کسانے
را کہ در حضور سلطان برند کہ او مستوجب قتل و عقوبت باشد ناگاہ
سلطان بنظر عنایت بطرف وے نظر اندازد بر وے مرحمت کند و او را
بہ بخشد و خصمان وے را نیز از طرف او رضا گرداند و وے را خلعت دہد
کہ ہمہ خلق در تعجب فرمانند ہیچکس نتواند کہ سلطان را نہی کند کہ ایں چرا
کردی و چگونہ بود و کسانے ہستند کہ آنہا را در حرم سرائے سلطان
راہ می باشد چنانکہ خلفان او را سزاوار خلعت میدانند بیک بیحرمتی کہ از
وے در وجود آید سلطان او را سیاست فرماید و کس نداند کہ آں نوازشہا
از چہ سبب بود و ایں سیاست را چہ سبب ست در سلطنت کارہا میرود
کہ کس سرّ آں را نداند سرّ ملوک را ملوک نشیناں دانند لشکریاں را بآں

کارے نیست ہر کسے از لشکریاں و غلاماں و خادمان صاحب سرّے
ملک را نشاید صاحب سرّے کسے را شاید کہ اگر مملکت زیر و زبر
شود در قلب او نگذرد کہ ایں چرا ایں چنیں شد بسیار او قاتے می
آید کہ ما کسے را بہ نزد ملک لائق خلعت میدانیم و ملک او را سیاست
می فرماید و ہمچنیں بعکس مسند سلطاں چناں کسے را می سزد کہ رضائے
سلطان را بداند و بر رضائے سلطان کار کند نہ آنکہ سلطان بر رضائے
او کار کند و از عملہائے سلطان فتنہ پیدا آورد زیرا کہ فتنہ از ہوائے
نفس میخیزد و کار سلطان بکار رعایا قیاس نمی شود اگر فعل سلطان
و فعل رعیت مشابہ باشد در یقین ہیچ فرقے نیست محققان سلطانان
اند و دیگر مردماں چوں رعیت رعیت را در بالائے سلطان حکمرانی
نرسد خروج رعیت ہم در بالائے سلطان بسیار شوم ست کہ باعث
ہلاکت دین و دنیائے شاں باشد اطاعت سلطان بسیار مبارک و
میمون ست آیا بچشم خود ندیدی کہ یا غیان ہمگی بروے خود در زمین
افتادہ گردیدند و نمی بینی کہ سلطان از برائے عاجزان و ضعیفاں چہ
قدر رحیم ست و ستم نمی کند و در رعیت بچشم شفقت می نگرد و در مملکت
خود داد مظلوماں را از ظالماں میگیرد ایں ہمگی را ازاں جہت می کند کہ
مملکت او باصلاح باشد ہر گاہ رعیت در بالائے سلطان بیروں
شدند سلطان بخشم می آید و لشکریائے خود را در بالائے شاں نامزد
میکند و در ب خزانہ خود را بروے شاں می بندد و تا ہمگی رعایا
مفلس و نادار کردند و اگر در مقام اطاعت باشند و شفقت خود را
از طرف شاں باز نمی دارد تا ہمگی غلق و نیز تختاج گردند آیا نمی بینی

Marfat.com

کہ نور سیارات از نور شمس محو و ناپدید می گردند کہ در ضمن او نابود می شوند
ہمچنین قلوب عاشقاں در تحت رضاے حقتعالے از خود قیاس و
رضائے ندارند کہ در تحت رضاے او محو و ناپدید می گردند و ہمچنانکہ اطبا
ادویہ ہا را بیکدیگر مخلوط می کنند و بخورد مریضاں میدہند تا از علتہا شفا
یابند محققاں نیز از ادویہ ہا کیمیا می سازند و بخورد عوام میدہند تا مس شاں
زر گردد و کار دین شاں باصلاح آید اما ایں قدر فرقی ست کہ طبیباں
میگویند ما ایں چنیں کردیم محققاں خود را از میاں رفع میکنند و میگویند
حق ایں چنیں کرد تا خلق آنہا را نہ بینند و حق را بینند ہر چہ کنند بایں نوع
کنند تا خلق را از طرف خود نفور دہند کہ چشم خلق بخالق باشد نہ بر اشیا
قومے کہ خوے شاں ایں چناں باشد ہر کنند بر رضاے او کنند کہ راز ہر آں
باشد کہ از حال شاں واقف باشند و سخن ایشاں را گوید ہر سخنے کہ آں طائفہ
گویند بر رضاے او گویند نہ بہوا و ہوس ہر کہ عیب محققاں را در بیند
آورد و بخود رقم کفر و زندقہ کشید ہیچ بہ ازاں نیست کہ سخنہاے
ایشاں را پیش ہیچکس بیاں نکنی والا دین و جان خویش را بباد دہی بہتر
آنست کہ کسانے کہ قول شاں را باور ندارند با ہمنشیاں خود ننشینند
و سخن در وقت وزمان واخوان خود گویند تا کار ہاے شاں درست
آید تو ہم باید در ایں راہ از جوانے کمتر نباشی آیا نمی بینی کہ اگرچہ نکہ
جوانات ہمگی یک جنس انند اما ہر نوعے بہر اہ نوع خود چرا می کند اشتر با
اشتر و گوسفند با گوسفند و مرغ با مرغ و وحشی با وحشی و اہلی با اہلی
بعضے از حیوانات بری اند و بعضے بحری اگر بری را در بحری افگنی زود
ہلاک میگردد ہمچنین بعکس بریاں باید کہ در بحر داخل نشوند بحریاں در بر

آفاقنکہ بہم بر ہی افتد و ہم بحری اگر عالمے را پے کنی یکے ترا بدست می آید
قال اللہ تعالیٰ سنریھم ایاتنا فی الآفاق وفی انفسھم
حتی یتبین لھم انہ الحق حقتعالے این ہمہ آیات را در
کتاب کریم خود ذکر نمودہ تا کار بہ گمان او تمام باشد نہ آنکہ گفتگوئے
برخیزد ہر چہ در بالائے ما نازل می شود از پے تدبیرے میشود کہ در آیات
حق فکر و تامل نمیکنیم خصومت در بین ما طویل گردید کہ عمر ما در
خصومت صرف شد فردا کہ دیوان اعمال ما را بخوانند جز جنگ و خصومت
و نافرمانی دیگر چیزے برنمی آید باوجود آنکہ حقتعالے ما را بالصلح امر کردہ
و فرمودہ الصلح خیر و جائے دیگر فرمودہ انما المومنون
اخوۃ فاصلحوا بین اخویکم العزیز اگر خصومت میکنید
با ابلیس و نفس کنید و اگر صلح میکنید با مومنان کنید اگر با ابلیس
و نفس بصلح باشی و با مومنان در خصومت کار تو بخلاف فرمان خدائے
تعالے است در بین مسلمانان آشوب میفگن تا آشوب در بالائے
تو نیاید و فتنہ مجوی تا فتنہ نہ بینی زیرا کہ از خصومت بوئے قطع می
آید و از صلح بوئے وصال قال اللہ تعالیٰ ولا یحیق المکر
السیئ الا باھلہ حکیمے فرمودہ ؎

از جنگ فراق آید و از صلح وصال — چون ہست کہ از صلح میگریزی ہمہ سال
با جنگ مکن یا تو منال از فرقت — کز اسباب فراق نیست جز جنگ و جدال

اگر میخواہی کہ از جنگ خلاص باشی باہم زبانان خود نشین کہ جنگ کمتر کنی عالم
با عالم و صوفی با صوفی و علوی با علوی و تونگر با تونگر و درویش با درویش
لشکری با لشکری محقق با محقق تا یکدل و یک رنگ باشید و گفتہ ما

Marfat.com

یکدیگر را بدانید و نیک خواه یکدیگر باشید نامحرم درمیان هیچ قومی نباید
بود تا اینکه راز سهر قومے به نزد شان باقی ماند و کینه در بین راه نیابد
اللهم اهدنا و بارک لنا فی الآیات والذکر الحکیم و یا ارحم
الراحمین و یا اکرم الاکرمین

باب چهل و پنجم در بیان آنکه ادب نگاه داشتن با خلق چیست و با حق چیست

قال الصدر الامام شیخ الاسلام قدس الله روحه العزیز
ابعا قل ادب نگاه داشتن با خلق خدا آنست که چون خلق هر وقت بطرف تو
نظر اندازند در همه اعضاے تو عیب نه بینند بیان این گفته آید انشاء الله
تعالے و ادب نگاه داشتن با حق آنست که اگر جمله ملائکه بنظاره تو آیند
بکردار و گفتار تو هیچ عیب نه بینند و حق تعالی باطن ترا این چنین بیند
عقلاء و خردمندان باید آنچنان باشند که هیچ عاقل دیگرے در وے
از عیب اثرے نه بینند ادب نگاه داشتن با حق سیرت انبیاء الله و صدیقان
و ابدالان ست زیرا که بآن طوائف واجب بوده که از سر تا قدم با ادب
غرق باشند هر که در باطن وے حرمت نباشد در ظاهر وے هم ادب نیست
از برائے مومن و غیر مومن واجب ست که ادب را هیچ حال ترک نکنند
و هفت اعضائے خویش را غرق ادب گرداند کافر از برکت ادب مومن
گردد اگر مومن باشد از برکت ادب مطیع گردد و مطیع ابرار گردد و ابرار
مستقیم گردد و مستقیم صدیق گردد هر که ادب نگاه نداشت اگر صدیق
باشد ز صدیق نگردد چون بحقیقت بنگری اصل بندگی نگاه داشتن ادب
ست در پانزده چیز باید ادب مراعات شود اول نگریستن دوم در سخن

Marfat.com

سوم در گفتن چهارم در خوردن پنجم در آشامیدن ششم در نشستن هفتم در خواستن
هشتم در خفتن نهم در دادن دهم در ستدن یازدهم در بوئیدن دوازدهم در
خندیدن سیزدهم در صحبت چهاردهم در رفتن پانزدهم در نگاه داشتن دل از دنیا
هر یکے آنچه نصیب خلق ست گفته آید انشاء الله تعالے آگاه باش که مثل جسم
آدمی چوں شهریست و دل چوں امیر شهر و هفت اعضائے آدمی چوں خواص
امیر و آں سه صد و شصت رگ که در جسم آدمی ست چوں تابعان امیر اند
هرگاه که امیر شهر با ادب و با حرمت باشد خاصگان امیر همگی با حرمت و با ادب اند
و کار شهر بنظام ست و هر که در شهر و رعیت و لشکریان او نگرد همگی را با ادب و
بقانون می بیند و میداند که امیر شهر عادل و نیکو سیرت و نیکو معامله ست و نشان
عدل امیر آنست که هر یکے از اهل مملکت او از رعیت و لشکریان و خواص و عوام
بقانون خود آرام که هیچ یکے را با دیگری غرض نیست و امیر از برائے همگی چنان مهربانی
و انصاف میدهد که همگی خبردارند اینکه امیر این شهر عادل ست و آں اعضائے
هفت گانه و آں سه صد و شصت رگ همگی کمر اطاعت امیر را در میان بسته اند و
خط بندگی داده اند و همه گوش داده اند که امیر را چه بخاطر میگذرد که چوں چاکراں
بجائے آورند تا حق امیری وے را بجائے آورده شود و اگر ازیں اعضائے هفت گانه
یکے اطاعت امیر را بذمه نگرفته باشد فساد او بدیگر اعضائے امیر نیز سرایت میکند
و بدنامی آں تمام اعضا را میگیرد و همچنانکه چوں از قریه یا شهرے از یک کس کار
زشتی در ظهور می آید مردماں اطرافے همه گی خط بد کنشتی بمردمان آں قریه و آں
شهر میکشند همچنیں ست اعضائے آدمی که از سبب یک عضو همگی اعضا بدنام میگردند
با وجودے که بدی از یکے ظهور کرده جملگی مردماں بدنام می کردند اگر کسے میخواهد که وے
را بدرگاه رب العزت آبروے باشد و جاه و جمال یابد باید بظاهر حرمت نگاه دارد و در
باطن ادب را ادب رگها با عضا میرسد و از اعضا بدل جملگی رگها از قلب آب میخورند
چوں قلب حرمت رب العزت را نگاه دارد جمله اعضا و رگها نگاه میدارند و

Marfat.com

وہمہ گی با ادب میگردند اگر میخواہی کہ بدانی اینکلوب ہر عضوے چیست گوش دہ تا بشنوی اول آداب چشم ما بیان میکنم کہ شش چیز ست اول آنجا نگری کہ می باید نگریست قال اللہ قل انظروا ما ذا فی السموت والارض ۔ دویم چشم را از آنجا کہ می باید نگاہ داری قال اللہ تعالیٰ قل للمومنین یغضوا من ابصارھم سوم آنکہ در عجائب ہا و غرائب ہاے او نگری قال اللہ تعالیٰ قل سیروا فی الارض فانظروا چہارم آنکہ در صنعت او نگری و صانع را بینی و چوں در خلق نگری خالق را بینی قال اللہ تعالیٰ فانظر الی اثار رحمۃ اللہ کیف یحیی الارض بعد موتھا پنجم آنکہ بچشم شہوت و ہوا نگری ۔ ششم آنکہ بعبرت و معنی نگری قال اللہ تعالیٰ فاعتبروا یا اولی الابصار ایں جملہ مذکورات در بالاے عاقلان فرض ست آگاہ باش کہ در نزد خاصان ایں طریقت ادب و فرض یک معنے دارد و ہم چنانکہ فرض را بجد و لازم می شمارند ادب را ہم باید لازم شمارند بزرگے از بزرگان اہل طریقت فرمودہ ؎

انی اظن ان جمیع الکرامات التی — ألزمنی ربی بقیامی علی الادب

من گمان می برم کہ تمامی کرامات کہ پروردگار من — بمن عطا فرمودہ از جہت قیام من ست با ادب ہا

ہر کہ باز ماند بہر جا ماند باز ماند مرغ کہ بستہ شد چہ بنجشیر و چہ تبار موئے ششم ادب چشم ہمگی اصل دارند اگر بشریعت آبرو داریم از مقصد می مانیم ہر چہ ترا بنجا نظر آید در ضمن آں ششم اصل موجود ست اصل آنست کہ بہر چہ نظر اندازی بدلیل نظر اندازی و اگر نیندازی بدلیل نیندازی کہ چوں از تو سوال کنند چرا چنیں کردی و یا چرا چنیں نکردی دلیل داشتہ باشی و در قیامت ہم حجت آوری ۔ دویم ادب گوش و ادب گوش آنست کہ ہر چہ شنیدنی ست بشنوی و ہر چہ نسبت نشنوی اصل ایں شش چیز ست سہ در شایستہ و سہ در ناشایستہ آں سہ شایستہ اول آنست کہ قرآن و ذکر را بشنوی قال اللہ تعالیٰ واذا قرء القرآن فاستمعوا

Marfat.com

لَهٗ وَاَنْصِتُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ دویم وعظ وحکمت وسخن نیکو قال اللہ تعالیٰ
وَاِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ ودیگر نصیحت والدین وسخن نیکو وگفتۂ
مشفقان را قال اللہ تعالیٰ وقضی ربک الا تعبدوا الا ایاہ وبالوالدین
احسانا واما آں سہ کہ نباید شنید اول قول باطل ودروغ وآنچہ باینہا ماند و
آنکہ شخصے را غیبت می کنند وقول آناں را کہ از راہ حق روی گرداں شدہ اند قال
اللہ تعالیٰ یایہا الرسول لا یحزنک الذین یسارعون فی الکفر تا آنجا
کہ سَمّٰعُوْنَ لِقَوْمٍ اٰخَرِيْنَ دویم آنکہ سخن بدخواہ وبدگوے را اگرچہ نکہ گوش
بدہی اما باید بگوش نگیری زیرا کہ ہرگز قلب ایشان پاک نیست قال اللہ تعالیٰ
اولئک الذین لم یرد اللہ ان یطہر قلوبہم تا آنجا کہ سمّٰعون الکذب
اکالون للسحت وآں دیگرے کہ نباید شنوی اول سخن لغو وبیہودہ ست وآنچہ
باینہا ماند قال اللہ تعالیٰ واذا سمعوا اللغو اعرضوا عنہ ہرگاہ ایں شش را
نگاہ داشتی ہمگی را نگاہ داشتی چرا کہ سماع گوش اصل ہمہ چیزہاست مراد از سماع
برآید واز سماع فرو نشیند واصل سعادت ہا وشقاوت ہا ہمگی از سماع
گوش برخیزد قال اللہ تعالیٰ ان شر الدواب عند اللہ الصم البکم
الذین لا یعقلون ولو علم اللہ فیہم خیرا لاسمعہم ولو
سمعہم لتولوا وہم معرضون مثل گوش چوں سوراخ زمین ست
ومثل سماع آواز چوں آب ہرگاہ سوراخ زمین بستہ باشد اگر ہرچند آب بروے
زمین برود زمین را چہ فائدہ می دہد واگر در زمین فرو رفت باید تخم پاک باشد
تا زراعات نیز پاک روید وچوں تخم پاک نباشد زراعت ہم ناپاک میروید ہم
چنیں ہر آوازے کہ بگوش رسید باید زمین دل را پاک داشتہ باشی کہ ثمر پاک روید
اگر آں سہ صد وشصت رگ ہمگی را بتصرف آوردہ باشی کہ بقید عقل باشند وہوا
وہوس را در بند داشتہ باشند وتخم ہوا وبدعت وفساد وحسد وبغض وکینہ را
بدل راہ ندادہ باشند زراعات نیکوئی سبز میگردند واگر آواز زشے ہم بشنوند چوں

Marfat.com

پاک باشد او را سبز نمی گردانند بسان کسے کہ زمین خود را از گیاہ ہاے بیفائدہ پاک گرداند
بعد آب ہر گونہ آب کہ باشد خواہ آب رود خواہ آب کاریز ہر آبے کہ موجود شود در آن
زمین راہ دہد زراعت پاکی میروید کہ آنچہ در زمین تخم کردہ باشد میروید سماع و مستمع نیز
ایں چنین باشد کہ آواز ہر چہ باشد چوں زمین پاک و اصلی باشد زمین را زیان نمیرساند اگر
از زمزم یا کوثر در بالاے زمین آب راہ دہی بجز آں تخمے کہ در زمین پاشیدہ باشی دیگر تخمے
نمیرویاند مستمعان سماع را از روز ازل و میثاق آوردہ اند ہر کہ در ازل ندائے کن را
نشنید و جواب لبیک ندا و لذت آں ندا در میان جان او نیست و زمین قلب او پر خار و گیاہ
ست تخم اصلی ندارد و ہر آبے کہ در وے راہ دہی بجز خار و خاشاک دیگر چیزے نمی آورد
ہر کہ در ازل ندائے کن بگوش او رفتہ لذت آں ندا در قلب او باقی ست ہر آوازے
کہ در گوش او رود بجز حق دیگرے نشنود چرا کہ تخم اصلی دارد اگر آب ہم تیرہ باشد او را
زیان ندارد آب ہر گونہ کہ باشد تخم اصلی بر آید اما ہیچ حال تخم بے آب نمیروید بہر حال
یا باراں یا آب یا شبنم تخم را علاجے نیست تا کہ بروید قلب اصحاب آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم ازیں حدیث موج میزد و تخم در سینہ ہاے شاں می پیچید ولکن صورت محمدی صلی
اللہ علیہ وسلم و کلام رب العزت شرط بود تا آں تخم در سینہ ہاے شاں سبز شود قال
اللہ تعالیٰ واذا سمعوا ما انزل الی الرسول تری اعینہم تفیض
من الدمع مما عرفوا من الحق سوم ادب بینی آگاہ باش کہ ادب بینی
نہ آنست کہ چوں چیزے را ببوئی چوں بہائم بینی خود را در ہوا بالا کنی و چنداں ناخوشی
آوری کہ دیگراں را ہم ناخوش گردانی بلکہ طریقہ ادب اینست کہ چوں بوے خوشی
بدماغ تو رسد بوے آں بسیار تند شود سر بینی خود را بند کنی کہ بسیار بدماغ تو نرسد
والا تن و جان و فہم و مغز سر ہمگی را آفت میرسد و چناں باید کہ چوں چیزے میخوری
اول بوے کنی و بعد بخوری زیرا کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از خوردن شے ناآزمودہ
نہی کردہ اند چہارم باید کہ چیز ہاے خوش بوے را بوے کنی کہ دماغ را منفعت رساند
زیرا کہ عقل آدمی از دماغ پیدا می شود چو دماغ را خلل رسد عقل را نیز خلل میرسد

Marfat.com

آیا نمی بینی که در حالت غضب عقل میرود زیرا که دماغ را آفتے پیدا میشود پنجم باید
که در وقت بهار نسیم بهار از تو فوت نشود که بوئیدن نسیم بهار سراسر وجود را نفع دارد
و روح و عقل را می افزاید هر چند توانی از نسیم بهار توشه جمع کن که همگی منفعت ست
و هر چند از خوشبوئی ها احتراز کنی آن نیز نفع ست ششم نزد مردمان دست در بینی
داخل کردن و سخن گفتن از قاذورات طریق ادب نیست رنج روح و نقصان او
از چیزهاے گنده باشد و راحت روح و زیادتی او از چیزهاے طیب و خوشگوار
از ناگفتنی هر چه نشاید نگوئی و هر چه شاید بگوئی اما هر گفتن جائے و مکانے دارد
سخن را در موضعے بگوئی که آن موضع لایق همین سخن باشد لغو و لهو و فحش و بیهوده
نگوئی و در حضور مردم آواز خود را بلند نکشی و راست گوئی دروغ نگوئی که دروغ
خار و بے اعتبار است اگر چونکه بعضے اوقات دروغ گوئی صدق را بگوید
مردمان خوب باور ندارند و نمی کنند و سخن را برفق و مدارا گوئی و هر سخنے که می
دانی گفتن آن بر تو ملامتے می آرد نگوئی و چیزے که از گفتن او ترا شرم می آید
املا نکنی هر سخن که در قیامت حجت نخواهد شد بهتر آنست که او را نگوئی با
هنرمندان و عاقلان که سخن میگوئی بالفاظ نیکوئی بگوئی تا خاطر ایشان بشنود زیرا که
خاطر ایشان از خاطر دیگران نازک ترست چون الفاظ صحیح نباشد طبع شان
خوب قبول نمی کند گوینده باید کلام خود را بلفظ نیکوئی ادا کند تا بسمع شنونده
نیکو نماید که بیفائده نرود و بیمقدار نماند و سخن را باید چنان گوئی که هم باعث
نجات تو و هم شنونده تو باشد نه آنکه سخن باعث هلاکت گوینده و یا شنونده
گردد از چنین سخن بناگفتن از گفتن بهترست بهترین سخن گفتن آنست که بقدر احتیاج
گوئی اگر محتاج نبودی خاموشی از گفتن بهترست و گفته مَنْ صَمَتَ نَجَا را
دایم بیاد داشته باشی پنجم آداب دهان آداب دهان یکے آنست که دایم دهان
را پاک داشته باشی و هیچ مردمان را غیبت نکنی که هیچ چیز دهان را از غیبت بدتر
نیست و این بتجربه رسیده که هر که غیبت بسیار کند از دهان او بوے گنده

Marfat.com

بیروں می آید و آں بوے گندہ را اکثر متقیاں و صلحا رمیدانند کہ دہان شاں از
غیبت پاک ست بسان کسے کہ چوں سیر و پیاز خوردہ باشد اگر دیگرے ہم
خوردہ باشد بوے او را نمی داند بوے سیر و پیاز را کسے نمیداند کہ خود او نخوردہ باشد
وکسے کہ در میان مردماں میرود بہتر آنست کہ سیر و پیاز نخورد تا مردماں را رنج
نرساند و دیگر باید کہ مسواک کند زیرا کہ مسواک کردن سنت ست رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند المسواک مطہرۃ للفم ومرضاۃ للرب
چہارم باید در میان نماز خمیازہ نکشد کہ ایں فعل شیطان ست مارا ازیں نہی فرمودہ
پنجم باید اگر در حضور مردماں اورا عطسہ آمد دست خود را در بالائے بینی خود کند
یا روے خود را از طرف مجلس بگرداند تا آب بینی او در بالائے جامۂ کسے یا بروئے
کسے نرسد ششم آنکہ بعد از خوردن خلال دندان ہا کند و در وقت طعام خوردن
رُخ و یف نکند و دست را بطرف دہان کم برد مگر آنکہ عذر داشتہ باشد ہفتم آداب
دست از جملۂ آداب دست یکے آنست کہ ہر چہ بدست کسے دہی یا بستانی
بدست راست بدہی و بستانی و ہر موضع از بدن تو کہ کراہت دارد دست راست
را بآں موضع نرسانی و از ہر موضعے کہ ترا تنفر می آید دست راست خود را کار
نفرمائی مگر بطریق عذر کہ دست چپ علت داشتہ باشد یکے را از بزرگان طریقت
علتے رسید کہ از کار باز ماند تضرع میکرد کہ خداوندا نمیدانم چہ گناہ کردم کہ بایں
علت گرفتار شدم ملکے ندا داد کہ یا فلاں ترا یاد ست کہ فلاں روز بدست
راست خود بینی اخشردی ایں مکافات آں فعل توست کہ از تو باز یافت می
کنیم بزرگے را واقعہ پیش آمد کہ از مرتبۂ خویش بیفتاد با وجودے کہ بسیار
مجاہدہ و عبادت کردہ بود وقتے تضرع نمود کہ خداوندا چہ کردم و چہ خطا از من
در وقوع آمد کہ ایں چنیں شدم شبے در خواب دید کہ یا فلاں یاد داری کہ
فلاں روز بدست راست استنجا کردی ایں خلل نوازاں فعل توست مغربان
را بہ ترک ادب ازاں محکم تر مگیر ند کہ دیگراں را بہ ترک فرض زیرا کہ ترک ادب

Marfat.com

کار بیخبر انست اہل طریقت باید از ہر ادنیٰ باخبر باشند یکے را از اہل طریقت آوے فوت شد ند آمد کہ ایں شخص از ادب بیست چہار ہزار پیغمبر خبر نیارد سیرت بزرگان اہل طریقت ادب نگاہ داشتن ست اے کہ لجام ندانست نہ براہ راست می تواند رفت و نہ ایستادہ میشود و نہ بطرف منزل میرود سنگری کہ بالای ادبان قرین فگردی کہ آنہا راہ زنان راہ دین اند اگر کسے ادب را قصد آنرک نمود از بزرگان این طریق او را چند ان زجر کنند کہ ہزار بار بگوید گاش کہ از ما در تولد نمی شدم بہتر آنست کہ ادب را بہر حال بخود لازم گیری تا زیاں کار دو جہاں نگردی حضرت مولانا رحمۃ اللہ علیہ در مثنوی معنوی فرمودہ ؎

از خدا خواہیم توفیق ادب — بے ادب محروم ماند از فضل رب
بے ادب تنہا نہ خود را داشت بد — بلکہ آتش در ہمہ آفاق زد
مائدہ از آسماں در میرسید — بے شریٰ و بیع و بے گفت و شنید
در میان قوم موسیٰ چند کس — بے ادب گفتند گو سیر و عدس
مائدہ از آسماں شد منقطع — دیگراں ہم زو نگشتند منتفع

نقل ست روزے حضرت قدوۃ العارفین ابراہیم بن ادہم قدس اللہ سرہ العزیز در بصرہ از دوکانے خرمائے خرید خرمائے را در زمین افتادہ دید دانست کہ ایں خرما نہ خرمائے اوست کہ بر زمین افتادہ بر داشت و بدہان خود انداخت ہر مقام کہ داشت از دست او برفت بعد چراں فرماند سر و پائے برہنہ تضرع کناں بہر طرف میرفت و در جہاں میگردید تا اینکہ در بیت المقدس رسید در مسجد داخل شد چوں شب آمد خادم مردماں را از مسجد بیروں میکرد ابراہیم قدس اللہ سرہ در میان بوریا مخفی شد کہ خادم او را نہ بیند چوں بعضے از شب بگذشت قومے از دوستانِ حق تعالےٰ در مسجد آمدند کہ چہل تن بودند جملے از میان آں چہل تن روے بطرف دیگراں آورد و گفت امشب از مسجد بوے عاصی می آید بزرگ ترشاں فرمود ایں بوے پسر ادہم عاصی ست چہل شبانہ روز

Marfat.com

میشود که طاعات او بطرف آسمان راه ندارد گفتند از چه سبب او فرمود روزے
از بازار خرما خریده بود خرمائے از مال مردمان در زمین افتاده دید او این خرما را
مال خود پنداشت برداشت و بدهان خود انداخت چون ابراهیم قدس الله سره
این گفته را بشنید آه کرد و برخاست و روے بطرف بصره آورد و از آن مرد
بازاری بحلی طلب نمود مدت هشتاد روز حیران و سراسیمه بهر طرف میگردید
تا عفو شد و بحال اول خود پس آمد مانند این قصه از بزرگان طریقت بسیار
منقول آمده اے درویش حالا هم راه حق بدل نشده و نه روندگان بمنزل
میرسند اگر روندگان در جهان بسیار نیستند آرے زمانه هم از ایشان خالی
نیست در ایام پیشین روندگان بسیار بودند و مدعیان اندک آداب
آشامیدن که اول باید حلال آشامی و از حرام پرهیز کنی و چون چیزے
می آشامی نظر اندازی که خار و خاشاک و تنفرات طبیعت در بالائے او نباشد
تا طبع را قبول افتد و آب را بسه نفس آشامی خواه از قدح و خواه از کوزه
زیرا که رسول الله صلی الله علیه وسلم خبر این چنین ورود یافته آشامیدنی
باید مقبول طبع باشند تا نافع افتند و هرچه غیر این باشد از آن پرهیز کنی
که زیان دارد هشتم خنده کردن آگاه باش که خنده کردن به هیچ حال
مباح نیست هرچند ترا تشدید آید بجز تبسم که لبها سفید نمایان گردد
هرچه از تبسم زیاده شد که بضحک و قهقهه رسید کراهیت دارد که در معصیت
می افتی قال الله تعالی فلیضحکوا قلیلاً ولیبکوا کثیراً قلیل
آنست که تبسم نمائی چنانکه مذکور شد آن سیرت نبی ماست صلی الله علیه وسلم
و قهقهه را اگر چونکه یکبار کنی قلیل نیست زیرا که قهقهه معصیت ست و از
دشنام بدتر می باشد دلیل این سخن آنست که اگر کسے در میان نماز خود
کسے را دشنام دهد نماز او فاسد می شود وضوئے وے بحال خود باقی
ست خنده قهقهه نماز و وضو هر دو را فاسد می کند در خبر آمده که اعرابی

در زمان ما راه روندگان اندک اند و مدعیان مجازی بسیار اصلح الله احوالهم

هفتم آداب آشامیدن

Marfat.com

درمیان نماز خود خندہ قہقہہ کرد اصحاب کرام فرمودند کہ نماز تو فاسد شد چوں اعرابی برخواست کہ نماز خود را اعادہ کند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند توضأ ثم صل و ازیں دلیل واقعہ میشود کہ خندہ قہقہہ از دشنام دادن بدتر ست کہ نماز و وضو ہر دو را فاسد میکند۔ گریۂ بیوقت و کار بیوقت و سخن بیوقت اینہا ہمگی از خندۂ بیوقت بہتر اند زیرا کہ خندہ بسیار قلب را سیاہ میکند و حرمت و حشمت و ہیبت را می برد و مذلت و خواری بار می آورد از خندہ ہیچ سودے نیست بحر خسران دارین ۔ نہم آداب رفتن آداب رفتن آنست کہ بہر کجا نباید روی آنجا بروی کہ ترا آنجا سببے نداشتہ باشد جائیکہ حجت نداری نروی و بہر طرف کہ بحاجت روی پائے راست را مقدم کنی و در بیروں آمدن پائے چپ را مقدم کنی و ہر جا کہ بنشینی در بالائے پائے چپ نشینی مگر آنکہ معذور باشی در رفتن نہ نرم روی و نہ بسیار تعجیل کنی کہ نرم رفتن علامۂ کبر ست و از تعجیل رفتن بوے عجلت می آید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند العجلۃ من الشیطان والتانی من الرحمن و در موضع نقض وضو باید بیہوش باشی کہ پائے را در محل آلودۂ ننہی و در مقدم روے علماء و صلحاء بنگری کہ پائے خود را باادب گذاری و ریست بزرگان راہ دین را نگاہ داری و ہر جا کہ برسے سلام را باید ترک نکنی اگرچہ آں قوم با تو جفا ہا کردہ باشند قال اللہ تعالیٰ وعباد الرحمن الذین یمشون علی الارض ھونا واذا خاطبھم الجاھلون قالوا سلاما و ہم در صحبت باید ادب را نگاہ داری کہ چوں کسے با تو صحبت کند تو بسیار آراستہ باشی کہ بر ہفت اعضائے تو ترک ادب نباشد تا صحبت فائدہ دہد و فضیحت نگردی مرد نامرد در صحبت فرق میشود صحبت را کہ نہ بحق آں بجائے آوری ازاں فائدہ

نہ بینی و ناکسی خود را بظہور آوری صحبت تو نہ مرد انست زر و سیم تا در بوتہ
انداختہ نشود بد و نیک آں شناختہ نشود و ہمچنیں مرد نادر بوتہ صحبت آختہ
نشود نیک و بد آں شناختہ نشود مرد را تا بامے صحبت و رفاقت نکنی
و وے را مرد خدائی ایں نہ از راہ خرد باشد چرا کہ مرد بصحبت و رفاقت
آزمایش میشود مرد کہ از صحبت و رفاقت آزمودہ شد و نیک برآمد ہر کجا
کہ رود نیک ست صحبت آنست کہ با یکدیگر فی الجملہ پیوندی پیدا کنند
و تا با یکدیگر فی الجملہ پیوندی پیدا نکنند صحبت نامبدہ نمیشود چنانکہ از درخت
دیگرے بایں درخت شاخ و برگے نیاورند و پیوند نکنند اگر ازیں درخت
ہزار شاخ و برگ بروید پیوند نامبدہ نمیشود و اگر یک شاخ و یا یک برگ
از درخت دیگرے بایں درخت جائے دہی ایں درخت پیوندی گفتہ میشود
تا از صحبت دیگرے با خود راہ ندہی آنرا صحبت نگویند تا از خوے دیگرے
نجوی خود راہ ندہی آں صحبت نباشد چوں دو صحبت یکے شوند بعد
صحبت نامبدہ می شود و ازیں ست کہ چوں عیالی چند گاہ بہمراہ مردے
میباشد بعد مرد او را طلاق میدہد و در میں شاں منازعہ واقع میشود
چوں در حضور قاضی میرسند قاضی اول از ایشاں سوال میکند کہ در میں
شما صحبت افتادہ یا نہ اگر دیدن صحبت می بود بایستی کہ قاضی سوال نکردی
لامحالہ در ایں مدت یکدیگر را دیدہ اند صحبت را ادب ہفت اعضا شرط
ست کہ باید سہ صد و شصت رگ بہمراہ رفیق ہر یکے با ادب حرکت کند کہ آنچہ
در وسع ہر یک باشد بجا آورد کہ آنچہ بایست ظاہر گردانی و آنچہ نبایست نکنی
زیرا کہ صحبت نتیجہ ادب ست و ادب نتیجہ حرمت و حرمت نتیجہ صفوت و صفوت
نتیجہ قلب و قلب خزانہ عقل و عقل خزانہ سر و سر خزانہ معرفت معرفت سر
حق ست ہر کہ میخواہد کہ سر حق او را عیان شود از معرفت باز نماند کہ معروف
از نظر او در حجاب نباشد ہر کہ اینہا را ارادہ دارد بر وے باد کہ ادب انگاہ دارد

Marfat.com

ادب بہمراہ مخلوقات اینہا بود کہ مذکور شد کہ باید بہمراہ خلق اللہ بخلق خوش
زندگانی بسر بری یازدہم ادب قلب ست ادب با حق آنست کہ ہرچہ در
ظاہر بہمراہ خلق ادب نگاہ میداری در باطن بہمراہ خالق نگاہ داری ہرچہ
در ظاہر ماست در باطن ما نیز ہست چوں در ظاہر ادب نگاہ داری و در
باطن ترک نمائی ازیں بوے نفاق می آید و اگر باطن را نگاہ داری و ظاہر
را ترک کنی ازیں بوے اباحت می آید بہتر آنست کہ در باطن ادب را با حق
نگاہ داری و ظاہر را بشریعت آراستہ داشتہ باشی تا از اباحت دور باشی۔
باطن را نیز بحرمت و اخلاص معمور داشتہ باشی تا از نفاق دور باشی و ہمچنانکہ
در میان خلق با خلق ادب نگاہ میداری در تنہائی با حق نگہدار ترک ادب
چہ در تنہائی و چہ در میان خلق ہر دو زیان دارد زیرا کہ در ہر کجا باشی گروہ
از مخلوقات خدا تعالے بر تو مطلع اند اگر چونکہ آدمی نباشند بہتر آنست
کہ لابدی باید ادب را بہر جا نگہداری تا خلق خدا بر تو عیب نگیرند باطن
نظارہ گاہ حقتعالے ست شرط ست کہ آنچناں منظرے دایم با حرمت و
با ادب باشد ظاہر اً حکم ولایت بجاے آوردن امورات شرع و خدمت
ست و نظارہ گاہ مخلوقات و باطن معرفت و اخلاص ست و نظارہ گاہ حق
ادب نگہداشتن در خلق بظاہر ست و با حق در باطن ایں سخن حقیقت ندارد
کہ کسے میگوید من قلب خویش را چناں بدست آوردہ ام کہ در وی ہیچ
اندیشہ گذر نمی کند ایں غلط ست زیرا کہ قلب باختیار بندہ نیست و نہ خطورات
و اندیشہ ہا باختیار بندہ است چرا کہ خاطر انگیز بفرمان ما نیست گوش دو تا نگاہ
داشتن قلب را بدانی اول نگہداشتن ایں ادب ہاست کہ مذکور شد و دیگر قلب
چوں حرم سراے سلطان شناس و عقل را چوں دربان سرا و پاسبانان اطراف
سراے و ہوا و ہوس را چوں دشمنان سلطان و چنانکہ دربان و پاسبانان سراے
سلطان ہرگز از پاسبانی غافل نمی شوند باید تو ہم بر قلب ہمچناں باشی تا دزد

Marfat.com

درسرائے داخل نشود وخرابی درسلطان روے نیاورد و باید یک نفسے غافل
نشینی کہ اگر کسے از لشکریاں و مخالفاں بیایند بدوں اذن تو درسرا داخل
نشوند و باید چناں باشی کہ ہر کہ بطرف حرم سرائے سلطان آید تو وے را بگوئی
کہ باش از سلطان اذن طلب کنم کہ ترا بداخل اذن میدہد یا رد می کند نگذاری
کہ بسر خود داخل شود و ہر کہ از سرائے بیروں می آید کہ تو او را معرفت نداری نگذاری
کہ بدوں اذن سلطان بیروں شود کہ آخر ترا زیاں میرساند باید کہ داخل و
خارج باذن تو و سلطان باشد اگر اینہا را بجائے آوردی از ادب نفع یافتہ
و اگر بجائے نیاوردی از ادب ہیچ بہرہ نیافتہ و آنچناں ست کہ پادشاہ خزانہ
جمع کردہ و آں را بدوں پاسباں گذاشتہ وقتے کہ از خزانہ خود اطلاع میگیرد
می بیند کہ وزداں او را بتاراج بردہ اند ہر کہ دل را پاسبانی میکند باید کہ عقل
را بدرب او پاسباں گرداند کہ یک طرفۃ العین عقل از قلب غافل نباشد پاسبانِ
قلب ہم کم از پاسبانی خانۂ زنبور نیست کہ از برائے زنبور عسل خانہ از گیاہ می
بافند تا دیگرے را در خانۂ آنہا راہ نباشد قال اللہ تعالیٰ واوحی ربک
الی النحل ان اتخذی من الجبالِ بیوتا تا آنجا کہ لآیۃ لقوم
یتفکرون لہذا مرد عاقل واجب ست تا دراندیشد کہ چہ می گویند و چہ می شنوند
گیاہ کہ با مگس عسل صحبت یافتہ شفائے جملہ بیماراں ست چنانکہ حق تعالیٰ
فرمودہ فِیہِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ ایں ترا شرط نیست کہ فکر کنی اینکہ آں زنبور
از کجا آمدہ و چہ خوردہ یا در بالائے پلیدی نشستہ و یا با کہ قرین بودہ آلایشے
دارد یا ندارد زیرا کہ یکے از اں مگساں در بالائے پلیدی نشیند دیگرے او را بجائے
خود راہ نمی دہند یا او را میکشند مرد عاقل ہم باید کہ دل را ایں چنیں نگہبانی
کند تا پس افگندۂ او شفائے جملہ بیماراں شود۔ و مرد عاقل ہم باید کہ چوں
خاطر خیر و شر بقلب وے در آید کہ لشکر ہوا و ہوس و شیطان باشد پاسبان
عقل از ایشاں سوال کند کہ شما کیستند و چہ مقصد دارید سرانجام کار را معلوم کند

Marfat.com

اگر خطرهٔ باطلی باشد او را بقلب راه ندهد تا خزانهٔ قلب سلامت بجاے
ماند و هر خاطرے که در قلب در آید بنگرد که از کجا آمد و تربیت از که یافته اگر
خیر ست او را بقلب راه دهد و اگر شر ست سر او را به تیغ مجاهده قطع نماید
و بآتش خوف داغ کند و بند تفویض در پاے او بندد و بزندان تسلیم فرستد
نگاه داشتن قلب این چنین ست و همچنانکه عسل شفاے مریضان ست
و راحت قلب مومنان سخن این چنین کس هم شفاے قلب مردمان می گردد
و هر سخن که نه این چنین باشد شهدے ست که بزهر آمیخته شده هیچ بهتر از آن نیست
که اگر آنچنان نباشی نه بگوئی و نه بکسے دخل کنی که آن صفت بیگانگان و منافقان
ست قال الله تعالی والذین کفروا اعمالهم کسراب بقیعة
تا آنجا که لم تجده شیئا هر که دل را محافظت و پاسبانی نکند آنچه در خزانهٔ قلب
اوست همگی را دزد شیطان که هوا و هوس ست بتاراج می برد که آنچه او می پندارد
پنداشت است پنداشت مثل کسراب بقیعة میباشد ای عزیزان
من بنگرید که در ریسمان پنداشت و خیال بچاه فرو نروید که از مسلمانی
دور می مانید فردا در چاه هاویه ندیم حسرت و ندامت خواهد شدید و سود ندارد
چرا که می باید گفت یا حسرتا علی ما فرطت فی جنب الله وان
کنت لمن الخاسرین و جاے دیگر می فرماید یا حسرتنا علی ما
فرطنا فیها وهم یحملون اوزارهم علی ظهورهم الا ساء
ما یزرون اے عزیزان از پاسبانی قلب غافل نشوید مثل آنکسے که خدمت
حق را می کند و دل را پاسبانی نمی کند چون مثل کسے ست که باغبانی می کند
و تخم گلهاے رنگارنگ می کارد و آب میدهد اما خار و خاشاک را از میان
گلها نمی چیند چون روزے آگاه می شود می بیند که گیاه هاے غیر و متفرقه
گلهاے او را ناپدید گردانیده در آن وقت حسرت چه سود میدهد و اما باغبانی
که گل کاری کند و آب دهد و هر روز گیاه هاے متفرقه را از میان گلها دور گرداند

Marfat.com

هر دانه هفت صد دانه شود ولیکن باشد که هفت هزار هم برسد چنانکه خدا تعالی فرموده مثل الذین ینفقون اموالهم فی سبیل الله کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة مائة حبة والله یضاعف لمن یشاء والله واسع علیم اگر گیاه های غیر را از میان گلها دور نه گردانی تخمها همگی ناپدید کردند آنکه حسرت و ندامت چه سود تخم گیاه چون خاطر شریست و تخم گلها و دانه ها چون خاطر خیر و عاقل چون غبان چون خاطر شر بقلب بنده در آید و عاقل او را چون باغبان که گیاه های غیر را از بیخ بر میکند بر نکند که هر دانه هفتصد می شود بلکه گلها را نا پدید میگرداند که محو می شوند اگر خاطر خیر و شر هر دو در قلب در آید و باغبان از هر دو غافل باشد همچنان باشد که آن باغبان تخم سبزه زراعت کرده باشد و گیاه هم در میان او روئیده باشد اما نظر بر نداشته که گیاه را از میان گلها و درگروان چون خاطر شر گیاه های عجب گلهای او را پژمرده و ضعیف گردانیده در آن وقت هر چند بند کند سودی ندارد زیرا که در آخر حال کفار هم از حال واقف می شوند چنانکه حق تعالی فرموده فلما رءاهم ینفضون ایمانهم لما رأوا بأسنا و نیز آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا هر گاه کار ما این چنین ست گو این همه آیات و دلائل را می بینیم و قول علما و صلحا را می شنویم چرا چنین غافل می باشیم این نه علامت سعادت است البته بر ما لازم است که در پاسبانی کردن دل غافل نباشیم که حصار آداب و فضائل و سنن و فرائض در اینجا تحت محافظت قلب ست اگر عمل و محافظت کردن بهتر ست از بسیاری و ضایع گذاشتن کسی هزار مرغ را بهزار حیله بدست آورد و در خانه قید کند و در نه نهاد خانه بسته نکند هر چه پیدا دارد پرواز می کند و میرود و هر چه پی ندارد در خانه باقی می ماند گربه در می آید و آنها را می خورد از برای صیاد بجز لنج چیزی باقی نمی

Marfat.com

اگر کسے ادب را نگاہ ندارد بے ادبی در کلام او خلل تامی آورد تا بجائے رسد
کہ شومے ترک ادب او را مسخرۂ مخلوقات می گرداند و معرفت اللہ تعالیٰ را
از وے می برد نعوذ باللہ منہا آلہی ما را و جمیع امت حبیب خود را صلی اللہ
علیہ وسلم ادب و حرمت کرامت فرمائی و از شومے سوء ادبی و بے حرمتی نگاہ دار
بحرمت محمد صلی اللہ علیہ وسلم و آلہ و اصحابہ اجمعین یا ارحم الراحمین اما بعد
می گوید این عاجز ضعیف نحیف عبد اللہ بن محمد بن ابراہیم بلخم ہمسرائے
ہرسنائی کہ چوں کتاب انیس التائبین منقول از مقولات زبدۃ العارفین
وعمدۃ السالکین مرشد کامل محقق واصل مشار الیہ ابن صومعہ منقطع
بہ اہل مدرسہ ہادی سالکان طریقت مالک زمام شریعت غرق بحر محبت
غواص دریاے حقیقت رموز دان آیات قرآنی متمسک آثار و روایات فرقانی
مقتدائے امت حضرت خیر الانام شیخ از اسلام زندہ فیل احمد جام آگردے را
شمع طریقت خوانی زیبد مناسب دانم اگر چہ بہ شرح شریعت گوئی نیست موافق کتاب
بود کہ مبتدی شش بنہایت کمال و لیکن کاتب و مولف در ہنگام اجمال
چنانکہ گویا کاتبش سالک کامل از اہل طریقت بود و اما در کتابت بقدر الفاظ و
از فہم و تکرارات بیفائدہ و تحصیل حاصل و کلفات شافۂ غریبہ بعید الفہم
بسیار داشت کہ گویا کاتب جامعش از مردمان کوہستانہا ست بنابرین بعید بود
لہذا یکے از تتائج حضرت فیل سبحانی قدس اللہ سرہ النامی عمدۃ التجار بکار رحیم
خال این حقیر عاجز را اشارہ نمود کہ اگر تو این نسخہ مذکور را صاف نمائی
و تکرارات و تحصیل حصولات بلا فائدہ را حذف نمائی و در مواضع
آیات و دلائل داخل کنی بعید نیست این نسخہ را بنظر
شود و این کتاب ہم چناں کتابے ست کہ در دکان طریقت عامر و بہ بازد
و مردماں را فرد می سازد و فرمان ما باد و
آئینہ شاں را پاک از غبار و کدورت می نماید و بہ

Marfat.com

حضرت فیل سبحانی شیخ الاسلام زندہ فیل احمد جامی قدس اللہ سرہ النامی می باشد۔ بزرگاں فرمودہ اند ما قال اعتبارہ معتبرٌ باعتبار من قال امید از فضل عمیم و کرم کریم او آنست کہ ایں عمل را خالصاً لوجہ الکریم گرداند و دست ساعیاں ایں نسخہ را از دامن شفاعت حبیب خود صلی اللہ علیہ وسلم و از امداد ارواح پُر افتتاح عارفان طریقت امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کم و کوتاہ نگرداند آمین یا رب العالمین وللناس فیما یعشقون مذاہب تمام یافت از تحریر ایں نسخہ بید مصحح وے عبد اللہ مروستانی ہراتی فی یوم الخمیس اول وقت العصر الثامن عشر من شہر صفر الخیر من شہور سنہ احدی واربعین وثلاثمائہ بعد الالف در قریہ سروستان در پاے آستانہ مزار فائض الانوار میر شیخ شمس الدین محمد بخاری طاب اللہ ثراہ وجعل الجنۃ مثواہ

اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ

مصحح کتاب ہذا ابو البشیر مولوی محمد صالح نقشبندی بن مولوی مست علی سجادہ نشین صاحب تصانیف کثیرہ

تمت

اعلان

واضح ہو کہ ہمارا اسلامی کتب خانہ عرصۂ پچاس سال سے جاری ہے۔ اور اس میں ہر ایک قسم کی کتابیں عربی فارسی اردو پنجابی مطبوعہ مصر۔ استمبول۔ بمبئی۔ دہلی۔ کانپور۔ لکھنؤ وغیرہ کی موجود رہتی ہیں۔ اور قرآن مجید و حمائل شریف مترجم و معرا ہر وقت میں ہدیہ ہوتے رہتے ہیں۔ آپ آرڈر دیکر بسبیل وی پی طلب فرماویں

المشتہر شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب کشمیری بازار لاہور

کتبہ حکیم عبد الرشید وزیر آبادی

Marfat.com

فہرست مضامین کتاب انیس التائبین فارسی

ابواب	مضمون	صفحہ	ابواب	مضمون	صفحہ
	دیباچہ	۲	ب۲۳	قناعت چیست و قانع کیست وغیرہا	۱۲۹
ب۱	عقل کیست و عاقل کیست	۱۰	ب۲۴	تقوے چیست و متقی چیست	۱۳۵
ب۲	معرفت چیست و عارف کیست	۱۴	ب۲۵	توکل چیست و متوکل کیست	۱۳۸
ب۳	توحید چیست و موحد کیست	۱۸	ب۲۶	تفویض چیست و مفوض کیست	۱۴۳
ب۴	سنی کیست و جمعی کیست	۱۹	ب۲۷	شکر چیست و شاکر کیست	۱۴۹
ب۵	بیدار کیست و بیداری کیست	۲۵	ب۲۸	صبر چیست و صابر کیست	۱۵۶
ب۶	توبہ چیست و تائب کیست	۳۱	ب۲۹	فقیر کیست و فقر چیست	۱۶۲
ب۷	اخلاص کیست و مخلص کیست	۳۹	ب۳۰	نمودہ چیست و دیدہ کیست	۱۷۲
ب۸	ہوا چیست و ہوادار کیست	۴۴	ب۳۱	وقت چیست و خداوند وقت کیست	۱۷۹
ب۹	علم چیست و عالم کیست	۵۰	ب۳۲	وجد چیست و واجد کیست	۱۸۳
ب۱۰	پیر کامل کیست کہ اقتدا بوے شائد	۵۹	ب۳۳	عشق کیست و عاشق چیست	۱۸۶
ب۱۱	مرید کیست و ارادت چیست	۶۲	ب۳۴	سماع چیست شائد یا نہ شائد	
ب۱۲	طلب چیست و طالب کیست	۶۵	ب۳۵	اولیا و بدلا و مقامات شان چیست	۲۱۶
ب۱۳	شریعت چیست و حقیقت چیست	۷۰	ب۳۶	در راہ اولیا تصرف شائد یا نہ شائد	۲۲۶
ب۱۴	راہ کدام است و مرکب راہ چیست	۷۴	ب۳۷	مومن کیست و مسلمان کیست	۲۳۳
ب۱۵	یار کیست و یاری چیست	۷۸	ب۳۸	خاطر خیر چیست و خواطر شر چیست	۲۳۸
ب۱۶	توفیق چیست و موفق کیست	۸۱	ب۳۹	نیک گفتن چیست و بد گفتن چیست	۲۴۸
ب۱۷	صوفی کیست و درویش کیست	۸۷	ب۴۰	شاہد بازی شائد یا نہ شائد	۲۵۵
ب۱۸	مبتدی کیست و منتہی کیست	۹۱	ب۴۱	نصیحت چیست و ناصح کیست	۲۶۷
ب۱۹	فرق درمیان معجزہ و کرامت کیست	۹۶	ب۴۲	مدعی صادق کیست و کاذب کیست	۲۷۱
ب۲۰	دنیا خاص کیست و دنیا عام چیست	۱۱۴	ب۴۳	آنکہ در کیدہائے ابلیس اشارت میکند	۲۸۱
ب۲۱	فرق درمیان حرص و تہمت چیست	۱۱۷	ب۴۴	آنکہ بعاف قول محققان اشارت میکند	۲۹۹
ب۲۲	زہد چیست و زاہد کیست	۱۲۱	ب۴۵	ادب با خلق چیست و با حق چیست	۲۱۲

Marfat.com

فارسی

طوطی نامہ

مولفہ جناب محمد خداوند صاحب قادری۔ یہ کتاب عجیب و غریب یعنی داستان محبت و مودت شہزادہ میمون و خجستہ خاتون کی حکایت اور خریدنا شہزادہ کا طوطی کو اور شارک کو اور ملکہ کے حوالہ کر کے خود جانا سفر میں اور کیفیت فریفتہ ہونے خجستہ بانوں کا ایک جوان پر اور شیریں بیانی طوطی کی سبب عصمت خجستہ بانوں کے اور افشائے راز شاہزادہ پر زبانی طوطی کے۔ بڑے انوکھے انداز سے یہ کتاب لکھی گئی ہے اور نہایت عمدہ داستان پڑھنے کے قابل ہے۔ بامذاق اصحاب اس کے نتیجہ خیز قصہ پر سو جان سے قربان ہیں۔ یہ کتاب ہاتھوں ہاتھ چھپ کر فروخت ہو رہی ہے۔ لکھائی چھپائی اور کاغذ نہایت عمدہ اور اعلیٰ ہے۔ غرضیکہ یہ کتاب دیکھنے کے قابل ہے۔ باوجود ان تمام خوبیوں کے قیمت صرف چہار آنہ ہے۔ (۴)

شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب
بازار کشمیری لاہور

جملہ درخواستیں بنام شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب بازار کشمیری آنی چاہئیں

Marfat.com